



Дніпровський національний
університет ім. Олесея Гончара



Центр соціально-політичних
досліджень



**ДНІПРОВСЬКА
ПОЛІТЕХНІКА**
1899

Національний технічний університет
"Дніпровська Політехніка"

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2024 ТОМ 27 № 5

Видається з вересня 1998 року
6 разів на рік

Дніпро
Видавництво «Грані»
2024



Науково-теоретичний альманах

Том 27 № 5 2024

Засновники:
Дніпровський національний
університет імені Олеся Гончара,
Національний
технічний університет
"Дніпровська Політехніка",
ГО "Центр соціально-політичних
досліджень"

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказів Міністерства
освіти і науки України від
02.07.2020 № 886 та від 27.09.2021
№ 1017 альманаху надано статус
фахового видання категорії «Б»
з філософських, політичних,
соціологічних та історичних наук.

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERIH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
та інші.

Видавець:
Видавництво «Грані»
+38(050)258-83-86
grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Відповідальність за достовірність
фактів, цитат, власних імен,
географічних назв, підприємств,
організацій, установ та ін. інформації
несуть автори статей. Статті
публікуються в авторській редакції.
Висловлені у цих статтях думки
можуть не збігатися з точкою зору
редакційної колегії і не покладають
на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються
лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2024

Редакційна колегія

Квітка С.

Аяган Б.
Бобровська О.
Бородін Є.
Вільборг Е.
Вятр Є.
Гао Т.
Гладуш В.
Городяненко В.
Густафссон М.
Дудек М.
Іваненко В.
Іванова С.
Ісетті Дж.
Жиленько К.
Жук С.
Журба О.
Казакевич Г.
Кляйн В.
Кондрашова Л.
Кривошеїн В.
Крушельницька Т.
Кузнецовенко Й.
Кулик О.
Литвинова Т.
Лучанінова О.
Македон В.
Никифоров А.
Ніколенко Л.
Окороков В.
Омельченко М.
Плохий С.
Рагімлі Р.
Русецький А.
Ружевицус Ю.
Робертс К.
Світленко С.
Сидиков Е.
Сітковська А.
Слободянюк М.
Сорокіна Л.
Схюрман П.
Токовенко О.
Тороп К.
Третяк О.
Хейнемаа С.
Шевцов С.
Шляхов О.

головний редактор
д.держ.упр., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Казахстан)
к.е.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Україна)
д.політ.н., проф. (Швеція)
д.п.н., проф. (Польща)
д.екон.н., доц. (Китай)
д.пед.н., проф. (Словаччина)
д.і.н., проф. (Україна)
д.ф., доц. (Швеція)
д.габ., проф. (Словаччина)
д.і.н., проф. (Україна)
к.філол.н., доцент (Україна)
д.ф., с.н.с. (Італія)
д.е.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (США)
д.і.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Україна)
к.пед.н., проф. (Словаччина)
д.пед.н., проф. (Польща)
д.політ.н., проф. (Україна)
к.е.н., проф. (Україна)
д.філос.н., проф. (Литва)
д.філос.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Україна)
д.пед.н., проф. (Україна)
д.е.н., проф. (Україна)
д.е.н., проф. (Україна)
к.пед.н., доц. (Україна)
д.філос.н., проф. (Україна)
д.пед.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (США)
д.і.н., доц. (Азербайджан)
д.психол.н., асоц.проф. (Грузія)
д.н. із соц. ком., проф. (Литва)
д.соц.н., проф. (Великобританія)
д.і.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Казахстан)
д.е.н., доц. (Україна)
д.і.н., проф. (Україна)
к.соц.н., доц. (Україна)
д.філос.н. (Нідерланди)
д.філос.н., проф. (Україна)
д.пед.н. (Україна)
д.політ.н., проф. (Україна)
д.філос.н., проф. (Фінляндія)
д.філос.н., проф. (Україна)
д.і.н., проф. (Україна)

Редакція

Головний редактор: Квітка С.
Заступники головного редактора:
Іванова С., Кривошеїн В., Шевцов С., Шляхов О.
Виконавчий редактор: Мазур О.
Коректор: Лиман А.

Контакти:

+38(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
granidp@gmail.com, www.grani.org.ua



Scientific and theoretical almanac

GRAN/

27 (5) 2024

Founders:
Oles Honchar Dnipro National
University,
Dnipro University of Technology,
NGO "Centre of Social and Political
Researches"

Registration license
KB № 19758 – 9558 PIP issued 19.03.13

By Decrees № 886 of 02 July 2020
and № 1017 of 27 September 2021
issued by the Ministry of Education
and Science of Ukraine the status of
specialized publication category "B" on
philosophical, political, sociological and
historical sciences was given.

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERIH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
and other.

Publisher:
Publishing house «Grani»
+38(050)258-83-86
www.grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Responsibility for facts, quotations,
private names, enterprises and
organizations titles, geographical
locations etc. to be bared by the authors.

Articles are published in the author's
editing. The editorial office and board
do not always share the views and
thoughts expressed in published articles.

Reprints and translations are allowed
on the written consent with the editorial
office and the author.

© «Grani» 2024

Editorial board

Kvitka S.	Editor in Chief
Ayahan B.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Bobrovska O.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Borodin Ye.	Full Prof. Ph.D. (Ukraine)
Vyatr E.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Gao T.	Full Prof. Dr. (Poland)
Hladush V.	Assoc. Prof. Dr. (China)
Gorodyanenko V.	Full Prof. Dr. (Slovakia)
Gustafsson M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Dudek M.	Assoc. Prof. Ph.D. (Sweden)
Ivanenko V.	Full Prof. Dr. (Slovakia)
Ivanova S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Isetti G.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Zhuk S.	Senior Researcher, Ph.D. (Italy)
Zhurba O.	Full Prof. Dr. (USA)
Kazakevych G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Klein V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kondrashova L.	Full Prof. Ph.D. (Slovakia)
Kryvoshein V.	Full Prof. Dr. (Poland)
Krushelnyska T.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kuznecoviene J.	Full Prof. Ph.D. (Ukraine)
Kulyk O.	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Lytvynova T.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Luchaninova O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Makedon V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nykyforov A.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nikolenko L.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Okorokov V.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Omelchenko M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Plokhii S.	Full Prof. Dr. (USA)
Rahimli R.	Assoc. Prof. Dr. (Azerbaijan)
Rusetsky A.	Assoc. Prof. Dr. (Georgia)
Ruzhevichus Yu.	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Roberts K.	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Sitkovska A.	Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)
Svitlenko S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sydykov E.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Slobodyanyuk M.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sorokina L.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Schuurman P.	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Tokovenko O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Torop K.	Dr. (Ukraine)
Tretyak O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Heinamaa S.	Full Prof. Dr. (Finland)
Shevtsov S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shlyakhov O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Wihlborg E.	Full Prof. Dr. (Sweden)
Zhylenko K.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.
Deputies Chief Editor: Ivanova S., Krivoshein V.,
Shevtsov S., Shlyakhov O.
Executive Editor: Mazur O.
Corrector: Lyman A.

Contacts:

+38(050)258-83-86; +38(097)269-55-13
granidp@gmail.com, www.grani.org.ua

Зміст

Філософія

С. 6
Чхеайло Ірина, Чхеайло Анна
Етика сталості – нова парадигма гідного життя людства

С. 14
Міхейцева-Цінгрош Катерина
Теоретичні засади та практичні втілення дискурсу деколонізації в культурній політиці України (на прикладі проекту Odesa Decolonization)

С. 25
Білобрам Орест
Онтологічність оригінального авторського значення тексту в біблійній герменевтиці в епоху постмодернізму

С. 32
Шевчук Андрій, Предместніков Олег
Філософія інформаційної війни: морально-етичні проблеми сучасного українського суспільства

С. 39
Цой Тетяна, Семененко Анжеліка, Кузнєцова Інна
Філософія та мистецтво: взаємозв'язок, вплив та роль у формуванні культурного виміру образу світу

Історія

С. 45
Берестень Юрій
Історичні дослідження античної доби на сторінках «Боннського щорічника» («Bonner Jahrbücher») (2010-2020 pp.): ретроспективний огляд

С. 54
Мировський Олексій
Вокальна формація «Пікардійська терція» в музично-культурному житті України 1992-2022 pp.: становлення та розвиток

С. 62
Шеретиук Валерій, Пальчевський Руслан, Карпукхіна Тетяна
Конфесійні аспекти зовнішньополітичної стратегії Російської імперії другої половини XVIII століття

С. 69
Водоп'ян Вікторія, Кравцова Олена
Музейний простір як інструмент подолання колективної травми Новітньої російсько-української війни: регіональний вимір

С. 78
Щеглов Андрій
Колаборантський характер радянських парамілітарних формувань на заході України на завершальному етапі другої світової війни та в перші повоєнні роки в оцінці сучасної української історіографії

С. 86
Садігова Солмаз
Дослідження екологічних інформаційних ресурсів на сучасному етапі

Contents

Philosophy

P. 6
Chkheailo Iryna, Chkheailo Anna
Sustainability Ethics – a New Paradigm for a Decent Life for Humanity

P. 14
Mikheitseva-Tsinhrosh Kateryna
Theoretical Foundations and Practical Implementations of the Discourse of Decolonisation in the Cultural Policy of Ukraine (on the Example of the Odesa Decolonisation Project)

P. 25
Bilobram Orest
The Ontology of the Original Author's Meaning of the Text in Biblical Hermeneutics in the Era of Postmodernism

P. 32
Sheychuk Andriy, Predmestnikov Oleh
The Philosophy of Information Warfare: Moral and Ethical Problems of Contemporary Ukrainian Society

P. 39
Tsoi Tetiana, Semenenko Anzhelika, Kuznietsova Inna
Philosophy and Art: Relationship, Influence and Role in Shaping the Cultural Dimension of the Image of the World

History

P. 45
Beresten Yuriy
Historical Studies of the Ancient Era on the Pages of the «Bonner Jahrbücher» (2010-2020): a Retrospective Review

P. 54
Mirovsky Oleksiy
Vocal Formation «Pikkardiyska Tertsia» in Musical and Cultural Life of Ukraine 1992-2022: Formation and Development

P. 62
Sheretiuk Valerii, Palchevskiy Ruslan, Karpukhina Tetiana
Confessional Aspects of the Foreign Political Strategy of the Russian Empire in the Second Half of the XVIII th Century

P. 69
Vodopian Viktoriia, Kravtsova Olena
Museum Space as an Instrument for Overcoming the Collective Trauma of the Newes Russian-Ukrainian War: The Regional Measure

P. 78
Shcheglov Andrii
Soviet Paramilitary Formations Collaborative Nature in Western Ukrainian Lands During the Final Stage of the Second World War and First Postwar Years: Interdisciplinary Scientific Problem Formulation Through the Modern National Historiography Prism

P. 86
Sadigova Solmaz Azay
Research of Ecological Information Resources at the Present Stage

Політологія

С. 92

Крет Ольга, Крет Роман, Кундеус Оксана
Система кібербезпеки як складова національної безпеки держави

С. 100

Сергеев Вячеслав, Загурська-Антонюк Вікторія, Пащенко Віктор
Політичний менеджмент та національна безпека: перспектива інституційних альянсів

С. 105

Борисова Ольга, Руднік Денис
Теоретичні засади та моделі європейської інтеграції

С. 113

Набієв Орхан
Вплив конфліктів і політичної нестабільності у південному Кавказі на регіональну безпеку

Соціологія

С. 121

Третяк Олексій
Воїн, маг та герой в архетиповому образі Одіна та міфологемах нацистської ідеології (на матеріалах есе К.-Г. Юнга «Вотан»)

Економіка

С. 128

Мусаєв Хазар
Роль будівельного сектору в економічному розвитку: від теорії до практики

С. 132

Ісгандаров Аріф
Нові підходи в бізнес-комунікації: роль маркетингу в соціальних медіа у діяльності малого та середнього бізнесу

Педагогіка

С. 137

Гусейнова Джаміля
Вплив сімейних конфліктів на формування підлітків та шляхи їх усунення

С. 142

Ісмаїлова Нігяр
Екологічний підхід до навчання дітей дошкільного віку

Рецензія

С. 146

Булба Володимир, Поступна Олена
Мистецтво допомоги через посередництво у надзвичайних ситуаціях

Politology

P. 92

Kret Olga, Kret Roman, Kundeus Oksana
Cybersecurity System as a Component of National Security

P. 100

Serheiev Viacheslav, Zagurska-Antoniuk Viktoriia, Pashchenko Viktor
Political Management and National Security: Institutional Alliances and Crisis Public Communications

P. 105

Borysova Olga, Rudnik Denys
Theoretical Foundations and Models of European Integration

P. 113

Nabiyev Orkhan Akif
The Effects of Conflicts and Political Instability in the South Caucasus on Regional Security

Sociology

P. 121

Tretiak Oleksii
Warrior, Magician and Hero in the Archetypical Image of Odin and the Mythology of Nazi Ideology (Based on the Materials of C.-G. Jung's Essay «Wotan»)

Economics

P. 128

Musayev Khazar Akif
The Role of the Construction Sector in Economic Development: from Theory to Practice

P. 132

Isgandarov Arif Asif
New Approaches in Business Communication: the Role of Social Media Marketing in Small and Medium Business Activities

Pedagogy

P. 137

Huseynova Jamila Sabir
The Influence of Family Conflicts on the Formation of Teenagers and Ways of Their Elimination

P. 142

Ismayilova Nigar Ramiz
Ecological Approach to the Upbringings of Preschool Children

Review

P. 146

Bulba Volodymyr, Postupna Olena
The Art of Assistance through Mediation in Emergency Situations

Sustainability Ethics – a New Paradigm for a Decent Life for Humanity

UDC: 101.1:141.7:001.8+177

DOI: <https://doi.org/10.15421/172485>**Chkheailo Iryna¹**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-1325-2018>, letolux@ukr.net**Chkheailo Anna²**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-4806-3065>, anna.chkheailo@karazin.ua¹*Kharkiv National Automobile and Highway University (Kharkiv, Ukraine)*²*V.N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)*

Abstract

The relevance is to consider sustainable development as an effective strategy not only for the survival of humanity and ensuring its further physical existence, but also for preserving humanity and decent human life. By stating the general ethical principles of building a sustainable development strategy, the author actualizes and points out what distinguishes the ethics of sustainability from traditional ethics - the emphasis on distant responsibilities and the duty to "preserve what has been acquired" as a recognition of the present as having its own value.

The purpose is to study the ethics of sustainability as an ethical contract between the living and those who have not yet been born and the moral obligation to take into account the impact of our actions on future generations. To analyze the main directions and priorities for ensuring sustainable development in Ukraine through education, taking into account the challenges of today.

The results, based on the example of modern challenges for Ukraine (Russian aggression, full-scale war), prove that if ethical guidelines, ethics of sustainability are neglected, if international obligations to protect global moral values are not fulfilled, then successes in economic prosperity, environmental improvements, the fight against poverty, hunger, disease, gender equality, which have been so hard won by the international community for thirty years on the path to sustainable development, will be quickly lost.

Conclusions. The concept of sustainable development in modern conditions implies not only the coordination of economic growth policy with the policy of environmental and natural resources protection, but first of all, the moral and ethical component. Recognition of sustainable development as an effective ecological and economic activity caused by the development of engineering and technology should be complemented by the human factor, as well as such attributes of human existence as spirituality and morality, which are provided and guaranteed by education as a social institution capable of uniting the past, present and future, i.e. transferring knowledge, values, skills and abilities from generation to generation.

Keywords: sustainable development, ethics, ethics of sustainable development, ethics of sustainability, ethics of responsibility, ethics of tolerance, humanity, education for sustainable development

Етика сталості – нова парадигма гідного життя людства

Чхеайло Ірина¹, Чхеайло Анна²¹*Харківський національний автомобільно-дорожній університет (Харків, Україна)*²*Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна (Харків, Україна)*

Анотація

Актуальність полягає у розгляді сталого розвитку як ефективної стратегії не лише виживання людства та забезпечення його подальшого фізичного існування, а й збереження людяності та гідного життя людини. Констатуючи загальні етичні принципи побудови стратегії сталого розвитку, актуалізовано та вказано на те, що вирізняє етику сталості від традиційної етики – наголос на віддалених обов'язках та обов'язку «збереження набутого» як визнання сьогодення таким, що має власну цінність.

Метою роботи є дослідження етики сталості як етичного договору між живими і тими, хто ще не народився та морального обов'язку враховувати вплив наших дій на прийдешні покоління. Проаналізувати основні напрями та пріоритети забезпечення сталого розвитку в Україні завдяки освіті з урахуванням викликів сьогодення.

Результати. На прикладі сучасних викликів для України (агресія РФ, повномасштабна війна), доведено, що коли знехтувані етичні настанови, етика сталості, якщо не виконуються міжнародні зобов'язання захищати глобальні моральні цінності, то успіхи в економічному процвітанні, екологічні позитивні зрушення, боротьба з бідністю, голодом, хворобами, гендерна рівність, які так важко завойовувались міжнародною спільнотою протягом тридцяти років на шляху до сталого розвитку будуть швидко втрачені.

Висновки. Концепція сталого розвитку в сучасних умовах передбачає не лише узгодження політики економічного зростання з політикою охорони навколишнього середовища та природних ресурсів, а в першу чергу морально-етичну складову. Визнання сталого розвитку як ефективної еколого-економічної діяльності, зумовленої розвитком техніки і технологій має доповнюватися людським чинником, а також такими атрибутами людського буття як духовність і моральність, що забезпечуються та гарантується освітою як соціальним інститутом, здатним об'єднати минуле, теперішнє та майбутнє, тобто передавати знання, цінності, вміння і навички від покоління до покоління.

Ключові слова: сталий розвиток, етика, етика сталого розвитку, етика сталості, етика відповідальності, етика толерантності, людяність, освіта для сталого розвитку

Стаття надійшла / Article arrived: 08.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 21.10.2024

Вступ.

Проблема сталого розвитку одна із найбільших актуальних для сучасного світу. Цією проблемою займаються міжнародні організації, світові лідери, їй присвячені міжнародні конференції, сесії, зустрічі на найвищому рівні представників практично усіх країн світу. Проблема сталого розвитку перетворилася на важливу складову внутрішньої та зовнішньої політики багатьох держав на усіх континентах.

Стійкість та сталий розвиток, як ніколи актуальні, але вони набули іншого змісту в умовах викликів сьогодення для України і світу. Перехід до сталого розвитку це не технічна і не суто наукова проблема – це етичний перехід, це зсув у ціннісних орієнтаціях багатьох людей. Сталий розвиток – це етичний ідеал, спрямований на створення такого суспільства, життєдіяльність якого не призводитиме до руйнування і знищення, війн та агресії.

Необхідно, щоб етика увійшла і стала головним предметом розгляду при формуванні політики сталого розвитку. Актуальним стає пошук такої етичної концепції, яка зможе поєднати вимоги трьох головних етичних цінностей сталого розвитку – свободи, справедливості та поваги до природи. В цій тріаді має відбутися зсув з навколишнього середовища та природи, яка потребує охорони, на людину, яка також потребує охорони, бо роботам сталий розвиток не потрібен.

Про наукову актуальність «сталого розвитку для людини» свідчить велика кількість наукових джерел з досліджуваної тематики та зацікавленість науковців концепцією сталого розвитку її етичною складовою у всьому світі та в Україні.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Досить актуальною і значимою для нашого дослідження етики сталості стала книга професора університету Нотр-Дам (США) Вітторіо Гьосле «Практична філософія в сучасному світі», де зібрані статті з етики, що поєднують практичну філософію з метафізикою, трансцендентальною та політичною філософією, здійснюється пошук відповідей на конкретні питання етики в сучасному світі (Гьосле, 2003).

Етику відповідальності в контексті сталого розвитку досліджуємо, спираючись на ідеї німецько-американського філософа Г. Йонаса та його думку про те, що принцип відповідальності повинен стати центром етичних поглядів. Технологічна сила людства, що зростає, на думку Г. Йонаса, вводить нові фактори в «моральне рівняння»: розширюється сфера колективних дій, відбувається кумулятивне нагромадження результатів технологічної зміни світу, зростає їхня масштабність і незворотність. Сформована безпрецедентна ситуація вимагає перегляду традиційних етичних категорій, нової етики, нового масштабу відповідальності. «Жодна попередня етика не навчить нас нормам добра й зла, які вмістили б зовсім нові модальності влади і її

можливих творінь. Цілина колективного праксису, на яку ми вступаємо з високими технологіями, фігурує для етичної теорії ще нічийною землею» (Йонас, 2001).

Професор Бьолер Дитрих фундатор і президент Центру Ганса Йонаса, професор-емерітус Вільного університету Берліна, філософ дискурсу у «Розмислах щодо нашого осердя в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз» наголошує на статтях Основного Закону ФРН, які захищають людські й громадянські права. Саме в них чітко прописаний зв'язок свободи і відповідальності з повагою до людської гідності. На думку філософа легітимна свобода неможлива без відповідальності за співгромадян, а також гнаних і біженців, які шукають притулку. Легітимна державна влада неможлива без захисту людської гідності кожної особи, як це приписує перша стаття Конституції ФРН, проте й жодна вірогідна вимога людської гідності неможлива без поваги до прав на життя інших (Бьолер, 2017).

На думку Зигмунта Баумана та Леонідаса Донскіса сучасний світ перетворюється на світ, у якому відбувається відродження фаталістичної та детерміністської концепції маніхейства. Автори розмірковують над постімперським розвитком країн Східної та Центральної Європи (зокрема країн Балтії): наслідками спустошливого соціального експерименту. Окрема увага в роботах авторів приділена драматичному військовому протистоянню Росії з Україною, осмисленому в контексті від кафкіанства (стале зло) до орвеліанства (плинне зло, яке вербує прихильників) (Бауман, & Донскіс, 2014).

Вивченню проблеми сталого розвитку України, сталості як екогуманістичної перспективи людства присвячено чимало досліджень і коло їх розширюється. Зокрема дослідженню глобальних цивілізаційних викликів і загроз присвячені наукові пошуки професорки Львівського національного університету імені Івана Франка Людмили Рижак та імплементація результатів її наукових розробок у навчальний процес, Філософія сталого розвитку, на думку філософині, теоретично обґрунтовує екогуманістичний шлях розвитку людства, трансформацію нині існуючої соціально-політико-економічної моделі в іншу, більш справедливую і перспективну для виживання й подальшого поступу людства (Рижак, 2023).

Науково-методичний доробок Ольги Висоцької доводить, що освіта для сталого розвитку потребує нової педагогічної культури та мислення, нових педагогічних моделей, нового педагогічного змісту. Сучасна освіта покликана забезпечити досягнення таких освітніх результатів, які б відповідали цілям розвитку особистості й сучасним вимогам суспільства. Найголовнішими серед них є формування усталених моделей поведінки людини, зміна її ціннісних пріоритетів у бік соціально-відповідальних,

екологічно та гуманістично орієнтованих форм взаємодії із природним та соціальним оточенням (Висоцька, 2011).

У своєму дослідженні ми спираємося на вище проаналізовані фундаментальні вітчизняні та зарубіжні напрацювання з даної проблематики, також резолюції, декларації міжнародних організацій, актуальні публікації, виступи на конференціях, міжнародні документи з проблем сталого розвитку та дотичних проблем сучасності. З огляду на це.

Мета. Розглянути сталий розвиток як принцип самоорганізації людства з метою виживання, подолання мегазагроз та забезпечення гідного життя для кожної людини сьогодні та у майбутньому. Тракувати етику сталого розвитку як етичний договір між живими і тими, хто ще не народився та моральний обов'язок враховувати вплив наших дій на прийдешні покоління. Проаналізувати основні напрями та пріоритети забезпечення сталого розвитку в Україні завдяки освіті з урахуванням викликів сьогодення. В статті будемо використовувати низку методів дослідження, зокрема метод аналізу, співставлення, порівняльний, культурно-історичний.

Результати дослідження.

Завдяки міжнародним дискусіям наприкінці ХХ ст. людство увійшло у ХХІ ст. з усвідомленням, що найбільш значущу вартість має не просто життя як виживання, а гідне життя людини. На це знадобилося чимало часу та зусиль. Стартом стала Конференція ООН у Ріо-де-Жанейро (1992 р.), яка ухвалила глобальну програму дій – «Порядок денний для ХХІ століття». Вона запропонувала стратегію сталого розвитку на засадах справедливого глобального партнерства зі збереження та відновлення довкілля, екологічної безпеки життєдіяльності.

Стратегія сталого розвитку відкрила перспективу побудови нових моделей глобалізованого світу. Вектором розвитку планетарної цивілізації в ХХІ ст. мав стати глобальний гуманізм.

Наступна конференція Ріо+5, констатувала незадовільне виконання рекомендацій «Ріо-92» більшістю держав світу. Передусім причиною був декларативний, тобто юридично не зобов'язуючий, характер документів «Ріо-92», а також відсутність чітких критеріїв оцінки поступу до сталості.

У розвиток стратегії сталого розвитку у 2015 р. на саміті ООН були затверджені 17 глобальних цілей сталого розвитку. Її досягнення мало сприяти формуванню мирних та інклюзивних суспільств для збалансованого розвитку. У доповідях та підсумкових документах нової конференції ООН зі сталого розвитку – Ріо+10 було підтверджено прихильність міжнародної спільноти до сталого розвитку, аргументовано необхідність створення гуманного, справедливого і турботливого глобального суспільства. Наголошувалося на необхідності взаємної відповідальності, глобального консенсусу та

партнерства між усіма народами на планеті. Наступні генерації мають успадкувати світ, вільний від приниження та ганьби, що їх спричиняють бідність, деградація довкілля та моделі нестійкого розвитку (Резолюція, 2015).

Безперечно за час від «Ріо-92» проведена чимала науково-експертна робота методологічного забезпечення сталого розвитку. Проте тридцять років поспіль доводиться констатувати, що світ у цілому, не наблизився до реалізації стратегії сталого розвитку. Зокрема, поляризація світу зростає, про що свідчить нерівномірність глобального економічного та соціального розвитку. До цієї проблеми дестабілізації у ХХІ ст. додалися пандемія, міжнародний тероризм та повномасштабна війна в Україні. Сьогодні найбільшою та найстрашнішою загрозою і головним терористом є РФ, яка окупувала окремі території суверенної держави Україна, знищує довкілля, інфраструктуру та цивільне населення, а та загрожує ядерною зброєю всьому світу. Хоча ця країна у на початку 2000-их і до 2014 р. була в авангарді теоретичних напрацювань з проблем «сталого розвитку».

Про можливість самознищення людства ще в середині 90-х років попереджав сучасний німецький філософ Вікторіо Гьосле. Його міркування є слушними й на сьогодні. «Безперечно, а пріогі не можна виключати, що людство знищить само себе. Якщо й надалі триватиме його моральна, політична та духовна деградація, якщо забрудненню природного та духовного довкілля не буде покладено край, якщо субстанційне та моральне поняття свободи остаточно поступиться формальному, тоді неодмінно настане час жакхливих катастроф, можливо навіть самознищення людства» (Гьосле, 2003).

Про численні виклики і загрози людству у 2021 році застерігає доктор філософії всесвітньо відомий вчений Ервін Ласло на міжнародній он-лайн конференції з дуже красномовною назвою: «Глобальна криза. Це торкається кожного».

Він наголошує на тому, що численні кризи чекають нас, чекають нашої уваги, тому що ми створили систему, яка нестабільна і нестійка, до того ж вона абсолютно незбалансована. Завжди якийсь інтерес, якийсь великий міжпланетний або національний, або міжнародний інтерес, або щось, що може потрясти світ так, щоб служити цим інтересам. Також, філософ наголошує, що у нас немає системи, яка була б дійсно стійка і служила людському співтовариству. Нам потрібний інший погляд на світ. Тому виникатимуть різні системи управління. Ми усі знаходимося в одному і тому ж човні. І цей човен, якщо використати таку метафору, протікає. Ми розміщуємо в ньому все більше і більше людей, використовуємо все більше і більше ресурсів. Ми забруднюємо воду навколо човна і направляємо човен у глибші і ще більш небезпечні води. Завдання полягає в тому, щоб вчасно

і позитивно змінити напрям. Тому що, якщо ми не рухатимемося вгору, нас підштовхнуть і направлять вниз (Ласло, 2021).

Події останніх двох з половиною років життя українців в умовах агресії та повномасштабної війни стали можливими також внаслідок ліберального ставлення західного цивілізованого світу до агресії Росії ще у 2014 році. Як зазначив сучасний литовський філософ Леонідас Донскіс, ЄС і Захід відреагували лише заявами «глибокого занепокоєння», що на думку філософа, свідчить про дуже вибірковий підхід до оцінки людської самоповаги, гідності та життя. «Доки воєнні злочини кояться на «нічийній землі», якою є Україна, можна реагувати з ганебно співчутливою риторикою, не вдаючись до якихось політичних чи правових дій» (Бауман, & Донскіс, 2014).

Нам всім треба сказати це вголос і визнати: Росія – це фашистська держава, а її реальна ідеологія – фашизм, пише професор Йельського університету Тімоті Снайдер у своїй колонці для The New York Times та пояснює на конкретних прикладах, чому Росія повністю відповідає всім такої науковим критеріям держави, які зазвичай застосовують вчені. Є культ навколо єдиного лідера Володимира Путіна. Є культ мертвих, організований довкола Другої світової війни. І є міф про минулий золотий вік імперської величч, який має бути відновлений війною через зцілювальне насильство — вбивчою війною проти України (Snyder, 2022).

Повномасштабне вторгнення в Україну в 2022 році змусило західноєвропейські ліберально-демократичні суспільства перейти до рішучих дій. ЄС і Захід постали перед вибором: дотримуватися своїх цінностей свободи людини та відповідальності винятково за свою безпеку, або ж реалізувати глобальне партнерство задля відновлення миру та стабільності. Весь цивілізований світ став на захист і підтримку України, бо лише спільними зусиллями можна протистояти варварству. Вперше за всю історію після Другої світової війни, ООН визнала Росію країною-терористом та видала ордер на арешт диктатора Путіна. Україна об'єднала весь цивілізований світ задля відсічі агресору та унеможливлення ядерної світової війни.

Людство не приречене пасивно слідувати до краю прірви. На шляху до неї є роздоріжжя, де людство може зробити свій вибір. Соціальна дійсність містить чимало альтернатив, які можна і треба виявити, проаналізувати та вибрати найоптимальніший шлях розвитку (Ласло, 2021).

Етика приречена перемогти невігластво, інакше у світу немає шансів навіть вижити, не те, щоб жити гідно. Жодна вірогідна вимога людської гідності неможлива без поваги до прав на життя інших і без піклування про божі творіння – або, як наголошували Альберт Швейцар і Ганс Йонас: «благоговіння перед життям» (Бюлер, 2017).

Кожен із принципів сталого розвитку: справедливість, збереження довкілля, соціально-економічний розвиток, збереження культур усіх народів; вимагає від людини любити життя і бути особистістю з усталеними, перевіреними досвідом етичними цінностями, що виключають протиріччя.

Те, як міжнародне співтовариство врегулює проблему спільної відповідальності та врівноважить конкуруючі цілі економічного розвитку та екологічної стійкості, значною мірою визначатиме ступінь занепаду природного капіталу та виживання планети в цьому столітті. Однак трагічна перспектива очікує людство тоді, коли будуть знехтувані етичні настанови: якщо не буде жодного міжнародного зобов'язання захищати глобальні моральні цінності, то успіхи в економічному процвітанні, екологічні позитивні зрушення, боротьба з бідністю, голодом, хворобами, гендерна рівність, які так важко завойовувались міжнародними агентствами протягом другої половини 20-го століття, будуть швидко втрачені.

Якщо розвинути і розширити думку Еріха Фрома про те, що зруйнувати свою особистість і цілісність людина може зрадивши своїм цінностям, то можна сказати, що зруйнувавши свої цінності та моральні принципи, людство стає на шлях свідомого руйнування самого себе.

Розвиваючи та оберігаючи свій інтелектуальний простір, людина може зберігати єдність із собою, вірність своїм моральним цінностям і культивувати природне бажання бачити, покращувати та зцілювати суспільство і планету, опорою у цьому йому слугуватиме нова етика сталого розвитку (Шидловська, 2023).

Головним імперативом етики для сталого розвитку є вимога забезпечити існування людей в майбутньому. Відповідальність за майбутнє – це передовсім відповідальність за гідне життя людини в умовах техногенної цивілізації. Проте ця вимога зовсім не означає, що людство має нігілістично ставитися до наявного буття. Сьогодення не повинно бути засобом для майбутнього, воно має власну цінність. Нова етика вимагає від нас обов'язку збереження набутого. Цей обов'язок, наголошує німецький етик Ганс Йонас, має перевагу над усіма вимогами і бажаннями поліпшити світ. Отже, головним є те, що благо не слід очікувати в майбутньому, оскільки вже існує «благо», тому очевидний прогноз небага має перевагу над досить непевним, до того ж суттєво менш вагомим, прогнозом блага. На закид у «песимізм» щодо такої прихильності до прогнозу небага, Г. Йонас стверджує, що більші песимісти ті, кому досить визначити даність як погану чи нічого не варту, щоб ризикувати задля ймовірного її поліпшення (Йонас, 2001).

В преамбулі до Статуту ЮНЕСКО зазначається, що мир має ґрунтуватися на інтелектуальній та

моральній солідарності людства. Це вимагає, щоб ми активізували свою свідомість так, щоб і розум і емоції були задіяні одночасно. Без емоцій не може бути мотивації до змін. Так само як і без інтелектуальної основи для сталості наше прагнення до змін буде неефективним. Прийняти етику сталості – це визнати, що наша швидка індустріалізація поставила нас у роль планетарних менеджерів, відповідальних за здоров'я або руйнівний занепад багатьох життєво важливих екосистем земної кулі. Ми здатні адаптуватися до складного світу, але для цього будуть потрібні технічні знання, прив'язані до етичної уяви. Нам потрібно поширювати на світ природи той самий моральний сенс, який ми інтуїтивно застосовуємо до соціального світу і наших відносин з іншими людьми (Cabezas, 2022).

Слід визнати, що у дискурсі сталості існує широкий спектр думок від крайнощів достатнього оптимізму з одного боку та до сценаріїв приреченості та похмурості, які говорять про те, що вже пізно, щоб запобігти новому Темному Віку дефіциту ресурсів та хронічних конфліктів.

Сталість є концепцією, яку «важко продати». Це філософія меж у світі, керованому мріями про нескінченне зростання та можливості. Сталість диктує, що ми обмежені земними ресурсами щодо суспільства та способу життя, який ми можемо мати. З іншого боку, сталість – це чудова, надихаюча концепція, квінтесенціально людська ідея (Cabezas, 2022).

Для того щоб прийняти якусь, навіть найсприятливішу за своєю суттю ідею, людина має бути готова до неї. Тобто, щоб взята ідея не була лише результатом сліпого наслідування та схвалення, індивід повинен мати певний життєвий досвід, бути здатним аналізувати отримані знання, мати відчуття особистої відповідальності та вплив у тому суспільстві та в ту епоху, де він живе.

Стати моральним означає стати по-справжньому мислячим (Альберт Швейцар). Фундаментом для людини у прийнятті моральних принципів, як природних розпоряджень можуть стати високий рівень її культури та духовного розвитку. Уміння співпереживати, розвинена самосвідомість – розуміння самого себе, своєї ролі в суспільстві, свого життєвого призначення, а також свого значення для себе особисто. Важливо насамперед відмовитися від споживчого ставлення до себе, навчитися поважати себе, розвинути прагнення самопізнання, щоб розуміти свою мотивацію у прийнятті рішень, виростити інтерес до життя.

У цьому зростанні окрема людина, суспільства загалом природно можуть дійти до інтеграції в свою діяльність принципів сталого розвитку. Такий шлях – найсприятливіший, оскільки базується на цінностях та є внутрішньою ініціативою, а не реакцією на зовнішні чинники – моду, тренди, комерційний

інтерес, почуття провини, зобов'язання на законодавчому рівні, тощо. Всі ці методи діють лише в короткостроковій перспективі, мають недоліки і не виправдовують себе на практиці (Шидловська, 2023).

Це означає, що нинішні покоління відповідальні за своє життя, так і за те, щоб майбутні покоління взагалі могли жити. Моральним кредо кожного має стати вимога: «Дій так, щоби наслідки твоєї діяльності були сумісними з підтримкою достеменно людського життя на Землі». Цей імператив свідчить про те, що кожна людина хоча й може ризикувати власним життям, але не має права ризикувати життям людства. Не має права й людство обирати небуття майбутніх поколінь на користь буття теперішніх і навіть ризикувати цим. Тому Г. Йонас вважає, що принцип глобальної справедливості, який не потребує доведення, треба визначити так: майбутнє взагалі має бути. Додамо, це майбутнє має бути гідне людини (Рижак, 2023).

Принцип справедливості щодо майбутніх поколінь є засадничим не лише для етики відповідальності, а й стратегії сталого розвитку людства. Згідно з цим принципом, сталим є лише такий розвиток, який забезпечує потреби нинішніх поколінь, не загрожуючи життю й здоров'ю прийдешніх поколінь. За цим принципом, майбутні покоління мають такий самий морально-правовий статус, як і нинішні. Це принцип рівних можливостей поколінь.

Безперечно, війна, яку розв'язала РФ проти України, зумовила соціально-економічну руйнацію та екологічну небезпеку. На порядку денному для України, перемога над ворогом і відновлення територіальної цілісності країни.

Зрозуміло, що війна відтермінувала досягнення цілей сталого розвитку не лише в Україні, а в цілому світі, але не прагнення гідного життя. Гідне життя – це життя вільних людей, свободу та права яких гарантує демократична держава. В європейському вимірі гідне життя людини подвійно відповідальне: з одного боку, перед власним унікальним покликанням, а з іншого, – перед спільнотою, всередині якої здійснюється покликання (Рижак, 2023).

В умовах глобалізаційних викликів етика набуває планетарного виміру. Щоб продовжувати жити достойно у сталому світі разом з цивілізованими країнами, які сповідують найвищі людські цінності, а саме за це ми сьогодні платимо найвищу ціну і займатися питаннями, пов'язаними зі сталим розвитком, людям потрібні знання, навички, цінності та установки, які дозволяють їм робити внесок у сталий розвиток. Тому освіта відіграє вирішальну роль в досягненні цих цілей. Ознакою нових освітніх практик є удосконалення процесу передачі та актуалізації знань, компетенцій, суспільних цінностей, соціальних норм і практик, атрибутів «здорового» суспільства, а найбільш природнім каналом для цього визнано інститут освіти.

Моральне виховання виступає основою культурного розвитку людини та є одним з головних напрямків освіти для сталого розвитку, тим початком, за допомогою якого відбувається її соціалізація, а також закладаються внутрішні якості, ціннісні орієнтації та моделі поведінки. Цей процес передбачає актуалізацію освітньої діяльності у питаннях морально ціннісного виховання, в якому найбільш важливими виявляються такі духовні якості як відповідальність, толерантність, доброзичливість, справедливість тощо.

Міжнародний досвід свідчить, що національні системи освіти мають бути «підготовлені» для своєчасного реагування на виклики сьогодення, серед яких проблематика сталості.

Освіта в інтересах сталого розвитку дає можливість приймати усвідомлені рішення і відповідальні заходи для забезпечення цілісності навколишнього середовища, економічної життєздатності і справедливого суспільства для нинішнього і майбутніх поколінь. Життєво важливо не тільки включити питання, пов'язані з цілями сталого розвитку, в навчальні плани та освітні програми, а й вибирати їх для наукових розвідок студентів, магістрантів, молодих науковців у різних сферах і напрямках.

Моральні питання пронизують всю систему навчально-виховної діяльності ЗВО і є базовими для неї. Світоглядні аспекти моралі є провідними у рамках окремих курсів ЗВО «Філософія», «Філософія сталого розвитку», вибіркового дисциплін гуманітарного блоку – «Етика сталого розвитку», «Етика толерантності».

Одною з головних складових морально-ціннісного аспекту освіти для сталого розвитку є етика толерантності. Толерантність виступає ключовою характеристикою існування демократії, правової держави та громадянського суспільства.

Толерантність у контексті пріоритетів розвитку сучасної освіти включає: визнання безумовної цінності іншої людини (її самоцінності); визнання пріоритету саморозвитку, самореалізації особистості; домінування альтруїстичної мотивації на протидію егоїстичним спонуканням; орієнтацію на співробітництво, компроміс, пошуки згоди. У Декларації принципів толерантності, прийнятої державами-членами Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, що зібралися в Парижі на двадцять восьму сесію Генеральної конференції 25 жовтня - 16 листопада 1995 р., зазначається «...толерантність означає повагу, прийняття і правильне розуміння всього різноманіття культур, форм самовиразу і вияву людської індивідуальності. Толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування і свобода думки, совісті, переконань. Толерантність – це єдність у розмаїтті. Це не тільки моральний обов'язок, а й політична та

правова потреба. Толерантність – це те, що робить можливим досягнення миру і веде від культури війни до культури миру. Толерантність – це не поступка, полегкість або потурання, а, перш за все, активне відношення на основі визнання універсальних прав і свобод людини» (Декларація, 1995)

Таким чином, поняття толерантності охоплює як почуття свободи, поваги до прав іншої людини, так і терпимість, ненасильство й культуру компромісу. Толерантність здійснюється завдяки діалогічній формі спілкування, а її джерелом є налаштованість на комунікацію з Іншим, відповідальність перед Іншим і за Іншого, переживання Його свободи як своєї власної. При цьому під Іншим розуміється як інша особистість, так й інший етнос, нація, культура.

Етика толерантності передбачає досягнення взаєморозуміння та узгодження відмінних інтересів і точок зору без застосування тиску, переважно методами діалогу та взаємного компромісу. Без толерантності були б неможливі права людини, які, насамперед, затверджують право окремої людини на зовнішню й внутрішню несхожість. Толерантність припускає готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди. Однак толерантність не повинна зводитися до конформізму, обмеження власних інтересів і передбачає активність всіх зацікавлених сторін. Толерантність – це також важливий компонент життєвої позиції зрілої особистості, що має власні цінності та інтереси, й готова їх захищати, але одночасно – з повагою ставиться до позиції, цінностей, національних та культурних особливостей інших людей.

«Етика толерантності» – майданчик де створюються: умови для толерантної поведінки та розвитку неконфронтаційної свідомості, вміння знаходити альтернативні виходи зі складних ситуацій, орієнтація на емоційно-ціннісне відношення до іншої людини, вміння побачити її позитивні риси особистості або вчинку, вміння встати на позицію іншого. Практичні заняття привчання до відкритого й вільного виразу своїх думок, розвиток навичок аргументування своєї думки; вміння оптимально реагувати на зауваження, справедливий несправедливий критику, здатність говорити собі й оточенню «ні», відстоювати свою позицію, не принижуючи гідності іншої людини (Висоцька, 2011).

Висновки.

В умовах системної кризи другої половини ХХ – початку ХХІ ст. світове співтовариство мобілізує зусилля на пошук та обґрунтування ефективних стратегій не лише виживання людства та забезпечення його подальшого фізичного існування, а й збереження людяності. Це завдання можна вирішити не лише за допомогою технічних засобів подолання екологічних, економічних чи фінансових криз, а й зміни світоглядних і ціннісних орієнтирів задля подолання антропологічної кризи. Науково-технічний прогрес,

нові технології самі по собі не здатні подолати загрози, що постали перед людством. Потрібна нова філософія, нова політика, нові моральні орієнтири – зобов'язання кожної людини і людства в цілому. Загалом ідеться про систему цінностей, складову культурного світобачення кожної людини і суспільства в цілому, яка не залежала б від економічних сплесків чи занепадів, зміни політичної влади, у якій би захист і збереження природи, турбота про людину, її життя і дотримання її прав вважались такими ж важливими, як і саме життя.

Однією із таких стратегій є стратегія сталого розвитку. Концепція сталого розвитку стала, з одного боку, центральною темою міжнародних форумів найвищого рівня, з іншого, темою для наукових дискусій щодо змісту самої концепції, її принципів та шляхів їх практичного впровадження. В основі сталого

розвитку відповідно до його базового визначення, лежить відповідальність сучасного суспільства за здоров'я, добробут і безпеку наступних поколінь. В сучасних умовах концепція сталого розвитку повинна передбачати не лише узгодження політики економічного зростання з політикою охорони навколишнього середовища та природних ресурсів, а й морально-етичну складову. Тому визначення сталого розвитку в як основі ефективної еколого-економічної діяльності, зумовленої розвитком техніки і технологій має доповнюватися людським чинником, а також такими атрибутами людського буття як духовність і моральність, що забезпечується та гарантується освітою як соціальним інститутом, здатним об'єднати минуле, теперішнє та майбутнє, тобто передавати знання, цінності, вміння і навички від покоління до покоління.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бауман, З., & Донскіс, Л. (2014). *Моральна сліпота. Втрата чутливості у плинній сучасності*. Київ: Дух і літера.
- Бьюлер, Д. (2017). Розмисли щодо нашого осереддя в умовах зовнішніх і внутрішніх загроз. (Переклад з німецької Анатолія Єрмоленка. *Філософська думка*, 2, 54-56. Відновлено з <http://www.journal.philosophy.ua/article/nid7466>.
- Висоцька, О. Є. (2011). *Освіта для сталого розвитку: науково-методичний посібник*. Дніпропетровськ: Роял Принт. Відновлено з https://shron1.chtyvo.org.ua/Vysotska_Olha/Osvita_dlia_staloho_rozvytku
- Гюсле, В. (2003). *Велич і межі практичної філософії Канта. Практична філософія в сучасному світі*. (Переклад з німецької мови, примітки та післямова Анатолія Єрмоленка). Київ: Лібра.
- Декларація принципів толерантності*. (1995). Схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28 сесії в Парижі 16 листопада 1995 р. Відновлено з <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracija-tolerantnosti.pdf>
- Йонас, Г. (2001). *Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації*. (Переклад з німецької мови, примітки та післямова Анатолія Єрмоленка). Київ: Лібра.
- Ласло, Е. (2021). *Глобальна криза. Це торкається кожного*. Відновлено з <https://creativesociety.com/ru/globalnyj-kризis-eto-uzhe-kasaetsya-kazhdogo/speaker/ervin-laszlo>.
- Резолюція «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року»*. (2015). Прийнята на сімдесятій сесії Генеральної Асамблеї ООН 25 вересня 2015 року. Відновлено з <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda2030-UA.pdf>.
- Рижак, Л. (2023). Сталий розвиток людства: гуманістична стратегія гідного життя. В *Філософсько-психологічні аспекти духовності у науковій, педагогічній та управлінській діяльності* (с. 5-9). Видавництво Львівського національного університету імені Івана Франка. Відновлено з <https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/1-Zbirnyk-Tez-29.09.2023.pdf>.
- Шидловська, Л. (2023, 02 травня). *Етика сталого розвитку – нова парадигма у боротьбі за стійке майбутнє*. Відновлено з <https://blog.liga.net/user/lshidlovskaya/article/50350/>.
- Cabezas, H. (2022). *Sustainability Ethics. Sustainability – A Comprehensive Foundation*. Retrieved from <https://eng.libretexts.org/@go/page/12078>
- Snyde, T. (2022, May 19). *We Should Say It. Russia Is Fascist*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin>

REFERENCES

- Bauman, Z., & Donskis, L. (2014). *Moral Blindness. The Loss of Sensitivity in Liquid Modernity*. Kyiv: Dukh i Litera.
- Byoler, D. (2017). Reflections on Our Core in the Context of External and Internal Threats. (Translated from German, notes and afterword by Anatoly Yermolenko). *Philosophical Thought*, 2, 54-56. Retrieved from <http://www.journal.philosophy.ua/article/nid7466>.
- Cabezas, H. (2022). *Sustainability Ethics. In Sustainability – A Comprehensive Foundation*. Retrieved from <https://eng.libretexts.org/@go/page/12078>.
- Declaration of Principles on Tolerance*. (1995). Adopted by the General Conference of UNESCO at its 28th session in Paris, November 16, 1995. Retrieved from <https://don.kyivcity.gov.ua/files/2014/2/10/Deklaracijatolerantnosti.pdf>.
- Giosle, V. (2003). The Greatness and Limits of Kant's Practical Philosophy. In *Practical Philosophy in the Modern World* (pp. 19-51). (Translated from German, notes and afterword by Anatoly Yermolenko). Kyiv: Libra.

- Jonas, H. (2001). *The Principle of Responsibility: In Search of Ethics for Technological Civilization*. Kyiv: Libra.
- Laslo, E. (2021, July 21). *Global Crisis. This Affects Everyone*. Retrieved from <https://creativesociety.com/ru/globalnyj-krizis-eto-uzhe-kasaetsya-kazhdogo/speaker/ervin-laszlo>.
- Resolution “*Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development*”. (2015). Adopted at the 70th session of the UN General Assembly on September 25, 2015. Retrieved from <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/Agenda203>
- Ryzhak, L. (2023). Sustainable Development of Humanity: A Humanistic Strategy for a Decent Life. In *Philosophical and Psychological Aspects of Spirituality in Scientific, Pedagogical, and Managerial Activities* (pp. 5-9). Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. Retrieved from <https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/1-Zbirnyk-Tez-29.09.2023.pdf>.
- Shydlovska, L. (2023, May 2). *Ethics of Sustainable Development – A New Paradigm in the Fight for a Sustainable Future*. Retrieved from <https://blog.liga.net/user/lshidlovskaya/article/50350/>.
- Snyde, T. (May 19, 2022). *We Should Say It. Russia Is Fascist*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2022/05/19/opinion/russia-fascism-ukraine-putin>
- Vysotska, O. Ye. (2011). *Scientific and Methodological Manual*. Dnipro: Royal Print. Retrieved from https://shron1.chtyvo.org.ua/Vysotska_Olha/Osvita_dlia_staloho_rozvytku.pdf

Theoretical Foundations and Practical Implementations of the Discourse of Decolonisation in the Cultural Policy of Ukraine (on the Example of the Odesa Decolonisation Project)

UDC: 130:2:325.8(477)

DOI: <https://doi.org/10.15421/172486>**Mikheitseva-Tsinhrosh Kateryna**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0009-0001-6349-7304>, ekaterina89art@gmail.com*I.I. Mechnikov Odesa National University (Odesa, Ukraine)*

Abstract

The article examines the theoretical foundations and practical implementations of the discourse of decolonisation in Ukraine's cultural policy on the example of the Odesa Decolonisation project, which aims to rethink the urban narratives of Odesa.

The relevance of the topic is driven by the need to understand the impact of colonial heritage on national identity and cultural values in modern society, in a postcolonial context.

The purpose of the study is to identify the specifics of the Odesa Decolonization project, in particular the results of the study «Odesa Urban Myth: Narratives, Structure, Development Prospects» conducted within its framework, as an example of social practice that creates new narratives and offers an alternative cultural context for Odesa in the postcolonial discourse of Ukraine's cultural policy.

The results of the study demonstrate that the research focuses on rethinking the myth of Odesa as the 'pearl of the empire' and creating a new system of values that includes a modern idea of national identity. It was found that the research conducted within the project uses discursive methods to revise the existing myths about Odesa, deconstruct them, and form new semantic perspectives. The project emphasises the importance of communication as a basis for social knowledge, which can lead to a broader understanding of regional identity.

The conclusions emphasise the importance of a comprehensive approach to decolonisation, with an emphasis on the cultural context and the use of discursive practices that contribute to rethinking identity. It is found that such projects should take into account the importance of the value system, social knowledge and involve different social groups to achieve sustainable change. Prospects for improving the project are outlined, in particular by identifying research shortcomings, such as limited inclusiveness and insufficient methodological depth, which limit the project's potential to develop a comprehensive understanding of culture and sustainable support for decolonisation processes.

Keywords: cultural policy, myth, values, identity, communication, cultural context, discourse, narrative, decolonisation, culture, politics, value system, society, social knowledge, practice

Теоретичні засади та практичні втілення дискурсу деколонізації в культурній політиці України (на прикладі проєкту Odesa Decolonization)

Міхейцева-Цінгрош Катерина*Одеський національний університет ім. І.І.Мечнікова (Одеса, Україна)*

Анотація

У статті досліджено теоретичні засади та практичні втілення дискурсу деколонізації в культурній політиці України на прикладі проєкту Odesa Decolonization, який спрямований на переосмислення міських наративів Одеси.

Актуальність теми зумовлена потребою в осмисленні впливу колоніальної спадщини на національну ідентичність та культурні цінності в сучасному суспільстві, в умовах постколоніального контексту.

Мета дослідження – виявлення специфіки проєкту Odesa Decolonization, зокрема результатів дослідження «Одеський міський міф: наративи, структура, перспективи розвитку», яке було проведене в його межах, як прикладу соціальної практики, що створює нові наративи та пропонує альтернативний культурний контекст для Одеси в умовах постколоніального дискурсу культурної політики України.

Результати дослідження демонструють, що дослідження зосереджується на переосмисленні міфу про Одесу, як «перлину імперії» та створенні нової системи цінностей, яка включає сучасне уявлення про національну ідентичність. Виявлено, що дослідження, проведене в рамках проєкту, використовує дискурсивні методи для перегляда присутніх міфів про Одесу, їх деконструкції та формування нових смислових перспектив. Проєкт підкреслює значення комунікації як основи для соціального знання, завдяки якому можливо досягти ширшого розуміння регіональної ідентичності.

Висновки підкреслюють важливість комплексного підходу до деколонізації, з акцентом на культурному контексті та використанні дискурсивних практик, що сприяють переосмисленню ідентичності. З'ясовано, що подібні проєкти повинні враховувати значення системи цінностей, соціального знання та залучати різні соціальні групи для досягнення стійких змін. Охарактеризовано перспективи вдосконалення проєкту, зокрема через виявлення недоліків дослідження, таких як обмежена інклюзивність і недостатня методологічна глибина, що обмежують потенціал проєкту у формуванні всебічного розуміння культури та стійкої підтримки процесів деколонізації.

Ключові слова: культурна політика, міф, цінності, ідентичність, комунікація, культурний контекст, дискурс, наратив, деколонізація, культура, політика, система цінностей, суспільство, соціальне знання, практика

Стаття надійшла / Article arrived: 11.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 22.10.2024

Вступ.

На сьогодні Україна, в багатьох аспектах, є постколоніальною державою, яка пройшла через тривалі періоди підкорення — спочатку в рамках Російської імперії, потім Радянського Союзу. Це означає, що уявлення про колоніальну спадщину залишається глибоко вкоріненою в культурні, політичні та соціальні структури суспільства, які наклали значний відбиток на соціальне знання, колективну пам'ять і культурні практики. Через процеси культурного відбору, інтерпретації та соціального відтворення, що формуються як на рівні окремих громад і спільнот, так і через державні або інституційні структури уявлення про спадщину стають наративами, які організують певні аспекти минулого в послідовну систему ціннісних інтерпретацій. Колоніальні наративи мали на меті створити образ України як «молодшого брата», «периферії імперії» або «радянської республіки», яка не мала власної національної ідентичності чи історії.

Деколонізація в сучасному українському контексті можна означити, як критичний перегляд цих наративів, відмова від їхньої легітимізації та повернення до українського історичного контексту. Сьогодні деколонізація є процесом, що включає активне формування української національної ідентичності через культуру, мову та освіту. Це відображається в культурній політиці, яка спрямована на переосмислення місць пам'яті, історичних подій і фігур, ревізію культурних символів та мистецьких творів, розвиток національних культурних інституцій, промоцію українського культурного продукту. Крім того, деколонізація включає підтримку та захист української мови як основи національної ідентичності.

Важливою складовою загальнонаціональних процесів переосмислення історії та культури є деколонізація у регіональних контекстах. Така локалізація культурної політики може свідчити про підтримку центральної влади місцевих ініціатив, які відображають культурну специфіку регіону.

Одеса, як культурний і економічний центр півдня України, протягом століть була об'єктом формування імперських наративів, що підкреслювали її «цивілізаційну» роль для Російської імперії та пізніше Радянського Союзу. Міфи про «кримінальну Одесу», «місто гумору» та «космополітичне місто» закріпилися як частина масової свідомості, формуючи специфічну ідентичність міста, яка не в повній мірі відповідала його багатокультурній та історичній реальності.

У лютому 2024 року у співпраці між Odesa Business Club та USAID було створено приватну (не урядову чи муніципальну) проектну ініціативу Odesa Decolonization. Її основною метою стало переосмислення наративів про Одесу, дослідження міських міфів, а також створення платформи для

обговорення національної ідентичності та процесів ментальної деколонізації.

Проект Odesa Decolonization прагне деконструвати ці імперські міфи, але залишається відкритим питання щодо того, чи здатен цей проект пропонувати цілісний підхід до деколонізації, який не прагне до симпліфікованого переосмислення історії, враховує складність сучасних дискурсів та уникає створення нових міфологізованих версій, які можуть бути так само обмеженими, як і попередні, або ж проект обмежується лише певними аспектами.

У цьому контексті важливо розглянути проект Odesa Decolonization під філософським кутом, враховуючи не лише його результати, але й теоретичні основи, що лежать в основі його виникнення, а також його відповідність загальним принципам деколонізації в міжнародному контексті.

Мета статті полягає у виявленні специфіки проекту Odesa Decolonization, зокрема результатів дослідження «Одеський міський міф: наративи, структура, перспективи розвитку», яке було проведене в його межах, як прикладу соціальної практики, що створює нові наративи та пропонує альтернативний культурний контекст для Одеси в умовах постколоніального дискурсу культурної політики України.

Критичний розгляд дозволить виявити аспекти, які потребують ретельного аналізу для подальшого вдосконалення та коригування дослідницьких ініціатив, які реалізуються у рамках проектів дотичних до деколонізаційних практик.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю дослідити процеси деколонізації в культурній політиці України та їх вплив на національну ідентичність і культурну спадщину. Це може сприяти кращому розумінню того, як деконструкція імперських наративів відображається в сучасному культурному просторі України.

Для досягнення мети **у статті використовуються методи** критичного дискурс-аналізу для дослідження дискурсивних практик, порівняльний аналіз для вивчення міжнародного досвіду, а також герменевтичний підхід, що дозволяє інтерпретувати наративи та міфи, які формуються у процесі деколонізації.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Філософські передумови виникнення деколонізаційних ініціатив в Україні лежать у постколоніальних теоріях, які ставлять під сумнів панування імперських наративів і культурних структур. Зокрема, йдеться про деконструкцію радянської спадщини, яка уособлює імперський вплив на українську культуру, політику та національну ідентичність. Процеси деколонізації та їх вплив на культурну політику, національну ідентичність та історичну пам'ять є предметом численних досліджень у світовій та українській науковій

літературі. До ключових робіт, які релевантно навести у контексті цієї статті, слід зазначити дослідження наступних науковців, які заклали підґрунтя для сучасного осмислення деколонізаційних процесів. «Орієнталізм» Едварда Саїда є фундаментальною роботою для постколоніальної теорії, яка аналізує процес формування уявлення про «Схід» у західних колоніальних держав (Саїд, 2001). Через концепцію «орієнталізму» Саїд стверджує, що колоніальні наративи про підкорені території не лише спотворюють уявлення про них, але й впливають на формування місцевих ідентичностей, створюючи стереотипи та міфи, які впроваджувались панівними імперіями. Хоча його праця зосереджена на «східному контексті», загальний підхід може бути застосовано для розуміння того, як імперська та радянська влада формували уявлення про українську культуру та її регіони, зокрема про Одесу, як периферію імперського проєкту.

Гаятрі Співак у своїй відомій праці «Can the Subaltern Speak?» досліджує проблему представництва «субальтерн» – тих, чий голос було пригнічений в колоніальній системі. Співак стверджує, що навіть у процесі деколонізації голоси пригноблених можуть залишатися невидимими або спотвореними. Це дослідження є важливим для аналізу того, як у постколоніальній Україні маргіналізовані групи – етнічні меншини або місцеві спільноти – можуть бути виключеними з нових національних наративів, що формуються в процесі деколонізації (Spivak, 1988).

Проблематику складання національної ідентичності через наративи і уявлення про спільність досліджено Бенедиктом Андерсоном у роботі «Imagined Communities» (Anderson, 1983). Автор доводить, що національна ідентичність є соціально конструйованою через спільні культурні символи, мову та історію. Його ідеї можуть бути корисними для аналізу того, як в Україні формується колективний уявлення про національну ідентичність через культурні наративи, зокрема у рамках проєктів, що спрямовані на деколонізацію.

На основі фундаментальної роботи у співавторстві Євгена Бистрицького, Сергія Пролеєва та Романа Зимовця «Комунікація і культура в глобальному світі», можна зробити висновок, що культурна політика у сучасному глобалізованому світі повинна враховувати важливу роль комунікації у формуванні колективної та національної ідентичностей (Бистрицький, Пролеєв, & Зимовець, 2020). Дослідження підкреслює, що комунікація сприяє формуванню спільнот та ідентичностей, але також може стати полем конфліктів у глобальному контексті. Національні інтереси мають бути інтегровані у культурну політику, враховуючи виклики глобалізації та необхідність збереження локальної ідентичності. Але у статті «Філософія і дискурс війни: конфлікт

світів як межа комунікативної теорії Юргена Габермаса», яка по суті є філософською відповіддю на допис німецького філософа Юргена Габермаса «Війна і обурення» (квітень 2022) Євген Бистрицький та Людмила Ситніченко підкреслюють важливість обмежень, в умовах війни, теорії комунікативності Юргена Габермаса. За думкою науковців, війна між Україною і Росією виявляє межі комунікативного підходу, зокрема через те, що передумова єдності світу, як базова для комунікації, тут не діє (Бистрицький, & Ситніченко, 2022).

На процес формування комунікації, соціальних норм та особливостей сприйняття реальності значною мірою впливає дискурс. У статті Сергія Пролеєва «Соціокультурні підвалини дискурсу та трансформації сучасності» автором стверджується, що сучасні дискурсивні практики стають центральними у світлі завершення ери виробництва і переходу людства до турботи про себе та свою природу (Пролеєв, 2022). Важливою є теза, що сучасні інформаційні технології здійснюють фундаментальний вплив на формування суспільної реальності, глибоко змінюючи структуру дискурсу. Вони виступають потужним інструментом для розбудови нових форм соціальної взаємодії та контролю, що посилює роль так званої «інфовлади». Цей вплив значною мірою поменшує авторитет традиційних дискурсивних інституцій, таких як політичні структури та наукові установи, оскільки інформаційна влада, здатна маніпулювати реальністю та сприйняттям, може ставити під сумнів їх легітимність та мінімізувати вплив на процеси формування суспільних норм і рішень. (Пролеєв, 2022).

Отже, комунікація та дискурс відіграють центральну роль у процесах деколонізації, оскільки вони є засобами відтворення та трансформації владних відносин і культурних уявлень. У цьому контексті через дискурс відбувається переосмислення історичних наративів, легітимізація нових ідентичностей та зміна колоніальних структур мислення. Філософська концептуалізація цих процесів допомагає виявити засоби, завдяки яким комунікація стане інструментом деколонізації, надаючи голос маргіналізованим групам та сприяючи відновленню їх культурної спадщини. Дискурс деколонізації має мати на меті створення умов для взаємного визнання та рівності в міжкультурних діалогах.

Результати дослідження.

У контексті сучасних соціально-політичних викликів, що постали перед Україною, практики деколонізації набувають ключового значення як для збереження національної ідентичності, так і для формування нової, постімперської політики пам'яті, яка є частиною загальної системи цінностей. Для українського уряду питання деколонізації виходить за межі культурної політики і набуває стратегічного значення у сфері державного

управління та національної безпеки. В умовах війни з РФ, деколонізація стає інструментом боротьби за державний суверенітет, і саме тому потребує чітких нормативно-правових засад.

Окрім того, прийняття чіткої нормативно-правової бази з деколонізації дозволяє уряду контролювати культурну політику в контексті дерусифікації та деімперіалізації, встановлюючи критерії для реформи національної пам'яті.

Серед основних законодавчих актів, що формують ці практики, варто відзначити Закон України № 317-VIII «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів», що забороняє символіку та пропаганду цих режимів, а також комплекс законів про декомунізацію, які забезпечують механізми для демонтажу радянських символів та наративів (Верховна Рада України, 2015a); Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» встановлює юридичні основи для визнання та пошанування осіб, які брали участь у боротьбі за українську незалежність протягом XX століття, передбачає надання їм відповідного статусу, а також визначає заходи для увічнення їхньої пам'яті, зокрема через встановлення пам'ятників, меморіальних дощок та проведення пам'ятних заходів на державному рівні (Верховна Рада України, 2015b). Окрім того, до корпусу важливих нормативно-правових документів слід віднести Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів» встановлює засудження імперської політики росії, заборону її символіки та процедуру перейменування об'єктів, що відображають імперські наративи, для очищення українського публічного простору (Верховна Рада України, 2023). Ці акти мають бути спрямовані на відновлення національної ідентичності та інтеграцію України у світовий простір через власну культурну автономію.

На тлі чинного законодавства, що забезпечує нормативно-правову базу для реалізації практик деколонізації, важливо розглянути роль регіональних ініціатив, які стають активними учасниками формування дискурсу деколонізації на локальному рівні. Можна припустити, що нормативні акти, які спрямовані на декомунізацію та деімперіалізацію, створюють загальну рамку для дій, але їх втілення часто залежить від місцевих громад та громадських ініціатив, що допоможе адаптувати національну політику до специфічних контекстів регіонів.

Проект Odesa Decolonization є показовим прикладом того, як деколонізаційний дискурс не лише формується, але й реалізується на практичному рівні в межах регіональних ініціатив. Цей проект розпочав свою роботу у лютому 2024 року. Як зазначено у документі дослідження проведене у

2024 році ГО «Суспільство та історична спадщина» на замовлення Odesa Business Club в рамках проекту Odesa Decolonization за підтримки проекту Агентства США з міжнародного розвитку USAID «Зміцнення громадської довіри (UCBI)» (Odesa Decolonization, 2024, с. 100). Методологія та технічне завдання були розроблені в рамках проекту «Підтримка реалізації Стратегії культурного розвитку Одеси» в рамках співпраці з ГО «Піксельовані Реальності».

У фінальній частині документу «Одеський міський міф: наративи, структура, перспективи розвитку» автори зазначають, що «Цей текст не є завершеним дослідженням феноменом одеського міфу, це черговий крок в окресленні проблемного поля... Тому завершуємо ми його скоріш не висновками, які нададуть уявлення про чіткі наступні кроки, а фінальними думками» (Odesa Decolonization, 2024, с. 97).

Отже, дослідження, яке ми розглядаємо як приклад регіональної ініціативи дискурсивної практики деколонізації, не претендує на науковий статус і позиціонується радше як етап попереднього аналізу проблемного поля. Однак, у контексті формування та творення сучасної культурної політики України, цей підхід відображає спробу впорядкування наративів, що формують місцеві ідентичності. Хоча конкретні результати дослідження не пропонують чітких практичних рішень, вони вказують на інтерес до осмислення регіональної спадщини через деколонізаційну оптику. Такий підхід свідчить про спробу ввести локальні наративи до рамок загальнонаціональної культурної політики, що орієнтована на постколоніальну рефлексію та адаптацію до сучасних викликів.

Проект Odesa Decolonization має на меті розгляд та трансформацію наративів Одеси, які були сформовані під впливом колоніального минулого, зокрема це стосується процесу зміни сприйняття історичних подій та символів міста, що зазнали впливу російського імперського дискурсу. Проект спрямовано на реконцептуалізацію міського простору та перетворення його символіки, аби позбавити її імперського змісту і створити новий погляд на історію Одеси, вільний від колоніальних наративів. Завдання включають аналіз історичних джерел, дослідження місцевої культурної пам'яті та інше.

Такі заходи здійснюються шляхом вивчення присутніх наративів, що включають різні культурні, історичні та соціальні елементи, з метою їхньої інтеграції в новий контекст, вільний від впливу імперського минулого. Проект підкреслює важливість збереження регіональної ідентичності в умовах сучасних соціокультурних трансформацій, спричинених як зовнішніми, так і внутрішніми факторами. Однією з ключових проблематик, які розглядаються у дослідженні, є існування історичних міфів Одеси – такі як «бандитська Одеса» чи Одеса як

«перлина імперії», які за думкою авторів, впливають на сучасну ідентичність та політику пам'яті.

У проєкті Odesa Decolonization поняття «**міф**», «**наратив**» та «**дискурс**» відіграють ключову роль у переосмисленні культурної політики Одеси, особливо в контексті деколонізації та трансформації міської ідентичності. Інтерпретація **міфу** в дослідженні, що ми аналізуємо, пов'язана з традицією структуралізму, зокрема з ідеями Клода Леві-Строса та Ролана Барта. У результаті дослідження міф про Одесу розглядається як культурна структура, що впливає на самоідентифікацію спільноти та її історичну спадщину та як певні форми символічної комунікації, що перетворюють історичні події на культурні образи. Трактатування **наративу** в проєкті пов'язано з герменевтичною традицією Поля Рікера, який описував його, як засіб інтерпретації людського досвіду через розповідь, яка дає можливість організовувати події та факти в послідовну історію (Ricoeur, 1984).

У контексті проєкту, наративи допомагають переосмислити історію міста, його системи цінностей та організувати його минуле через нові інтерпретації. Також релевантним буде згадка про традицію наративної філософії історії. Її яскравий представник Гайден Вайт наголошував на тому, що історія — це не просто збір фактів, а наративна конструкція. У проєкті Odesa Decolonization наративи використовуються як засіб для зміни та корекції колективної пам'яті про місто, виходячи за межі імперської та радянської пропаганди. Поняття **дискурсу** у цьому дослідженні, на наш погляд, найбільш пов'язане з ідеями Мішеля Фуко, котрий розглядав дискурс як соціальну практику, через яку здійснюється влада та формується соціальне знання. Дискурс не просто описує реальність, а створює її, встановлюючи рамки для того, що вважається істинним або легітимним (Foucault, 1972). Проєкт Odesa Decolonization працює з дискурсивними практиками, що змінюють публічні уявлення про Одесу, намагаючись деколонізувати її образ і перетворити міську історію на інструмент соціальної трансформації. У цьому контексті релевантним виглядає звернення до філософа Юргена Габермаса, який вважав, що дискурсивні практики, такі як публічні дискусії та соціальні дослідження, стають ключовими для створення платформи комунікації та формування нових уявлень про міську ідентичність (Habermas, 1984). Габермас наголошував, що дискурсивні практики сприяють формуванню громадської думки та демократичного діалогу, який є основою для соціальних змін. У локальному контексті, такий підхід дозволяє залучити громадян до переосмислення історичних наративів та трансформації міської ідентичності через участь у відкритих обговореннях. Таким чином, можна зробити припущення, що проєкт Odesa Decolonization не лише досліджує, але й активізує комунікативні

процеси, що сприяють змінам у сприйнятті та інтерпретації культурного спадку міста.

У сучасній соціальній філософії дослідження культурних і політичних процесів тісно пов'язані з поняттями дискурсу та практик, оскільки саме вони розкривають, як через соціальні взаємодії та мовлення формується влада, суспільні структури та системи цінностей. Такий підхід дозволяє критично проаналізувати культурну політику як сукупність дискурсивних практик, які не просто описують або зберігають національну ідентичність, але також активно впливають на її трансформаційні процеси.

Розгляд **теоретичних підходів** допоможе з'ясувати, як поняття дискурсу в культурній політиці України використовується для впровадження деколонізаційних процесів. Це є важливим для розуміння того, як ініціативи на зразок Odesa Decolonization відображаються та стають частиною політичних практик і як вони спрямовані на зміну соціального знання через трансформацію колективної пам'яті. Аналіз дискурсу як інструменту влади, що визначає межі легітимного знання, а також практик як втілення цих дискурсів у конкретні дії, дає змогу критично оцінити вплив деколонізаційної культурної політики на локальному рівні. Для глибшого розуміння цього феномену доречно звернутися до філософських традицій, які досліджують концепції дискурсу та практик, і виявити, як вони застосовуються у сфері культурної політики сучасної України на прикладі регіональної приватної ініціативи.

Дискурс як практика у філософії Мішеля Фуко.

У філософській концепції Мішеля Фуко дискурс є не лише мовленнєвою практикою чи сукупністю текстів, а соціальним феноменом, який визначає межі знання, конструює владні відносини та впливає на функціонування соціальних інституцій. Фуко розглядає дискурс як комплексну систему смислів і знань, що визначає, які твердження є істинними в конкретний історичний період та як вони легітимізують і регулюють соціальні практики. Дискурс, таким чином, не лише відображає, але й конструює реальність, створюючи простір для домінування певних ідей та культурних символів (Foucault, 1972).

У контексті культурної політики сучасної України, дискурс функціонує як засіб формування національної ідентичності, осмислення історії та впорядкування ієрархії культурної спадщини. Автори дослідження «Odesa Decolonization» намагаються розкрити і змінити наративи, що тривалий час панували у суспільній свідомості. Зокрема, це стосується образу Одеси, як «російського міста» чи «міста криміналу». Також автори пропонують нові способи інтерпретації цих уявлень, сприяючи формуванню публічних обговорень, які дозволяють переосмислити ці образи на основі сучасного українського досвіду. Цей підхід також відображає вплив фукіанського розуміння

дискурсу як практики влади, де дискурсивний контроль прагне впорядкувати ієрархію знань та наративів, пропонуючи альтернативи імперським версіям історії та сприяючи формуванню нових соціокультурних уявлень.

Філософські концепції дискурсу та практик можна пов'язати з теоріями соціальної дії, які розглядають практики як такі, що виникають на перетині структурних чинників і індивідуальної діяльності. Зокрема, П'єр Бурдьє трактує практики як регулярні дії, що формують і відтворюють соціальні порядки (Bourdieu, 1977). Розроблена ним концепція практики як явища, що виникає на перетині між соціальними структурами та індивідуальною діяльністю демонструє, як практики слугують інструментом відтворення соціальних порядків через їхнє постійне повторення. У контексті культурної політики практики є інструментом впливу, який уряди, інституції та громадські організації використовують для просування певних культурних цінностей та ідей.

У межах дослідження «Одеський міський міф: наративи, структура, перспективи розвитку» можна виокремити кілька практик, що реалізують деколонізаційні цілі, а саме:

- Аналіз міських міфів та наративів. Ця складова охоплює збір та аналіз даних, включаючи соціологічні опитування та вивчення історичних наративів. Метою є визначення та дезавування імперських інтерпретацій, що закріпилися у громадській свідомості, та створення нового підґрунтя для міфу, який би відповідав постколоніальному контексту.

- Публічні обговорення та залучення громадськості. Практика залучення громадськості здійснюється через проведення заходів, де представники спільноти можуть обговорювати результати досліджень і пропонувати свої перспективи щодо ідентичності Одеси. Це створює публічний простір для формування нового дискурсу, який переосмислює історичну та культурну роль міста.

- Трансформація наративів через культурну продукцію. Проект також спрямований на розвиток медійних та мистецьких ініціатив, які представляють Одесу в новому світлі. Завдяки таким ініціативам формується образ Одеси як міста з багатокультурною спадщиною, що виходить за рамки стереотипних уявлень про неї як «місто криміналу» або «місто гумору».

Культурна політика, в цьому контексті, стає не просто засобом збереження культурної спадщини, а й інструментом зміни колективної пам'яті та системи цінностей суспільства. Такий підхід демонструє, як дискурсивні практики можуть перетворювати соціальні уявлення та сприяти формуванню нових національних і локальних ідентичностей, зокрема в рамках деколонізаційних ініціатив сучасної України.

Якщо здійснити спробу «хрестаматизації» основної проблематики, яку порушує дослідження «Одеський міський міф: наративи, структура, перспективи розвитку», а саме відтворення міфів про Одесу, то можна виділити наступні тези:

- Протягом тривалого часу місто Одеса формувалося в уявленнях як «бандитське місто» або «перлина імперії», що підтримувало його зв'язок з імперською та радянською спадщиною. Це уявлення часто суперечило реальній історії розвитку міста як культурного та економічного центру.

- Невідповідність між сучасною ідентичністю Одеси та її минулим: В умовах сучасного політичного та соціального контексту виникла необхідність перегляду історичних міфів, що закріпилися в масовій свідомості та культурі міста.

- Роль Одеси в національній історії та її підприємницький потенціал: Проект ставив за мету акцентувати увагу на історії підприємництва та інновацій, які відіграли значну роль у розвитку Одеси, на противагу наративам, які романтизують кримінальну історію міста.

Для аналізу міських наративів Одеси автори дослідження застосовують підхід, який охоплює історичні, соціологічні та культурні аспекти міського життя. Визначено ключові напрямки дослідження та результати, які спрямовані на деконструкцію імперських міфів та створення нової колективної ідентичності. Такий підхід відображає намір дослідників не лише зосередитися на аналізі існуючих уявлень, але й вплинути на їхнє переосмислення через специфічні дискурсивні практики.

Структура дослідження:

- Аналіз історії підприємництва в Одесі. Дослідження звертає увагу на роль підприємців у розвитку міста. Радянська ідеологія часто ігнорувала внесок підприємництва, оскільки він суперечив офіційній доктрині. У цьому контексті проект висвітлює Одесу як центр інновацій та економічного розвитку, акцентуючи на тому, що підприємці завжди були ключовими агентами змін у місті.

- Соціологічне опитування національного масштабу про міфи Одеси. Проект організував соціологічне опитування серед громадян України, яке охопило жителів Одеси та інших великих міст, таких як Київ, Дніпро та Львів. Мета полягала у визначенні сучасних уявлень про Одесу, що сформувалися під впливом медіа та популярної культури, а також у дослідженні соціокультурних відмінностей у сприйнятті міста.

- Аналітичне дослідження міфів про Одесу в історичному контексті. Фокус уваги у цьому напрямку зосереджено на історичному аналізі формування міфів за часів Російської імперії та Радянського Союзу. Автори наводять конкретні приклади того, як культурна політика сприяла виникненню

специфічних стереотипів про місто, які досить мають вплив на сучасну міську ідентичність.

• Публічні обговорення та громадське залучення. Для обміну думками та активного залучення громадськості проєкт провів серію публічних дискусій, семінарів та круглих столів. Це дозволило не лише поширити результати дослідження, але й отримати безпосередній зворотний зв'язок щодо перспектив розвитку національної ідентичності Одеси та її ролі у культурній політиці України.

Підходи, які було використано під час проведення дослідження, демонструють прагнення авторів до комплексного переосмислення міського простору Одеси, з акцентом на стимулювання громадського діалогу та залучення місцевої спільноти до процесу деколонізації. Це включає не лише перегляд чинних наративів, але й розробку нових інтерпретацій, що можуть змінити громадське уявлення про міську ідентичність.

У дослідженні поєднано як кількісні, так і якісні методи, що дозволяє врахувати різні аспекти міської історії та культури. Застосування соціологічних опитувань дозволяє отримати репрезентативні дані про те, як сприймають Одесу мешканці різних регіонів України. Одночасно, історичний аналіз і тематичні інтерв'ю сприяють глибшому розумінню міфів і наративів, що формували образ міста протягом століть.

Таким чином, дослідження прагне не просто до зміни уявлень, а й до створення відкритої платформи для обговорення та взаємодії, що дозволяє громадам активно брати участь у процесах реконструкції міської ідентичності та перетворення культурної спадщини міста.

Результати проєкту.

Згідно з матеріалами дослідження «Одеський міський міф: наративи, структура, перспективи розвитку», проєкт Odesa Decolonization спрямований на критичне переосмислення існуючих міських наративів Одеси з позиції деколонізації. Основні напрямки дослідження охоплюють соціологічне опитування, історичний та культурологічний аналіз, а також організацію публічних дискусій, які стали базою для обговорення та трансформації усталених міфів.

• Аналіз міфів про Одесу. Проєкт надав пропозицію, щодо нового інтерпретування історії Одеси, в якому акцент зроблено на підприємницькому потенціалі міста, а не на його «бандитському» минулому.

• Історичний аналіз. В документі «Одеський міський міф: наративи, структура, перспективи розвитку» істотну увагу приділено формуванню певних уявлень про Одесу впродовж декількох історичних періодів, зокрема часам Російської імперії та радянської доби. Результати дослідження показали, що наративи, пов'язані з цими епохами, є ключовими

у формуванні «імперської» ідентичності міста. Історичний контекст дозволив відстежити, як міфи про Одесу відображали та впливали на політичну та культурну політику.

• Культурологічний аспект. Аналіз культурної спадщини Одеси, зокрема архітектури, мистецьких творів, літературних та кінематографічних образів, продемонстрував, що значна частина цих наративів була сформована в імперському ключі та спрямована на підтримку російського культурного домінування. Також у дослідженні постає питання релевантності та контекстної обумовленості сприйняття спадщини через призму сучасних інтерпретацій, що, дозволить оцінювати культурні об'єкти та символи з позиції деколонізації.

• Соціологічне опитування. У рамках проєкту було проведено масштабне соціологічне опитування, яке охопило як мешканців Одеси, так і інших великих міст України. Метою опитування було зрозуміти, яким чином сформовані уявлення про Одесу, яким міфам і стереотипам віддається перевага серед населення. Вивчалось сприйняття Одеси не лише з історичної, але й з сучасної точки зору, що дозволило отримати базові дані для подальшої роботи. Дані опитування було оприлюднено на сайті проєкту. Його результати продемонстрували, що такі міфи про Одесу як «перлину імперії» та «місто злочинності» все ще живі у масовій свідомості. Це дозволило визначити напрями, в яких слід продовжувати роботу над зміненням цих наративів.

• Інституційна підтримка дискурсу деколонізації: Проєкт створив платформу для тривалого обговорення питань деколонізації на рівні Одеси. Залучення експертів, істориків та громадських діячів сприяло формуванню нового бачення культурної політики міста. Організація круглих столів, семінарів та інших публічних заходів сприяли залученню громади до публічного обговорення візій Одеси. Це підсилює громадський діалог щодо переосмислення ролі Одеси як культурного центру. Публічні дискусії були зосереджені на вивченні сприйняття ідентичності Одеси та її позиціонуванні в контексті сучасної української культурної політики.

• Сприяння подальшим дослідженням: Результати проєкту можна вважати певною базою для нових досліджень у сфері деколонізації, культурної політики та політики пам'яті. Це може стати цікавим кейсом, який дозволить продовжити роботу в напрямку зміни наративів не лише в Одесі, але й в інших регіонах України.

Виявлені недоліки дослідження.

Критичний аналіз результатів дослідження «Одеський міський міф: наративи, структура, перспективи розвитку» в рамках проєкту Odesa Decolonization може бути сформульований з урахуванням низки потенційних обмежень та недоліків, які впливають на досягнення основних

цілей проекту. Зокрема, важливо оцінити, наскільки проект сприяє трансформації та деколонізації місцевих культурних наративів і чи є його вплив на формування культурної політики України стійким та стратегічно виправданим у довгостроковій перспективі. Також, критичний розгляд варто провести з урахуванням того, чи успішно реалізовані дослідницькі методи, наскільки адекватно враховані специфічні потреби різних соціальних груп та чи відповідає проект вимогам до культурної політики в умовах сучасної України.

- *Недостатність емпіричних даних.*

Документ не надає детальних даних, які могли б підтвердити висновки, зроблені на основі соціологічних опитувань та публічних дискусій. Хоча зазначено, що соціологічне дослідження було проведено на національному рівні, відсутня чітка методологія збору та аналізу даних. Це обмежує можливість оцінити надійність та репрезентативність результатів, а також ставить під сумнів узагальнення, зроблені щодо уявлень громадян про Одесу.

- *Обмеженість теоретичних підходів.*

Проект не пропонує достатньо широкої теоретичної бази для аналізу міських наративів у контексті деколонізації. Підходи, які були використані у дослідженні, можна охарактеризувати як переважно описові, без поглибленого застосування соціально-філософських концепцій деколонізації, які могли б допомогти виявити нові аспекти проблематики. Відсутність посилань на міжнародний досвід та сучасні теорії культурної деколонізації створює враження ізоляційності від ширшого наукового дискурсу.

- *Обмеженість охоплення аудиторії та впливу на широку громадськість.*

Попри важливість публічних дискусій і досліджень в рамках проекту, його вплив може бути обмеженим через недостатню залученість широких верств населення. Основні заходи, такі як фокус-групи, аналітичні дослідження та публічні обговорення, можуть не досягати загальної аудиторії, особливо тієї частини суспільства, яка менш зацікавлена в інтелектуальних або історичних дебатах. Це може призвести до того, що нові наративи, створені проектом, залишаться на рівні академічної або експертної дискусії, не впливаючи на загальне уявлення про Одесу в масовій свідомості, оскільки для кожної з аудиторій можуть бути ефективними різні підходи до викладення та поширення результатів.

- *Фокус на вузько спрямованих наративах.*

Проект зосереджується на конкретних аспектах міської ідентичності, таких як підприємницька спадщина Одеси, яка протиставляється більш популярним міфам про «кримінальну Одесу» або «місто гумору». Однак, ця стратегія може залишати поза увагою інші важливі елементи культурної

ідентичності міста, зокрема мистецьку спадщину, роль інтелігенції, політичну історію Одеси тощо. Підкреслення лише підприємницького аспекту може звужити розуміння історії та культури міста, не враховуючи складності багатогранної ідентичності Одеси.

- *Відсутність конкретних практичних рекомендацій.*

Попри те, що дослідження охоплює важливі аспекти міських наративів, у фінальному звіті бракує конкретних рекомендацій щодо подальших дій. Висновки містять загальні думки та опис перспектив, однак не пропонують структурованих кроків для продовження роботи. Це створює певний вакуум, адже без чітких планів та рекомендацій складно зрозуміти, як саме слід використовувати результати дослідження для трансформації міських наративів на практиці.

- *Ризик симпліфікації дискурсу деколонізації.*

Проект Odesa Decolonization прагне трансформувати міф про Одесу, але існує ризик того, що деколонізація в цьому контексті буде розумітися занадто спрощено, як заміна одного міфу іншим. Замість глибокого аналізу складних історичних взаємодій різних культур і ідентичностей, проект може зосередитися на створенні нової, однозначної версії міської історії, яка буде орієнтована виключно на українську національну ідентичність, але не враховуватиме багатокультурний характер Одеси. Це може призвести до нової міфологізації, де одна ідентичність домінує над іншими і не припускає можливості наративної поліфонічності.

- *Недостатня увага до внутрішніх протиріч міських міфів.*

У той час як проект ставить за мету переосмислити міські міфи Одеси, існує загроза, що не всі внутрішні протиріччя цих міфів будуть повністю вивчені. Наприклад, Одеса є не лише містом з багатокультурною спадщиною, але й місцем з глибокими соціальними нерівностями та історичними конфліктами. Однак, ці складні аспекти міської історії можуть залишатися поза рамками досліджень, зосереджених на переосмисленні окремих позитивних наративів.

- *Потенційна нестача довгострокової ефективності.*

Проект може мати проблеми з досягненням довготривалих результатів, особливо якщо після завершення фінансування та основних активностей інституційна підтримка з боку держави або громадськості буде слабкою. Культурна політика потребує сталих зусиль, і існує ризик, що після завершення проекту його результати залишаться тільки на рівні публіцистичних досліджень та дискусій, не трансформуючись у реальні зміни в міському середовищі або на рівні національної культурної політики.

• *Недостатність уваги до механізмів впровадження.*

Проект не пропонує механізмів, які дозволили б реалізувати нові міські наративи на рівні культурної політики. Незважаючи на прагнення стимулювати громадський діалог та переосмислення міської ідентичності, відсутність конкретних інструментів інтеграції наративів у культурну політику значно знижує ефективність проекту. Це також вказує на необхідність створення програм підтримки та супроводу для реалізації завдань, які б дозволили досягти результатів у межах конкретних адміністративних та культурних процесів.

• *Залежність від зовнішнього фінансування та впливу донорів.*

Як і багато інших культурних ініціатив в Україні, Odesa Decolonization залежить від фінансування міжнародних організацій, таких як USAID. Це створює ризик того, що зміст і напрямки проекту можуть бути частково диктовані зовнішніми пріоритетами донорів, а не потребами місцевої громади. Існує ризик, що проект буде сприйматися як ініціатива, що нав'язана ззовні, і не зможе повністю інтегруватися в місцеві контексти та виклики. Хоча проект намагається провести аналіз історичних і соціологічних даних, результати дослідження можуть бути піддані ризику суб'єктивної інтерпретації, що зумовлено відсутністю прозорої методології.

Висновки.

У процесі досягнення поставленої мети цієї статті було використано критичний дискурс-аналіз, порівняльний аналіз та герменевтичний підхід для всебічного осмислення результатів дослідження «Одеський міський міф: наративи, структура, перспективи розвитку», який було реалізовано в рамках проекту Odesa Decolonization. Висновки, викладені далі, фокусуються на тому, як «одеський досвід» відображає загальнонаціональні процеси деколонізації та постколоніальної трансформації в культурній політиці України. Дослідження охоплює не лише вплив проекту Odesa Decolonization на формування міської ідентичності й колективної пам'яті, але й виокремлює методологічні та концептуальні обмеження, з якими стикаються аналогічні ініціативи.

Аналіз нормативно-правової бази. Під час дослідження було встановлено, що проект «Одеський міський міф: наративи, структура, перспективи розвитку» опирається на нормативно-правові акти України, спрямовані на декомунізацію та деімперіалізацію, що підкреслює його національну важливість. Ці нормативні рамки забезпечують основу для дискурсивних практик, спрямованих на переосмислення культурної ідентичності, та визначають методологічну базу для місцевих ініціатив, таких як Odesa Decolonization. Це підкреслює роль проекту як регіональної

реалізації загальнонаціональних деколонізаційних процесів.

Використання постколоніальної теорії. З'ясовано, що постколоніальна теорія є релевантною для аналізу культурної політики України, зокрема у питанні деколонізації міського простору. Постколоніальна теорія підкреслює важливість деконструкції імперських наративів, що дозволяє досліджувати процеси домінування і підкорення через структури влади та їх вплив на формування колективних ідентичностей. У цьому контексті проект Odesa Decolonization спрямований на зміну дискурсу навколо міста як частини глобального процесу деколонізації, що відкриває нові перспективи для української культурної політики, її цілей та стратегій.

Дискурсивний підхід. Припущено, що проект спирається на дискурсивний підхід, де дискурс виконує функцію не лише засобу комунікації, але й структурування знань, що сприяє формуванню нових наративів. Аналіз продемонстрував, що міф про Одесу як «російське місто» поступово змінюється, що є ознакою деколонізаційних зрушень у суспільній свідомості. Дискурс у контексті проекту слугує важливим інструментом для підтримки національної ідентичності, що має значний вплив на колективну пам'ять та культурну політику.

Наратив та міф як культурні конструкти. Проект досліджує міфи та наративи як ключові елементи міської ідентичності, підкреслюючи їхню роль у формуванні суспільного уявлення про Одесу. Охарактеризовано, що «міф» Одеси є не лише історичним спадком, але й інструментом сучасної культурної політики. За методологією дослідження, наратив використовується як засіб переосмислення історичного досвіду міста через нові, національно орієнтовані інтерпретації, що підтримують процес деколонізації на рівні повсякденної свідомості.

Методологічні підходи та інструменти. Застосування соціологічних опитувань, аналізу історичних документів та проведення публічних дискусій в рамках проекту свідчить про комплексний підхід до дослідження. Оцінено, що такий підхід забезпечує достатньо широке розуміння культурної ідентичності Одеси, але водночас має низку обмежень, що може перешкоджати формуванню комплексного бачення проблематики.

Критичний аналіз недоліків. Виявлено, що проект має низку недоліків, зокрема, обмеження у використанні академічного стилю та наукової методології, що може вплинути на вірогідність та об'єктивність висновків. Формулювання тез у журналістсько-публіцистичному стилі, ризик спрощення складних соціокультурних явищ та брак деталізації в рекомендаціях становлять значну загрозу для ефективного впровадження довгострокових культурних трансформацій. Хоча проект Odesa

Decolonization є значущою ініціативою у напрямку деколонізації українського культурного простору, зокрема переосмислення міфів про Одесу, він має певні обмеження та ризики. Фокус на вузьких наративах, обмежене охоплення аудиторії, ризик дискримінації, небезпека спрощення процесу деколонізації та залежність від зовнішнього фінансування можуть обмежити його ефективність та довготривалий вплив на культурну політику.

Перспективи та майбутні виклики. Було встановлено, що досягнення цілей культурної політики, у контексті дискурсу деколонізації, потребує більш детальної розробки конкретних рекомендацій,

що сприятимуть усуненню виявлених недоліків як на методологічному, так і на практичному рівнях. Це може передбачати як уточнення методів дослідження для глибшого розуміння соціальних та культурних процесів, так і впровадження більш ефективних практик у сфері культурної політики. Важливо зазначити, що повноцінне обговорення таких рекомендацій потребує окремого аналізу і глибокого осмислення, що заслуговує на окрему публікацію. Це дозволить висвітлити потенціал проєкту не лише для переосмислення міського наративу, але й для трансформації підходів до культурної політики в Україні загалом.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бистрицький, Є., & Ситніченко, Л. (2022). Філософія і дискурс війни: Конфлікт світів як межа комунікативної теорії Юргена Габермаса. *Філософська думка*, 3, 64–82. <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.064>
- Бистрицький, Є., Пролесев, С., & Зимовець, Р. (2020). *Комунікація і культура в глобальному світі*. Дух і Літера.
- Верховна Рада України. (2015а). Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки. *Відомості Верховної Ради України*, 31, ст. 292. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
- Верховна Рада України. (2015b). Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті. *Відомості Верховної Ради України*, 31, ст. 294. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19>
- Верховна Рада України. (2023). Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів. *Відомості Верховної Ради України*, 65, ст. 221.
- Міністерство культури та інформаційної політики України. (2022). *Національна стратегія з розвитку культури на 2022-2030 роки*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/248862610>
- Пролесев, С. (2022). Соціокультурні підвалини дискурсу та трансформації сучасності. *Філософська думка*, 2, 67–82. <https://doi.org/10.15407/fd2022.02.067>
- Саїд, Е. (2001). *Орієнталізм* (В. Шовкун, Пер.). Видавництво Соломії Павличко «Основи». Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Said_Edward/Orientalizm/
- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=4mmoZFtCpuoC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice* (R. Nice, Trans.). Cambridge University Press. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/3545427/outline-of-a-theory-of-practice-pdf>
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge and the discourse on language*. Pantheon Books. Retrieved from https://monoskop.org/images/9/90/Foucault_Michel_Archaeology_of_Knowledge.pdf
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Reason and the rationalization of society* (Vol. 1). Beacon Press. Retrieved from <https://teddykw2.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/jurgen-habermas-theory-of-communicative-action-volume-1.pdf>
- Odesa Decolonization. (2024). *Одеський міський міф: наративи, структура, перспективи розвитку*. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1LHsvOwazhK0-LvQ2WyW7utL4r-1lewuuf/view>
- Ricoeur, P. (1984). *Time and narrative* (Vol. 1). University of Chicago Press. Retrieved from https://www.eleqta.org/documentation/en/Paul_Ricoeur_Time_and_Narrative.pdf
- Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271-313). University of Illinois Press. Retrieved from http://www.mcgill.ca/files/crclaw-discourse/Can_the_subaltern_speak.pdf
- White, H. (1973). *Metahistory: The historical imagination in nineteenth-century Europe*. Johns Hopkins University Press. Retrieved from <http://myweb.ttu.edu/jhowe/syllabi/White%20Metahistory.pdf>

REFERENCES

- Anderson, B. (1983). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Verso. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books?id=4mmoZFtCpuoC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice* (R. Nice, Trans.). Cambridge University Press. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/3545427/outline-of-a-theory-of-practice-pdf>
- Bystrytsky, Y., & Svitnych, L. (2022). Philosophy and discourse of war: Conflict of worlds as the limit of Jürgen Habermas's communicative theory. *Philosophical Thought*, 3, 64–82. <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.064>
- Bystrytsky, Y., Proleyev, S., & Zymovets, R. (2020). *Communication and culture in the global world*. Dukh i Litera.

- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge and the discourse on language*. Pantheon Books. Retrieved from https://monoskop.org/images/9/90/Foucault_Michel_Archaeology_of_Knowledge.pdf
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Reason and the rationalization of society* (Vol. 1). Beacon Press. Retrieved from <https://teddykw2.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/jurgen-habermas-theory-of-communicative-action-volume-1.pdf>
- Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. (2022). *National strategy for the development of culture for 2022-2030*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/248862610>
- Odesa Decolonization. (2024). *Odesa City Myth: Narratives, Structure, Development Prospects*. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1LHsvOwazhK0-LvQ2WyW7utL4r-1lcwuf/view>
- Proleyev, S. (2022). Sociocultural foundations of discourse and transformations of modernity. *Philosophical Thought*, 2, 67–82. <https://doi.org/10.15407/fd2022.02.067>
- Ricoeur, P. (1984). *Time and Narrative* (Vol. 1). University of Chicago Press. Retrieved from https://www.eleqta.org/documentation/en/Paul_Ricoeur_Time_and_Narrative.pdf
- Said, E. W. (2001). *Orientalism* (V. Shovkun, Trans.). Osnovy Publishing. Retrieved from https://chtyvo.org.ua/authors/Said_Edward/Orientalizm/
- Spivak, G. C. (1988). Can the subaltern speak? In C. Nelson & L. Grossberg (Eds.), *Marxism and the interpretation of culture* (pp. 271–313). University of Illinois Press. Retrieved from http://www.mcgill.ca/files/crclaw-discourse/Can_the_subaltern_speak.pdf
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2015a). On the condemnation of the communist and national socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda of their symbols. *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 31, Art. 292. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2015b). On the legal status and honoring the memory of fighters for Ukraine's independence in the 20th century. *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 31, Art. 294. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19>
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). On the condemnation and prohibition of propaganda of Russian imperial policy in Ukraine and decolonization of toponymy. *Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 65, Art. 221.
- White, H. (1973). *Metahistory: The historical imagination in nineteenth-century Europe*. Johns Hopkins University Press. Retrieved from <http://myweb.ttu.edu/jhowe/syllabi/White%20Metahistory.pdf>

The Ontology of the Original Author's Meaning of the Text in Biblical Hermeneutics in the Era of Postmodernism

UDC: 801.73

DOI: <https://doi.org/10.15421/172487>**Bilobram Orest**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-2831-520X>, orectman@gmail.com*Institute of Management of the Classical Private University (Zaporizhzhia, Ukraine)*

Abstract

Relevance. The Protestant branch of Christianity is based on the Reformation postulate of Sola Scriptura. Therefore, for them, the Bible is the authoritative Word of God, which they are guided by to understand the will of God. They believe that it is through the Bible that God gave His revelation to humanity. Therefore, reading the Bible, studying it, interpreting it, and implementing it is the priority task of every believer. When reading the Bible, the believer tries to find one meaning of the text to clarify what the author wanted to convey. However, the postmodern worldview makes corrections in this process, negatively impacting biblical hermeneutics. Proponents of postmodernism argue that God is dead, the author is dead, and the text is missing one of the original authorial meanings of the text. The text is dead, and it can only be revived by the reader, giving it a subjective meaning. And, in such a case, when each reader has their understanding of the text of the Bible, then the Bible loses its authority, the truth becomes relative, and the study of the Bible, in such a case, becomes a hopeless work. The Bible is losing its meaning - to convey God's will to people.

The purpose. To find out the attitude of specialists in biblical hermeneutics regarding the ontology of the original authorial meaning of the text of the Bible. To evaluate the claims of postmodernists regarding the abolition of one authorial meaning of the text and its influence on the interpretation of the Bible.

The results. It has been established that biblical hermeneutics stands on a solid foundation, that there is one single original meaning of the text. This meaning of the text corresponds to the author's intention. In contrast to representatives of postmodernism, who eliminated the content of the text and made it autonomous and independent of the author, supporters of biblical hermeneutics are sure that there is an original, only possible, authorial meaning of the text. In addition, the interpreter can determine the single meaning of the text using the grammatical-historical method.

The conclusions. It was determined that the author's original meaning is present in the text – this is an inviolable postulate of biblical hermeneutics. Therefore, the influence of postmodernism regarding the cancellation of the authorial meaning of the text is recognized as negative, which undermines the value and authority of the Bible.

Keywords: Bible, biblical hermeneutics, postmodernism, the meaning of the text, interpretation, interpretation, authority of the Bible

Онтологічність оригінального авторського значення тексту в біблійній герменевтиці в епоху постмодернізму

Білобрам Орест*Інститут управління Класичного приватного університету (Запоріжжя, Україна)*

Анотація

Актуальність. Протестантська гілка християнства базується на реформаторському постулаті Sola Scriptura. Тому для них Біблія являється авторитетним Божим Словом, яким вони керуються, щоб зрозуміти волю Бога. Вони вважають, що саме через Біблію Бог дав Своє одкровення людству, тому читання Біблії, її дослідження, її тлумачення і її виконання являється першочерговою пріоритетною задачею кожного вірянина. Читаючи Біблію, вірянин старається знайти одне значення тексту, щоб чітко визначити, що хотів передати автор. Але постмодерністський світогляд вносить свої корективи в цей процес, створюючи негативний вплив на біблійну герменевтику. Прихильники постмодернізму стверджують, що Бог помер, автор помер, і в тексті відсутнє одне оригінальне авторське значення тексту. Текст мертвий, і його тільки може оживити читач, надавши йому своє суб'єктивне значення. І, в такому випадку, коли у кожного читача буде своє розуміння тексту Біблії, то Біблія втрачає свою авторитетність, істина стає відносною, і дослідження Біблії, в такому випадку, стає безперспективною працею. Біблія втрачає свій сенс – передати волю Божу людям.

Мета – з'ясувати ставлення спеціалістів в області біблійної герменевтики щодо онтологічності оригінального авторського значення тексту Біблії. Оцінити твердження прихильників постмодернізму щодо скасування одного авторського значення тексту і його впливу на тлумачення Біблії.

Результати. Встановлено, що біблійна герменевтика стоїть на твердому фундаменті, що існує одне єдине оригінальне значення тексту. Це значення тексту відповідає авторському задуму. На протипагу представникам постмодернізму, які усунули зміст тексту і зробили його автономним і незалежним від автора, прихильники біблійної герменевтики впевнені, що існує оригінальне, єдино можливе, авторське значення тексту. До того ж таки, тлумач може визначити єдине значення тексту за допомогою граматико-історичного методу.

Висновки. Визначено, що в тексті присутнє авторське оригінальне значення – це непорушний постулат біблійної герменевтики. Тому вплив постмодернізму щодо скасування авторського значення тексту визнано негативним, який паплюжить цінність та авторитетність Біблії.

Ключові слова: Біблія, біблійна герменевтика, постмодернізм, значення тексту, тлумачення, інтерпретація, авторитетність Біблії

Стаття надійшла / Article arrived: 01.08.2024

Схвалено до друку / Accepted: 23.10.2024

Вступ.

В чому суть значення тексту? Тлумачний словник української мови дає наступне визначення: «Текст – це відтворена письмово або в друкованому вигляді авторська праця, документ, пам'ятка тощо». У цьому випадку, якщо текст являється авторською працею, він повинен містити одне авторське оригінальне значення, зміст, суть. Верклер дає дуже просте визначення: «Значення тексту – це значення, закладене в нього автором» (Верклер, 1995, с. 51).

Як визначити значення тексту? Подібне питання ставить Тісельтон: «Хто визначає значення тексту: читач чи автор? Від відповіді на це складне питання герменевтичної теорії залежить розв'язання практичного питання: чи можуть біблійні тексти означати щось інше, крім того, що ми хочемо, щоб вони означали?» (Тісельтон, 2011, с. 7). Якщо значення тексту закладено автором, то текст буде мати одне фіксоване значення. Якщо значення тексту визначає читач, то текст може мати стільки значень, скільки існує читачів. Як вирішити цю дилему?

Верклер вказує на цю проблему як один зі спірних питань герменевтики, а, саме, як точність тлумачення. Він називає цю проблему однією з головних: «Можливо, найголовніше питання герменевтики полягає в наступному: чи можна встановити єдино вірне значення тексту? Або існує безліч вірних значень?» (Верклер, 1995, с. 13). Коли існує одне вірне значення, тоді питань не виникає. Але якщо значень все-таки безліч, то, як визначити, які з них є більш вірними, або всі вірні, або всі невірні. Який критерій можна в такому випадку застосувати? Якщо значення одне, то використовується критерій авторського задуму, а як бути в іншому випадку?

Про інший варіант, коли прихильники постмодернізму усунули автора, можна резюмувати наступне. В такому випадку просто неможливо встановити оригінальне авторське значення тексту: немає принципу. Існує альтернативна позиція, що основним і єдиним критерієм визначення значення тексту є задум автора. Якщо нехтувати оригінальним значенням, тим значенням, заради якого автор писав текст, то таким чином значення тексту стає прерогативою тлумача, а він не зможе служити критерієм правильності тлумачення, бо це буде суб'єктивне значення.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Проблематикою значення тексту в біблійній герменевтиці при тлумаченні Біблії переймаються багато закордонних дослідників як Ванхузер (2007), Верклер (1995), Веспетал (2016), Гіббс (1997), Осборн (2009), Стюарт (2022), Тісельтон (2011), Фі (2022) та інші. Вони відстоюють принципи класичної герменевтики, що в тексті присутнє авторське значення. Цю тему також піднімають сучасні дослідники на пострадянському просторі. Одні рухається згідно постмодерністського світогляду

щодо тлумачення Біблії як А. Пузинін (2012), Д. Кондюк (2013), А. Денисенко (2015), Р. Соловій (2016), М. Мокієнко (2018). Інша когорта базується на принципах класичної біблійної герменевтики як І. Капустін (2021), А. Мурзін (2014), С. Флюгрант (2009).

Результати дослідження.

Прихильники постмодернізму відстоюють таку точку зору в області значення тексту, що призвело до його скасування. Постмодерністи щодо тексту дотримуються приблизно наступного погляду: вони використовують текст у власних цілях, але не шукають в ньому оригінального змісту, тому що його там немає. Для них зміст – це те, що вони хочуть знати про текст. Не існує змісту в тексті, як, наприклад горіха в шкаралупі.

Стенлі Фіш, представник американського постмодернізму, більше схиляється до прагматизму і застосовує його в інтерпретації текстів. Фіш категорично проти ствердження біблійної герменевтики про те, що розкриття авторського задуму є «правильним» тлумаченням тексту. У тексті відсутня ідея авторства. Для Фіша не існує змісту тексту, тобто, в тексті відсутній онтологічний зміст, який містить значення ще до початку тлумачення. З цього приводу в Фіша наступна точка зору: «Текст як сутність, незалежна від тлумачення ... йде, і на зміну їй приходять тексти, що виникають в результаті нашої інтерпретації» (Ванхузер, 2007, с. 73). Тобто, зміст полягає не в статичній суті тексту, а динаміці прочитання. Коли читач тлумачить текст, то він не підкоряється змісту тексту, але все якраз навпаки, задум тексту можна визначити тільки читацьким тлумаченням. Фіш заявляє, що при читанні тексту, то, що читач «побачив», тобто дозволили побачити власні принципи тлумачення, й далі «приписав» це значення тексту і задуму. Звичайно, після такої революційної заяви скасовується текст, який має онтологічний задум. В такому випадку, передача змісту тексту стає абсолютно нездійсненним завданням.

Жак Дерріда є одним з визнаних постмодерністських мислителів. Він також додав свою лепту в процес скасування значення тексту. Він підтримує нове поняття в тлумаченні, яке стверджує автономію тексту. Дерріда вважає, що зміст тексту ніколи не буває «замкнутим», тому його завжди можна застосувати в новій ситуації. Дерріда дуже противиться поняттю «замкнутості», тобто поняттю пошуку авторського початкового єдиного значення, бо вважає, що в такому випадку «в єдиному значенні текст стає замкнутим і припиняє існувати, як текст» (Осборн, 2009, с. 633).

Дерріда стверджує, що єдиним і незмінним залишаються чорнило, якими написаний текст, а все інше автор, авторський задум, контекст відсутні. Текст являє собою мережу знаків, невизначених і абсолютно відкритих. Це лабіринт, який веде скрізь

і нікуди. Якщо в біблійній герменевтиці обов'язково потрібно зрозуміти текст, то Дерріда вважає, що зміст тексту неможливо визначити.

Дерріда стоїть твердо на позиції, що «не можна дізнатися «оригінальне значення» тексту. Значення, що виводиться тлумачом, радикально відрізняється від значення, закладеного автором. Останнє просто не передається» (Осборн, 2009, с. 634).

Прихильники постмодернізму заперечують можливість визначити авторське значення тексту, і всю увагу зосереджують на вивченні ролі читача. Вони змістили акцент з автора і тексту на читача, і підкреслюють незавершеність тексту, поки його не деконструюють читачі. Вважається, що сам текст запрошує читача до самостійного тлумачення. При цьому текст залишається пасивним, а сам читач вкладає в нього зміст.

Осборн відзначає, що даній епосі характерні «дві школи (теорія читацького відгуку і деконструкція), кожна з яких, в характерній для неї манері завершує зміщення акцентів з автора/тексту на читача» (Осборн, 2009, с. 624).

Теорія читацького відгуку отримала всебічний розвиток в 1980-х роках завдяки Вольфгангу Ізеру. На сьогодні Ізер вважається одним з помірних її прихильників, а Холланд і Фіш займають більш радикальні позиції.

В основі теорії читацького відгуку, за визначенням Тісельтона, «лежить ідея про те, що визначальна роль у створенні змісту належить читачеві або читачам» (Тісельтон, 2011, с. 35). Зміст тексту полягає в тому, що він є результатом спільних зусиль тексту і його читача. До уваги не береться ні роль автора, ні сам текст. Визначальним фактором і головним джерелом змісту тексту є тільки реакція читачів на текст. Текст визначається виключно читацькою думкою.

Теорія читацького відгуку в інтерпретації тексту зосереджує всю свою увагу на активній ролі читача. Читач не є пасивним спостерігачем, але навпаки, він є активним учасником, який безпосередньо формує зміст тексту. Головний постулат цієї теорії – читач і тільки читач (або спільнота читачів) формує зміст тексту. Потенціал тексту може розкрити тільки читач. Текст – це абстракція, але тільки читач може його витлумачити та зрозуміти, якщо читач цього не зробить, то текст так і залишиться абстракцією.

Ізер підкреслює, що у творенні змісту бере участь читач, але, проте, «текст служить тим стимулом, який викликає інтерес читачів і залучає їх до свого оповідного світу» (Осборн, 2009, с. 626). Він віддає перевагу читачеві в тлумаченні тексту, але не скасовує повністю текст. За це, більш радикальне крило теорії читацького відгуку, в особі Стенлі Фіша люто критикує помірні погляди Ізера «не тільки за зайву обережність, але і за об'єктивізм» (Тісельтон, 2011, с. 37). Фіш вважає, що текст не містить ніякого змісту, тому в тексті нічого тлумачити. Фіш категорично

заявляє: «Читацький відгук – це не реакція на зміст тексту, а безпосередньо сам зміст» (Тісельтон, 2011, с. 37).

Стенлі Фіш впевнений, що в тексті немає змісту, і він може з'явитися тільки в процесі читання. Зміст тексту не являється онтологічним, а тільки як функція тексту. Тому Фіш переводить акцент зі змісту тексту на інтерес читача. Тільки контекст читача може визначити значення тексту. Текст зникає, а читач, як новоявлений автор, створює значення.

Отже, такі погляди Фіша мають негативний вплив на тлумачення Біблії. Біблія вже не є авторитетним джерелом істини, не є Словом Божим, а простим літературним твором. В основі інтерпретації Біблії лежить не текст, але особистість читача або інтерпретаторська спільнота. Ванхузер категорично заявляє про такі твердження Фіша: «Підхід Фіша до герменевтики повністю позбавляє Біблію авторитетності» (Ванхузер, 2007, с. 28).

Друга теорія, яка характеризується зміщенням акцентів з автора/тексту на читача, є деконструкціонізм, засновником якого являється Жак Дерріда. Він вважає, що в тексті відсутній зміст, позаяк символи не можна ототожнювати з оригінальним значенням. При написанні тексту, авторський задум було витіснене з незалежного тексту, а значення можна знайти на тому тлумачному полі, на яке його помістить читач. До того ж читач повинен деконструювати не тільки оригінальний текст, а й усі нашіарування тлумачення, що з'явилися в історії. Дерріда вважає, що поза текстом відсутній референт, оскільки тексти містять інтертекстуальність (тексти просто вказують на інші тексти) і метафоричність (слова вказують на інші слова). У зв'язку з цим текст містить незліченну кількість змістів.

Тому, деконструктивізм – це негативний рух, який заперечує можливість передачі інформації. Якщо зміст тексту визначає читач, і кількості змістам немає кінця, то вивчення Біблії являється лише формальністю. Один і той же текст кожен читач тлумачить у світлі свого досвіду, культури, виховання, оточення, то ні про який авторський задум мова йти не може. Соловій, описуючи деконструктивізм Деріди, вказує загальний принцип постмодерністів до значення тексту: «Постмодернізм свідомо відмовляється від пошуку правильного, об'єктивного змісту тексту, він заперечує саме його існування, адже згідно з одним із основних параметрів постмодерністського дискурсу – інтертекстуальністю, – будь-який текст як на формальному, так і на змістовому рівні створюється на основі інших, вже створених текстів світової культури» (Соловій, 2016, с. 211-212). Правильно підмічено з цього приводу, що Дерріда «являє, ймовірно, найбільшу загрозу традиційному вивченню Біблії в наш час» (Ванхузер, 2007, с. 256).

Схильність деконструктивізму бачити в тексті безліч значень, можна сказати, є новою формою

алегоризації. Алегоризація – це метод тлумачення, згідно з яким текст має інше значення, ніж те, що впливає з його очевидного значення. Дерріда, роблячи акцент на невизначеність тексту, тим самим стверджує багатозначність тексту.

В історії людства алегоризм мав місце. У нього була мета спів віднести наявні тексти з сучасністю. Ще в першому столітті Філон Олександрійський застосував алегоричне тлумачення Тори, щоб примирити її з грецькою філософією. Християни першого століття також стали перед дилемою як спів віднести Старий Заповіт з Христом і вирішували її за допомогою алегоризації, тобто приписуванню тексту прихованого значення. На той час алегоризація була потужним засобом, щоб застосувати стародавні тексти до розв'язання сучасних проблем. При цьому християнська алегоризація обмежувалася пошуком духовного змісту. А ось нова алегоризація не ставить перед собою мету виявити духовний зміст тексту, а занурює текстове значення в океан невизначеності, замість пошуку істини. Тому такий підхід являється свавільним або навіть анархічним тлумаченням. Мурзін відкидає метод алегоризації, називаючи його помилковим, який не бере до уваги авторське значення: «Головна помилка такого тлумачення – ігнорування вихідного змісту, тобто те, що хотів сказати автор. Який сенс він сам вкладав у свої слова?» (Мурзін, 2014, с. 73).

Отже, така позиція постмодерністів, у вигляді теорії читачького відгуку і деконструктивізму, призводить до наділення читача авторськими правами. В обов'язки читача входить відкинення всякого метанаративу, не нав'язувати тексту єдине тлумачення авторського задуму і бути толерантним до безлічі можливих тлумачень. У зв'язку з цим виникає питання: навіщо тоді читати Біблію, якщо існує такий скептицизм щодо можливості розуміння тексту?

Деякі сучасні дослідники на пострадянському просторі також схилиються до ідеї постмодернізму щодо неактуальності класичної біблійної герменевтики в напрямку однозначності тексту.

Денисенко, вивчаючи ситуацію біблійної герменевтики протестантського середовища на пострадянському просторі, робить висновок, що виходячи з сучасних викликів «класична герменевтика виявляється неактуальною» (Денисенко, 2015, с. 152). Класична герменевтика орієнтована на пошук авторського розуміння тексту, а він стверджує, що перед сучасним читачем Біблії в сучасній герменевтиці виникло набагато складніше завдання, а саме «розгледіти багатоманітність інтерпретацій одного й того ж тексту» (Денисенко, 2015, с. 158).

Пузинін, аналізуючи стан біблійної герменевтики на пострадянському просторі, критикує протестантів, які поринули в пошук авторського значення тексту Біблії. Натомість він пропонує свій варіант диференційно-інтегральної герменевтики, основаної

на праці Поля Вандевельде. Суть її полягає в тому, що існують три рівні тлумачення і тлумачі «можуть сфокусуватися на одному або на всіх трьох взаємопов'язаних рівнях» (Пузинін, 2012, с. 25), але вони повинні обґрунтувати свої інтерпретації. Це не що інше як тлумачення, основане на суб'єктивізмі читача, чого прагнуть постмодерністи.

Кондюк, досліджуючи нові напрямки біблійної герменевтики в царині протестантизму, висуває ідею багатшаровості змісту Писання, і в такому випадку «один текст може мати одночасно кілька «значень» залежно від контексту, з яким приступає до нього тлумач» (Кондюк, 2013, с. 128). Він впевнений, що суб'єктивізм читача відіграє не останню роль в тлумаченні Біблії, що і пропагують постмодерністи, тому при читанні Біблії окрім значення закладеного автором «можна побачити й багато інших сенсів» (Кондюк, 2013, с. 128).

Соловій, виходячи з праць дослідника континентальної філософії М. Вестфала, робить певні висновки щодо герменевтики на основі постмодерністських поглядів. Він зазначає, що «незалежно від наміру автора, читач знайде в тексті непередбачені виміри та значення» (Соловій, 2013, с. 142). Він вказує, що причиною такого явища являється новий контекст сучасних читачів, це приводить до множинності інтерпретацій, тому в герменевтиці «відкриття істинного значення тексту стає нескінченним процесом» (Соловій, 2013, с. 142).

Мокієнко у своїй монографії, проводячи комплексний аналіз вітчизняного п'ятидесятирічного руху, робить огляд п'ятидесятирічної герменевтики. Описуючи шляхи її становлення, він констатує факт, що завдяки сучасним світоглядним викликам, вона рухається в напрямку постмодерністського світогляду і її стан «корелюється з постмодерністською парадигмою й сьогодні в оригінальний спосіб легітимізує багатоголосся значень у тексті при його конфесійному та діалогічному прочитанні» (Мокієнко, 2018, с. 280).

Прихильники біблійної герменевтики не згодні з таким підходом постмодерністів, що значення тексту визначає читач і цих значень може бути безліч. Вони тверді у своєму переконанні, що існує одне оригінальне значення тексту, закладене автором. Вони стверджують, що роль читача полягає у визначенні цього оригінального значення тексту.

Осborn щодо значення тексту, дотримується точки зору, що текст містить зміст, і біблійна герменевтика як наука спрямована на розкриття початкового значення тексту. Він обізнаний, що сучасні критики заперечують саму можливість розкриття початкового вихідного значення тексту. Він пише у своїй книзі «Герменевтична спіраль»: «Кожна глава даної книги є відповіддю на це важливе питання, оскільки сам процес тлумачення закладає основу для розкриття

початкового значення біблійного тексту» (Осборн, 2009, с. 14).

Осборн запевняє, що для нього розкриття значення тексту є основним завданням. Коли він аналізує позицію Трейсі, пише наступне: «Однак «критичний реалізм» Трейсі не включає розкриття вихідного значення тексту – завдання, яке для мене є першочерговим» (Осборн, 2009, с. 645). Він вважає, що початкове значення тексту є тією відправною точкою, з якої починається рух біблійного тлумачення по герменевтичній спіралі, і, в кінцевому результаті, призводить до застосування для сьогодишньої церкви. Автор упевнений, що початкове значення тексту можна визначити, і в кінці книги пише: «Протягом даної книги ми розглядали принципи визначення початкового значення тексту, зокрема Біблії» (Осборн, 2009, с. 692). Тому, Осборн дотримується класичної позиції біблійної герменевтики на важливість існування первісного оригінального значення тексту.

Розкриття значення тексту є складним завданням. Осборн вважає, що потрібно докласти чималих зусиль в цьому питанні. Тільки послідовне застосування герменевтичних принципів дадуть можливість розв'язувати цю задачу: «Читач використовує герменевтичні методи, щоб зрозуміти та прийняти значення тексту, що має на увазі» (Осборн, 2009, с. 271). Осборн стоїть на позиції, що завдяки граматики-історичного методу, можна виявити оригінальне значення тексту. Він упевнений: «Без ширших горизонтів, що відкриваються екзегетичним та історико-культурним дослідженням, ми просто не можемо виявити закладене автором значення тексту» (Осборн, 2009, с. 272).

Ванхузер також упевнений, що текст має значення, його можна виявити й до цього потрібно прагнути. Хоча постмодерністи й стверджують зворотне, але він твердо відстоює цю позицію. Мета, яку він ставив під час написання книги «Мистецтво розуміння тексту», була наступна: «Мета даної роботи – довести, що в тексті є зміст, що його можна знайти, і що читач повинен прагнути саме до цього» (Ванхузер, 2007, с. 28).

Фі та Стюарт також ратують за виявлення значення тексту, яке вклав туди автор. Вони впевнені, що значення присутнє в тексті, і пропонують робити екзегетику тексту, щоб його виявити. Вони пишуть: «Перше завдання тлумача називається екзегезою. Екзегеза – ретельне систематичне вивчення Святого Письма для виявлення початково вложеного в нього значення» (Фі, & Стюарт, 2022, с. 28-29).

Робінсон, який навчає мистецтва гомілетики, також звертає увагу на працю з Біблією під час підготовки проповіді. Він закликає скрупульозно досліджувати текст, шукати значення тексту, закладене автором. Щоб під час проголошення проповіді не було внесене своє значення в текст Біблії «аби ми

завжди утримувалися від імені Бога проголошувати те, що Святий Дух ніколи не мав наміру передати» (Робінсон, 2024, с. 67).

Вітчизняні дослідники також відстоюють принципи класичної біблійної герменевтики, що в тексті Біблії існує оригінальний єдиний зміст тексту.

Флюгрант також упевнений, що існує початкове оригінальне значення тексту. Знайти це значення, є однією з цілей написання його книги «Як читати Біблію, не спотворюючи її змісту»: «Таким чином, дана книга спрямована на те, щоб допомогти читачеві знайти в тексті його первісне значення, а також зрозуміти його і правильно застосувати у своєму житті» (Флюгрант, 2009, с. 8). З цього випливає, що «метою будь-якого тлумача має бути бажання побачити правильне значення тексту» (Флюгрант, 2009, с. 39). Автор вважає, що суть правильного значення тексту для тлумача полягає в тому, що «прагненням кожного має бути виявлення початкового значення тексту, а не значення, яке, як йому здається, має текст» (Флюгрант, 2009, с. 55).

Знайти оригінальне значення тексту не завжди є легким завданням. Є місця Писання, які чітко та однозначно дають зрозуміти, що хотів передати автор. Але також є багато місць Писання, в яких не так легко виявити первинне значення тексту. Автор упевнений, що між сучасними читачами і початковими читачами Біблії існує чотири прірви. Це тимчасова, культурна, світоглядна і мовна прірва. В принципі, прихильники біблійної герменевтики, також визнають цю гігантську прірву, яка характеризується вищенаведеними перешкодами. Тому подолання цих перешкод є завданням тлумача. Щоб подолати ці перешкоди, потрібно використовувати граматики-історичний метод тлумачення Біблії.

Однією з передумов граматики-історичного методу є буквальне значення тексту. Автор визнає важливість буквального тлумачення. Він згоден з Верклером, що «ортодоксальні тлумачі завжди підкреслювали важливість буквального розуміння тексту» (Флюгрант, 2009, с. 56). І сам стоїть на цій позиції. Автор критикує алегоричне тлумачення Писання і квадригу з чотирма значеннями тексту, яке діялося в історії Церкви, та як воно передбачає безліч значень. Буквальне значення передбачає одне значення тексту.

Автор твердо стоїть на позиції: «відхід від буквального значення Писання цілком може відвести читачів від пошуку змісту, закладеного в нього автором, і привносити в текст значення, якого там ніколи не було» (Флюгрант, 2009, с. 55). Алегоричне тлумачення породило суперечливі тлумачення, множинність змістів, велику свободу тлумачення, що призвело до розбіжності, невірності тлумачення тексту і помилок. Щоб уникнути цих негативних проявів, потрібно виходити з буквального значення тексту, використовуючи граматики-історичний

метод. Автор також відстоює цей постулат: «Саме буквальне тлумачення розглядає Біблію з історичної, літературної та граматичної позиції та є важливим для визначення справжнього змісту Писання» (Флюгрант, 2009, с. 56). Флюгрант наполягає на ретельній екзегетиці, як правильному шляху для визначення значення тексту і вірного тлумачення Писання.

Капустін, досліджуючи питання щодо біблійного богослов'я як правильно сприймати зміст біблійних текстів, робить висновок, що читання Біблії уривками, незнання загального контексту Біблії приводить до того, що «такий читач може підставляти свої власні ідеї у прочитаний текст» (Капустін, 2021, с. 30). Тобто, ігнорується авторське значення тексту, і часто це робиться спеціально, задля цілі «експлуатувати біблійні тексти заради власних ідей» (Капустін, 2021, с. 30). Це і є теорія читацького відгуку, яку пропагують прихильники постмодернізму, де читач надає своє значення тексту. Тому Капустін застерігає від таких тенденцій, бо вони приводять до помилок в побудові біблійного богослов'я.

Мурзін також підтримує позицію, яку започаткували реформатори в напрямку граматико-історичного методу, відходячи від алегоризації, яка була загадковою і незрозумілою. Реформатори заявили, що при «передачі Божого одкровення використано звичайну людську мову, і тому тлумачити його слід буквально, враховуючи історичний фон та літературний контекст. Перше питання, яке необхідно ставити, – про первісний зміст: що мав на увазі автор цих слів, коли писав чи казав їх?» (Мурзін, 2014, с. 74).

Якщо ми звернемося до Біблії, то в Новому Заповіті можемо зустріти історії, де учні по своєму інтерпретували слова Ісуса Христа. І Ісусу приходилося їх поправляти, бо надане учнями значення не відповідало оригінальності сказаного Ісусом. Одного разу Ісус сказав учням: «Стережіться уважливо фарисейської та саддукейської розчини» (Мт.16:6). Учні інтерпретували ці слова, що вони забули взяти з собою хліба. Вони надали своє значення словам Ісуса, але Ісус їх поправив, що Він мав на увазі фарисейську та саддукейську науку (Мт.16:12). Ще один випадок невірної інтерпретації слів Ісуса відбувся після Його воскресіння в діалозі з Петром, де Ісус сказав йому, як він помре. Рядом находився апостол Іван, тому Петро рішив спитати, а що буде з ним. Ісус відповів: «Якщо Я схотів, щоб він позостався, аж поки прийду, – що до того тобі? Ти йди за Мною» (Ів.21:22). Учні цим словам Ісуса надали значення, що Іван не вмере, а побачить другий прихід Христа, в який вони вірили, що буде незабаром. Але Іван далі пояснює, що Ісус не мав на увазі, що Іван не вмере, а просто стримував цікавість Петра (Ів.21:23). Навіть на сторінках Біблії знаходимо, що

Божий Син ратує за однозначність значення сказаного тексту.

Висновки.

Підсумовуючи результати дослідження, можна чітко виокремити негативний вплив ідеології постмодернізму на біблійну герменевтику в області розуміння значення тексту Біблії. Представники постмодернізму заявляють, що тільки читач може надати значення тексту, помістивши в свій контекст, при тому нехтуючи його оригінальне авторське значення. На основі таких тез появились теорії читацького відгуку і деконструктивізм. Суть яких полягає в тому, що в кожного окремого читача буде своє суб'єктивне значення одного і того ж тексту. Насправді, такий підхід являється новою формою алегоризації, яка довгі віки панувала в Церкві, і передбачала багатозначність тексту. Соломон писав, що «нема нічого нового під сонцем» (Екл.1:9). Тому нові віяння постмодернізму мають основу алегоризації, яка приводила до того, що розуміння тексту Біблії ставало важко зрозумілим.

Якщо рухатися по ідеології постмодернізму, то в такому випадку при тлумаченні Біблії виникне ситуація: Слово Боже має стільки значень, скільки буде читачів. Це відразу тягне за собою наступне питання: як відокремити вірне тлумачення від єретичного тлумачення? Тоді немає жодних підстав, щоб стверджувати, що єдине ортодоксальне значення вірно, ніж єретичне. Суб'єктивне читання Біблії приведе до знецінювання Біблії як Слова Божого. Якщо ми не можемо визначити авторське значення тексту, а надаємо власні інтерпретації, то одкровення Бога потоне в морі суб'єктивізму. В такому випадку втрачається авторитетність Біблії, і її дослідження бачиться безперспективною задачею. Тому, при вивченні Біблії потрібно чітко визначити, що Бог хотів сказати в даному уривку, а не те, що це означало б для кожного читача.

Класична біблійна герменевтика стоїть на твердому фундаменті, що існує одне єдине оригінальне значення тексту. Це значення тексту відповідає авторському задуму. На противагу представникам постмодернізму, які усунили зміст тексту і зробили його автономним і незалежним від автора, прихильники біблійної герменевтики впевнені, що існує онтологічне значення тексту, закладене автором. До того ж такі, тлумач може визначити єдине значення тексту за допомогою граматико-історичного методу.

Тому подальше застосування біблійної герменевтики на теренах протестантизму має рухатися в межах класичної біблійної герменевтики, яка базується на постулаті онтологічності оригінального авторського значення тексту Біблії, і нехтує ідеї постмодернізму в даній області.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Біблія. (2007). *Переклад проф. Івана Огієнка*. Київ: Українське Біблійне Товариство.
- Ванхузер, К. Дж. (2007). *Мистецтво розуміння тексту. Літературознавча етика та тлумачення Писання*. Черкаси: Колоквіум.
- Верклер, Г. (1995). *Герменевтика. Принципи та процес тлумачення Біблії*. Бейкер бук хауз.
- Денисенко, А. В. (2015). Від бібліцизму до пост-фундаменталізму: короткий екскурс в сучасний стан герменевтики протестантського середовища на пост-радянському просторі. *Практична філософія*, 1 (55), 150-166.
- Капустін, І. С. (2021). Необхідність дослідження наративів у біблійному богослов'ї щодо проблеми правильного сприйняття змісту біблійних текстів. *Гілея: науковий вісник*, 161 (3-4). Ч. 2. Філософські науки, 26-31.
- Кондюк, Д. С. (2013). Нові напрямки у євангельській герменевтиці й можливі перспективи розвитку. *Філософська думка. Sententiae*, Спецвипуск (IV. Герменевтика традиції та сучасності у теології та філософії), 118-132.
- Мокієнко, М. М. (2018). *Феномен п'ятидесятництва*. (Монографія). Рівне: Дятлик М.
- Мурзін, А. І. (2014). *Діалог із православ'ям: Говорить істину з любов'ю, спостерігаючи за собою*. Київ.: ООО «Книгоноша».
- Осборн, Г. Р. (2009). *Герменевтична спіраль: загальне введення в біблійне тлумачення*. Одеса: Біблійна кафедра.
- Пузинін, А. (2012). Традиція євангельських християн: реконструкція практики біблійного тлумачення. *Богословські роздуми*, 13, 7-31.
- Робінсон, Г. В. (2024). *Біблійна проповідь: підготовка та проголошення експозиційної проповіді*. Херсон: Таврійський християнський інститут.
- Соловій, Р. П. (2013). Проект Мерольда Вестфала та його внесок у формування герменевтики християнської спільноти у контексті постмодерну. *Філософська думка. Sententiae*, Спецвипуск (IV. Герменевтика традиції та сучасності у теології та філософії), 133-144.
- Соловій, Р. П. (2016). *Феномен Виникаючої церкви у контексті теологічних та еклезіологічних трансформацій у сучасному західному протестантизмі*. Київ: Дух і літера.
- Тісельтон, Е. (2011). *Герменевтика*. Черкаси: Колоквіум.
- Фі, Г., & Стюарт, Д. (2022). *Як читати Біблію та бачити всю її цінність*. Херсон: Таврійський християнський інститут.
- Флюгрант, С. Л. (2009). *Як читати Біблію, не спотворюючи її сенсу: підручник із герменевтики*. Київ: Четверта хвиля.

REFERENCES

- Denisenko, A. V. (2015). From biblicism to post-fundamentalism: a short excursion into the current state of hermeneutics of the Protestant environment in the post-Soviet space. *Practical philosophy*, 1 (55), 150-166.
- Fi, G., & Styuart, D. (2022). *How to read the Bible and see all its value*. Kherson: Taurian Christian Institute.
- Flugrant, S. L. (2009). *How to read the Bible without distorting its meaning: a textbook on hermeneutics*. Kyiv: The Fourth Wave.
- Holy Bible. (2007). Translated by Professor Ivan Ohienko. Kyiv: Ukrainian Bible Society.
- Kapustin, I. S. (2021). The necessity of researching narratives in biblical theology regarding the problem of correct perception of the content of biblical texts. *Gilea: Scientific Bulletin*, 161 (3-4). P. 2. Philosophical sciences, 26-31.
- Kondyuk, D. S. (2013). New directions in evangelical hermeneutics and possible prospects for development. *Philosophical thought. Sententiae*, SI (IV. Hermeneutics of tradition and modernity in theology and philosophy), 118-132.
- Mokienko, M. M. (2018). *The phenomenon of Pentecostalism*. (Monograph). Rivne: Dyatlyk M.
- Murzin, A. I. (2014). *Dialogue with Orthodoxy: Speak the truth with love, observing yourself*. Kyiv.: ООО «Bookseller».
- Osborne, G (2009). *The Hermeneutical Spiral: A Comprehensive Introduction to Biblical Interpretation*. Odesa: Department of the Bible.
- Puzyinin, A. (2012). The Tradition of Evangelical Christians: Reconstructing the Practice of Biblical Interpretation. *Theological reflections*, 13, 7-31.
- Robinson, G.V. (2024). *Biblical preaching: preparing and delivering an expository sermon*. Kherson: Taurian Christian Institute.
- Soloviy, R. P. (2013). Merold Westphal's project and its contribution to the formation of the hermeneutics of the Christian community in the context of postmodernism. *Philosophical thought. Sententiae*. SI (IV. Hermeneutics of tradition and modernity in theology and philosophy), 133-144.
- Soloviy, R. P. (2016). *The phenomenon of the Emerging Church in the context of theological and ecclesiological transformations in modern Western Protestantism*. Kyiv: Spirit and letter.
- Thiselton, A. (2011). *Hermeneutics*. Cherkasy: Colloquium.
- Vanhoozer, K. J. (2007). *Is There a Meaning in This Text?* Cherkasy: Colloquium.
- Virkler, H. (1995). *Hermeneutics: Principles and Processes of Biblical Interpretation*. Baker Book House.

The Philosophy of Information Warfare: Moral and Ethical Problems of Contemporary Ukrainian Society

UDC: 172.1:316.4:004.8

DOI: <https://doi.org/10.15421/172488>**Sheychuk Andriy**Ph.D. Student, <http://orcid.org/0009-0006-0353-8561>, sheva080888@gmail.com**Predmestnikov Oleh**Dr.Sc., Full Prof., <http://orcid.org/0000-0001-8196-647X>, predmestnikov@ukr.net*Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Zaporizhzhia, Ukraine)*

Abstract

Relevance. The relevance of this study is determined by the complex epistemological dynamics of information warfare, which emerges as a phenomenon of contemporary globalized society. This research sheds light on the philosophical and ethical aspects of informational confrontation, emphasizing its ability not only to influence public consciousness but also to transform moral-ethical paradigms. Information manipulation and destructive narratives have become powerful tools that undermine ethical norms and create new conflicts at the level of individual and collective identity.

The purpose. The study aims to identify the main moral and ethical challenges facing Ukrainian society in the context of intense informational pressure.

Results. The study reveals that information warfare, manifested through the dissemination of post-truth and other manipulations, has become a tool of moral relativism, particularly within the Ukrainian context. The impact of destructive informational narratives aimed at modifying national value orientations and weakening the moral autonomy of citizens is assessed. It is found that the application of informational technologies in modern conflicts creates new ethical boundaries and poses a challenge to the traditional ethical concepts that societies rely upon. Patterns of ethical elasticity emerging in response to the need to protect the informational space from aggressive narratives are characterized.

Conclusions. The study emphasizes the need to build new ethical paradigms that can adequately respond to the challenges of the information age. It is established that preserving moral integrity in conditions of hybrid aggression requires media literacy tools that enable citizens to critically assess informational influences. The research substantiates the importance of integrating moral principles into information protection strategies, which will ensure the resilience of national identity.

Keywords: information warfare, moral and ethical challenges, philosophy, manipulation, public consciousness, national identity, post-truth, information security, hybrid aggression

Філософія інформаційної війни: морально-етичні проблеми сучасного українського суспільства

Шевчук Андрій, Предместников Олег*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Запоріжжя, Україна)*

Анотація

Актуальність проведеного дослідження зумовлена складною епістемологічною динамікою інформаційної війни, яка постає як феномен сучасного глобалізованого суспільства. Це дослідження висвітлює філософсько-етичні аспекти інформаційного протистояння, акцентуючи на його здатності не лише впливати на суспільну свідомість, але й трансформувати морально-етичні парадигми. Інформаційні маніпуляції та деструктивні наративи стали потужним інструментом, що підриває етичні норми й створює нові конфліктні ситуації на рівні індивідуальної та колективної ідентичності.

Метою дослідження є виявлення основних морально-етичних викликів, що стоять перед українським суспільством у контексті інтенсивного інформаційного тиску.

Результати. Виявлено, що інформаційна війна, яка проявляється через поширення постправди та інших маніпуляцій, стає інструментом морального релятивізму, зокрема у контексті української дійсності. Оцінено вплив деструктивних інформаційних наративів, що спрямовані на модифікацію національних ціннісних орієнтирів та послаблення моральної автономії громадян. З'ясовано, що застосування інформаційних технологій у сучасних конфліктах формує нові етичні межі й стає викликом для традиційних етичних концептів, на які спираються суспільства. Охарактеризовано закономірності етичної еластичності, що виникають у відповідь на потребу захисту інформаційного простору від агресивних наративів.

Висновки дослідження підкреслюють необхідність побудови нових етичних парадигм, що здатні адекватно відповідати викликам інформаційної епохи. Встановлено, що для збереження моральної цілісності в умовах гібридної агресії потрібні інструменти медіаграмотності, що дозволяють громадянам критично осмислювати інформаційний вплив. Дослідження обґрунтовує важливість інтеграції моральних принципів у стратегії інформаційного захисту, що забезпечить стійкість національної ідентичності.

Ключові слова: інформаційна війна, морально-етичні виклики, філософія, маніпуляція, суспільна свідомість, національна ідентичність, постправда, інформаційна безпека, гібридна агресія

Стаття надійшла / Article arrived: 04.08.2024

Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2024

Вступ.

Філософія інформаційної війни в умовах сучасної української дійсності є полем амбівалентного й контрверсійного дискурсу, що вимагає глибокого інтерпретативного аналізу з точки зору як моральних, так і етичних координат. Це явище породжує безліч проблемних аспектів, які вимагають особливого осмислення, оскільки інформаційні технології, особливо в умовах конфліктогенних обставин, можуть не лише трансформувати, а й детермінувати суспільну свідомість. Інформаційна війна як феномен передбачає не лише безпосередню маніпуляцію фактами, а й семіотичну реконфігурацію самого простору істини, що, в свою чергу, створює онтологічні проблеми в рамках самоідентифікації індивіда та суспільства (Фінін, 2023, с. 133). Оскільки концепти правди та ілюзії набувають флюїдності та майже взаємозамінної природи, морально-етичний імператив стає об'єктом для рефлексії та навіть перманентної ревізії.

Моральні виклики, зумовлені інформаційними агресіями, мають підкреслено аксіологічний характер, оскільки деструктивні наративи, що пропонуються агресором, прагнуть деформувати етичні координати українського суспільства. Зокрема, питання моральної допустимості використання контрнاراتивів, які вимагають виходу за межі усталених норм гуманістичної етики, стає актуальним для національного дискурсу (Бистрицький, & Ситніченко, 2022, с. 67). Тут виявляється необхідність аналізу явищ «етичної еластичності», де звична дихотомія добра та зла починає набувати невизначених відтінків.

Інформаційна війна, що маніфестується в різних формах медійного впливу, є складним механізмом, який передбачає інструменталізацію інформації як засобу для досягнення мети, що уможливорює виправдання етичних девіацій. Наприклад, постає дилема етичної обґрунтованості маніпуляції з метою збереження національної ідентичності (Taddeo, 2012, р. 107). Така полярність створює не тільки когнітивний дисонанс у суспільстві, але й сприяє формуванню соціального феномену релятивізму, де абсолютні істини піддаються систематичній деконструкції.

Залишається невирішеним питання щодо етико-правових аспектів участі державних інститутів у інформаційному просторі, які здійснюють дискурсивні інтервенції задля створення ідеологічного моноліту. Чи можна вважати морально виправданим активне застосування маніпуляційних стратегій заради колективного блага? Оскільки інформаційна війна перетворюється на змагання між інтерпретаціями реальності, на перший план виходить проблема коректності та моральності тих засобів, які використовуються в протистоянні (Когаś, 2020, р. 14). Тут домінує проблема «ахронічного відчуження», коли суспільство, перебуваючи під

інформаційним тиском, поступово втрачає здатність до критичного осмислення реальності.

Філософія інформаційної війни як дистопічного явища, що затьмарює ідеали індивідуальної автономії та свободи думки, повинна бути критично осмислена через призму етико-філософської традиції. Такий підхід уможливорює розкриття глибинних парадоксів, що є інтегральними для інформаційного протистояння, яке, в свою чергу, ставить під загрозу основоположні елементи гуманістичної етики.

Актуальність даного дослідження зумовлена інтенсифікацією інформаційних маніпуляцій як інструменту метадискурсивної гегемонії, що прагне дестабілізувати етичні координати українського суспільства шляхом насадження когнітивних дисонансів та семантичної амбівалентності. В умовах постмодерного плюралізму істин й моральних релятивізмів, інформаційна агресія набула рис епістемологічної субверсії, підриваючи сакральні основи суспільної моралі через гіперреальне спотворення фактологічного матеріалу. Оскільки сучасне українське суспільство знаходиться в епіцентрі цього метакультурного зсуву, постає необхідність у філософсько-аксіологічному осмисленні морально-етичних конфліктів, які виникають на перетині деструктивних інформаційних впливів та пошуку національної ідентичності в контексті глобалізованого інформаційного поля.

Метою дослідження є визначення морально-етичних викликів, що постають перед українським суспільством у контексті інформаційної війни.

Методологічний арсенал дослідження інформаційної війни, орієнтований на виявлення морально-етичних викликів, вимагає комплексного підходу, що включає методи компаративного аналізу, феноменологічної редукції та критичної герменевтики. Компаративний аналіз дозволяє зіставити різні інформаційні стратегії, розкриваючи їхню аксіологічну спрямованість та вплив на суспільну мораль. Феноменологічна редукція забезпечує очищення суб'єктивного сприйняття, дозволяючи досліднику зануритися в «чисті» інтенції комунікаційних меседжів. Критична герменевтика, застосовуючи інструменти деконструкції, уможливорює розкриття прихованих смислових шарів, дозволяючи виявити латентні ідеологеми та етичні девіації в інформаційних потоках, які формують сучасну українську суспільну думку.

Аналіз попередніх публікацій.

Аналізуючи передумови і контекст філософії інформаційної війни, необхідно акцентувати увагу на її багатогранності, яка проявляється в складних взаємозв'язках між інформаційними технологіями та соціальною динамікою. Бистрицький Є., Ситніченко Л. (Бистрицький, & Ситніченко, 2022), Буске А. Ж. (Bousquet, 2022), Мамфорд А., Карлуччі П. (Mumford, & Carlucci, 2023), Сангван Д., Радж П. (Sangwan,

& Raj, 2021), Фінін Г. (Фінін, 2023) наголошують, що інформаційна війна, яка постає як полемічний дискурс, є не просто способом ведення конфлікту, а комплексною системою маніпуляцій, що підриває традиційні етичні категорії, зокрема концепції істини, справедливості та довіри. В умовах глобалізації, де інформація стає конститутивним елементом соціальної реальності, виникає невідкладна потреба в переосмисленні моральних імперативів, які, на перший погляд, здаються універсальними, але виявляються вразливими до різноманітних форм ідеологічного впливу.

Городиська Н., Гурська В. (Городиська, & Гурська, 2021), Нейгл В. Дж. (Nagle, 2023), Прайер Дж. (Prier, 2020), Рейхборн-Кьеннеруд Е., Каллен П. (Reichborn-Kjennerud, & Cullen, 2022), Таддео М. (Taddeo, 2012), Фроу Г. (Frowe, 2022) вказують на те, що інформаційна агресія функціонує як каталізатор трансформацій у суспільній свідомості, внаслідок чого відбувається переосмислення не лише моральних, але й когнітивних рамок. Це зумовлює необхідність міждисциплінарного підходу, що включає філософію, соціологію, медіаекологію та психологію, адже лише так можливо адекватно розглянути складність морально-етичних дилем, що виникають у контексті маніпуляційних практик. Дослідження різноманітних наративів та дискурсів, що формуються в умовах інформаційної війни, виявляє механізми, за допомогою яких викривлюється колективна пам'ять та ідентичність, формуючи нові канони соціального сприйняття.

Данильян О. Г., Дзьобань О. П. (Данильян, & Дзьобань, 2022), Карасаєв С., Лікарчук Н. (Карасаєв, & Лікарчук, 2023), Корац С. Т. (Korać, 2020), Рікер П. (Ricoeur, 2020), Чхеайло І., Чхеайло А. (Чхеайло, & Чхеайло, 2022; 2023) відзначають, що етичні імперативи, які колись здавалося б, були усталеними, піддаються ревізії під впливом інформаційних стратегій, що пропагують фальсифікацію та дезінформацію. У світлі вищезазначеного постає нагальна потреба у виробленні нових етичних парадигм, здатних відреагувати на виклики сучасності. Оскільки інформаційна війна за своєю суттю є не лише боротьбою за контроль над інформаційними потоками, а й за формування моральних стандартів, виникає потреба в критичному аналізі та переосмисленні основ соціальної етики, що забезпечить стійкість суспільства у умовах інформаційної маніпуляції та агресії.

Результати дослідження.

Перехід до інформаційної цивілізації, тобто до суспільства із загальнолюдськими цінностями, що реалізуються у площині суспільних відносин, які виникають в інформаційному просторі та стосуються інформації, ускладнений становленням постглобального світу й епохи постмодернізму, ставить перед філософськими науками завдання

пошуку нової основи для діалогу культур. Варто зауважити, що антиподом діалогу культур є конфлікт цивілізацій. Дослідження діалогу культур без належного розуміння феномена конфлікту цивілізацій у контексті постглобального інформаційного світу й породженого ним поняття «інформаційна війна» не є можливим (Sangwan, & Raj, 2021, p. 377).

У контексті розвитку інформаційного суспільства виникнення та активне використання терміна «інформаційна війна», що не має загально визначеного визначення у науковому співтоваристві, ускладнює розуміння сутності й методів ведення такої війни. Поняття інформаційної війни знаходиться на стику політології, соціології, історії, антропології, юриспруденції, а також філософії – у контексті взаємовідносин людини і суспільства, національної ідентичності політично самовизначених народів, самоідентичності особистості, ціннісного ставлення і рефлексії (Карасаєв, & Лікарчук, 2023, с. 157).

Сучасна інформаційна цивілізація – це суспільство із загальнолюдськими цінностями та суспільними відносинами, які виникають в інформаційному просторі та пов'язані з інформацією. Перехід до такої цивілізації ставить перед філософією завдання пошуку нової основи для діалогу культур, наріжним каменем якого є конфлікт цивілізацій (Prier, 2020, p. 89). Вивчення діалогу культур неможливе без дослідження феномену конфлікту цивілізацій у контексті інформаційного суспільства й породженого ним феномену «інформаційної війни». І. Чхеайло та А. Чхеайло, досліджуючи філософію інформаційної війни, ставлять питання: чи можливо перемогти в інформаційній війні? Існує три можливих варіанти. Перший – технічна перемога. Переможе той, хто володіє кращим технічним оснащенням, інтелектуальними ресурсами та здатністю до глобального контролю над інформацією. Другий – національна ідея (Чхеайло, & Чхеайло, 2022, с. 161-163).

Інформаційна війна ведеться через цілеспрямований вплив на противника за допомогою своєрідних інформаційних «квантів» – повідомлень, актів комунікації, спрямованих на формування необхідної громадської думки та системи цінностей кожної людини. За умови стратегічного позиціонування цих заряджених інформаційних квантів у суспільстві формуються імперативи та регулятори суспільних відносин, які не підлягають ані правовому, ані трансграничному, ані моральному регулюванню (Городиська, & Гурська, 2021, с. 103).

Технологічні нововведення, запроваджені у практику інформаційного впливу на противника в 2014–2015 роках, спричинили процес інтеграції різних невійськових форм силового завдання шкоди противнику. Це нове явище отримало назву «гібридна війна» (термін, запропонований Ф. Гоффманом ще у 2007 році). Гібридна війна передбачає поєднання різних способів завдання шкоди противнику –

інформаційного, дипломатичного, економічного (Reichborn-Kjennerud, & Cullen, 2022). Одночасно можуть проводитися диверсійно-підривні операції, прикладом яких є так звані «кольорові революції».

Інформаційні війни не передбачають жодних моральних обмежень. Часто використовується свідомо неправдива інформація для досягнення цілей. Крім того, застосовується психологічний тиск на противника, завдається йому моральна шкода, придушується воля до опору, відбувається роз'єднання народів, підривається довіра до політичного керівництва країни (Карасаєв, & Лікарчук, 2023, с. 157). Наслідками інформаційних війн можуть стати руйнування держав, глибока соціально-політична криза в країні, яка стала об'єктом інформаційної агресії, хаотизація суспільних відносин, спалахи насильства всередині суспільства.

Часто замість терміна «інформаційна війна» використовують поняття «психологічна війна». Хоча прийоми й технології психологічного впливу для завдання шкоди противнику застосовувалися здавна, психологічна війна у своєму сучасному значенні ведеться з ХХ століття, коли з'явилися спеціальні структури для психологічного впливу на цивільне населення та армію противника (Nagle, 2023, р. 39). Ця діяльність здійснюється цілеспрямовано, з урахуванням досягнень наукової думки в галузях психології й філософії (буття й істини), а також результатів прикладних досліджень впливу на психіку особистості та масову свідомість за допомогою пропаганди, нейролінгвістичного програмування, цінностей. Все більше застосування знаходять технології впливу на індивідуальне та колективне несвідоме. По суті, психологічна війна є інформаційною, й навпаки, будь-яка інформаційна війна має психологічний вплив на противника (Nagle, 2023, р. 47). Евристично обґрунтованим, з філософської точки зору, є розрізнення цих феноменів за суб'єктом впливу на противника. Такий підхід сприяє не лише кращому розумінню їхньої природи, а й аналізу взаємозв'язків, що формуються у процесі цього впливу, допомагаючи досліджувати сутність людської свідомості, мотивації та взаємодії у ширшому філософському контексті. Відповідно інформаційні війни ведуться професіоналами – спеціальними державними структурами (це можуть бути штатні підрозділи армії чи інші організації). В інформаційній війні задіяні й ті структури, для яких ця функція не є основною, наприклад, ЗМІ. У такому разі психологічна війна є складовою частиною загальної інформаційної війни. З філософської точки зору, інформаційна війна, що включає психологічний вплив, відкриває простір для осмислення природи маніпуляції, свободи волі та етичних меж впливу на свідомість.

Феномен інформаційної війни в сучасному глобалізованому світі постає як один із

найамбівалентніших аспектів взаємодії між державами, політичними структурами та масовою свідомістю (Bousquet, 2022, р. 99). На нашу думку, феномен інформаційної війни в сучасному глобалізованому світі втілює одну з найбільш контрверсійних й водночас амбівалентних складових міждержавної та соціальної комунікації, яка не лише детермінує онтологічний статус суспільного дискурсу, а й проблематизує етичні, гносеологічні та екзистенційні аспекти взаємодії політичних структур та масової свідомості. З філософської точки зору, інформаційна війна постає не просто як набір комунікаційних стратегій чи технологій, а як явище, що загострює питання метафізики правди, меж суб'єктності у просторах колективної ідентичності та природи когнітивного примусу. Субтильний синтез психологічного впливу, інструменталізації масової свідомості та маніпулятивного потенціалу інформаційних потоків висвітлює глибоку дилему: наскільки можливо зберегти автономію індивіда в умовах глобальної інфодемії, коли істина, постправа й симуляція стають взаємозамінними, втрачаючи стабільні кореляти реальності.

Зокрема, в контексті українського суспільства, що стикається із зовнішніми агресивними інформаційними атаками, постає питання про доцільність та етичність певних методів контрінформаційного впливу. Морально-етичні проблеми інформаційної війни потребують ретельного аналізу, адже в умовах глобальної діджиталізації інформаційний простір перетворюється на арену боротьби за ідеологічне домінування та контроль над суспільною свідомістю (Данильян, & Дзьобань, 2022, с. 17).

Етично-філософські аспекти цієї війни корелюють із проблемою так званої «метафізики правди» – концептуального питання про межу між фактом та інтерпретацією, що ускладнюється в умовах постправди. У цьому контексті, суб'єктивізація інформації та її трансформація у «постправду» створює небезпечні передумови для маніпуляцій, коли емоційний резонанс й соціальне напруження стають пріоритетними в інформаційних кампаніях. Така парадигма, що активізується завдяки надмірному медійному впливу, призводить до соціальної інженерії, яка потенційно загрожує принципу автономності мислення, морального вибору та етичної обґрунтованості рішень громадян (Ricoeur, 2020, р. 49).

Сукупно, філософія інформаційної війни для сучасного українського суспільства стає не лише предметом стратегічної оборони, але й інтелектуальної самокритики. Морально-етична відповідальність передбачає здатність суспільства протистояти не лише зовнішнім загрозам, а й внутрішнім суперечностям, що виникають у процесі створення та сприйняття інформації (табл. 1).

Табл. 1.

Екзистенційні та етичні виклики феномену інформаційної війни в Україні:
дискурсивний аналіз

Категорія	Експлікація
Інформаційна війна як феномен	Синергетичний феномен, що консолідує маніпулятивні, деструктивні та пропагандистські практики, спрямовані на індоктринацію і трансформацію суспільної свідомості. Особливо це відчутно в Україні.
Етична амбівалентність протидії	Етична дихотомія між необхідністю оборони інформаційного простору та моральним протиріччям щодо використання аналогічних методів, які межують з підсвідомим впливом і навіюванням.
Соціальна інженерія та контроль	Системне маніпулювання суспільною думкою через інформаційні технології, що підважує індивідуальні свободи та морально-етичну автономність громадянського суспільства України.
Екзистенційне питання істини	Дилема об'єктивності у відображенні реальності та проблема суб'єктивної інтерпретації подій, особливо актуальна в умовах швидкоплинного українського інформаційного простору.
Моральна відповідальність медіа	Примат етичної відповідальності засобів масової інформації, коли кожна поширена інформація несе вагу моральної відповідальності як перед суспільством, так і перед національною безпекою.
Постправда і викривлення реальності	Домінування постправди, що стирає межу між правдою та суб'єктивною інтерпретацією, створюючи сприятливі умови для інформаційних маніпуляцій та підриву довіри до фактів.
Суспільна психоіндоктринація	Розповсюдження інформаційних наративів, що цілеспрямовано корелюють з культурними та національними особливостями для впливу на моральні цінності та етичні орієнтири українського суспільства.
Дезінформація як стратегічний інструмент	Використання викривленої або частково правдивої інформації як інструменту для дезорієнтації суспільства, підриву його етичної єдності та руйнування ціннісних конструктів національної ідентичності.

Джерело: розробка автора (Городиська, & Гурська, 2021; Фінін, 2023; Nagle, 2023; Riscœur, 2020)

На наш погляд, концептуалізація феномену інформаційної війни, особливо в контексті сучасного українського соціуму, вимагає комплексного аналітичного підходу, який урахує всю багатогранність етичних та моральних дихотомій, притаманних цьому явищу. На тлі активної гібридної агресії, яка дедалі більше зосереджується на інформаційній сфері, українське суспільство зіткнулося з фундаментальними морально-етичними викликами. Інформаційна війна не просто трансформує суспільну свідомість – вона здійснює психоіндоктринацію, спрямовану на модифікацію національних ціннісних орієнтирів та контроль над інтелектуальною автономністю індивіда.

На рівні етичної амбівалентності важливим є усвідомлення необхідності морального балансу між обороною інформаційного простору й ризиком власної моральної деградації (Mumford, & Carlucci, 2023, p. 197-198). Тут відбувається складний процес етичного відчуження, коли самозахист держави, втягнутої у деструктивну інформаційну війну, здатен поставити під загрозу моральну автономію її громадян. Це породжує постійне філософське питання: наскільки

об'єктивною та істинною може бути інформація в умовах глобальної постправди? Де проходить межа між правдивістю й суб'єктивністю, що перетворює інформацію на інструмент маніпуляції? (Mumford, Carlucci, 2023, p. 201).

Моральний обов'язок медіа та громадських організацій у протидії інформаційній агресії передбачає не лише вибудовування оборонної парадигми, але й здатність зберегти етичну консистентність та епістемологічну автономію (Frowe, 2022, p. 163). В українському контексті інформаційна війна ускладнює суспільне буття, ставлячи під питання індивідуальну свободу та можливість об'єктивного вибору, що змушує переосмислювати парадигми національної ідентичності через призму викликів нової, гіперреальної постправди. Філософія інформаційної війни, набуває характеру новітнього екзистенційного виклику, адже несе в собі загрозу для морального ландшафту української нації, змушуючи суспільство протистояти як зовнішнім інформаційним атакам, так й власним моральним протиріччям, що виникають у процесі адаптації до нової реальності.

Висновки.

З огляду на трансформації сучасного соціально-інформаційного середовища, філософське осмислення феномену інформаційної війни набуває нової аксіологічної та епістемологічної вагомості. Інформаційна агресія, яка вже вкоренилася в системах комунікацій й соціальних конструктів, відзначається не лише семіотичною маніпулятивністю, але й здатністю до тотальної реконфігурації колективного свідомісного ландшафту. В умовах дедалі більшого поширення технік постправди, що оперують амбівалентними когнітивними конструктами, проблема меж між фактами та симулякрами стає ключовою в дискурсі етичної допустимості та філософської інтерпретації. Цей процес інспірує інституційну необхідність пошуку нових парадигматичних рішень, здатних захистити суспільні структури від етичної ентропії та конститутивної деструкції.

Суспільна дихотомія між захистом ідеологічного суверенітету та загрозою морального релятивізму надає особливій важливості концепту «етичної еластичності», яка є реакцією на дестабілізацію традиційних ціннісних координат під впливом деструктивних наративів інформаційної війни. Маніпулятивні механізми, застосовувані у цьому контексті, не лише порушують межі загальнолюдської етики, але й формують нові вектори суспільної свідомості, що все частіше визначаються через призму інструментальної раціональності. Виникає потреба в етично детермінованих моделях медіаграмотності, які б дозволяли суб'єкту не тільки ідентифікувати, але й критично оцінювати форми

латентної маніпуляції, що стає невід'ємною рисою сучасного інформаційного поля.

Проблематика інформаційної війни висвітлює гострі морально-етичні дилеми, що стоять перед українським суспільством у сучасних умовах глобальної дезінформації та медіа-маніпуляцій. Під впливом інтенсивного інформаційного протистояння формується новий тип суспільної свідомості, в якій взаємодія традиційних цінностей та нових моральних викликів стає полем для етичної рефлексії. Маніпулятивні інформаційні стратегії не лише руйнують довіру до інститутів, а й провокують кризу ціннісних орієнтирів, послаблюючи суспільну згуртованість і національну ідентичність. Таким чином, перед українським соціумом постає необхідність критично осмислити власні моральні засади, стійкість етичних принципів та здатність протистояти деструктивним впливам на свідомість.

Отже, філософія інформаційної війни окреслює не лише онтологічні виклики для сучасного суспільства, а й спричиняє необхідність у формуванні нових аналітичних інструментів, що дозволяють здійснювати критичну герменевтику інформаційних впливів. Цей процес передбачає, зокрема, побудову методологічно обґрунтованих аксіологічних та епістемологічних концептів, що уможливають інтеграцію моральних імперативів у стратегії інформаційного захисту. В епоху цифрової глобалізації, де етичні канони стають об'єктом семіотичної інженерії, критична філософія повинна зайняти активну позицію в переосмисленні ідеалів істини, свободи та колективної пам'яті, на яких базується стійкість національної ідентичності.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бистрицький, Є., & Ситніченко, Л. (2022). Філософія і дискурс війни: конфлікт світів як межа комунікативної теорії Юргена Габермаса. *Filosofska Dumka*, 2022(3), 64-82 <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.064>
- Городиська, Н., & Гурська, В. (2021). Філософія та психологія гібридної війни. *Збірник тез I Міжнародної наукової конференції „Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки“ (до 35 роковин аварії на Чорнобильській АЕС)*, (с. 102-104). Відновлено з <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0054895.pdf>
- Данильян, О. Г., & Дзьобань, О. П. (2022). Сучасна війна: трансформація сенсу в епоху інформаційних технологій. *Інформація і право*, 4(43), 9-22 Відновлено з https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19726/1/Danyliian_9-22.pdf
- Карасаєв, С. У., & Лікарчук, Н. В. (2023). Міжнародні аспекти використання інформаційних технологій у державному управлінні. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*, 12, 151-163 <https://doi.org/10.31866/2616-745X.12.2023.292411>
- Фінін, Г. (2023). Сучасна війна: виклики та загрози. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 43, 131-135. <https://doi.org/10.32782/apfs.v043.2023.2>
- Чхеайло, І., & Чхеайло, А. (2022). Філософія щоденності в надзвичайних умовах війни. *Scientific Collection «InterConf»*, 136, 160-164. Відновлено з <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/download/1914/1943/1209>
- Чхеайло, І., & Чхеайло, А. (2023). Час для філософії щоденності або філософія у надзвичайних умовах війни. *Науково-теоретичний альманах Грані*, 26(2), 19-24. <https://doi.org/10.15421/172321>
- Bousquet, A. J. (2022). *The scientific way of warfare: Order and chaos on the battlefields of modernity*. Oxford University Press, 296.
- Frowe, H. (2022). *The ethics of war and peace: An introduction*. Routledge, 288 .
- Korać, S. T. (2020). The late modern warfare and controversies of non-lethality. *The Review of International Affairs*, 71(1180), 5-26 https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2020.71.1180.1

- Mumford, A., & Carlucci, P. (2023). Hybrid warfare: The continuation of ambiguity by other means. *European Journal of International Security*, 8(2), 192-206 <https://doi.org/10.1017/eis.2022.19>
- Nagle, W. J. (2023). *Morality and Modern Warfare*. Highlly Publishing LLP.
- Prier, J. (2020). Commanding the trend: Social media as information warfare. In *Information warfare in the age of cyber conflict*, Routledge, (pp. 88-113). Відновлено з https://www.airuniversity.af.edu/portals/10/ssq/documents/volume-11_issue-4/prier.pdf
- Reichborn-Kjennerud, E., & Cullen, P. (2022). *What is hybrid warfare?* Norwegian Institute for International Affairs (NUPI). Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/resrep07978>.
- Ricœur, P. (2020). *Philosophy, ethics, and politics*. John Wiley & Sons.
- Sangwan, D., & Raj, P. (2021). The philosophy of Be, Know, and Do in forming the 21st-century military war-front competencies: A systematic review. *Defence Studies*, 21(3), 375-424 <https://doi.org/10.1080/14702436.2021.1937135>
- Taddeo, M. (2012). Information warfare: A philosophical perspective. *Philosophy & Technology*, 25, 105-120. <https://doi.org/10.1007/s13347-011-0040-9>

REFERENCES

- Bistrytskyi, Y., & Sytnichenko, L. (2022). Philosophy and discourse of war: Conflict of worlds as the limit of Jürgen Habermas's communicative theory. *Filosojska Dumka*, 2022(3), 64-82. <https://doi.org/10.15407/fd2022.03.064>
- Bousquet, A. J. (2022). *The scientific way of warfare: Order and chaos on the battlefields of modernity*. Oxford University Press.
- Chkhailo, I., & Chkhailo, A. (2022). The philosophy of everyday life under extreme conditions of war. *Scientific Collection «InterConf»*, 136, 160-164. Retrieved from <https://archive.interconf.center/index.php/conference-proceeding/article/download/1914/1943/1209>
- Danylyan, O. G., & Dzioban, O. P. (2022). Modern warfare: Transformation of meaning in the era of information technology. *Information and Law*, 4(43), 9-22. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/19726/1/Danyliian_9-22.pdf
- Finin, H. (2023). Modern warfare: Challenges and threats. *Current Issues of Philosophy and Sociology*, 43, 131-135 <https://doi.org/10.32782/apfs.v043.2023.2>
- Frowe, H. (2022). *The ethics of war and peace: An introduction*. Routledge.
- Horodyska, N., & Hurska, V. (2021). Philosophy and psychology of hybrid warfare. In *Proceedings of the International Scientific Conference "Military Conflicts and Technogenic Disasters: Historical and Psychological Consequences" (to the 35th anniversary of the Chernobyl Nuclear Power Plant accident)* (pp. 102-104). Retrieved from https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi_74/0054895.pdf
- Karasaev, S. U., Likarchuk, N. V. (2023). International aspects of the use of information technologies in public administration. *International relations: theoretical and practical aspects*, 12, 151-163. <https://doi.org/10.31866/2616-745X.12.2023.292411>
- Korać, S. T. (2020). The late modern warfare and controversies of non-lethality. *The Review of International Affairs*, 71(1180), 5-26. https://doi.org/10.18485/iipe_ria.2020.71.1180.1
- Mumford, A., & Carlucci, P. (2023). Hybrid warfare: The continuation of ambiguity by other means. *European Journal of International Security*, 8(2), 192-206. <https://doi.org/10.1017/eis.2022.19>
- Nagle, W. J. (2023). *Morality and Modern Warfare*. Highlly Publishing LLP.
- Prier, J. (2020). Commanding the trend: Social media as information warfare. In *Information warfare in the age of cyber conflict*, (pp. 88-113). Routledge. Retrieved from https://www.airuniversity.af.edu/portals/10/ssq/documents/volume-11_issue-4/prier.pdf
- Reichborn-Kjennerud, E., & Cullen, P. (2022). *What is hybrid warfare?* Norwegian Institute for International Affairs (NUPI). Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/resrep07978>
- Ricœur, P. (2020). *Philosophy, ethics, and politics*. John Wiley & Sons.
- Sangwan, D., & Raj, P. (2021). The philosophy of Be, Know, and Do in forming the 21st-century military war-front competencies: A systematic review. *Defence Studies*, 21(3), 375-424 <https://doi.org/10.1080/14702436.2021.1937135>
- Taddeo, M. (2012). Information warfare: A philosophical perspective. *Philosophy & Technology*, 25, 105-120 <https://doi.org/10.1007/s13347-011-0040-9>

Philosophy and Art: Relationship, Influence and Role in Shaping the Cultural Dimension of the Image of the World

UDC: 1(7/8):111:7.01:316.7

DOI: <https://doi.org/10.15421/172489>**Tsoi Tetiana¹**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-4413-1478>, tetiana.tsoi@naoma.edu.ua**Semenenko Anzhelika¹**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-3989-2152>, semlika71@gmail.com**Kuznietsova Inna²**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-4292-2092>, vchenarada.iknamu@gmail.com¹*National Academy of Fine Arts and Architecture (Kyiv, Ukraine)*²*Institute for Cultural Research National Academy of Arts of Ukraine (Kyiv, Ukraine)*

Abstract

The article is devoted to the study of the issue of the formation of the cultural dimension of the image of the world in the aspect of the relationship between philosophy and art. It highlights the specifics of philosophical knowledge and art as a branch of human culture aimed at an aesthetic sense of the world. Similar and different aspects between philosophy and art are characterized. The connection between art and philosophy is clarified. The influence of the combination of philosophy and art on the development of culture is characterized.

The relevance of the research is due to the need for interdisciplinary research into the problems of human spiritual activity, where philosophy and art are those special fields of knowledge that have a significant impact on the development of our society. Philosophy as a theoretical basis of worldview operates with a methodology that determines the direction of scientific research in other sciences, in particular, art history. That is, two types of human spiritual activity - philosophy and art - demonstrate a complex and multifaceted kinship, although there is no identity in the essence and manifestations of functioning. At the same time, the ratio of philosophy and art is an indicator of the level of cultural development in various aspects.

The purpose of the study is to reveal the formation of the cultural dimension of the image of the world in the aspect of the relationship between philosophy and art.

The results. According to the conducted research, it was found that abstract-theoretical generalizations of philosophy and the language of images about incredible art are the spheres that characterize the transcendental application of rationality and sensuality in the context of the social. All this turns these spheres into a source of understanding of man as a collective being. At the same time, it is determined that the influence of philosophy and art on culture is mediated by the fact that the data of science allow a person to understand the beauty of the surrounding world and the spiritual fulfillment of a person.

Conclusions. The obtained results of the study testify to the significance of the influence of philosophy and art on the human-creative status of culture.

Keywords: philosophy of culture, cultural problems, interdisciplinary knowledge, worldview, man, art, creativity, philosophy

Філософія та мистецтво: взаємозв'язок, вплив та роль у формуванні культурного виміру образу світу

Цой Тетяна¹, Семененко Анжеліка¹, Кузнєцова Інна²¹*Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури (Київ, Україна)*²*Інститут культурології Національної академії мистецтв України (Київ, Україна)*

Анотація

Стаття присвячена дослідженню питання формування культурного виміру образу світу в аспекті взаємозв'язку філософії та мистецтва. У ній висвітлено специфіку філософського знання та мистецтва, як галузі людської культури, спрямованої на естетичне відчуття світу. Охарактеризовано подібні та відмінні аспекти між філософією та мистецтвом. З'ясовано зв'язок між мистецтвом та філософією. Охарактеризовано вплив поєднання філософії та мистецтва на розвиток культури.

Актуальність дослідження обумовлена потребою у міждисциплінарному дослідженні проблем духовної діяльності людини, де філософія та мистецтво є тими особливими галузями знань, що вагомо впливають на розвиток нашого суспільства. Філософія як теоретична основа світогляду оперує методологією, що визначає напрям наукових досліджень інших наук, зокрема, мистецтвознавства. Тобто, два вида духовної діяльності людини – філософія та мистецтво – демонструють складну й багатопланову спорідненість, хоча й відсутня тотожність у сутності та проявах функціонування. Водночас саме співвідношення філософії та мистецтва є показником рівня розвитку культури у різних аспектах.

Метою дослідження є розкриття формування культурного виміру образу світу в аспекті взаємозв'язку філософії та мистецтва.

Результати. Згідно з проведеним дослідженням було з'ясовано, що абстрактно-теоретичні узагальнення філософії та мова образів про неймовірне мистецтво є тими сферами, які характеризують трансцендентне застосування раціональності та чуттєвості в контексті соціального. Все це перетворює дані сфери у джерело розуміння людини як колективної істоти. Водночас визначено, що вплив філософії та мистецтва на культуру опосередкований тим, що дані науки дозволяють людині зрозуміти красу навколишнього світу та духовного наповнення людини.

Висновки. Отримані результати дослідження свідчать про значущість впливу філософії та мистецтва на людинотворчий статус культури.

Ключові слова: філософія культури, культурні проблеми, міждисциплінарність знання, картина світу, людина, мистецтво, творчість, філософія

Стаття надійшла / Article arrived: 05.08.2024

Схвалено до друку / Accepted: 25.10.2024

Вступ.

Питання ролі філософії як науки, що продукує знання, у сучасному світі є доволі дискусійним. Водночас, емоційне переживання людини щодо свого особистісного також ілюструє дискусійність проблематики мистецтва як своєрідної духовної практики людини. З одного боку, це можна пояснити тим, що філософія досліджує різноманітні сфери діяльності людини, її душевні стани, високодуховні прагнення.

З іншого боку, філософія створює нові знання, які неможливо пояснити іншими науками. Тобто філософія не спрямована на відображення емоційного стану людини та її духовних практик, а здебільшого транслює те, яке місце людина посідає у суспільстві та чи здатна вона бути частиною колективу.

При цьому звертаючи увагу на місце філософії серед інших наук необхідно визначити, що вона не може існувати без зв'язку з іншими галузями. Вона постає як аспект переосмислення певної сфери та спрямовується на те, щоб показати глибину розуміння певного явища. Все це сприяє тому, що філософія разом з іншими науками формує єдину культуру людини, а навколишній простір перетворює у творчий.

Актуальність. Філософія як наука має тісний зв'язок із різними сферами. Враховуючи, що все частіше філософія розглядається як компонент творчої сфери, то можна говорити про зв'язок філософії із мистецтвом. Так, поєднання філософії та мистецтва призводить до розширення розуміння співвідношення науки та художнього світу. Створюючи скарби мистецтва, все частіше звертається увага на те, чому той чи інший твір був оприявлений, яким чином він набув відповідної форми, яке бачення в об'єкт мистецтва вкладав його автор. Філософія також спрямовує митця на розуміння того, як його творчість буде сприйнята суспільством та яку реакцію соціуму він має очікувати.

Тому розглядаючи питання зв'язку філософії та мистецтва можна встановити як співвідношення цих сфер у теперішньому та майбутньому вимірі вплине на культурний вимір образу світу. Адже мистецтво апелює до втілення творчих задумів у музиці, на полотні, у скульптурі тощо, даруючи світові естетичні переживання, а філософія – прагне відкрити чистий сенс візуальної форми задля пояснення естетики.

Мета дослідження – розкрити формування культурного виміру образу світу в аспекті взаємозв'язку філософії та мистецтва.

Аналіз попередніх публікацій.

Питання формування культурного виміру образу світу в аспекті взаємозв'язку філософії та мистецтва розглядалося такими дослідниками як Г. Арсентьева (2019), В. Бліхар (2021), А. Мафтії (2022), С. Пазиніч (2007), В. Петрушенко (2016), О. Проценком (2022).

У баченні вченого А. Мафтії мистецтво постає як продуктивна сила, яка виходить поза межі інтелекту. Це дозволяє людині співвідносити уяву із чіткими сформованими нормами, що впливає на розуміння дійсності. У цьому аспекті вчений співвідносить мистецтво із філософією, оскільки дані сфери розглядають розвиток людини як еволюційний процес, де індивід осмислюючи світ, може спостерігати за його розвитком і при цьому створювати власні наукові та творчі продукти. Дослідник говорить про те, що і мистецтво, і філософія, впливають на розвиток людини рівномірно, тож не можна говорити про типовий розвиток людини без творчого та абстрактного опрацювання. Мистецтво та філософія є знаннями, які констатують людське буття та покращують його (Мафтії, 2022).

Вчений В. Бліхар наголошує на тому, що значення філософії нині зростає у зв'язку з тим, що сучасній людині складно співвідносити себе із суспільними цінностями. Так, кожна людина прагне змінити світ, однак не завжди має достатньо внутрішньої сили для того, щоб проголосити протест зовнішньому світу. Тому необхідно почати зі змін себе, адже лише так можна отримати повагу оточення, вирішити проблемні питання, протистояти Злу. Це призведе до того, що оточення такої людини теж буде змінювати себе на краще, почне вірити у любов, радітиме власним перемогам. Таким чином, людина зможе передати свою мудрість оточення і залишити після себе позитивний слід на планеті. При цьому вчений визначає мистецтво як важливий інструмент таких змін людини (Бліхар, 2021).

Дослідник О. Проценко наголошує на тому, що філософія та мистецтво є доволі схожими між собою, оскільки філософія та мистецтво призначені для відображення життєвого статусу людини. Те, наскільки людина цікавиться мистецтвом та володіє філософією є показником її духовного стану. Адже філософія та мистецтво є «соціальними» науками, через те, що без наявності послідовників, жодна з цих наук не має значення (Проценко, 2022).

З позицією вченого О. Проценка погоджується також дослідниця Г. Арсентьева. У її баченні філософія та мистецтво подібні тим, що філософія вивчає буття людини, а мистецтво демонструє різні аспекти буття людини через творчий вимір дружби, любові, кохання, вірності. При цьому за допомогою мистецтва людина може самореалізуватися та пізнати себе на високому рівні. Саме у мистецтві людина бачить певний шаблон поведінки, пізнає за його допомогою будову світу, формує уявлення про любов до творчого процесу. Крім того, мистецтво мотивує людину створювати щось нове і любити те, що ти можеш створити. Тоді як любов і є одним з основаних аспектів буття людини у філософії. Тобто філософія та мистецтво надають разом людському буттю сенс та відображають внутрішній світ людини, мобілізують

душевні сили людини, активізують інтелектуальні здібності, допомагають переживати напругу у радості (Арсентьєва, 2019).

Вчений С. Пазиніч акцентує увагу на тому, що співвідношення мистецтва та філософії впливають на культуру таким чином, що на сучасному етапі все більше уваги людство звертає на релігійні вірування. Це дослідник пояснює тим, що релігія є складним явищем, що розвивається у процесі трансформацій людства, тож його важко пояснити доступними логічними виразами. Проте філософія та мистецтво, які використовують абстрактні та художні образи, у зручній формі подають основні релігійні догми, що дозволяє привертати увагу населення до питання віри та вищих сил (Пазиніч, 2007).

Вчений В. Петрушенко впевнений, що філософія та мистецтво разом є чинниками формування інтелектуальної культури. Так, інформація про філософські категорії розміщена у віртуальному просторі у достатньому обсязі та користується увагою читачів електронних ресурсів, що говорить про те, що філософія є цікавою для різних груп населення. Крім того, основою мистецтва є сама філософія, так, як при створенні будь-якого творчого продукту, митець керується філософськими знаннями. Не менш важливим є і те, що філософська література має популярність у читачів паперових книг, а самі книги такого напрямку, попри їх вартість, перетворюються у витвори мистецтва, оскільки у них чітко відображено те, як реагувати на певні явища, як аргументувати свою позицію та щось доводити, як доводити логіку своїх міркувань. Відповідно, інтелектуальна культура населення після ознайомлення з такою літературою, лише зростає (Петрушенко, 2016).

Результати дослідження.

Філософія та мистецтво є сферами духовного буття людини та суспільства, що взаємовизначають себе: мистецтво розмірковує, а філософія творить оригінальність осмислення проблем людини у суспільстві та те, що вона має створювати, щоб позитивно впливати на інших людей. Попри те, що ці науки мають різні спрямування, однак вони мають спільну ціль – людяність.

Мистецтво у сучасному світі займає неоднозначне місце: з одного боку, воно стало чимось модним в тій мірі, в якій воно є способом інтелектуального задоволення для небагатьох, з іншого боку, поява нових видів мистецтва, які різко відрізняються від класичного мистецтва, справедливо піднімає питання, чи маємо ми справу ще з мистецтвом чи вже з деяким його фантомом. Бажання зрозуміти суть нового мистецтва та його напрям руху стали причиною багатьох суперечок у мистецьких колах, серед науковців та інтелектуалів, і однією з багатьох тез, які послужили джерелом натхнення для роздумів щодо долі мистецтва, є теза Гегеля про його «завершення» (Бліхар, 2021).

Мистецтво є однією зі сходинок проходження абсолютного духу на шляху до «більш вищих форм» – релігії та філософії. Мистецтво перестало бути вищою потребою духу, адже воно не допомагає пізнавати істини духа. Тут ми можемо зробити такий висновок, що мистецтво може піти своїм шляхом, і хоч воно не буде більше формою вищої потреби духа та вираженням його релігійно-духовних настроїв, воно, можливо, у своєму існуванні займе якусь нову нішу.

Мистецтво, звільнившись від необхідності бути релігійно-духовною основою, стане більш вільним у своєму змісті та формі, адже воно не буде нічим обмежено. Таким чином, мистецтво стає ближчим до людини, адже воно більше не повинно виконувати релігійно-ритуальних функцій (Шабанова, 2020).

Мистецтво є лише першою фазою пізнання абсолютним духом істини на шляху до третьої, останньої фази – філософії. Згідно з цією системою, мистецтво є лише однією зі сходинок, чимось. перехідним, але не самотнім, і таке місце, яке відведене для мистецтва, не піддається вагомій критиці.

Антропологічно зрозуміле мистецтво розвиває у людині здатність осмисленого інтелектуального споглядання явищ, що здійснюється завдяки «продуктивній уяві» або «творчій фантазії», без якої неможлива не тільки художня творчість, а й цілісне буття людини (Мафтії, 2022).

Філософія, як і мистецтво, є надбанням соціальних знань. Людина постійно переосмислює те, яке вона місце займає у суспільстві й щодо того, як вона може запам'ятися оточуючим. У цьому аспекті мистецтво є невіддільним від філософії, оскільки за допомогою творчого потоку думок людина намагається запам'ятися оточуючим, а її художня спрямованість впливає на рівень культури всього соціуму.

Обидві сфери вагомо впливають на культуру. Так, філософські знання продукують створення нових текстів, які призначені для сприйняття їх читачами та дозволяють говорити про художній підхід до їх формування. Це не просто потік свідомості, а логічний ланцюжок, у якому отримані знання творчо опрацьовані та подані у форматі художнього тексту (Пушонкова, 2023).

Мистецькі тексти теж подано креативно, у них відображається осмислення рівня культури чи переосмислення того, чи іншого витвору мистецтва. У них відображається місце людини у соціумі та її значення як індивідуальності, що є неповторною та особливою.

Зв'язок філософських та мистецьких текстів відображається у тому, що вони призначені для фіксування конкретної миті. У них зображається світосприйняття, яке втілене для людей різного статусу та соціального походження, отже, для осіб з

різним рівнем сприйняття культури даного світу. При цьому якщо говорити про зображення певної миті, то у філософії визначеного історичного періоду, ця мить матиме єдине конкретне значення, тоді як у філософії іншого історичного періоду, ця мить матиме інше трактування. Це стосується також і сфери мистецтва (Пазиніч, 2019).

Поєднуючись разом, філософія та мистецтво зображують красу людини та її мудрість. Ці сфери попри різницю між їхніми значеннями загалом формують єдину картину світу, у якій людина перебуває в соціумі, дізнається сутність буття, передає отримані знання нащадкам, відображає красу навколишнього світу за допомогою доступних засобів.

Можна визначити, що між філософією та мистецтвом є суттєві відмінності у відображенні основних аспектів культури як явища. Так, філософія акцентує увагу на концептуальності. Коли виникає певна теорія, то вона має бути підкріплена тезами та гіпотезами, які можна за допомогою аргументів об'єднати у єдину ідею. Формування цієї ідеї може забрати тривалий період, оскільки необхідно створити єдине поле розуміння концепту (Тимошенко, 2020).

Для мистецтва головною є художня образність. Під час створення певного витвору мистецтва зв'язок між основними його елементами не обов'язково має бути прямим, адже людина, яка сприймає цей витвір має знайти той ланцюжок, що поєднує різні лінії. Проте маючи знання з певної теми, людина може знайти зв'язок між різними лініями, а також надати твору власне осмислення.

Мистецтво відрізняється від філософії тим, що воно подає інформацію аудиторії образами. Маючи певні уявлення про тему художнього твору чи знання щодо історії створення твору, людина може співвіднести елементи твору із реальністю та встановити їх співвідношення. При цьому образи, які виникають в уявленні людини можуть бути суттєво іншими, ніж в уявленні спостерігача, однак саме це може свідчити про те, що витвір мистецтва дійсно суттєво вплинув на людину (Арсентьєва, 2019).

Філософія використовує абстрактні вирази. Людина не може побачити філософські знання у житті, так як вони виникають лише в уяві людини на основі пережитого нею досвіду та знайдених співвідношень між різними аспектами співжиття людини у суспільстві. Це відображення раціональності, яка своєрідно передана за допомогою різних засобів.

Мистецтво для передачі знань використовує чуттєвість. За допомогою різних художніх форм воно передає ті аспекти, які мають викликати у людини емоції та переживання, відчуття та почуття, думки та відсутність будь-яких ідей. Споглядаючи будь-який твір, людина визначає його у рамках свого мистецького погляду як ніжний чи жорсткий,

при цьому орієнтуючись лише на власні відчуття (Скринник-Миська, 2023).

Попри відмінності, мистецтво та філософія доповнюють одне одного. Відповідно, формується новий погляд на культуру, де твори можуть бути переосмислені, а філософські трактати можуть бути художньо опрацьовані. При цьому якщо мистецтво використовує для втілення творчої думки будь-який доступний матеріал, щоб нагромадити у світогляді людини певні образи, то філософія втілює свої трактати нематеріальним шляхом, щоб навпаки очистити свідомість людини від будь-якого впливу.

Тісний зв'язок філософії та мистецтва дозволяє говорити про значний вплив даних сфер на культуру. Філософія переважно переосмислює вже отриманий попередній досвід, вона рідко продукує щось нове, тож можна говорити про те, що філософія постійно удосконалює вже наявне розуміння культури. Це дозволяє говорити про те, що складно передбачити розвиток філософії надалі, так як вона своєрідно подає теми минулого (Петрушенко, 2016).

Мистецтво постійно створює щось нове, воно залежить від сучасних тенденцій, а також використовує нечіткі образи для розвитку міркувань у людини. Це дозволяє збагачувати культуру унікальними баченнями одного і того ж явища, яке неможливо пояснити виключно з однієї точки зору. При цьому мистецтво додає до культури певної хаотичності і порушуючи даний баланс, воно стимулює культуру змінюватися та формувати новий рівень її розуміння.

Філософія та мистецтво спрямовані на те, щоб показати як людина бачить цей світ. Нерідко таке бачення є таким, що не співвідноситься із прийнятими нормами і у такому випадку культура продукує нові підходи до відображення існуючої реальності. Це призводить до того, що мистецтво починає використовувати філософські ідеї для свого становлення, а філософія навпаки влітає до себе мистецьке бачення світу. Одна сфера надає іншій певної логічності та збалансованості, а інша вносить хаос, що зрештою призводить до того, що культура досягає вищого рівня розвитку (Проценко, 2022).

Культура на основі поєднання філософії та мистецтва формує нове бачення розуміння сучасного світу. Тут людина постає як творець, що може змінити все навколо і вдосконалити себе, у той же час, людина вдається до розмірковувань щодо того, яке місце вона посідає і суспільстві і також того, чого саме вона здатна внести зміни до існуючого ладу.

Нині поєднання мистецтва та філософії впливає на те, що у культурному полі більше уваги почало приділятися релігії. Причинами тут є те, що філософія, як і будь-яка віра акцентує увагу на проблемі буття людини. Тож якщо філософія визначає буття як форму існування людини на цій планеті, то для релігії буття це стан душі людини, яка може перебувати у

певний відрізок часу на Землі. Якщо говорити ж про мистецтво, то воно в естетичній формі передає догми віри і тим самим лаконічно ознайомлює людей з аспектами вірувань. Залучення мистецтва до релігійного питання є важливим, так як мистецтво спрямоване на емоційно-чуттєву сферу людини, як і релігія, тож воно використовує ефективні засоби впливу (Пазиніч, 2007).

Філософія та мистецтво торкаються такої сфери культури як людські цінності. Під впливом вчень про місце людини у соціумі, що продукується філософією, цінності людини трансформуються та набувають нового вигляду. Відповідно, культура теж зазнає змін, оскільки вона демонструє рівень розвитку суспільства та його об'єднаність.

Мистецтво у цьому плані може як нав'язувати певні цінності, так і навпаки боротися зі зміною системи цінностей людства. Зокрема, сучасне мистецтво часто демонструє у поганому аспекті такі цінності як любов, дружба, вірність, взаємодопомога. Тож люди можуть сформувати помилкове уявлення про те, що такі цінності не відіграють ніякої ролі, адже позитивні персонажі завжди страждають та не отримують бажане. Культура ж буде від цього лише занепадати, оскільки хибні цінності потраплятимуть у звичайне життя.

Однак можна говорити про те, що зв'язок філософії та мистецтва дозволяє формувати також правильні цінності. Ознайомившись із твором, людина може задуматися щодо долі того чи іншого персонажа, його життєвих труднощів, пережитого досвіду. І у цей момент вона може почати розуміти, що він зміг побороти всі труднощі лише завдяки правильно сформованим у нього цінностям та його прагненню до допомоги оточуючим (Пазиніч, 2007).

Філософія та мистецтво створюють у культурі нову парадигму мислення. Людина починає розуміти, що вона живе у глобалізованому світі, тож має набути важливі навички, у тому числі такі, які дозволять їй розширити її можливості. Мистецтво розширює кордони мислення, що дозволяє формувати особливе місце людини у культурному просторі.

Висновки.

Дослідження питання формування культурного образу світу в аспекті взаємозв'язку філософії та мистецтва дозволило виявити, що філософія та мистецтво є сферами знань, які тісно пов'язані між

собою. Внаслідок цього можна стверджувати, що філософія та мистецтво утворюють таке поєднання, яке має вагомий вплив на формування культури як сфери, яка має динамічно поєднувати розвиток людини.

Встановлено, що філософія та мистецтво мають подібності у тому, що є соціальними галузями. Філософія ґрунтується на досвіді людини та її співжитті у соціумі, що подано у форматі абстрактних роздумів. Мистецтво базується на тому, як людина відчуває цей світ і чи здатна вона передати свої емоції оточуючим.

Визначено відмінності між філософією та мистецтвом. Філософія визначається як сфера, що утворюється на основі вже прожитого досвіду, при цьому індивід орієнтується на загальні аспекти життєдіяльності людини у певний період. Філософія не виражається матеріальними продуктами, однак може мати відображення у наукових трактатах.

Мистецтво розвивається на основі знань людства, проте воно може враховувати сучасні тенденції і до того ж на його основі можуть створюватися інші творчі продукти. Воно виражається у витворах із різних матеріалів, що робить мистецтво сприйнятливим для аналізаторів людини. До того ж мистецтво слугує показником рівня розвитку суспільства та його культури.

Охарактеризовано вплив філософії і мистецтва на культуру. Визначено, що культура використовує напрацювання із філософії для створення логічного та послідовного матеріалу, у якому чітко відображена людська думка та її значущість для суспільного становлення. Застосування мистецтва у культурі сприяє розумінню того, що світогляд не є однозначним. Картина світу, яку формує індивід, може постійно трансформуватися під впливом нових філософських вчень та зміни уявлення про місце людини у соціумі. Водночас світогляд людини під впливом мистецтва може розширюватися та набувати нових форм, стимулювати людину до розвитку, формувати у неї розуміння того як за допомогою художнього мислення змінити світ на краще.

Тож можна говорити про вагомий зв'язок філософії та мистецтва. Наслідком цього стає активний розвиток культури, яка відображає сучасні мотиви та демонструє абстрактні поняття у художньому переосмисленні.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Арсентьєва, Г. (2019). Мистецтво жити: філософський ракурс. *Вісник Львівського університету*, 22, 9-15. Відновлено з <http://eir.zntu.edu.ua/handle/123456789/8345>
- Бліхар, В. (2021). *Філософія*. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла». Відновлено з <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%d0%91%d0%bb%d1%96%d1%85%d0%b0%20%d0%a4%d1%96%d0%bb%d0%be%d1%81%d0%be%d1%84%d1%96%d1%8f%20%d0%bf%d1%96%d0%b4%d1%80%d1%83%d1%87%d0%bd%d0%b8%d0%ba.pdf>

- Мафтії, А. (2022). Місце і роль мистецтва в історичному розвитку людини і людства: гегельянські варіації. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 4, 19-23. Відновлено з http://apfs.nuoua.od.ua/archive/38_2022/4.pdf
- Пазиніч, С. (2007). Взаємодія філософії, науки, мистецтва і релігії – парадигма сучасного світорозуміння, світосприйняття і світобудови. *Вісник ХАД*, 1, 116-123. Відновлено з <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/32650>
- Петрушенко, В. (2016). Роль філософії в житті сучасного суспільства: питання без відповідей. *Філософські науки*, 2, 97-102. Відновлено з http://www.irbisnbn.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe?i21dbn=link&p21dbn=ujrn&z21id=&s21ref=10&s21cnr=20&s21stn=1&s21fmt=asp_meta&c21com=s&2_s21p03=fil=&2_s21str=hv_2016_2_1_17
- Проценко, О. (2022). Філософія і мистецтво: існування в єдності і самотійності. *Вісник ХАІ*, 1, 81-82. Відновлено з <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/6a5d7cfd-f64d-43dd-a2ef-39845f1d6f4c/content>
- Пушонкова, О. (2023). *Філософія культури. Навчально-методичний посібник*. Черкаси: Вертикаль, 96 с. Відновлено з <https://eprints.cdu.edu.ua/id/eprint/5793>
- Скринник-Миська, Д. (2021). Аналітична естетика як світоглядне підґрунтя сучасного мистецтва. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, 28, 80-93. Відновлено з https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/28/10.pdf
- Тимошенко, М. (2020). *Філософія культури: основні поняття, напрями, персоналії*. Київ: Національна музична академія України імені П. І. Чайковського, 597 с. Відновлено з https://lib.knmau.com.ua/2020-%d1%84%d1%96%d0%bb%d0%be%d1%81%d0%be%d1%84%d1%96%d1%8f-%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b8/%d0%a4%d1%96%d0%bb%d0%be%d1%81%d0%be%d1%84%d1%96%d1%8f%20%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b8_%d0%a8%d0%90%d0%91%d0%90%d0%9d%d0%9e%d0%92%d0%902019_%d1%84%d0%b8%d0%bd%d0%b0%d0%bb.pdf

REFERENCES

- Arsentieva, G. (2019). The art of living: a philosophical perspective. *Visnyk of Lviv University*, 22, 9-15. Retrieved from <http://eir.zntu.edu.ua/handle/123456789/8345>
- Blihar, V. (2021). *Philosophy*. Uzhhorod: "Hoverla" Publishing House of Uzhhorod University. Retrieved from <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4251/1/%d0%91%d0%bb%d1%96%d1%85%d0%b0%20%d0%a4%d1%96%d0%bb%d0%be%d1%81%d0%be%d1%84%d1%96%d1%8f%20%d0%bf%d1%96%d0%b4%d1%80%d1-%83%d1%87%d0%bd%d0%b8%d0%ba.pdf>
- Maftii, A. (2022). The place and role of art in the historical development of man and humanity: Hegelian variations. *Actual problems of philosophy and sociology*, 4, 19-23. Retrieved from http://apfs.nuoua.od.ua/archive/38_2022/4.pdf
- Pazynich, S. (2007). The interaction of philosophy, science, art and religion is a paradigm of modern world understanding, world perception and world structure. *Herald of Khad*, 1, 116-123. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/32650>
- Peyrushenko, V. (2016). The role of philosophy in the life of modern society: unanswered questions. *Philosophical Sciences*, 2, 97-102. Retrieved from http://www.irbis-nbn.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbnv/cgiirbis_64.exe?i21dbn=link&p21dbn=ujrn&z21id=&s21ref=10&s21cnr=20&s21stn=1&s21fmt=asp_meta&c21com=s&2_s21p03=fil=&2_s21str=hv_2016_2_1_17
- Protsenko, O. (2022). Philosophy and art: existence in unity and independence. *KHAI Bulletin*, 1, 81-82. Retrieved from <https://repository.kpi.kharkov.ua/server/api/core/bitstreams/6a5d7cfd-f64d-43dd-a2ef-39845f1d6f4c/content>
- Pushonkova, O. (2023). *Philosophy of culture. Educational and methodological manual*. Cherkasy: Vertical, 96 p. Retrieved from <https://eprints.cdu.edu.ua/id/eprint/5793>
- Shabanova, Yu. (2019). *Philosophy of culture*. (Textbook). Dnipro: LIRA, 240 p. Retrieved from https://filosof.nmu.org.ua/%d0%a4%d1%96%d0%bb%d0%be%d1%81%d0%be%d1%84%d1%96%d1%8f%20%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b8_%d0%a8%d0%90%d0%91%d0%90%d0%9d%d0%9e%d0%92%d0%902019_%d1%84%d0%b8%d0%bd%d0%b0%d0%bb.pdf
- Skrynnyk-Myska, D. (2021). Analytical aesthetics as a worldview foundation of modern art. *Bulletin of the Lviv National Academy of Arts*, 28, 80-93. Retrieved from https://lnam.edu.ua/files/Academy/nauka/visnyk/pdf_visnyk/28/10.pdf
- Tymoshenko, M. (2020). *Philosophy of culture: basic concepts, directions, personalities*. Kyiv: P. I. Tchaikovsky National Music Academy of Ukraine. Retrieved from <https://lib.knmau.com.ua/2020-%d1%84%d1%96%d0%bb%d0%be%d1%81%d0%be%d1%84%d1%96%d1%8f-%d0%ba%d1%83%d0%bb%d1%8c%d1%82%d1%83%d1%80%d0%b8/>

Historical Studies of the Ancient Era on the Pages of the «Bonner Jahrbücher» (2010-2020): a Retrospective Review

UDC: 94(100):94(430) «2010/2020»

DOI: <https://doi.org/10.15421/172490>**Beresten Yuriy**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0009-0000-0396-1577>, beresten@i.ua*University of Customs and Finance (Dnipro, Ukraine)*

Abstract

The purpose of the study is to attempt an analytical review of the current state of the intellectual development of German researchers of the material and spiritual culture of Ancient Greece and Rome from 2010 to 2020 in the columns of the journal "Bonner Jahrbücher" ("Bonn Yearbook"), which is one of the leading academic scientific publications devoted to comprehensive coverage of a wide range of problems of socio-political, socio-economic, socio-cultural history.

The results of the article consist in defining the peculiarities of the problem field of modern researches of the history of Ancient Greece and Rome, which have found their objective reflection in the thematic rubric of the "Bonn Yearbook" and objectively visualize modern trends in the process of development of historical thought in Germany in the field of studying and reconstructing the past of antiquity.

Conclusions. "Bonner Jahrbücher" ("Bonn Yearbook") is a specialized scientific publication of the Bonn Land Museum, the Service for the Protection of Monuments and the Association of Antiquities of the Rhineland, which has a long tradition of scientific heuristics, playing an important role in the formation of a modern synthetic academic vision of a generalized scientific picture of real the process of the development of the ancient urban space, various stages of the formation of its architectural landscape (on the example of the reconstruction of numerous objects of sacred, residential, industrial and fortification architecture), the rural periphery, the economic and financial system, regional craft centers, production centers of processing branches of the economy and transport infrastructure Roman provinces, the frontier periphery of the ancient oikumene, its fortification arrangement and economic development.

Keywords: "Bonn Yearbook", ancient times, Ancient Greece and Rome, Roman provinces, history of antiquity, "Association of Friends of Antiquity in the Rhineland"

Історичні дослідження античної доби на сторінках «Боннського щорічника» («Bonner Jahrbücher») (2010-2020 рр.): ретроспективний огляд

Берестень Юрій*Університет митної справи та фінансів (Дніпро, Україна)*

Анотація

Мета дослідження полягає в здійсненні спроби аналітичного огляду сучасного стану інтелектуального доробку німецьких дослідників матеріальної та духовної культури Давньої Греції та Риму з 2010 по 2020 роки вміщеному на шпальтах часопису «Bonner Jahrbücher» des LVR-Landesmuseums Bonn und des LVR-Amtes für Bodendenkmalpflege im Rheinland sowie des Vereins von Altertumsfreunden in Rheinlande» («Боннського щорічника»), який є одним з провідних академічних наукових видань, присвячених розлогуому висвітленню широкого кола проблем суспільно-політичної, соціально-економічної, соціокультурної історії.

Результати статті полягають у визначенні особливостей проблемного поля сучасних досліджень історії Давньої Греції та Риму, що знайшли своє предметне відображення в тематичній рубрикації «Боннського щорічника» та об'єктивно унаочнюють модерні тенденції процесу розвитку історичної думки Німеччини в галузі вивчення та реконструкції минулого античної доби.

Висновки. «Bonner Jahrbücher» («Боннський щорічник») - це спеціалізоване наукове видання Боннського земельного музею, служби охорони пам'яток та Спільноти поціновувачів античності Рейнланду, що має давні традиції наукової евристики, відіграючи вагомий роль в формуванні модерної синтетичної академічної візії узагальненої наукової картини реального процесу розвитку античного урбаністичного простору, різних етапів формування його архітектурного ландшафту (на прикладі реконструкції чисельних об'єктів сакральної, житлової, виробничої та фортифікаційної архітектури), сільської периферії, господарської й фінансової системи, регіональних ремісничих центрів, виробничих осередків переробних галузей економіки й транспортної інфраструктури римських провінцій, фронтірної периферії античної ойкумени, її фортифікаційного облаштування та господарського освоєння.

Ключові слова: «Боннський щорічник», антична доба, Давня Греція та Рим, римські провінції, історія античності, «Спільнота друзів античності в Рейнській області»

Вступ.

Розвиток сучасного суспільно-політичного та мультикультурного європейського простору характеризується поступовим розширенням його території й сфери впливу на схід, що об'єктивно зумовлює загальне зростання інтересу як вітчизняної наукової спільноти, так й суспільства в цілому, до періоду античності, що посідає особливе місце в історичному минулому європейських народів, які були пов'язані між собою спільною державною й соціокультурною традицією, що ґрунтувалась на універсалістських нормах та цінностях давньої цивілізації.

Інтеграція України в політичні та економічні структури європейського співтовариства актуалізує перед вітчизняним науковим загалом питання щодо імплементації західноєвропейських академічних норм та стандартів у вітчизняну систему вищої освіти, практичного використання інтелектуальних здобутків модерної західноєвропейської історіографії у вітчизняних дослідженнях античної доби, зокрема й у викладанні академічних курсів з історії даного періоду.

Мета дослідження полягає в здійсненні спроби аналітичного огляду сучасного стану інтелектуального доробку німецьких дослідників матеріальної та духовної культури Давньої Греції та Риму з 2010 по 2020 роки вміщеному на шпальтах часопису «Bonner Jahrbücher des LVR-Landesmuseums Bonn und des LVR-Amtes für Bodendenkmalpflege im Rheinland sowie des Vereins von Altertumsfreunden in Rheinlande» (далі «Боннського щорічника»), який є одним з провідних академічних наукових видань, присвячених розлогому висвітленню широкого кола проблем суспільно-політичної, соціально-економічної, соціокультурної історії, археології та джерелознавства античної доби, збереженню її культурного спадку на теренах Рейнланду.

Методи дослідження. Для досягнення мети нами використаний комплекс методів наукового дослідження: ретроспективний, хронологічно-проблемний, історико-системний.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. На початку XXI століття в сучасних вітчизняних дослідженнях, які присвячені історії Давньої Греції та Риму, фіксується поступовий відхід від заідеологізованого радянського історіографічного спадку, здійснюється комплексна переорієнтація на західноєвропейську історіографічну традицію, що в цілому позитивно позначилось не тільки на зростанні загальної кількості наукових праць, але й змістовному розширенні об'єктів наукової тематики, яка географічно вийшла за вузькі межі Північного Причорномор'я, відкриваючи нові дослідницькі перспективи.

Йдеться насамперед про здобутки київської школи істориків античності, яка презентована дослідженнями вчених кафедри історії стародавнього

світу та середніх віків Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Це наукові праці В. Ставнюка, А. Пількевича, Д. Пуховця, А. Грегуль, в яких окреслено широке коло проблем політичної, мілітарної, економічної історії Давньої Греції та Риму в контексті модерних наративів європейської історичної науки (Ставнюк, 2022; Пількевич, 2017; Пількевич, 2017; Пуховець, 2022, Грегуль, 2019; Pukhovets, 2022).

Побіжно зазначимо, що на сьогоднішній день наукова евристика в галузі вивчення античності здійснюється цілеспрямовано співробітниками Інституту історії України та Інституту Всесвітньої історії Національної Академії України, більш рельєфно увиразнюючи тенденцію звернення до загальної проблематики античної історії, зокрема його елліністичного періоду (Одрін, 2022; Зелінський, 2023а; Зелінський 2023b).

Для розвитку сучасних вітчизняних досліджень античності є вкрай важливим завданням комплексне вивчення модерного інтелектуального доробку європейських країн, який презентований результатами наукової діяльності чисельних академічних осередків, науково-дослідницьких інституцій, представники яких спираються в своїх теоретичних концептах та схемах інтерпретації минулого античної доби насамперед на результати модерних археологічних досліджень на території Європи, Близького Сходу та північної Африки, генеруючи чисельні (вдалі і не зовсім) спроби змістовного й критичного переосмислення окремих аспектів політичної, соціальної, мілітарної, економічної історії Римської імперії I-IV ст. н.е., її західної й східної прикордонної периферії.

В сучасних вітчизняних наукових дослідженнях античної доби лише спорадично представлений інтелектуальний доробок німецьких науковців, музейників, археологів, істориків, які спеціалізуються на вивченні широкого спектру проблем Давньої Греції та Риму, що певною мірою збіднює фактографію вітчизняної античної проблематики, виразно позначаючись на її теоретичному узагальненні й синтезі, в їх спробах інтерпретації подій минулого.

Результати дослідження.

Впродовж останніх століть одним з провідних центрів з вивчення античної доби на європейському континенті є Німеччина, де впродовж останніх століть іституалізувалися потужні науково-дослідницькі центри й осередки, співробітники яких плідно та цілеспрямовано вивчали та вивчають багатий античний культурний спадок, включаючи й часи римської республіки, принціпату та доміанату.

На межі 30-х – на початку 40-х років XIX століття в інтелектуальних колах, освітньому просторі Німеччини фіксується поступове зростання загального інтересу до проблем історії Давньої Греції та Риму, що супроводжувався появою нових академічних установ,

заснування громадських фондаций, діяльність яких була зосереджена навколо проблем збереження та наукового вивчення культурного спадку античності (Urlich, 1842, p.129-130).

В 1841 році в Бонні за ініціативи провідних науковців, представників місцевого істеблішменту, відомих німецьких антикварів та колекціонерів старожитностей інституалізувалася громадська науково-просвітницька установа – «Спілка друзів античності в Рейнській області», метою діяльності якої було «піклування про збереження, оприлюднення та пояснення історичних пам'яток античності та середньовіччя всіх видів басейну ріки Рейн» (Statuten des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinland, 1842, p.129). Головою нової спілки став професор Річль, посаду першого секретаря осередку обійняв доктор Ульріх, другого секретаря - доктор Лерш, архіваріусом установи було призначено професора, доктора Шопена, а скарбником та касиром - доктора Дюнцер (Urlich, 1842, p. 129-130). На момент інституалізації до складу установи входило 7 почесних членів, 116 дійсних членів. 1 жовтня 1841 року на загальних зборах спілки був затверджений її статут, що стало початок науково-просвітницької діяльності історико-культурного осередку. Паралельно, очільниками спілки була розпочата робота з комплектування книжкового фонду бібліотеки, яка отримувала багато видань в дарунок від меценатів та поціновувачів античності (Urlich, 1843, p. 151-152).

За безпосередньої участі та підтримки членів громадської фундації було засноване наукове періодичне видання – Боннський щорічник (1842), на шпальтах якого щороку публікувалися інтелектуальні здобутки евристичної, археографічної, музеєзнавчої, археологічної та джерелознавчої наукової діяльності вчених, аматорів-дослідників, колекціонерів-антикварів античних артефактів тогочасного Пруського королівства та Рейнланду. Першим редактором та видавцем часопису спілки був Ф. Ейзерн.

Поява друкованого видання спілки ознаменувала собою початок нової віхи в інтелектуальних дослідженнях античної доби Пруського королівства, очільники, ідеологи та гуманітарії-інтелектуали якого щиро захоплювалися античною культурою та історією, вважаючи себе її прямими спадкоємцями, про що свідчило зростання тільки дійсних членів осередку в 1843 до 156. (Urlich, 1843, p. 152).

Наукові розвідки, які друкувалися на шпальтах щорічника, не тільки популяризували історію Давньої Греції та особливо Риму серед загалу, але заклали підвалини наукового музеєзнавства, аргументовано обґрунтовуючи підходи та принципи фондування музейних колекцій, реставраційної діяльності, наукового опису історичних раритетів (насамперед нумізматичних колекцій), експертній оцінці їх оригінальності та старовини.

З часом відбулась змістовна трансформація щорічника, яка більш рельєфно увиразнила його цільове призначення й академічний статус.

Згодом «Боннський щорічник» перетворився на офіційне наукове видання Боннського музею Рейнланду й Управління охорони археологічних пам'яток даної землі. Ці державні та наукові інституції щороку публікують у періодичному виданні звіти про свою науково-дослідницьку, видавничу, просвітницьку, адміністративну та фінансову діяльність, що викликає значний інтерес з позицій вивчення практичної діяльності адміністративних установ в галузі охорони та збереження історичних пам'яток античної культури (Die Redaktion, 2020, p. 377-398; Die Redaktion, 2020, p. 399-408).

На разі часопис є одним з провідних академічних видань Німеччини, що виходить один раз на рік німецькою, англійською, французькою, італійською та іспанською мовами, узагальнюючи підсумки поточної діяльності наукової спільноти в царині вивчення античної історії, включаючи й колишні германські провінції імператорського Риму. З 1842 року по 2020 рік побачило світ 220 томи видання, яке є одним з найстаріших академічних часописів Німеччини в галузі дослідження античності.

Структура викладу інформаційних матеріалів щорічника відображає сталі академічні традиції наукової евристики спілки з дослідження археологічних культур середземноморського регіону та Німеччини, що сформувалися в останнє століття. Тематична рубрикація щорічника містить розділи, в яких презентовані змістовні наукові дослідження з біобібліографії відомих вчених, які досліджували проблеми античності. В рубрикації часопису презентовані розділи з прадавньої історії, археології, історії Риму, його провінцій часів принципату та доміанату, пізньої імперії (Die Redaktion, Bonner Jahrbücher, 2020).

Впродовж всього періоду існування щорічника в ньому були вміщені чисельні загальнотеоретичні та краєзнавчі розвідки фахівців з історії античної доби, розлогі описи чисельних історичних пам'яток, повідомлення про археологічні розкопки й знахідки, поточну музейну виставкову діяльність. Паралельно дослідниками товариства на основі широкого кола історичних джерел, археологічних знахідок, писемних пам'яток, узагальнювався теоретичний доробок на підставі якого формувалися оригінальні наукові концепції інтерпретації історичного минулого античності, уточнювалась та переосмислювалась періодизація етапів її суспільно-політичного та соціокультурного поступу.

Доброю традицією наукового видання є біографічні публікації, в яких змістовно висвітлюються віхи життєвого шляху, наукової діяльності й інтелектуального доробку відомих дослідників античної доби сучасної Німеччини

та Європи – провідних істориків, археологів, музейників, наукові здобутки яких істотним чином вплинули на формування сучасної візії та наукової картини історичного минулого, формування музейних колекцій, їх збереження під час подій Другої світової війни, повоєнного відтворення музейних зібрань. Проте через певні обставини розвитку вітчизняного історіографічного процесу вони малознані в науковому просторі сучасної України. Зокрема, в 2020 році була надрукована біографія відомого німецького історика античності Герхарда Вірта (1926-2021), який тривалий час викладав в університеті Ерлангена, Вільному університеті Берліна, Боннському університеті Фрідріха-Вільгельма, зосередившись на вивченні проблеми зовнішньої політики пізньоримської імперії, великому переселенні народів, написавши розлогі біографії Пилипа II, Олександра Великого (Vössing, 2020 (2021), p.3-6).

На сторінках часопису були детально висвітлені віхи творчої біографії відомого археолога, директора Боннського музею Йоахіма Едуарда Нойффера (1900-1954), який спеціалізувався по історії Галії, брав участь у складі низки експедицій у розкопках у дельті Єгипту. Як співробітник музейної установи переймався питаннями фондування та впорядкування археологічної колекції Боннського земельного музею, очолюючи один з його відділів. Музейна діяльність вченого в післявоєнний час піддавалась жорсткій критиці через його пронацистські погляди та тенденційний виклад історії Рейнланда, при тому що він ніколи не був членом НСДАП Великого (Joachim, 2017 (2018), p. 3-14).

Не обійшли увагою дослідники постать музейника та історика Франца Оельмана (1883-1963), який переймався дослідженням проблем місцевої римської історії (Joachim, 2016 (2015), p. 3-12), історика мистецтва Франца Радемахера (1899-1987) (Joachim, 2014, p. 3-10), Гаральда фон Петріковіца (1911-2010), (Joachim, 2012, p. 3-18).

В 2013 році в часописі була надрукована біографічна розвідка, присвячена пам'яті Ніколауса Гіммельмана (1929-2013) - одного з найвизначніших археологів Німеччини XX століття, автора фундаментальних наукових праць, в яких висвітлюються питання конструкції та декоративного оздоблення надгробних рельєфів аттики класичного періоду, спеціаліста з грецької теракоти, культуролога, дослідника давньогрецького культурного спадку (Mielsch, 2013 (2014), p. 3-7).

В часописі був детально висвітлений шлях Ганса Лернера (1865-1938) – відомого історика, археолога, який впродовж 1905-1914, 1925-1930 років проводив розкопки низки римських фортів, військових таборів та лімесу, результати яких мали вагоме значення для реконструкції процесів формування військових укріплень, соціокультурного впливу римської

провінційної периферії на германські племена (Joachim, 2010 (2011), p. 3-22).

Одним з магістральних напрямків вивчення матеріальної культури античної доби є дослідження широкого спектру проблем античної урбаністики, архітектурного ландшафту давніх міст Давньої Греції, Римської імперії, специфіки формування житлової та господарської забудови сільських поселень європейських та азійських провінцій Риму.

В 2010-2020 роках в часописі були опубліковані розвідки провідних німецьких фахівців, в яких змістовно окреслено значне коло різноманітних аспектів історичного минулого, пов'язаних зі становленням та розвитком античних міст, формуванням їх архітектурних ансамблів, виробничої інфраструктури, осередків ремісничої спеціалізації. Насамперед це праця Йоганесса Ліпса, яка присвячена дослідженню Андріанеуму на Марсовому полі в Римі, розвідка Клауса Греве, де аналізуються особливості цегляних маркерів та будівельної конструкції акведуку Мінтурна, Себастьяна Зоммера (Lipps, 2010 (2011), p. 103-138; Grewe, 2012 (2013), p. 35-50; Sommer, 2012 (2013), p. 71-82).

Як й більшість академічних видань на сторінках часопису публікуються змістовні рецензії на наукові праці з актуальних наукових проблем вивчення античності. Зокрема в часописі вміщено розлогу рецензію Каті Лембке на дослідження Стефана Ріделя, в якому автор здійснив докладний топографо-урбаністичний аналіз царського кварталу Птоломеїв, створивши детальну реконструкцію Олександрійської базилеї, що змістовно розширило сучасне уявлення про складний характер процесу забудови та формування архітектурного ансамблю царської резиденції (Lembke, 2020; p. 437-440).

В загальному контексті вивчення історії розвитку античної архітектури варто відзначити сучасні розвідки європейських науковців, в яких викладені докладні описи, здійснено детальну реконструкцію чисельних об'єктів виробничої та транспортної інфраструктури, які мали вагоме значення як для економіки окремих античних міст, так й цілих римських провінцій Європи та Азії – річкові та морські порти, міські греблі, великі млини. Дані праці сприяють формуванню предметного уявлення про складні процеси розвитку регіональної економіки, становлення її виробничих центрів та транспортних магістралей, включаючи й морські.

В часописі вміщена рецензія Томаса Шмідта на дослідження Крістіни Ваврзінек, в якому представлений докладний огляд історії будівництва та функціонування римських портів на річках та озерах (Schmid, 2015(2016), p. 476-479). Фелікс Тайхнер та Йоаланта Пенья Сервантес узагальнили археологічні дані про виробництво оливкової олії та вина в римській Іспанії, здійснивши детальну реконструкцію обладнання – олійних пресів, що

має вагомe значення для загального викладу історії переробної галузі в регіоні, яка мала визначальне значення для економічної системи даної провінції Римської імперії, сприяючи розвитку міжнародної торгівлі (Teichner, & Cervantes, 2010/2011, p. 375-459).

Особливе місце в історії античної архітектури посідають дослідження, в яких висвітлюються проблеми спорудження та облаштування фортифікаційних укріплень давньоримських міст, військових таборів, фортів та лімесу на території європейських провінцій Римської імперії. Дані аспекти історії античної архітектури знайшли відображення в статтях Майкла Дрекслера, Ганса-Екарта Іоахіма, Штефана Баумгартен-Місуда, Бориса Бурандта, Агнреа Бек, Кнута Іоахімсена Дженніфер Комп (Drechsler, 2017 (2018), p. 131-305; Joachim, 2020 (2021), p. 37-64; Baumgarten-Mischuda, Burandt, Beck, & Joachimsen, 2016 (2017), p.13-26; Komp, 2012 (2013), p. 83-120).

Проблеми будівництва сакральної архітектури, оздоблення античних храмових комплексів в різних провінціях Римської імперії представлені в розвідках Пітера Ноельке, Тітуса А.І.М. Пангаузена Клауса Стефана Фрейбергера (Noelke, & Panhuysen, 2010/2011, p. 149-374; Freyberger, 2010/2011, p. 459-500).

Не обійшли увагою науковці проблеми організації сільськогосподарських поселень античної доби на теренах римських провінцій Європи. Частина розвідок з даної проблематики представлена детальним викладом описів та реконструкцій сіл, замських сільських віл представників провінційного римського нобілітету на підставі аналізу археологічних даних. В розвідці Габріеля Херена презентоване дослідження, присвячене реконструкції римської вілли в Шульд-ан-Ар, вивчення етапів формування її виробничої діяльності та господарської інфраструктури (Heeren, 2020 (2021), p. 143-195).

Особливий місце в науковому щорічнику посідає тематика присвячена історії Давнього Риму, яка розлого презентована в рубриці «Рим та провінції». Зокрема в часописі з року в рік публікується низка матеріалів, де докладно викладені питання соціально-економічного, соціокультурного розвитку європейських та близькосхідних провінцій Римської імперії, відзначені їх специфічні риси як політико-адміністративних, господарських та культурних осередків регіональної периферії античної цивілізації, що сполучали в собі типи різних систем господарювання.

Змістовний аналіз повсякденного життя античних греків та римлян, їх звичаїв, родинних обрядів, особливо поховального, не можливий без широкого залучення даних археологічних досліджень, які дозволяють більш опукло відтворити релігійні та поховальні ритуали як специфічних норм традиційної стереотипної поведінки, що оформилась в низці

соціальних дій релігійної практики. В «Боннському щорічнику» в 2010-2020 роках була вміщена низка розлогих публікацій Мішель-Карни Форрест, Йоста Мергена, Луїзи Роколь, Бернд К. Остервінд в яких автори на підставі вивчення артефактів археологічних розкопок здобутих в давніх некрополів та окремих похованнях античної доби, здійснили спробу реконструкції поховальних обрядів, виокремили й узагальнили специфіку будівництва, декоративного оформлення поховальних споруд й саркофагів в прикордонних північних провінціях Риму (Forrest, 2013 (2014), p. 135-164; Mergen, 2015 (2016), p. 263-310; Rokohl, 2015 (2016), p. 31-102; Oesterwind, 2017 (2018), p. 15-26).

Традиційними для «Боннського щорічника» є публікації, в яких висвітлюються загальнотеоретичні та практичні питання нумізматики, фондування та систематизації нумізматичних колекцій, джерелознавчі описи археологічних знахідок, викладені дослідження з нумізматичної типологізації, де вміщені легенди походження, зазначені особливості грошового обігу, ручного виробництва та техніки виготовлення монет в період Римської республіки та імперії. Даним проблемам античної нумізматики присвячені публікації Рахелі Отте, Клаудії Клагге, Йоахіма Хунке (Otte, 2016 (2017), p. 31-55; Otte, 2020 (2021), p. 117-142; Klages, 2014 (2015), p. 221-228; Klages, Otte, & Hunke, 2018 (2019), p. 81-148).

На шпальтах академічного видання вміщені результати польових досліджень європейських археологів з вивчення виробничих центрів склоробного ремесла на території колишніх провінцій Римської імперії. Відзначимо, що склоробне ремесло посідало вагомe місце в господарській системі імперії. переживало на межі тисячоліть період стрімкого підйому, оскільки його продукція користувалась підвищеним попитом й відігравала значну роль в організації регіональної та міжнародної торгівлі, свідченням чого є чисельні археологічні знахідки на всій території імперії, включаючи й прикордонні райони західних провінцій. Даним проблемам присвячені ґрунтовні розвідки Маріон Брюглер, Тіло Ререна (Brüggler, 2014 (2015), p. 71-134; Brüggler, & Rehren, 2014 (2015), p. 163-180).

В щорічнику в означений період висвітлюються поточна хроніка наукових подій академічного життя Європи та Німеччини, яка присвячена проведенню заходів з досліджень історичного минулого Давньої Греції та Риму Так, у часописі публікуються повідомлення про підсумки діяльності міжнародних наукових конгресів, конференцій, симпозіумів, круглих столів, дослідницьких семінарів, колоквиумів, підсумки окремих наукових досліджень, найбільш цікаві та змістовні доповіді, присвячені вивченню політичної, соціокультурної, господарської історії античної доби, де як правило йдеться про перегляд

та зміну підходів щодо висвітлення окремих сторінок античної історії з огляду на нові археологічні знахідки, використання нових методів досліджень, технологічних інновацій (Wells, Aßkamp, & Esch, 2012 (2013), p. 397-399; Dardenay, De Angelis, Dickmann, Pirson, & von den Hoff, 2013 (2014), p. 389-391).

В загальному контексті огляду проблематики досліджень, які публікуються на шпальтах часопису, варто відзначити наукові розвідки та рецензії на них, в яких йдеться про особливості організації мілітарної справи, родів військ, технологічних змін у виготовленні різних типів військових захисних обладунків, комплексу озброєння, штандартів, тощо (Oldenstein, & Christian, 2010/2011 (2011), p. 15-26; Wells, & Lippert, 2010/2011 (2011), p. 583-585; Brüggler, Dirsch, Drechsler, Schwab, & Willer, 2012 (2013), p. 121-152).

Зазначимо ту обставину, що в розвідці здійснено ретроспективний огляд лише найбільш актуальних на наш погляд досліджень 2010-2020 років, які відображають сучасні тенденції розвитку вивчення проблем античної історії, вміщених в часописі. В подальшому планується сфокусувати дослідницьку увагу на висвітленні питань, що відображають особливості полемічного дискурсу проблемного поля вивчення античної доби, який презентований в публікаціях наукового видання.

Висновки.

«Bonner Jahrbücher des LVR-Landesmuseums Bonn und des LVR-Amtes für Bodendenkmalpflege im Rheinland sowie des Vereins von Altertumsfreunden in Rheinlande» («Боннський щорічник») – це спеціалізоване наукове видання Боннського земельного музею, служби охорони пам'яток та Спілки поціновувачів античності Рейнланду, що має давні традиції наукової евристики в галузі вивчення античного культурного спадку. Поява часопису була

наслідком загального зростання інтересу академічної спільноти та поціновувачів старовини Рейнланду до проблем античної історії, узагальнення практики створення приватних й державних музейних колекцій давньогрецьких та давньоримських старожитностей, їх наукового опису, тематичної й типологічної класифікації, нового аналітичного викладу та реконструкції суспільно-політичних подій минулого Давньої Греції та Риму, їх соціального устрою й господарської системи.

Матеріали вміщені в щорічнику дають змогу предметно ознайомитись з інтелектуальним доробком провідних археологів, фахівців з музейної справи та істориків античності, які продовж останніх десятиліть активно займалися дослідженнями античної доби в різних освітніх та науково-дослідних установах Рейнланду та Німеччини.

Щорічник відіграє вагомую роль в формуванні модерної синтетичної академічної візії узагальненої наукової картини реального процесу розвитку античного урбаністичного простору, різних етапів формування його архітектурного ландшафту (на прикладі реконструкції чисельних об'єктів сакральної, житлової, виробничої та фортифікаційної архітектури), сільської периферії, господарської й фінансової системи, регіональних ремісничих центрів, виробничих осередків переробних галузей економіки й транспортної інфраструктури римських провінцій, фронтірної периферії античної ойкумени, її фортифікаційного облаштування та господарського освоєння.

Наукові публікації «Боннського щорічника» віддзеркалюють поточний стан розвитку історичної науки Німеччини в галузі дослідження матеріальної та духовної культури античності, що має непересічне значення для сучасної вітчизняної науки й освітнього процесу.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Грегуль, А. О. (2019). Парфянське царство, Велика Вірменія та Каппадокія у зовнішньополітичних планах Мітрідата VI Евпатора напередодні війн з Римом. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. (52. . ч. 2), 197–201.
- Зелінський, А. Л. (2023a). Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства. *Стародавнє Причорномор'я*, XIV, 240-247.
- Зелінський, А. Л. (2023b). До питання про прийняття епіклеси «Евергет» Птолемеєм III. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія»*, 63, 10-29.
- Одрін, О. (2022). Античне сільське господарство в сучасній історіографії: структура, типологія, еволюція. В. Смолій (Ред.), *Україна в міжцивілізаційних дискурсах античності, середньовіччя та раннього модерну*, (с. 198-226). Київ: Інститут історії України Національної академії наук України
- Пількевич, А. Л. (2017a). Вплив античної цивілізації на землі Кавказької Албанії. *Азербайджан й Україна на перехрестях історії та культури: науковий збірник*, 10-13.
- Пількевич, А. Л. (2017b). Реформи Гая Марія в системі політичних та соціально-економічних трансформацій в Пізній Римській Республіці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 132, 43-45.
- Пуховець, Д. (2022). Система суффрагія в Римській імперії IV – першої половини VI століть. *Старожитності Лукомор'я*, 2, 42-55.
- Ставнюк, В. В. (2022). *Історія Давньої Греції*. (Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів). Чернівці: «Місто».

- Baumgarten-Mischuda, S., Burandt B., Beck A., & Joachimsen K. (2016 (2017)). Die Nordwestecke des Bonner Legionslagers Archäologische Ausgrabungen 2013 und 2014. *Bonner Jahrbücher des LVR-Landesmuseums Bonn und des LVR-Amtes für Bodendenkmalpflege im Rheinland sowie des Vereins von Altertumsfreunden in Rheinlande* (dani Bonner Jahrbücher), 216, 13-26.
- Brüggler, M. (2014 (2015)). Burgus und Glaswerkstatt der Spätantike bei Goch-Asperden. *Bonner Jahrbücher*, 214, 71-134.
- Brüggler, M., Dirsch, Chr., Drechsler, M., Schwab, R., Willer, F. (2012 (2013)). Ein römischer Schienenarmschutz aus dem Auxiliarlager Till-Steincheshof und die Messingherstellung in der römischen Kaiserzeit. *Bonner Jahrbücher*, 212, 121-152.
- Brüggler, M., & Rehren, T. (2014 (2015)). Die spätantiken Glasschalen vom Typus Helle und ihre chemische Zusammensetzung. *Bonner Jahrbücher*, 214, 163-180.
- Dardenay, A., De Angelis, F., Dickmann, J.-A., Pirson F. et von den Hoff R. (2013 (2014)). Kunst von unten? Stil und Gesellschaft in der antiken Welt von der «arte plebea» bis heute. Beiträge zu einem Kolloquium anlässlich des 70. Geburtstags von Paul Zanker, Rom, Villa Massimo, 8. bis 9. Juni 2007. *Bonner Jahrbücher*, 213, 389-391.
- Die Redaktion, (2020). Inhalt. *Bonner Jahrbücher*, 220, 568s.
- Die Redaktion, (2020). LVR-Amt für Bodendenkmalpflege im Rheinland. Bericht der Amtsleitung für das Jahr 2020. *Bonner Jahrbücher*, 220, 399-408.
- Die Redaktion, (2020). LVR-Landesmuseum Bonn. Bericht über die Tätigkeit im Jahre 2020. *Bonner Jahrbücher*, 220, 377-398.
- Drechsler, M. (2017 (2018)). Das römische Auxiliarkastell Steincheshof und der niedergermanische Limes zwieschen Xanten und Nimwegen. *Bonner Jahrbücher*, 217, 131-305.
- Forrest, M.C. (2013 (2014)). Neues zum Heiligtum der aufanischen Matronen bei Nettersheim. Die Ausgrabung von 2010. *Bonner Jahrbücher*, 213, 135-164.
- Freyberger, K. S. (2010/2011 (2011)). Heiligtümer aus römischer Zeit in den Dörfern Südsyriens. Einheimische Religion und imperialer Herrscherkult. *Bonner Jahrbücher*, 210/211, 459-500.
- Grewe, K. (2012 (2013)). Die Ziegelmarken am Aquädukt von Minturnae. *Bonner Jahrbücher*, 212, 35-50.
- Heeren, G. (2020 (2021)). Die Pars rustica der römischen Villa von Schuld an der Ahr. Untersuchungen zur Chronologie und Funktion. *Bonner Jahrbücher*, 220, 143-195.
- Joachim, H.-E. (2010/2011). Der Bonner Archäologe und Museumsleiter Hans Lehner. *Bonner Jahrbücher*, 210/211, 3-22.
- Joachim, H.-E. (2012 (2013)). Der Archäologe, Althistoriker und Museumsmann Harald von Petrikovits. Eine biographische Skizze. *Bonner Jahrbücher*, 212, 3-18.
- Joachim, H.-E. (2014 (2015)). Der Kunsthistoriker Franz Rademacher am Rheinischen Landesmuseum Bonn von 1935 bis 1959. *Bonner Jahrbücher*, 214, 3-10.
- Joachim, H.-E. (2016 (2017)). Der Museumsleiter Franz Oelmann Ein Direktor in schwierigen Zeiten. *Bonner Jahrbücher*, 216, 3-12.
- Joachim, H.-E. (2017 (2018)). Eduard Neuffer Archäologe und Museumsmann im Zwielflicht. *Bonner Jahrbücher*, 217, 3-14.
- Joachim, H.-E. (2020 (2021)). Die befestigte jüngerlatènezeitliche Hofanlage in Bonn-Muffendorf. *Bonner Jahrbücher*, 220, 37-64.
- Klages, C. (2014 (2015)). Die Münzschale mit dem Schatz von Hemmersbach. Fundkonservierung auf noble Art. *Bonner Jahrbücher*, 214, 221-228.
- Klages, C., Otte, R., & Hunke, J. (2018 (2019)). Fundmünzen aus Alpen-Drüpt. *Bonner Jahrbücher*, 218, 81-148.
- Komp, J. (2012 (2013)). Wiederentdeckungen im Depot. Ausgewählte Funde der Grabung Egon Gersbach im Bonner Legionslager. *Bonner Jahrbücher*, 212, 83-120.
- Lembke, K. (2020 (2021)). Riedel, St. Die Basileia von Alexandria. Topographisch-urbanistische Untersuchungen zum ptolemäischen Königsviertel. *Bonner Jahrbücher*, 220, 437-440.
- Lipps, J. (2010 (2011)). Das Hadrianum auf dem Marsfeld in Rom Einige Beobachtungen zur Architekturdekoration. *Bonner Jahrbücher*, 210, 103-138.
- Mergen, J. (2015 (2016)). Kalter Leichenbrand. Das römische Gräberfeld Auf der Höll. *Bonner Jahrbücher*, 215, 263-310.
- Mielsch, H. (2013 (2014)). Nikolaus Himmelmann. *Bonner Jahrbücher*, 213, S.3-7.
- Noelke, P., & Panhuysen, T. A. S. M. (2010/2011 (2011)). Neufunde von Jupitersäulen und -pfeilern in der Germania inferior seit 1980 nebst Nachträgen zum früheren Bestand. *Bonner Jahrbücher*, 210/211, 149-374.
- Oesterwind, B. C. (2017 (2018)). Ein spätlatènezeitliches Frauengrab mit Stabgürtelhaken aus Mayen. *Bonner Jahrbücher*, 217, 15-26.
- Otte, R. (2020 (2021)). Müssemeier Ulrike. Ein Münzschatz aus dem Nordosten von Jülich. Imitationen der zweiten Hälfte des dritten Jahrhunderts. *Bonner Jahrbücher*, 220, 117-142.
- Otte, R. (2016 (2017)). Fundmünzen aus dem Bonner Legionslager. Die Ausgrabungen 2013 und 2014. *Bonner Jahrbücher*, 216, 31-55.
- Pukhovets, D. (2022). Agentes in rebus в Римській імперії IV-V ст. від Р.Х. Емінак: науковий цокувартальник, 4(40), 23-37.
- Rokohl, L. (2015 (2016)). Vier Grabgruppen am Schwefelberg. Die römerzeitlichen Bestattungen von Pulheim. *Bonner Jahrbücher*, 215, 31-102.
- Schmid, Th. 2015 (2016). Wawrzinek, C. In Portum Navigare. Römische Häfen an Flüssen und Seen. Akademie-Verlag, Berlin 2014. 517 Seiten, 149 Tafeln. *Bonner Jahrbücher*, 215, 476-479.
- Sommer, C. S. (2012 (2013)). Zur Rekonstruktion der Basilika von Ladenburg Kritische Fragen zu neuen Forschungen. *Bonner Jahrbücher*, 212, 71-82.
- Statuten des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinland (1842). *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*, 1, 133-134.

- Teichner, F., & Peña, C. Y. (2010/2011 (2011)). Archäologisches zur Herstellung von Olivenöl und Wein im römischen Hispanien. *Bonner Jahrbücher*, 210/211, 375-459.
- Ulrich, (1842). Chronik des Vereins. *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*, 1, 129-132.
- Ulrich, (1843). Chronik des Vereins. *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*, 2, 150-152.
- Vössing, K. (2020(2021)). Gerhart Wirth. *Bonner Jahrbücher*, 220, 3-6.
- Wells, P. S., Aßkamp, R., & Esch T. (2012 (2013)). Imperium. Varus und seine Zeit. Beiträge zum internationalen Kolloquium des LWL-Römermuseums am 28. und 29. April 2008 in Münster. *Bonner Jahrbücher*, 212, 397-399.
- Wells, P. S., & Lippert, A. (2010/2011 (2011)). Die zweischaligen ostalpinen Kammhelme und verwandte Helmformen der späten Bronze- und frühen Eisenzeit. *Bonner Jahrbücher*, 210/211, 583-585.

REFERENCES

- Baumgarten-Mischuda, S., Burandt B., Beck A., & Joachimsen K. (2016 (2017)). *The northwest corner of the Bonn legionary camp Archaeological excavations 2013 and 2014. Bonner Jahrbücher des LVR-Landesmuseums Bonn und des LVR-Amtes für Bodendenkmalpflege im Rheinland sowie des Vereins von Altertumsfreunden in Rheinlande* (Bonner Jahrbücher), 216, 13-26.
- Brüggler, M. (2014 (2015)). Burgus and glass workshop of Late Antiquity at Goch-Asperden. *Bonner Jahrbücher*, 214, 71-134.
- Brüggler, M., Dirsch, Chr., Drechsler, M., Schwab, R., & Willer, F. (2012 (2013)). A Roman splint armguard from the Auxiliary Camp Till-Steincheshof and brass production in the Roman Imperial period. *Bonner Jahrbücher*, 212, 121-152.
- Brüggler, M., & Rehren, T. (2014 (2015)). The late antique glass bowls of the Helle type and their chemical composition. *Bonner Jahrbücher*, 214, 163-180.
- Dardenay, A., De Angelis, F., Dickmann, J.-A., Pirson F. & von den Hoff, R. (2013 (2014)). Art from below? Style and society in the ancient world from the "arte plebea" to the present day. Contributions to a colloquium on the occasion of Paul Zanker's 70th birthday, Rome, Villa Massimo, June 8-9, 2007. *Bonner Jahrbücher*, 213, 389-391.
- Drechsler, M. (2017 (2018)). The Roman Auxiliary Fort Steincheshof and the Lower Germanic Limes between Xanten and Nijmegen. *Bonner Jahrbücher*, 217, 131-305.
- Forrest, M.-C. (2013 (2014)). News on the sanctuary of the aufanian matrons near Nettersheim. The excavation of 2010. *Bonner Jahrbücher*, 213, 135-164.
- Freyberger, K. S. (2010/2011 (2011)). Sanctuaries from Roman times in the villages of southern Syria. Indigenous religion and imperial ruler cult. *Bonner Jahrbücher*, 210/211, 459-500.
- Grewe, K. (2012 (2013)). The brick marks on the aqueduct of Minturnae. *Bonner Jahrbücher*, 212, 35-51.
- Heeren, G. (2020 (2021)). The Pars rustica of the Roman villa of Schuld an der Ahr. Studies on chronology and function. *Bonner Jahrbücher*, 220, 143-195.
- Hrehul, A. O. (2019). Parfianske tsarstvo, Velyka Virmeniia ta Kappadokiia u zovnishnopolitychnykh planakh Mitridata VI Evpatora naperedodni viin z Rymom. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 52(2), 197-201.
- Joachim, H.-E. (2010/2011). The Bonn archaeologist and museum director Hans Lehner. *Bonner Jahrbücher*, 210/211, 3-23.
- Joachim, H.-E. (2012 (2013)). The archaeologist, ancient historian and museum man Harald von Petrikovits. A biographical sketch. *Bonner Jahrbücher*, 212, 3-18.
- Joachim, H.-E. (2014 (2015)). The art historian Franz Rademacher at the Rheinisches Landesmuseum Bonn from 1935 to 1959. *Bonner Jahrbücher*, 214, 3-12.
- Joachim, H.-E. (2016 (2017)). The museum director Franz Oelmann A director in difficult times. *Bonner Jahrbücher*, 216, 3-12.
- Joachim, H.-E. (2017 (2018)). Eduard Neuffer archaeologist and museum man in the twilight. *Bonner Jahrbücher*, 217, 3-14.
- Joachim, H.-E. (2020 (2021)). The fortified Later Latène period farmstead in Bonn-Muffendorf. *Bonner Jahrbücher*, 220, 37-64.
- Klages, C. (2014 (2015)). The coin bowl with the Hemmersbach treasure. Preserving finds the noble way. *Bonner Jahrbücher*, 214, 221-228.
- Klages, C., Otte, R., & Hunke, J. (2018 (2019)). Coins found from Alpen-Drüpt. *Bonner Jahrbücher*, 218, 81-148.
- Komp, J. (2012 (2013)). Rediscoveries in the depot. Selected finds from the Egon Gersbach excavation in the Bonn legionary camp. *Bonner Jahrbücher*, 212, 83-120.
- Lembke, K. 2020 (2021). Riedel, St. The Basileia of Alexandria. Topographical-urbanistic investigations into the Ptolemaic royal quarter. *Bonner Jahrbücher*, 220, 437-440.
- Lipps, J. (2010 (2011)). The Hadrianeum on the Field of Mars in Rome Some observations on the architectural decoration. *Bonner Jahrbücher*, 210, 103-139.
- Mergen, J. (2015 (2016)). Cold cremation. The Roman cemetery Auf der Höll. *Bonner Jahrbücher*, 215, 263-310.
- Mielsch, H. (2013 (2014)). Nikolaus Himmelmann. *Bonner Jahrbücher*, 213, 3-8.
- Noelke, P., & Panhuysen, T. A. S. M. (2010/2011 (2011)). New finds of Jupiter columns and pillars in Germania inferior since 1980 together with supplements to the earlier inventory. *Bonner Jahrbücher*, 210/211, 149-374.
- Odrin, O. (2022). Antychne silske hospodarstvo v suchasni istoriohrafii: struktura, typolohiia, evoliutsiia. V. Smolii (Red.). *Ukraina v mizhtsyvylizatsiinykh dyskursakh antychnosti, serednovichchia ta rannoho modernu*, (s.198-226). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy.
- Oesterwind, B. C. (2017 (2018)). A Late Latène Period female grave with staff belt hook from Mayen. *Bonner Jahrbücher*, 217, 15-26.
- Oldenstein, J. & Christian, M., (2010/2011 (2011)). Studies on Roman sword armament in the Imperial period. *Bonner Jahrbücher*, 210/211, 667-668.

- Otte, R. (2016 (2017)). Coins found in the Bonn legionary camp. The 2013 and 2014 excavations. *Bonner Jahrbücher*, 216, 31-55.
- Otte, R. (2020 (2021)). Müssemeier Ulrike. A coin hoard from the northeast of Jülich. Imitations of the second half of the third century. *Bonner Jahrbücher*, 220, 117-142.
- Pilkevych, A. L. (2017a). Reformy Haia Mariia v systemi politychnykh ta sotsialno-ekonomichnykh transformatsii v Piznii Rymskii Respublitsi. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorii*, 132, 43-45.
- Pilkevych, A. L. (2017b). Vplyv antychnoi tsyvilizatsii na zemli Kavkazkoi Albanii. *Azerbaidzhan y Ukraina na perekhrestiakhi istorii ta kultury: naukovyi zbirnyk*, 10-13.
- Pukhovets, D. (2022). Agentes in rebus v Rymskii imperii IV-V st. vid R.Kh.. *Eminak: naukovyi shchokvartalnyk*, 4 (40), 23.
- Pukhovets, D. (2022). Systema suffrahiiia v Rymskii imperii IV – pershoi polovyny VI stolit. *Starozhytnosti Lukomoria*, 2, 42-55.
- Rokohl, L. (2015 (2016)). Four grave groups on the Schwefelberg. The Roman period burials of Pulheim. *Bonner Jahrbücher*, 215, 31-102.
- Schmid, Th. (2015 (2016)). Wawrzinek, C. In Portum Navigare. Roman harbors on rivers and lakes. Akademie-Verlag, Berlin 2014. 517 pages, 149 plates. *Bonner Jahrbücher*, 215, 476-479.
- Sommer, C. S. (2012 (2013)). On the reconstruction of the basilica of Ladenburg Critical questions on new research. *Bonner Jahrbücher*, 212, 71-82.
- Stavniuk, V. V. (2022). *Istoriia Davnoi Hretsii*. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv. Chernivtsi: «Misto».
- Teichner, F., & Peña, Cervantes, Y. (2010/2011 (2011)). Archaeological evidence for the production of olive oil and wine in Roman Hispania. *Bonner Jahrbücher*, 210/211, 375-459.
- The editorial team. (2020). Contents. *Bonner Jahrbücher*, 220.
- The editorial team. (2020). LVR Office for Archaeological Monument Preservation in the Rhineland. Report of the management for the year 2020. *Bonner Jahrbücher*, 220, 399-408.
- The editorial team, (2020). LVR State Museum Bonn. Report on activities in 2020. *Bonner Jahrbücher*, 220, 377-398.
- Ulrich, (1842). Chronicle of the association. *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*, 1, 129-132.
- Ulrich, (1843). Chronicle of the association. *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*, 2, 150-152.
- Vossing, Konrad (2020 (2021)). Gerhart Wirth. An obituary by Konrad Vössing. *Bonner Jahrbücher*, 220, 3-6.
- Wells, P. S., Aßkamp, R., & Esch, T. (2012 (2013)). Imperium. Varus and his time. Contributions to the international colloquium of the LWL-Römermuseum on April 28 and 29, 2008 in Münster. *Bonner Jahrbücher*, 212, 397-399.
- Wells, P. S., & Lippert, A. (2010/2011 (2011)). The bivalve Eastern Alpine crested helmets and related helmet forms of the Late Bronze and Early Iron Age. *Bonner Jahrbücher*, 210/211, 583-585.
- Zelinskyi, A. L. (2023a). Datuvannia vyzytu ptolemeivskoi viiskovo-morskoi eskadry do Bosporskoho tsarstva. *Starodavnie Prychornomoria*, XIV, 240-247.
- Zelinskyi, A. L. (2023b). Do pytannia pro pryiniattia epiklesy «Everhet» Ptolemeiem III. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii «Istoriia»*, 633, 10-29.

Vocal Formation «Pikkardiyska Tertsia» in Musical and Cultural Life of Ukraine 1992-2022: Formation and Development

UDC: 78.072.21

DOI: <https://doi.org/10.15421/172491>**Mirovsky Oleksiy**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0009-0008-0026-5806>, oam2016@ukr.net*Ivan Franko Lviv National University (Lviv, Ukraine)*

Abstract

The relevance of the article lies in filling a significant gap in research on the activities of the "Pikkardiyska Tertsia" and offers a comprehensive analysis of their creative path, considers various aspects of the group's influence on Ukrainian musical culture: their contribution to the popularization of a cappella singing and the influence on the formation of musical tastes of several generations of listeners. Since this research is multidimensional and versatile, it can attract the attention of the audience and publicize the aforementioned vocal formation.

The purpose of the article is to highlight the history of the formation and development of the "Pikkardiyska Tertsia" vocal formation, as well as the classification of sources about this group.

Results. The process of the formation and development of the vocal formation "Pikkardiyska Tertsia" in the context of the musical and cultural life of Ukraine from 1992 to 2022 was studied. It was analyzed how this group became a landmark phenomenon in the history of Ukrainian music, significantly raising its quality level, the main creative achievements of "Pikkardiyska Tertsia" were considered, their participation in international festivals and competitions. The contribution of each member of the band to the formation of a unique performance style and their role in the preservation and popularization of the national cultural heritage were considered. The importance of the group in the context of cultural and societal changes that have occurred in the past thirty years has been highlighted. The group's ability to preserve its unique identity and adapt to the new circumstances was also studied.

The conclusions highlight the significance of the band in the context of the cultural and social changes that have taken place in Ukraine over the past thirty years and explore their ability to adapt to new conditions while maintaining their unique identity. The article also focused on their contribution to the popularization of a cappella singing and influence on the formation of musical tastes of several generations of listeners.

Keywords: Ukrainian music, vocal group, musical and cultural life, creative development, a cappella singing, international popularisation

Вокальна формація «Піккардійська терція» в музично-культурному житті України 1992-2022 рр.: становлення та розвиток

Мировський Олексій*Львівський національний університет ім. І. Франка (Львів, Україна)*

Анотація

Актуальність статті полягає у заповненні значної прогалини досліджень діяльності «Піккардійської терції» й пропонує комплексний аналіз їх творчого шляху, розглядає різні аспекти впливу гурту на українську музичну культуру: їх внесок у популяризацію акапелльного співу та вплив на формування музичних смаків кількох поколінь слухачів. Оскільки це дослідження є багатоплановим і різнобічним, то воно зможе привернути до себе увагу читачької аудиторії й зробити розголос вищезазначеної вокальної формації.

Мета статті – висвітлення історії становлення та розвитку вокальної формації «Піккардійська терція», а також систематизація джерел про даний колектив.

Результати. Досліджено процес становлення та розвитку вокальної формації «Піккардійська терція» в контексті музично-культурного життя України з 1992 по 2022 рр. Проаналізовано як цей гурт став знаковим явищем в історії української музики, значно підвищивши її якісний рівень, розглянуто основні творчі досягнення «Піккардійської терції», їх участь у міжнародних фестивалях та конкурсах. Розглянуто внесок кожного учасника гурту у формування унікального стилю виконання та їхню роль у збереженні і популяризації національної культурної спадщини. Підкреслено значення гурту в контексті культурних та соціальних змін, що відбувалися в Україні протягом останніх тридцяти років, та досліджує їхню здатність адаптуватися до нових умов, зберігаючи при цьому свою унікальну ідентичність.

У висновках підкреслено значення гурту в контексті культурних та соціальних змін, що відбувалися в Україні протягом останніх тридцяти років, та досліджено їхню здатність адаптуватися до нових умов, зберігаючи при цьому свою унікальну ідентичність. Також зазначено на їх внесок у популяризацію акапелльного співу та вплив на формування музичних смаків кількох поколінь слухачів.

Ключові слова: українська музика, вокальний колектив, музично-культурне життя, творчий розвиток, акапелльний спів, міжнародна популяризація

Стаття надійшла / Article arrived: 28.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 21.10.2024

Вступ.

Розглядаючи питання музичного життя Львова в сучасності не можна залишити поза увагою діяльність музичних колективів і гуртів, які популяризували творчість наших митців не лише у Львові, але й у масштабах всієї України. Власне, саме такі музичні формації творять культурно-мистецький розвиток України, охоплюючи «масового» слухача, несучи свою пісню й музику, шляхом насамперед гастрольних виступів, не тільки територією України, але й далеко за її межами. Дослідження акцентує увагу на високому рівні вокальної майстерності гурту, що пояснює їхню популярність не лише в Україні, а й за її межами. Цей успіх пояснюється не лише талантом і майстерністю, але й глибокою відданістю музичним принципам та ідеалам, а також популяризації українських колядок й інших націєтворчих пісень. Музична діяльність колективу мала великий вплив на формування музичних смаків українських слухачів та на розвиток української музичної культури загалом.

Мета дослідження – висвітлення історії становлення та розвитку вокальної формації «Пікардійська терція», а також систематизація джерел про даний колектив.

Аналіз попередніх публікацій.

На сьогоднішній день немає ґрунтовної комплексної наукової розвідки про діяльність вокальної формації «Пікардійська терція». Про окремі аспекти генези «пікардійців» писали українські науковці та дослідники, статті яких можемо знайти у періодичних виданнях під авторством Галини Гузьо (2012, 2017, 2019, 2024), Людмили Олтаржевської (2012), Марії Ільїної (2016), Тетяни Козирєвої (2017), Людмила Бурміцька (2017).

Г. Гузьо у своїх публікаціях через власні дослідження та на матеріалах інтерв'ю ґрунтовно висвітлює біографію й творчі зацікавлення учасників «Пікардійської терції», зокрема, Володимир Якимця (Гузьо, 2019), Богдана Богача (Гузьо, 2020а), Романа Турянину (Гузьо, 2012b) Андрія Шавали (Гузьо, 2012с) та Ярослава Нудика (Гузьо, 2017, с. 18). Окрім неї, персоналій колективу досліджувала також Людмила Олтаржевська, зокрема постать Володимира Якимця (Олтаржевська, 2012, с. 8).

М. Ільїна насамперед акцентує увагу на концертно-гастрольному житті вокальної формації від часу створення й до сьогодення (Ільїна, 2016, с. 13). Т. Козирєва основу своїх досліджень спрямовує на генезу й становлення колективу «Пікардійська терція» (Козирєва, 2017, с. 22).

Результати дослідження.

Значною подією в історії української музики є створення вокальної формації «Пікардійська терція». Уже понад три десятиліття учасникам цього гурту вдається творити композиції, які підносять українське музичне мистецтво на якісно новий рівень. Своїми ідейно-духовними натхненниками виконавці

колективу вважають творчість групи «Queen», саме з акапельного виконання їх пісні «We will rock you» розпочинали свої репетиції студенти Львівського музичного училища (Бурміцька, 2014, с. 375). Таку прихильність до творчості «Queen» вокалісти формації пояснюють високим рівнем вокальної майстерності групи та аранжування взагалі. Також серед пріоритетів формування музичних смаків виконавці згадують шведські групи та західну поп-музику загалом, а серед українських виконавців-натхненників – колектив «Кобза».

Термін «Пікардійська терція» означає мажорний зворот у фіналі музичного твору. Колектив додав свою особливість – подвоєну букву «к» (Олтаржевська, 2012, с. 8). Про ідею створення формації влучно висловився її незмінний вокаліст Ярослав Нудик: «коли збираєшся створити щось вартісне, ніколи не починай із думок про комерцію, роби те, що лягає на душу» (Шавала, 2021).

Свою діяльність «Пікардійська терція» почала 24 вересня 1992 р., в цей день відбувся перший виступ щойно сформованого гурту, засновниками якого були Володимир Якимець, Ярослав Нудик, Богдан Богач, Андрій Капраль, надалі до гурту доєдналися Роман Турянин та Андрій Базиликот (Пікардійська терція). Це дійство проходило під час святкування дня першокурсника у Львівському національному університеті імені Івана Франка (Козирєва, 2017, с. 22). До офіційного старту вокальна формація працювала в зовсім іншому складі. Раніше це був дванадцятиголосний мішаний хор студентів Львівського державного музичного училища імені Станіслава Людкевича. В навчальному закладі хлопці вчилися на хорових диригентів, не здогадуючись, що через деякий час справою їхнього життя буде акапельний спів. Єдина за двадцять років існування заміна у складі гурту відбулася 1996 р., коли на місце Андрія Базиликота прийшов Андрій Шавала (Ярослав Нудик, 2021).

Щодо засновників та учасників вокальної формації, потрібно відзначити, що кожен з них заслуговує окремої уваги. Одним із засновників гурту, його лідером та художнім керівником є В. Якимець, у народі його називають Дональдом (Гузьо, 2017, с. 18). До музичної школи хлопець вступив раніше, аніж до загальноосвітньої. Тут п'ятирічний Володимир розпочав опановувати фах піаніста. Надалі він навчався у Львівському державному музичному училищі імені Станіслава Людкевича на відділі теорії музики. Згодом здобував освіту у Вищому державному музичному інституті імені Миколи Лисенка на факультеті хорового диригування (Гузьо, 2017, с. 18). Навчаючись на третьому курсі талановитий чоловік вирішив займатись самоосвітою та вирішив забрати документи з консерваторії. Його постать є надзвичайно важливою у дослідженні «Пікардійської терції». З-поміж трьох сотень

пісень, які виконує «Піккардійська терція», третина – створена на музику Дональда, а понад сімдесят відсотків усіх вокальних творів – з його аранжуванням (Володимир Якимець, 2021). Учасники гурту стверджують, що В. Якимець є «талісманом» їхньої формації, адже чоловік кожного разу на початку пісні вказував тональність, яку визначав своїм камертоном («Піккардійська терція»: історія, 2019).

А. Капрала члени гурту називають великим імпровізатором. Для нього першою музичною школою став Будинок піонерів, де музикант навчався грі на гітарі та італійському акордеону його дідуся (Піккардійська терція, 2021). Далі було музичне училище. Перший рік він співав басом, а наступних півроку – баритоном, згодом перейшов до тенорів.

А. Шавала, який замінив А. Базиликута, чудово вписався в вокальну формацію «Піккардійська терція». Від самого свого народження він мав змогу слухати майстер-класи свого батька, який мав неймовірний голос і чудово володів різноманітними музичними інструментами. Згадуючи дитинство А. Шавала зазначив: «Наш батько був музикантом-аматором. Але саме він прищепив нам із братом любов до музики. У нас вдома був маленький сімейний ансамбль: брат грав на трубі, я – на кларнеті, батько – на баяні» (Гузьо, 2012с). Закінчивши восьмий клас школи, митець мав складний вибір, за його власним твердженням. Він вибирав між декількома професіями: лікаря, спортсмена, художника та музиканта. Вибрав музичну дорогу та вступив до Львівського музично-педагогічного училища імені Ф. Колесси, а трохи пізніше почав співати в Державній заслуженій хоровій капелі «Трембіта» (Андрій Шавала, 2021). Надалі життєва дорога привела його до «Піккардійської терції». Характеризуючи свою роль в цій вокальній формації А. Шавала відзначив: «Піккардійська терція» – це не лише виступи на сцені. Поза концертами життя колективу розмаїте і насичене. І у цьому житті інші учасники стають фронтменами... Я – не виняток. Як найстарший з «пиккардійців», виконую роль такого собі консультанта, причому з найрізноманітніших питань: від медицини і автомобілів – до будівництва і господарки» (Гузьо, 2012с).

Незмінним учасником колективу «Піккардійська терція» є Б. Богач, його називають володарем низьких октав (Богдан Богач, 2021). Він є наймолодшим серед членів гурту. З шести років майбутній «пиккардієць» вивчав особливості симфонічної музики та опановував гру на скрипці. Пізніше вступив у Львівське державне музичне училище імені Станіслава Людкевича на кафедра хорового диригування. Його вибір значною мірою був пов'язаний з тим, що батьки Богдана також диригенти. Продовжив студіювати свій фах Б. Богач у Вищому музичному інституті ім. М. Лисенка. Про роки свого навчання музики та співу в інтерв'ю Б. Богач зазначає: «Співати мені завжди подобалося.

А от скрипка була примусом. Причому страшним... Пригадую, як улітку, на селі, усі сусідські хлопці ганяли м'яча, відпочивали, а я на городі пробував видобувати з інструмента звуки. А у Львові, бувало, батьки закривали мене у хаті – поки не вивчу нову мелодію... Скрипка – важкий інструмент, потребує щоденних кількохгодинних репетицій. А я не мав до такого терпцю... Хоча, зрештою, дев'ять років я на скрипці таки відіграв» (Гузьо, 2020а). Була можливість у Б. Богача виїхати у Сполучені Штати Америки, куди наприкінці 1990-х рр. виїхав його старший брат, який також музикант, грає в оркестрі та викладає. Покидати гурт, родину та друзів «пиккардієць» не захотів.

Р. Турянин – єдиний «пиккардієць», який народився за межами Львова, а саме в місті Мукачеві, що на Закарпатті. Його в колективі називають «штатним гумористом» (Колядки, 2011). З дитинства він посилено вивчав музичну грамоту та гастролював разом з батьками, тому вірогідно, що так званий «музичний ген» передався хлопцю у спадок. Давні родичі співака були весільними музикантами, саме батьки Романа закріпили цей статус. Р. Турянин з семи років опановував гру на фортепіано в музичній школі. Далі навчався в Мукачівському педагогічному училищі, навчання перервала служба в армії. Після неї вступив до Вищого музичного інституту імені М. Лисенка, на диригентський факультет. В інтерв'ю Г. Гузьо на запитання «Що за двадцять років музикування «Піккардійської терції» згадуєте з найбільшою приємністю?» Р. Турянин відповів: «На все життя запам'яталися одні з перших наших гастролей – на фестиваль-конкурс «Доля», який відбувався у Чернівцях. Ми перемогли у всіх номінаціях і привезли до Львова Гран-прі. Це була наша перша важлива перемога» (Гузьо, 2012б).

Я. Нудика в гурті «Піккардійська терція» кличуть «вокалістом-тенісистом», його дитинство було сповнено пригод: від вуличної гри на гітарі, участі у футбольній секції «Юність» до патріотичного випадку у Львівській загальноосвітній середній школі (сьогодні ліцеї) № 75 імені Лесі Українки. Я. Нудика у 1972 р. не взяли до 9-го класу (тоді в УРСР було два ступені загальної середньої освіти: 8 класів неповна, та 10 класів повна середня освіта) школи з ідеологічних мотивів, він на фасаді школи намалювали тризуб та залишив напис «Ще не вмерла Україна». Саме в цей час в СРСР розпочалася друга хвиля арештів дисидентського руху, тому до проявів націоналізму, як це потрактували місцеве КДБ, ставилися дуже прискіпливо. Я. Нудика в паспорті поставили замітку як «неблагонадійний», шлях до вищої освіти йому був закритий на роки, він змушений був поступити в 20-те львівське професійно-технічне училище на автослюсаря (Сирцов, 2015). В роки «перебудови» Я. Нудик зміг поступити до Львівського державного музичного училища імені С. Людкевича. Окрім виступів в «Піккардійській терції», Я. Нудик

займається акторським мистецтвом, грає у виставах «Гойдалка для двох» (Бондаренко, 2021, с. 15) та «Ім'я» (Офіційний сайт Національного, 2024).

Про зародження гурту «Пікардійська терція» дізнаємося з інтерв'ю А. Капралю, яке він дав газеті «День». Він розповів, що стиль гурту формувався власне із його розвитком. В. Якимець разом із Я. Нудиком розпочали писати тексти пісень, які коректувалися усім колективом. Вибір творів й сформував стиль вокальної формації. Я. Нудик зазначив, що лірику вони не пишуть взагалі, а тільки черпають її з творчої діяльності відомих вітчизняних письменників («Пікардійці» стали, 2006).

Вже 1993 р. показав наслідки плідної праці «пікардійців», який завершився їхнім виступом на фестивалі «Червона Рута» у Донецьку (Гузьо, 2017, с. 18). Зі спогадів Якимця ми знаємо, що на той час колектив не співав акапельно, але на фестивалі вони мали три пісні, згодом дві з яких переклали на акапельний спів. З цієї «тріади» пісень найвідомішою є пісня «Я поїду до моря», яка увійшла до їхнього дебютного альбому. Хоча перемогти на фестивалі «Червона Рута» не вдалося, про перспективну групу «Пікардійська терція» дізналося багато музичних фахівців, а члени гурту отримали перших своїх прихильників. У 1994 р. на музичному фестивалі «Доля», що відбувався в Чернівцях, колектив визнали найкращим у всіх жанрах. На цьому фестивалі вперше прозвучала одна з найвідоміших їхніх пісень «Старенький трамвай» (Гузьо, 2019, с. 8). Зі слів В. Якимця дізнаємося, що гурт мав три пісні у трьох різних жанрах: естрадному, «народна обробка пісень» та співана поезія. В усіх трьох вони здобули перемогу, цей триумф приніс їм визнання та славу.

Повернувшись додому хлопці підписують контракт з львівським мистецьким об'єднанням «Дзига» («Пікардійська терція»: історія, 2019), яке було створене в червні 1993 р., його заснували учасники Студентського Братства у Львові. Саме за сприяння цього мистецького об'єднання «пікардійці» записали свій перший альбом. Загалом, з допомогою мистецького об'єднання «Дзига», терція випустила чотири альбоми та познайомилась з цікавими й перспективними людьми, зокрема з Романом Климовським, який став незмінним менеджером вокальної формації з 1994 р. З тих пір учасники формації мають змогу займатись лише творчістю, адже він і до сьогодні займається організаційними та фінансовими питаннями «Пікардійської терції».

Відомий львівський модельєр Оксана Караванська, з якою «пікардійці» познайомилися в мистецькому об'єднанні «Дзига», вже багато років розробляє для вокальної формації костюми. Досліджуючи гурт «Пікардійська терція» потрібно також згадати про їх незмінного звукорежисера Олександра Ксенофонта.

Перший альбом «пікардійців» був випущений у Львові в «Студії Лева» восени 1994 р. і називався «Пікардійська терція». Аранжування до нього зробив В. Якимець, для акапельної версії пісні «Туман яром» він взяв за основу саме обробку Анатолія Пашенка.

Досліджуючи вокальну формацію «Пікардійська терція» не можна оминати взаємини які були між учасниками гурту. Ситуації бували різними. Музиканти згадують, що на одному з виступів А. Капраль вирішив імпровізувати – вийшов на авансцену, коли весь гурт залишився за кулісами. Після завершення концерту весь колектив влаштував чоловіку «серйозну» розмову. Зараз члени гурту «Пікардійська терція» згадують про цю ситуацію з посмішкою, адже «пікардійці» за більш ніж двадцять років стали справжньою родиною. Володимир Якимець розповідав, що значний період становлення та розвитку гурту – це не тільки про творчий досвід, а й про нормальне співіснування. За цей час всі учасники звикли один до одного. Кожен знає, де краще промовчати, коли щось сказати, а де наполягати на своєму. Втім, ніхто не застрахований від певного спалаху емоцій. І музиканти знають як на це реагувати.

Сумною й певною мірою історичною є пісня колективу «Плине кача по Тисині». Я. Нудик розповів, що цю пісню члени гурту завжди співали на різних застіллях (У «Пливе кача», 2014). Ініціатором був художник зі Львова Ігор Павлюк. Він завжди заспівував перші ноти, а інші одразу підхоплювали. Не дивлячись на те, що хлопці любили цей твір ще зі студентських років, руки дійшли до професіонального запису лише під час створення альбому «Антологія». Очевидці кажуть, що вони її чули дуже багато разів, коли йшли на роботу до Інституту української мови, який знаходиться на вулиці Михайла Грушевського в Києві та по неділях перед мітингами на Майдані. Пісня «Пливе кача по Тисині» відіграла значну роль як під час Євромайдану, так і в ході російсько-української війни. Її емоційний заряд та символіка глибоко вразили українське суспільство, перетворивши її на реквієм за загиблими героями та потужний вираз скорботи та єднання.

Ця народна пісня була улюбленою за життя активного учасника Євромайдану Михайла Жизневського, життя якого трагічного обірвалось другим. 26 січня 2014 р. під час його похорону ця пісня прозвучала як реквієм, що супроводжувало жалобну ходу Майданом та Хрещатиком. З того часу вона стала невід'ємним елементом прощань з іншими героями Небесної Сотні, символізуючи їхню самовідданість та трагічну втрату.

З початком повномасштабної російської агресії проти України у 2022 р. «Пливе кача по Тисині» набула нового, ще більш трагічного значення. Втрати українців у цій жорстокій війні значно більші, ніж на Євромайдані, і кожна смерть завдає невимовного

болю та розпачу. Пісня стала голосом скорботи за загиблими, виразом єднання перед лицем трагедії та символом стійкості українського народу. Її виконання на похоронах, меморіальних заходах та в онлайн-просторі дає можливість людям впоратися з емоціями, поділитися болем та зберегти пам'ять про тих, хто віддав життя за свободу та незалежність України. «Пливе кача по Тисині» перетворилася з простої народної пісні на потужний символ українського духу, скорботи та єднання. Її звучання наповнює серця українців болем та тугою, але водночас надихає на боротьбу за краще майбутнє, де пануватимуть мир та свобода.

«Пікардійська терція» є унікальним колективом. Це янголи української музичної творчості. Концерт «Добрий вечір, щедрий вечір» відбувся 22 січня 2011 р. й складався на 90% з пісень різдвяного циклу, колядок і щедрівок. Також були різдвяні пісні, які популярні у всьому світі. Серед них – ірландські, естонські, польські та американські – 10% вміщували пісні, які обожнювала українська публіка. Лунали також старенькі пісні колективу: «Сад ангельських пісень», «Ой ладо, ладо», «Старенький трамвай», «Ельдорадо», «Капельюх», «Очі відьми», «Коломбіна».

В своєму репертуарі «Пікардійська терція» має спільну пісню з гуртом «С.К.А.Й.» – «Знак оклику». Пропозиція про створення твору надійшла від Олега Собчука, з яким «пікардійці» познайомилися під час свого рок-туру «З вірою і любов'ю», що проходив у вересні 2009 р. (Колядки, щедрівки)

Восени 2017 р., завдяки компанії «Квартал-Концерт» гурт «Пікардійська терція» вирушив у свій найбільший тур 17 містами сходу та півдня України (Суми, Кременчук, Кропивницький, Олександрія, Кривий Ріг, Нікополь, Кам'янець тощо) з новою концертною програмою «Лети». Також цю програму «пікардійці» виконували під час своїх концертів у США та Канаді (Ільїна, 2016, с. 13).

Досліджуючи творчий шлях групи, важливо згадати й про невдачі. В. Якимець описує один з таких епізодів, що стався у 1995 р., коли концерт було зірвано через аферистів. Запланований виступ групи в Донецькій опері не відбувся через проблеми з фінансуванням. Незважаючи на це, музиканти вирішили не скасовувати концерт і виступили перед публікою у фойє опери, біля гардеробу. Цей імпровізований концерт тривав близько 45 хвилин.

Гастрольна діяльність «Пікардійської терції» не обмежується Україною. Група з успіхом виступала на концертних майданчиках Польщі, Німеччини, Італії, Іспанії, Франції, Бельгії, США, Канади та Сінгапуру, завоювавши визнання та прихильність публіки цих країн (Козирева, 2017, с. 22). У 2006 р. «Пікардійська терція» мала честь виступити перед Єврокомісією. Їх 30-хвилинний концерт справив значне враження на публіку, яка гаряче вітала музикантів бурхливими

оплесками та вигуками «Браво». Член Єврокомісії Пер Діббер висловив свою захопленість виступом, відзначивши перспективність та талановитість українських виконавців. Виступ «Пікардійської терції», де вони виконували пісні на різних мовах світу, справив значне враження на публіку. Глава бізнес-ради «Україна-ЄС» Джеймс Вілсон підкреслив важливість подібних заходів для розвитку культурних зв'язків та зміцнення відносин України з Західною Європою («Пікардійська терція» вразила, 2006).

У 2008 р. колектив «Пікардійська терція» здобув найвищу культурно-мистецьку нагороду України – Національну премію імені Тараса Шевченка (Лауреати Національної премії), а у 2017 р. її учасники стали заслуженими артистами України (Гузьо, 2019, с. 8). Ці відзнаки підтверджують значущість творчого доробку групи й таке визнання стало свідченням значного внеску групи в розвиток української культури та мистецтва.

Досліджуючи генезу творчості «Пікардійської терції» не можна оминати їх діяльність в сьогоденні, під час російсько-української війни. Патріотична позиція учасників «Пікардійської терції» простежується протягом всієї історії існування колективу. Виступ «Пікардійської терції» на Майдані Незалежності у Києві під час Революції Гідності 2014 р. відіграв важливу роль у об'єднанні та надиханні учасників протестів. Їх музика та слова стали символом єднання та прагнення до свободи.

Діяльність «Пікардійської терції» після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну є свідченням важливої ролі мистецтва у суспільних процесах. Їх благодійні концерти на підтримку Збройних сил України не лише збирають кошти, але й надихають людей, дарують їм віру та силу у боротьбі за свободу та незалежність.

У квітні 2022 р. відбулась прем'єра інтерпретації дуже відомої пісні «Гей, соколи». В. Якимець розповідав, що цей твір давно був у репертуарі гурту. В колективі є гарна традиція та звичка – співати мовою країни, в якій вони виступають. На всіх концертах у Польщі, яких було дуже багато за всі роки творчої діяльності музикантів, вони виконували вище зазначену пісню польською мовою. А вже потім прийшло прохання від Збройних Сил України записати твір і польською, і українською мовами. Це був певний знак пошани й подяка польському народу за їхню підтримку народові України у ці важкі часи.

Висновки.

Дослідивши становлення та розвиток вокальної формації «Пікардійська терція» потрібно відзначити, що цей гурт значною мірою вплинув на світогляд пересічного українця. Музиканти, на сьогоднішній день, мають у своєму репертуарі чотири сотні музичних творів та п'ятнадцять різножанрових альбомів. Як влучно зауважила Т. Козирева: «Вони співають – і ніби бавляться, причаровуючи зали

легкістю та вишуканістю виконання, ... за цими ознаками справжньої досконалості – роки напруженої, виснажливої праці й повага до аудиторії» (Козирева, 2017, с. 22).

Шлях становлення цієї вокальної формації можна охарактеризувати як історію творчих пошуків, постійного вдосконалення та незмінної любові до музики. Цьому колективу вдалось пройти важкий і тернистий шлях від звичайного гуртка до визнаної на міжнародному рівні вокальної формації. Основною заслугою колективу є те, що вони піднесли українське музичне мистецтво на якісно новий рівень, зуміли не лише зберегти, а й примножити культурну спадщину українського народу.

«Пікардійська терція» – це не просто музичний колектив, а явище в українській культурі, яке продовжує надихати нові покоління музикантів та слухачів. Гурт є яскравим прикладом розвитку

української музики, адже він зміг створити свій унікальний стиль і популяризувати українську музику серед молоді. Варто зазначити, що даний колектив має особливу манеру акапельного виконання без інструментального супроводу в гомофонно-гармонічному викладі, що стало певним новаторством в українському музичному виконавстві загалом.

Акапельні виконання, багатоголосі гармонії, віртуозне володіння голосами – все це стало візитівкою вокальної формації й дозволило зробити музику доступною для ширшого кола слухачів. На цей колектив досі рівняються багато молодих виконавців.

Ця вокальна формація стала справжнім свідченням того, що українська музика може бути сучасною, цікавою та конкурентоспроможною на світовій арені. А спадщина «Пікардійської терції» буде жити ще довго, надихаючи нові покоління музикантів і слухачів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- «Пікардійська терція» вразила Єврокомісію. (2006). *Пікардійська терція*. Відновлено з <https://www.tercia.com.ua/presa/71-pikkardiiska-tertsiia-vrazyla-yevrokomisiuu>
- «Пікардійська терція»: історія створення, кумедні випадки та талісмани гурту. (2019). *Українське радіо*. Відновлено з <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=91688>
- «Пікардійці» стали філософами. (2006). *Пікардійська терція*. Відновлено з <https://www.tercia.com.ua/presa/70-pikkardiitsi-staly-filosofamy>
- Андрій Капраль – великий імпровізатор. (2024). *Пікардійська терція*. Відновлено з <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt/andrij-kapral-velikij-improvizator>
- Андрій Шавала – фартова заміна. (2021). *Пікардійська терція*. Відновлено з <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt/andrij-shavala-fartova-zamina>
- Богдан Богач – володар низьких октав (2021). *Пікардійська терція*. Відновлено з <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt/andrij-shavala-fartova-zamina>
- Бондаренко, Б. (2021, Грудень 23-30). Ярослав Нудик: «Будь-яка чорна смуга може бути злітною». *Експрес*, 15.
- Бурміцька, Л. (2014). «Пікардійська терція»: на шляху до визнання. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*, 30, 375.
- Володимир Якимець – непомилний камертон. (2021). *Пікардійська терція*. Відновлено з <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt/volodymyr-yakymets-neromylnyi-kamerton>
- Гузьо, Г. (2012с) Андрій Шавала: «Як найстарший з «пікардійців», у колективі виконую роль консультанта: від медицини до господарки». *Високий замок*. Відновлено з <https://wz.lviv.ua/interview/120445-andrij-shavala-yak-najstarshij-z-pikkardijsiv-u-kolektivi-vikonuyu-rol-konsul-tanta-vid-medsini-do-gospodarki>
- Гузьо, Г. (2012b). Роман Турянин: «Ніколи не думав, що матиму аж п'ятеро дітей». *Артвертеп*. Відновлено з https://artvertep.com/news/20727_roman+turyanin%3a+%c2%abnikoli+ne+dumav%2c+csho+matimu+azh+p%e2%80%99yatero+ditej%21%c2%bB.html
- Гузьо, Г. (2017, Вересень, 21-27) Ярослав Нудик: «Як ми зуміли втриматися на сцені чверть століття? Навчилися давати один одному право на помилку». *Високий замок*, 18.
- Гузьо, Г. (2019, Жовтень, 4-6). Володимир Якимець: «Тираж першого альбому «Пікардійської терції» налічував тільки сто касет». *Високий замок*, 8.
- Гузьо, Г. (2020a). За двадцять років «Терції» ми жодного разу не підставили один одного. *Інтерв'ю з України*. Відновлено з <https://rozmovi.wordpress.com/2020/05/19/bohdan-bohach>
- До дня народження «Пікардійська терція» показала перший альбом, записаний 25 років тому. (2019). *Фотографії старого Львова*. Відновлено з <https://photo-lviv.in.ua/do-svoho-dnia-narodzhennia-pikkardijska-tertsiia-vyklala-v-merezhu-svij-pershyj-albom-zapysanyj-25-rokiv-tomu/>
- Ільїна, М. (2016, Квітень, № 4). 17 концертів за 17 днів! *Львівська пошта*, 13.
- Козирева, Т. (2017, Вересень, 29-30). «Не хочемо ставити крапку». Відомий вокальний гурт «Пікардійська терція» святкує 25-річчя. *День*, 22.
- Колядки, щедрівки та – хіти. (2011). *Пікардійська терція*. Відновлено з <https://www.tercia.com.ua/presa/37-koliadky-shchedrivky-ta-khity>
- Лауреати Національної премії України ім. Т. Шевченка 1962-2022 рр. (2024). *Комітет з національної премії України імені Тараса Шевченка*. Відновлено з <http://www.knpu.gov.ua/content/laureati-natsionalnoyi-premiyi-ukrayini-imeni-tarasa-shevchenka-1962-2012-rokiv>

- Олтаржевська, Л. (2012, Вересень, 28). Володимир Якимець: «Музичні смаки у нас однакові, хоча всяке буває ...». *Україна молода*, 8.
- Офіційний сайт Національного академічного українського драматичного театру ім. М. Заньковецької. (2024). *Афіша*. Відновлено з <https://zankovetska.com.ua/repertoire/im-ia/>
- Пікардійська терція. (2024). Відновлено з <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt>
- Роман Турянин – заслужений сміхотворець. (2022). *Пікардійська терція*. Відновлено з <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt/roman-turianyn-zasluzhenyi-smikhotvorets>
- Сирцов, О. (2021). Славко Нудик: «Хочу поспробувати себе в інших проектах». *Кава зі Львова*. Відновлено з <https://web.archive.org/web/20180304055008/http://kava.lviv.ua/ua/article/5665/~slavko-nudyk>
- Славко Нудик – вокаліст-тенісист. (2024). *Пікардійська терція*. Відновлено з <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt/slavko-nudyk-vokalist-tenisyst>
- У «Пливе кача» міститься історичний код нації. (2014). *Збруч*. Відновлено з <https://zbruc.eu/node/20642>
- Ярослав Нудик про пошук себе, становлення та історичний пінг-понг. (2021). *Телеканал Правда ТУТ Львів*. Відновлено з <https://www.youtube.com/watch?v=soAtuCEqoPA>

REFERENCES

- «Pikkardijci» staly` filosofamy`. (2006) *Pikkardij's'ka terciya*. Retrieved from <https://www.tercia.com.ua/presa/70-pikkardiitsi-staly-filosofamy>
- «Pikkardij's'ka terciya» vrazy` la Yevrokomisiyu. (2006). *Pikkardij's'ka terciya*. Retrieved from <https://www.tercia.com.ua/presa/71-pikkardiiska-tertsiia-vrazy-la-yevrokomisiyu>
- «Pikkardij's'ka terciya»: istoriya stvorenniya, kumedni vy`padky` ta talismany` gurtu. (2019). *Ukrayins'ke radio*. Retrieved from <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=91688>
- Andrij Kapral' – vely`ky`j improvizator. (2024). *Pikkardij's'ka terciya*. Retrieved from <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt/andrij-kapral-velikij-improvizator>
- Andrij Shavala – fartova zamina. (2021). *Pikkardij's'ka terciya* Retrieved from <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt/andrij-shavala-fartova-zamina>
- Bogdan Bogach – volodar ny`z`ky`x oktav (2021). *Pikkardij's'ka terciya*. Retrieved from <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt/andrij-shavala-fartova-zamina>
- Bondarenko, B. (2021, Gruden` 23-30). Yaroslav Nudy`k: «Bud`-yaka chorna smuga mozhe buty` zlitnoyu». *Ekspres*, 15.
- Burmicz`ka, L. (2014). «Pikkardij's'ka terciya»: na shlyaxu do vy`znannya. *Aktual'ni problemy` istoriyi, teoriyi ta prakty`ky` xudozhn`oyi kul`tury`*, 30, 375.
- Do dnya narodzhennya «Pikkardij's'ka terciya» pokazala pershy`j al`bom, zapy`sany`j 25 rokiv tomu (2019). *Fotografyi starogo L`vova*. Retrieved from <https://photo-lviv.in.ua/do-svoho-dnia-narodzhennia-pikkardijska-tertsiia-vyklala-v-merezhu-svij-pershyj-albom-zapysanyj-25-rokiv-tomu/>
- Guz`o, G. (2012b). Roman Turyany`n: «Nikoly` ne dumav, shho maty`mu azh p'yatero ditej». *Artvertep*. Retrieved from https://artvertep.com/news/20727_Roman+TURYaNIN%3A+%C2%ABNikoli+ne+dumav%2C+csho+matimu+azh+p%E2%80%99yatero+ditej%21%C2%BB.html
- Guz`o, G. (2012s). Andrij Shavala: «Yak najstarshy`j z`pikkardijciyv`, u kolekty`vi vy`konuyu rol` konsul`tanta: vid medy`cy`ny` do gospodarky`». *Vysokyj zamok*. Retrieved from <https://wz.lviv.ua/interview/120445-andrij-shavala-yak-najstarshij-z-pikkardijtsiv-u-kolektivi-vikonuyu-rol-konsul-tanta-vid-meditsini-do-gospodarki>
- Guz`o, G. (2017, Veresen`, 21-27) Yaroslav Nudy`k: «Yak my` zumily` vtry`maty`sya na sceni chvert` stolittya? Navchy`ly`sya davaty` ody`n odnomu pravo na pomy`lku». *Vysokyj zamok*, 18.
- Guz`o, G. (2019, Zhovten`, 4-6). Volody`my`r Yaky`mec`: «Ty`razh pershogo albomu «Pikkardij's'koyi terciyi» nalichuvav til`ky sto kaset». *Vysokyj zamok*, 8.
- Guz`o, G. (2020a) Za dvadcyat` rokiv «Terciyi» my` zhodnogo razu ne pidstavly`ly` ody`n odnogo. (2020a). *Interv'yu z Ukrayiny`* Retrieved from <https://rozmova.wordpress.com/2020/05/19/bohdan-bohach>
- Il`yina, M. (2016, Kviten`, № 4). 17 koncertiv za 17 dnev! *Lvivska poshta*, 13.
- Kolyadky`, shhedrivky` ta – xity`. (2011). *Pikkardij's'ka terciya*. Retrieved from <https://www.tercia.com.ua/presa/37-koliadky-shhedrivky-ta-khity>
- Kozy`ryeva, T. (2017, Veresen`, 29-30). «Ne xochemo stavly`ty` krapku». Vidomy`j vokal`ny`j gurt «Pikkardij's'ka terciya» svyatkuye 25-richchya. *Den`*, 22.
- Laureaty` Nacional`noyi premiyi Ukrayiny` im. T. Shevchenka 1962-2022 rr. (2024). *Komitet z nacional`noyi premiyi Ukrayiny` imeni Tarasa Shevchenka*. Retrieved from <http://www.knpu.gov.ua/content/laureati-natsionalnoyi-premiyi-ukrayini-imeni-tarasa-shevchenka-1962-2012-rokiv>
- Oficijny`j sayt Nacional`nogo akademichnogo ukrayins`kogo dramaty`chnogo teatru im. M. Zan`kovecz`koyi (2024). *Afisha*. Retrieved from: <https://zankovetska.com.ua/repertoire/im-ia/>
- Oltarzhevs`ka, L. (2012, Veresen`, 28) Volody`my`r Yaky`mec`: «Muzy`chni smaky` u nas odnakovi, xocha vsyake buvaye ...». *Ukrayina moloda*, 8.
- Pikkardij's'ka terciya*. (2024). Retrieved from <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt> (data zvernennya: 25.01.2024).
- Roman Turyany`n – zasluheny`j smixotvorecz`. (2022). *Pikkardij's'ka terciya*. Retrieved from <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt/roman-turianyn-zasluzhenyi-smikhotvorets>

- Slavko Nudy`k – vokalist-tenisy`st.(2024). *Pikkardijs`ka terciya*. Retrieved from <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt/slavko-nudyk-vokalist-tenisyst>
- Sy`rczov, O. (2021). Slavko Nudy`k: «Xochu poprobuvaty` sebe v inshy`x proektax». *Kava zi L`vova*. Retrieved from <https://web.archive.org/web/20180304055008/http://kava.lviv.ua/ua/article/5665/~slavko-nudyk>
- U «Ply`ve kacha» misty`t`sya istory`chny`j kod nacyi. (2014). *Zbruch*. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/20642>
- Volody`my`r Yaky`mecz` – nepomy`l`ny`j kamerton. (2021). *Pikkardijs`ka terciya*. Retrieved from <https://www.tercia.com.ua/pro-hurt/volodymyr-yakymets-nepomylnyi-kamerton>
- Yaroslav Nudy`k pro poshuk sebe, stanovlennya ta istory`chny`j ping-pong. (2021). *Telekanal Pravda TUT L`viv*. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=soAtuCEqoPA>

Confessional Aspects of the Foreign Political Strategy of the Russian Empire in the Second Half of the XVIII th Century

UDC: 94:[327:2-8](47+57)

DOI: <https://doi.org/10.15421/172492>**Sheretiuk Valerii**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-3280-7744>, v.sheretiuk@ukr.net**Palchevskyi Ruslan**Ph.D., Assoc. Prof., <http://orcid.org/0000-0003-0812-1731>, parus72@meta.ua**Karpukhina Tetiana**Ph.D., Assoc. Prof., <http://orcid.org/0000-0003-0387-1971>, tetiana.karpukhina@rshu.edu.ua*Rivne State Humanitarian University (Rivne, Ukraine)*

Abstract

The relevance. The factor of interweaving of political and religious issues goes beyond the scope of individual historical periods or the history of individual states. Thus, from the beginning of subordination of Ukraine to the Muscovite state in the second half of the 17th century, the religious issue became one of the main factors in the entrenchment of the occupying power. The active promotion of Russian narratives through the Moscow Church in Ukraine was one of the factors that led to the 2014 war and continues today.

The purpose of the study is to find out the real reasons for the activation of the Russian Empire in 1762-1764 by the issue of protecting the rights of the Orthodox Church in Right-Bank Ukraine in political relations with the Polish-Lithuanian Commonwealth.

Results of the article consist in revealing the elements of manipulation by the Russian Empire of the so-called "dissident issue" (protection of the rights and privileges of the Orthodox Church in the Polish-Lithuanian Commonwealth) in political relations with the royal court for the purpose of political influence, pressure, the possibility of worsening bilateral relations and concealment from Europe of its plan of political subjugation of Poland.

Conclusions. The Russian government, considering the Diet of 1764 as a favorable period for subordinating the Polish-Lithuanian Commonwealth to its political control, used the "question of dissidents" as an excuse to interfere in Poland's internal affairs, a means of pretentiousness and psychological pressure on the Polish leadership. Focusing attention on the religious issue as the main subject of Russian-Polish contradictions in the conditions of the collapse of Russia's political plans at the Coronation Diet allowed St. Petersburg to retain the right to further interfere in the internal affairs of the Commonwealth of Nations under the convenient pretext of protecting co-religionists in order to achieve the intended political goal. This policy of the empire led to the aggravation of inter-confessional relations in Right-Bank Ukraine.

Keywords: «issue of dissidents», Poland, Orthodox faith, religious oppression, Russian Empire, intervention, political pressure

Конфесійні аспекти зовнішньополітичної стратегії Російської імперії другої половини XVIII століття

Шеретюк Валерій, Пальчевський Руслан, Карпукхіна Тетяна*Рівненський державний гуманітарний університет (Рівне, Україна)*

Анотація

Актуальність. Фактор переплетіння питань політичних та релігійних виходить за рамки окремих історичних періодів чи історії окремих держав. Так, з початку підпорядкування України Московській державі другої половини XVII ст. конфесійне питання стало одним з головних факторів вкорінення окупаційної влади. Активне просування російських наративів через московську церкву в Україні стало одним із факторів, який призвів до війни 2014 р.

Мета статті полягає у з'ясуванні дійсних причин активізації Російською імперією у 1762-1764 роках питання захисту прав православної церкви в Правобережній Україні у політичних відносинах з Річчю Посполитою.

Результати полягають у виявленні елементів маніпуляції Російською імперією так званим «питанням дисидентів» (захист прав та привілеїв православної церкви в Речі Посполитій) у політичних відносинах з королівським двором з метою політичного впливу, тиску, можливості тактичного загострення двосторонніх відносин та прикриття перед Європою реалізації свого плану політичного підпорядкування Польщі.

Висновки. Російський уряд, розглядаючи сейми 1764 р. як сприятливий період для підпорядкування Речі Посполитої своєму політичному контролю, використовував «питання дисидентів» як привід для втручання у внутрішні справи Польщі, засіб претензійності та психологічного тиску на польське керівництво. Акцентування уваги на конфесійному питанні, як головному предметі російсько-польських суперечностей в умовах краху політичних планів Росії на коронаційному сеймі, дозволяло Петербургу зберегти за собою право на подальше втручання у внутрішні справи Речі Посполитої під зручним приводом захисту єдинорівців. Така політика імперії призвела до загострення міжконфесійних відносин в Правобережній Україні.

Ключові слова: «питання дисидентів», Польща, православна віра, релігійні утиски, Російська імперія, втручання, політичний тиск

Стаття надійшла / Article arrived: 29.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 22.10.2024

Вступ.

Підставою для оперування Російською імперією конфесійним питанням у відносинах з Польщею була дев'ята стаття російсько-польського договору 1686 року, за умовами якої Річ Посполита гарантувала православній церкві вільне віросповідання (Бантшиш-Каменський, 1897, ч. 3, с. 157). При характерних для Речі Посполитої релігійній нетерпимості, міжконфесійного протистояння, умови дев'ятої статті договору стимулювали релігійних фанатиків до посилення утисків православних з метою ліквідації православної церкви. Порушення умов договору стало для Росії постійним приводом для висловлення польській стороні претензій (Архив Юго-Западной России, 1871, ч. 1, т. 4, с. 29). В 60-х роках XVIII ст. конфесійне питання («дисидентське питання») набуло найбільшої гостроти у двосторонніх відносинах, що демонструвало вагомість релігійного фактору в контексті політичного протистояння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

В європейських політичних подіях 1764-1773 рр., пов'язаних із «польським питанням» і які завершилися Першим поділом Речі Посполитої, окреме місце займало так зване «питання дисидентів» – претензії Росії до Польщі з приводу утисків православної церкви в Правобережній Україні. Історична думка, досліджуючи особливості російсько-польської політичної боротьби, загалом, побіжно торкається означеного питання та розглядає ймовірність використання Петербургом міжконфесійних суперечностей як зручного засобу втручання у внутрішні справи Речі Посполитої (Соловійов, 1863; Костомаров, 1886; Ключевський, 1958; Бобржинський, 1891; Цегельський, & Кадзієла, 1990).

Мета статті полягає в необхідності визначення дійсних причин активізації Російською імперією у 1762-1764 роках питання захисту прав православної церкви в Правобережній Україні у контексті політичних відносин з Річчю Посполитою.

Результати дослідження.

Найбільшого розвитку в двосторонніх відносинах дисидентське питання досягло у 1764-1768 рр., коли вирішувалося питання продовження існування державності Речі Посполитої. 1762-1764 рр. – період підготовки та перший етап боротьби за підпорядкування Польщі політичному контролю Росії.

Активізації зовнішньої політики Росії на початку 60-х років XVIII ст. сприяли як політична ситуація в Європі, так і прихід до влади імператриці Катерини II (Ильенко, 1898, с. 35). Одним із головних завдань російське керівництво бачило підпорядкування своєму повному контролю Речі Посполитої. Це дозволило б Росії більш вільно діяти в Європі, використовувати Польщу як захисний буфер і впритул наблизитися до кордонів своїх головних європейських опонентів

– Австрії та Франції. З цією метою і планувалося нав'язання Варшаві вигідного Росії договору (Бобржинський, 1891, с. 266; Historia Polski, 1958, т. 2, cz. 1, s. 431). На середину XVIII ст. Річ Посполита з її обмеженою королівською, недієвою законодавчою та виконавчою владою продовжувала бути ареною боротьби інтересів Росії, Франції, Австрії та Пруссії, які намагалися підпорядкувати ослаблену державу своєму впливу (Сборник, 1878, т. 22, с. 26, 19).

Для досягнення поставленого завдання Петербург прагнув зберегти існуючий устрій Речі Посполитої, що гарантував її слабкість. Крім цього, російський уряд мав вирішити ряд інших питань: офіційне визнання польською стороною титулу російських імператорів, обрання королем свого ставленика, укладення з Річчю Посполитою наступально-оборонного союзу, поліпшення становища українського православного населення (Сборник, 1886, т. 51, с. 392; Беднов, 1908, с. 394).

Початком «боротьби за Польщу» мала стати очікувана в Європі смерть польського короля Августа III у зв'язку з його похилим віком. Розглядаючи період безкоролів'я як найбільш зручний час для нав'язання Польщі вигідних договірних умов, Петербург планував діяти з врахуванням специфіки державних традицій Речі Посполитої – проведення після смерті короля трьох сеймів: конвокаційного, виборного, коронаційного. Боротьба на сеймах між польськими партіями, законодавча робота сеймів давала можливість Росії зіграти на внутрішньопольських суперечностях на користь власним інтересам.

Завдання російською дипломатією було розподілено відповідно трьом сеймам. На конвокаційний сейм російськими дипломатами були винесені питання: офіційне визнання польською стороною титулу російських імператорів, недопущення реформ, поліпшення становища українського православного населення. На виборному сеймі Росія сконцентрувала усі зусилля на одному з головних питань – обранні королем Станіслава Понятовського. На коронаційному сеймі, сподіваючись на підтримку проросійського короля, російський уряд планував досягти головного – підписання наступально-оборонного союзу. Другорядні питання, які виносились на конвокаційний сейм, були відомі завчасно. Зацікавлення Росії в обранні свого ставленика на виборному сеймі було політично закономірним і зрозумілим як для поляків, так і для Європи. Що ж до головного питання – підписання договору, при якому Річ Посполита втрачала право на зовнішньополітичні зносини, тобто самостійність, трималося Петербургом в таємниці до самого коронаційного сейму. Імперське керівництво розуміло, що нав'язати Речі Посполитій договір, якій посягав на її самостійність, було досить складним завданням, і тому активно проводило необхідної заходи. Одним із засобів створення сприятливих умов

для вирішення російським керівництвом поставленого завдання стало «дисидентське питання».

Починаючи з кінця XVII ст., конфесійне питання у російсько-польських відносинах завжди було предметом гострих суперечностей, яке до 60-х років XVIII століття так і не вдалося вирішити. Впродовж цього періоду клопотання російської сторони зводилося до формальних вимог припинити утиски православних, на які польський уряд не лише не реагував, а й не завжди вважав за потрібне давати відповіді чи пояснення. Однак, з 1762 року «дисидентське питання» у відносинах із Варшавою активно виводиться на чільне місце. У травні 1764 року Петербург виносить питання на конвокаційний сейм, розпочавши активну підготовку для його вирішення ще задовго до початку сейму. Так, при відправленні 1762 року Г. Кейзерлінга послом до Варшави Катерина II йому, між іншим, доручала негайно розпочати діяльність на користь православного населення Правобережної України. Зокрема, Г. Кейзерлінг мав висловити при польському дворі претензію з приводу невиконання дев'ятої статті "Вічного миру" і підтвердити її численними скаргами православних. При цьому потрібно було вимагати письмового, обґрунтованого польською стороною пояснення причин невиконання (Беднов, 1908, с. 389-390). У жовтні 1762 р. імператриця наказувала резидентові у Варшаві Ржичевському докласти усіх зусиль для відновлення попередніх прав православних на найближчому сеймі (Сборник, 1885, Т. 48. с. 61-62, 150, 626; Cegielski, Kadziela, 1990, s. 95).

Категорична постановка Катериною II «дисидентського питання» має в історіографії два пояснення. Перше – прагнення використати конфесійне питання як привід для втручання у внутрішні справи Речі Посполитої. Друге – дослідники Катерини II успіхом в конфесійному питанні завоювати підтримку в Росії після усунення нею від влади легітимного російського імператора, її чоловіка Петра III (Ключевский, 1958, т. 4, с. 39). З іншого боку, аналіз змісту відповіді на запит Катерини II: «Яка політична користь Росії від захисту православних Польщі?», яка була отримана від ієромонаха Феодана Леонтовича (у минулому служителя Віленського Святодуховного монастиря в Речі Посполитій), та спроба російського керівництва реалізувати окремі пункти цього документу, демонструють наявність мотивів проправославної політики щодо Польщі, які виходили з площини конфесійної.

Відповідь Ф. Леонтовича була викладена на 16 аркушах, датованих 24 листопада 1762 р. (більше як за місяць до смерті польського короля). У них автор перелічив позитивні для Росії сторони цієї справи:

1. Усі кошти православних, які надходять до церкви, будуть продовжувати надходити до російської

казни. Вказані кошти можна використати для підкупу польських магнатів з метою підтримання російських політичних інтересів і для отримання від магнатів інформації про зловмисні плани щодо Росії;

2. При досягненні першого пункту Росія зможе впливати на Річ Посполиту й утримувати її під своїм контролем;

3. Щодо договору між Росією і Річчю Посполитою 1686 р., за яким остання поступилася значними територіями, але досі не визнаним поляками, то факт захисту православної церкви в Короні підтвердить силу цього договору і відносно територій та не дозволить піддавати його сумнівам;

4. Для Російської держави з'явиться можливість на 600 верств розширити свої кордони, відібравши правдиво і правильно у поляків території з найкращою землею і з численними православними народами;

5. Надалі всі непорозуміння, які виникають між поляками при виборі короля, будуть змушувати їх просити собі короля від російського двору;

6. Необхідно поряд із захистом православних Речі Посполитої захищати і польських протестантів. Завдяки цьому всі протестантські держави і влади будуть вдячні Росії. Цим можна викликати повагу європейських держав, які будуть шукати союзу з Росією. Православним росіянам надійніше і вигідніше притримуватися протестантських держав, ніж католицьких (таким чином впливати на Річ Посполиту і Австрію) (Національна бібліотека України Вернадського. Інститут рукописів. Ф. 12, оп. Держархів, од. зб. 111, арк. 1-12).

Позиція Ф. Леонтовича ґрунтувалася на досвіді перебування в Польщі, де йому доводилося постійно відстоювати права православної церкви (Національна бібліотека України Вернадського. Інститут рукописів. Ф. 13. спр. 6227, арк. 1-29, спр. 6229, арк. 1-6; Соловьев, 1863, с. 19). Тобто запропонований проєкт базувався на внутрішньопольській специфіці як міжконфесійних відносин, так і на характері державної релігійної політики. Якщо зважити на завдання, які ставив Петербург в Речі Посполитій, пропозиції Ф. Леонтовича виглядали дуже корисними і своєчасними. Тобто, якщо Росія взяла б до уваги цей план, підтримка православних Речі Посполитої здійснювалася б не як самоціль, а як побічний результат від задоволення політичних інтересів в процесі маніпулювання «дисидентським питанням». Так чи інакше, «дисидентське питання» набувало багатозмістового значення, при якому спостерігалось прагнення активно підміняти інтереси православної церкви інтересами політичними.

Смерть 5 січня 1763 р. короля Августа III створила сприятливі умови для російської політичної інтервенції щодо Польщі, з метою віддати корону своєму ставленику і таким чином посилити свої позиції в Речі Посполитій (Serczuk, 1968, s. 52; Сборник, 1878, Т. 22, с. 26). Яким чином Петербург

планував реалізувати свої плани, проявилось в договорі, який було укладено 31 березня 1764 р. із Пруссією, щоб отримати в Речі Посполитій перемогу над суперниками. До договору було включено таємну умову спільно перешкоджати будь-яким спробам поляків реформувати державний устрій Речі Посполитої та артикул про необхідність об'єднання зусиль для відновлення прав і вольностей польських дисидентів як православних, так і протестантів (Мартенс, Т. 6. с. 11, 15; Сборник, 1878, Т. 22, с. 144).

Релігійна ситуація в Речі Посполитій уже давно слугувала зручним приводом для втручання Росії і Пруссії в її внутрішні справи. Якщо для претензій до Польщі з боку Росії підставою був договір 1686 р., то з боку Пруссії підставою стала заява прусського короля Фрідріха II, якою він оголосив себе захисником усіх протестантів, у тому числі і польських (Кони, 1997, с. 220-221). Зважаючи на те, що в Речі Посполитій до категорії дисидентів відносили православних і протестантів, спільність інтересів Росії і Пруссії була зрозумілою.

Для реалізації планів Петербургу були необхідні союзники в самій Польщі. Втягнути Річ Посполиту до союзу, на думку керівника дипломатичної канцелярії Росії Н. Паніна, можна було лише при наявності в ній проросійської партії та прихильного до Петербургу польського короля (Сборник, 1878, Т. 22, с. 220, 1893, Т. 87, с. 395; Гаврюшкин, 1989, с. 77). Реалізувати свою політичну програму Петербург планував за підтримки польської партії Чарторийських – «фамілії», якій, свого часу, допоміг отримати політичну перемогу над їхніми суперниками – Потоцькими. Проте в дійсності цілі союзників співпадали лише в питанні кандидата на польський престол – Станіслава Понятовського. Чарторийські прагнули відродити сильну Річ Посполиту шляхом реформ державного устрою, але цього не афішували, знаючи, що це суперечило інтересам Росії (Грушевський, 1996, Ч. 3, с. 169; Российский государственный архив давних актов, Ф. 12. оп. 1, ед.зб. 148, л. 5).

Про те, що бачення російського уряду було далеким від реалій внутрішньопольської ситуації, свідчить також і позиція Н. Паніна, яка проявилася в змісті плану, що стосувався православного населення Речі Посполитої і яка відповідала проєкту Ф. Леонтовича. Н. Панін вважав, що достатньо наділити хоча б обмеженими політичними правами півмільйонне православне українське населення Правобережної України - і російський уряд зміг би з його допомогою корегувати як внутрішню, так і зовнішню політику польського уряду (Гаврюшкин, 1989, с. 69; Ключевський, 1958, Т. 5, с. 53-54; Cegielski, & Kadziela, 1990, s. 96).

Однак, якщо проаналізувати соціальний склад українського православного населення Речі Посполитої і зважити на те, що політичні права (на яких акцентував увагу Н. Панін) могли мати лише

особи шляхетного походження, то стає очевидною помилковість теорії російського канцлера.

На середину XVIII ст. в Речі Посполитій у православній вірі залишилися лише незначні шляхетні роди, та і ті потребували лише релігійних прав (Ключевський, 1958, Т. 5, с. 53-54). Дана невідповідність не лише демонструвала погане орієнтування Петербургу в польських справах, а й створювала можливість невдач російської дипломатії в «польському питанні».

Про це свідчать і вимоги Росії напередодні конвокаційного сейму. Посли Г. Кейзерлінг і Н. Рєпнін отримали вказівку активізувати конфесійне питання з метою відновлення в конституції Речі Посполитої всіх попередніх політичних прав та привілеїв українського православного населення, забезпечення на майбутнє їх особистої безпеки і безпеки їхніх маєтків; православні єпархії, монастирі, церкви цією ж конституцією повинні були бути захищені від будь-яких нападів римського духовенства, а відібрані раніше - повернені, наскільки це можливо (Сборник императорского русского исторического общества, 1886, Т. 51, с. 273-274, 395, 876). Перелічені вимоги російської сторони мали під собою правове підґрунтя (умови договору 1686 р.). Проте, якщо взяти до уваги ймовірність виконання таких серйозних вимог, то постає питання, чим керувався при цьому Петербург. Сумнівно виглядає можливість повернення трьох єпархій, втрачених півстоліття тому, культових споруд, більша частина яких була відібрана ще в кінці XVII – початку XVIII ст. в державі з пануючою католицькою церквою та релігійним фанатизмом, який важко було здолати указами короля чи постановами сейму. Тим паче, це суперечило б двохсотлітній, з часу Люблінської унії, політиці Польщі, спрямованій на монополізацію церкви.

Категоричність, з якою Росія ставила «дисидентське питання», при його складності могла виглядати суперечливо щодо головного завдання – підписання договору, що мало б вимагати пошуку доброзичливих відносин між сторонами. Однак, в даних умовах саме такий підхід можна розглядати як елемент підготовки необхідних умов для реалізації такого договору. За формою постановки Петербургом «дисидентського питання» є очевидним прагнення Росії використати конфесійне питання не тільки як зручний привід для втручання, а й як засіб психологічного тиску на польський уряд та створення законної претензійності. Таким же чином агресивні дії Петербургу набували вигляду благородного обурення і пошуку справедливості у справі переслідуваних православних не лише в самій Росії, а й на міжнародній арені. Задіяння «дисидентського питання» дозволяло зацентрувати увагу на невиконанні урядом Речі Посполитої договірних умов 1686 р. щодо православних, і цим аргументувати порушення Петербургом існуючих

міжнародних норм перед Європою і самою Польщею при нав'язанні Варшаві нерівноправного договору.

Проти вимог Росії щодо православних на конвокаційному сеймі виступили національні польські сили, які створили потужну опозицію конфесійному питанню (Грабенский, 1910, с. 267). Після цього «дисидентське питання» стає предметом протистояння російської дипломатії і польського сейму, ускладнюючи двосторонні відносини, поступово здобуваючи статус головної причини російсько-польського конфлікту.

Результати сейму не задовольнили Росії, але були логічним наслідком продисидентської політики Петербургу: якщо Чарторийські пішли на поступки в питанні титулування, поступилися російському і прусському тиску, відмовившись від проведення реформ, то щодо «дисидентського питання», «фамілія» зайняла негативну позицію (Національна бібліотека України Вернадського. Інститут рукописів. Ф. 5, оп. 1, од.зб. 94, арк. 6). Польський історик В. Грабенський так охарактеризував позицію Чарторийських: «зважаючи на релігійний фанатизм що панував серед шляхти, Чарторийські не хотіли послаблювати свій авторитет у польському суспільстві підтримкою Росії в питанні православних; керувалася «фамілія» в цьому випадку й політичними міркуваннями - для Чарторийських «відновлення навіть попередніх прав для православного населення Правобережної України було ліквідацією результатів багатовікової діяльності поляків, спрямованої на об'єднання всіх народів, які входили до складу Речі Посполитої, знищенням тієї видимої єдності Польщі, яка була досягнута позбавленням православних політичних прав» (Грабенский, 1910, с. 267).

Очевидним було й те, що надання прав іновірцям посилить і без того значний вплив Росії в Польщі, створить опозицію всередині держави в особі численного населення. Для «фамілії» це було «актом підкорення Речі Посполитої сусідній державі і уповноважило б Росію втручатися в її внутрішні справи» (Грабенский, 1910, с. 268).

Унаслідок сеймова опозиція «дисидентському питанню» за підтримки Чарторийських відкинула вимоги Росії. При цьому правове становище православного населення зазнало на сеймі нових обмежень. Так, була прийнята постанова «про поповичів», мета якої полягала в тому, щоб поступово залишити православних без священників і таким чином змусити їх прийняти унію (Сборник, 1886, Т. 51, с. 394; Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. Pijarow w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydane, 1860, Т. 7, s. 40).

На перший погляд Петербург зазнав у конфесійному питанні поразки, причина якої була в поганій орієнтації у внутрішній ситуації Речі Посполитої. Але тут стає очевидним, що для Росії важливою була не стільки перемога в конфесійному

питанні, як створення претензійного фактору. І він дійсно був створений. Для польських національних сил дисидентська справа стала надто принциповою. Інтереси польських католиків та уніатів підтримав Ватикан. (Костомаров, 1886, Т. 17, с. 116). Таким чином, «дисидентське питання» вийшло за рамки російсько-польських відносин і почало привертати до себе все більше увагу Європи. В умовах, коли конфесійне питання за популярністю займало центральне місце, увага як поляків, так і Європи від політичних питань відволікалася. Очевидно, саме у цьому і крилося головне завдання проправославної політики Петербургу.

На виборному сеймі у вересні королем Речі Посполитої одноголосно було обрано Станіслава Понятовського – ставленика Росії та племінника «фамілії» і також палкого прихильника реформ (Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. Pijarow w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydane, 1860, Т. 7, s. 133-134). Головним же досягненням російської дипломатії на виборному сеймі було уникнення конфлікту з державами-суперницями – Австрією та Францією, чого так побоювалася імператриця. Надалі, опираючись на короля і Чарторийських, можна було вільно приступати до виконання в Речі Посполитій інших завдань, не остерігаючись своїх конкурентів. А саме: не допустити реформ і втягнути Річ Посполиту до російської політичної системи шляхом підписання союзного договору (Сборник, 1878, Т. 22, с. 105).

У період між виборним та коронаційним сеймами у двосторонніх відносинах промайнув показовий для визначення ролі «дисидентського питання» момент. За підтримки Чарторийських Станіслав Август, після обрання його королем, демонстрував прагнення до реформувань. Знаючи негативну позицію Росії щодо реформ, Станіслав Август спробував пов'язати їх необхідність із питанням православних. Намагаючись запевнити імператрицю в необхідності реформ, король представляє їх як єдиний можливий шлях для виконання головного її бажання – урівняння в правах православних і католиків (Соловьев, 1863, с. 22-25; Historia Polski, 1958, Т. 2, Cz. 1, s. 57-58). Тобто акцентування російською стороною уваги на міжконфесійній проблемі як на найбільш важливому предметі її інтересів у Речі Посполитій Станіслав Август спробував використати на свою користь. Дана пропозиція була імператрицею відкинута (Грабенский, 1910, с. 266).

На коронаційному сеймі в листопаді 1764 р., в умовах панування дискусій навкруг «дисидентського питання», російський уряд за надану Чарторийським допомогу в боротьбі з Потоцькими висунув вимогу про укладення наступально-оборонного союзу. Чарторийські не пішли на зраду своєї держави, що призвело до розриву між колишніми союзниками (Грабенский, 1910, с. 267).

Фактично це було поразкою російської дипломатії. Росія не досягла головної мети – політичного підпорядкування Речі Посполитої. У цих умовах конфесійне питання як прикриття втрачало свою актуальність. Проте, після провалу питання про укладення союзу, Н. Рєпніну одразу ж було віддано наказ винести на обговорення сейму конфесійне питання (Костомаров, 1886, Т. 17, с. 96-97). Можна припустити, що Петербург прагнув вирішити на невдалому для неї сеймі хоча б «дисидентське питання». Однак, при існуючій сильній опозиції в цьому питанні, яке більшість поляків розглядала як національну небезпеку, непідтримці його Чарторийськими, фактично нанесеній образі полякам змістом пропонованого договору, сумнівно було сподіватися на успіх.

Очевидно, у цій дії був інший інтерес Петербургу. Якщо на основі політики Росії щодо Речі Посполитої спрогнозувати подальші можливі дії Петербургу, то «дисидентське питання» продовжувало залишатися доволі перспективним. Очевидно Петербург, усвідомивши свою поразку, однак не відмовляючись від прагнення нав'язати Польщі договір пізніше, був зацікавлений у загостренні відносин саме в «дисидентському питанні», і тому наполягав саме на його вирішенні. Тобто готувався зручний привід - проблема православних - для чергової (у близькому майбутньому) спроби нав'язати Речі Посполитій договір. Активність російської дипломатії на наступних сеймах 1766-1768 рр. щодо відновлення прав православних у процесі спроб нав'язання Польщі договору дану думку підтверджує.

Висновки.

Таким чином, у період другої половини XVIII століття з посиленням боротьби між європейськими державами Францією, Австрією, Пруссією та Росією за політичні впливи в Центрально-Східній Європі російський уряд, реалізуючи свою зовнішньополітичну стратегію, прагне підпорядкувати своєму політичному контролю Річ Посполиту. Період безкоролів'я у Польщі та сейми 1764 року, які супроводжували обрання нового короля, були для Петербургу сприятливим для цього періодом. Ставлячи за мету забезпечити перемогу на виборах для свого ставленика, російська сторона

переслідувала головне завдання – нав'язання Речі Посполитій оборонного союзу, за умовами якого, остання, фактично, втрачала самостійність. За можливості втручання у польське питання європейських конкурентів та логічно очікуваний сильний опір з боку польської сторони, спонукало Петербург готувати сценарій реалізації свого плану та підшукувати політичний і дипломатичний інструментарій. Зручним приводом для втручання у внутрішні справи Речі Посполитої уже майже століття слугувало «питання дисидентів», який базувався на 9-й статті Вічного миру 1686 року. Відповідно, російська сторона поміж політичними питаннями, які планувала винести на рішення польських сеймів, готувала непросте і суперечливе для двосторонніх відносин конфесійне питання. Можна стверджувати, що у процесі гострої політичної боротьби імперського двору та польських патріотичних сил «питання дисидентів» Петербург використовував як привід до втручання у внутрішні справи сусідньої держави, засіб претензійності та психологічного тиску на польське керівництво.

Поряд з цим, притаманна для Речі Посполитої релігійна нетерпимість використовувалась як можливість зміщення уваги від політичних питань на міжконфесійні. Очевидно, що розпалювання дискусій навколо «питання дисидентів» слугувало Петербургу і зручним прикриттям своєї політичної експансії як перед поляками, так і перед європейськими державами. Можна стверджувати, що акцентування уваги на конфесійному питанні як на головному предметі російсько-польських суперечностей в умовах краху політичних планів Росії на коронаційному сеймі, дозволяло Петербургу зберегти за собою право на подальше втручання у внутрішні справи Речі Посполитої.

Бачиться закономірним, що маніпулятивність імперії у конфесійному питанні не лише не вирішила наявні проблеми у міжконфесійному протистоянні в Польщі, а й призвела до їх загострення. Конфесійні утиски православних стали однією з причин козацько-селянського національно-визвольного повстання в Правобережній Україні 1767-1768 років – «Коліїщина».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Архив Юго-Западной России. (1871). (В 8 ч.). Киев.
Бантыш-Каменский, Н. (1897). *Обзор внешних сношений России (по 1800 год)*. (В 4 ч.). М.
Беднов, В. А. (1908). *Православная Церковь в Польше и Литве*. Екатеринославль.
Бобржинский, М. (1891). *Очерк Истории Польши*. (В 2 т. Т. 2). СПб.
Гаврюшкин, А. В. (1989). *Граф Никита Панин*. М.: Международные отношения.
Грабенский, В. (1910). *История Польского народа*. СПб.
Грушевський, М. С. (1996). *Всесвітня історія*. (В 6 ч. Ч. 3). Київ: Українознавство.
Ильенко, А. К. (1898). *Начало конца Польши*. СПб.
Ключевский, В. О. (1958). *Сочинения*. (Т. 4, 5). М.: Издательство социально-экономической литературы.

- Кони, Ф. (1997). *История Фридриха Великого*. Алгоритм.
- Костомаров, Н. (1886). *Последние годы Речи Посполитой*. (Т. 17, 18). СПб.
- Мартенс, Ф. Ф. (1883). *Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами*. (В 15 т. Т. 6). СПб.
- Національна бібліотека України Вернадського. Інститут рукописів. (1763). Фонд 5, оп. 1, од. зб. 94, арк. 6.
- Національна бібліотека України Вернадського. Інститут рукописів. (1762). Фонд 13, справа 6227, арк. 1-29, справа 6229, арк. 1-6.
- Российский государственный архив давних актов. (1763). Фонд 12, оп. 1, ед. хр. 148, л. 5.
- Сборник императорского русского исторического общества. (1878). Т. 22. СПб.
- Сборник императорского русского исторического общества. (1885). Т. 48. СПб.
- Сборник императорского русского исторического общества. (1886). Т. 51. СПб.
- Сборник императорского русского исторического общества. (1893). Т. 87. СПб.
- Соловьев, С. М. (1863). *История падения Польши*. М.
- Cegielski, T., & Kadziela, L. (1990). *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Historia Polski*. (1958). (W 2 t. T. 2. Cz. 1). Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Serczuk, A. (1968). *Koliszczynna*. Krakow: Nakładem uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego*. (1860). Т. 7. SPb.

REFERENCES

- Arkhyv Yuho-Zapadnoi Rossyy*. (1871). (V 8 ch. Ch. 1, T. 4). Kyiv.
- Bantysh-Kamenskiy, N. (1897). *Obzor vnesnykh snosheniy Rossyy (po 1800 hod)*. (V 4 ch. Ch. 3). M.
- Bednov, V. A. (1908). *Pravoslavnaia Tserkov v Polshu y Lytve*. Ekaterynoslavl.
- Bobrzynski, M. (1891). *Ocherk Ystoriy Polshy*. (V 2 t. T. 2). SPb.
- Cegielski, T., & Kadziela, L. (1990). *Rozbiory Polski 1772-1793-1795*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Havriushkyn, A.V. (1989). *Hraf Nykyta Panyyn*. M.: Mezhdunarodnye otnosheniya.
- Historia Polski*. (1958). (W 2 t. T. 2. Cz. 1). Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.
- Hrabenski, V. (1910). *Ystoriya Polskoho naroda*. SPb.
- Hrushevski, M. S. (1996). *Vsesvitnia istoriia*. (V 6 ch. Ch. 3). Kyiv: Ukrainoznavstvo.
- Kliuchevski, V. O. (1958). *Sochyneniya*. (T. 4, 5). M.: Publishing House of Socio-Economic Literature.
- Kony, F. (1997). *Ystoriya Frydrykha Velykoho*. M.: Alhorytm.
- Kostomarov, N. (1886). *Poslednye hody Rechy Pospolytoi*. (Т. 17, 18). SPb.
- Martens, F. F. (1883). *Sobranie traktatov y konventsyi, zakliuchennykh Rossyei s ynostrannymy derzhavamy*. (V 15 t. T. 6). SPb.
- Natsionalna biblioteka Ukrainy Vernadskoho. Instytut rukopysiv. (1763). Fond 5, op. 1, od. zb. 94, арк. 6.
- Natsionalna biblioteka Ukrainy Vernadskoho. Instytut rukopysiv. (1762). Fond 13, справа 6227, арк. 1-29, справа 6229, арк. 1-6.
- Rosyyskiy gosudarstvennyi arkhyv davnykh aktov. (1763). Fond 12, op. 1, ed. khr. 148, l. 5.
- Sbornik ymperatorskoho russkoho ystorycheskoho obshchestva*. (1878). Т. 22. SPb.
- Sbornik ymperatorskoho russkoho ystorycheskoho obshchestva*. (1885). Т. 48. SPb.
- Sbornik ymperatorskoho russkoho ystorycheskoho obshchestva*. (1886). Т. 51. SPb.
- Sbornik ymperatorskoho russkoho ystorycheskoho obshchestva*. (1893). Т. 87. SPb.
- Serczuk, A. (1968). *Koliszczyzna*. Krakow: Nakładem uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Solovev, S.M. (1863). *Ystoriya padeniya Polshy*. M.
- Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem xx. Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego*. (1860). Т. 7. SPb.
- Ylenko, A.K. (1898). *Nachalo kontsa Polshy*. SPb.

Museum Space as an Instrument for Overcoming the Collective Trauma of the Newes Russian-Ukrainian War: The Regional Measure

UDC: 069(477.64-25):159.96(045)

DOI: <https://doi.org/10.15421/172493>**Vodopian Viktoriia**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0009-0004-0305-9929>, vika.vodopyan@gmail.com**Kravtsova Olena**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0009-0005-8422-1373>, olena.kravtsova11@gmail.com*N Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)*

Abstract

Relevance. Museums of the twenty-first century have long ceased to be institutions whose main task is the simple storage of exhibits. Today, a museum is a cultural, scientific and educational institution with a variety of functions.

In the context of the recent Russian-Ukrainian war, Ukrainian museums have faced a difficult and important challenge: preserving museum collections, recording war crimes, etc. Another important function of the contemporary Ukrainian museum is to overcome the traumatic experience of the war (and this process is not yet complete).

The purpose of the study is to define the role of museums in rethinking the traumatic experience and overcoming the trauma of the recent Russian-Ukrainian war.

Results. It is found that the activities of museums in the Zaporizhzhia region during the modern Russian-Ukrainian war, both traditional for museum institutions (exhibition, collection, scientific and educational work) and not typical of the full-scale Russian invasion (various forms of volunteering, documenting events) have a pronounced therapeutic effect in overcoming trauma. An important factor in this therapy is the possibility of involving representatives of different social groups in Ukrainian society and increasing the quantity of participants.

Conclusions. It has been established that the multifunctionality of museum institutions allows the use of various activities with their inherent therapeutic properties in overcoming trauma. Moreover, with minimal material and resource costs, museums have an objective opportunity to turn into rehabilitation bases for overcoming traumatic experiences.

Keywords: municipal institution «Zaporizhsky Regional Museum of Local Lore», Khortytsia National Reserve, exhibition work, collection, master class, traumatic experience, rehabilitation

Музейний простір як інструмент подолання колективної травми Новітньої російсько-української війни: регіональний вимір

Водоп'ян Вікторія, Кравцова Олена*Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)*

Анотація

Актуальність. Музеї XXI ст. давно вже перестали бути інституціями головним завданням яких є просте зберігання експонатів. На сьогоднішній день музей є культурологічною, науково-просвітницькою установою з різноманітними функціями.

Українські музеї в умовах Новітньої російсько-української війни опинилися перед важким і важливим викликом: збереження музейних колекцій, фіксація військових злочинів тощо. Ще однією із важливих функцій сучасного українського музею є подолання травматичного досвіду отриманого суспільством від воєнних подій (і цей процес на сьогодні не завершений).

Метою дослідження є визначення ролі музеїв у переосмисленні травматичного досвіду та подоланні травми отриманої в ході Новітньої російсько-української війни.

Результати. З'ясовано, що напрямки діяльності музеїв запорізького регіону під час Новітньої російсько-української війни, як традиційні для музейних установ (експозиційна, фондова, науково-просвітницька, наукова роботи), так і не притаманні до повномасштабного вторгнення росії (різні форми волонтерства, документування подій) мають виражений терапевтичний ефект під час подолання отриманих травм. Важливим фактором зазначеної терапії є можливість залучення представників різних соціальних груп українського суспільства та збільшення кількості учасників.

Висновки. Встановлено, що багатофункціональність музейних установ дозволяє застосовувати різноманітні активності з притаманними для них терапевтичними властивостями при подоланні травми. Більш того, музеї при мінімальних матеріальних і ресурсних витратах мають об'єктивну можливість перетворитися на реабілітаційні бази з подолання травматичного досвіду.

Ключові слова: Запорізький обласний краєзнавчий музей, Національний заповідник «Хортиця», експозиційна робота, фондозбірка, майстер клас, травматичний досвід, реабілітація

Стаття надійшла / Article arrived: 01.08.2024

Схвалено до друку / Accepted: 23.10.2024

Вступ.

Вже понад 10 років триває Новітня російсько-українська війна. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України суттєво вплинуло на українське суспільство. Усі сфери людського життя зазнали вагомих впливів. Проте найбільше занепокоєння викликає психологічний стан людей. Можна стверджувати, що населення нашої держави у ході військових дій отримало індивідуальні та колективну травми. Ситуація погіршується тим фактом, що травма є не завершеною: вона поглиблюється і стає більш масштабною. Ступінь травми кожної окремої людини залежить від різних обставин. Збройні конфлікти супроводжуються насиллям, вбивствами як прямими, так і психологічними. Останній час на тимчасово окупованих територіях стали помітні наративи використання культурного, музейного простору зокрема, для заміни історії, історичної дійсності. І це є травмою для населення тимчасово окупованих територій та України в цілому.

Можна стверджувати, що на сьогоднішній день українське суспільство перебуває у стані колективної травми, яка посилюється та поглиблюється з кожним днем. Тому нагальним є пошук шляхів і методів виходу з травматичного досвіду.

Метою дослідження є визначення ролі музеїв у переосмисленні травматичного досвіду та подоланні травми отриманої в ході Новітньої російсько-української війни.

Сформульована мета передбачає розв'язання наступних дослідницьких завдань: – проаналізувати види діяльності та функції музеїв та їхні можливості для подолання травматичного досвіду на прикладі КЗ «Запорізький обласний краєзнавчий музей» ЗОР (далі – ЗОКМ) та Національний заповідник «Хортиця» (далі – НЗХ); – визначити перспективи музейних інституцій для подолання травми та можливості проведення реабілітації для різних соціальних категорій. Для досягнення поставленої мети було використано історико-порівняльний, хронологічний, описовий методи наукового дослідження.

Аналіз попередніх публікацій.

Новітня російсько-українська війна та її активна фаза, яка розпочалася у лютому 2022 року актуалізувала дослідження пов'язані з колективним травматичним досвідом та шляхами його подолання. У ряді досліджень виділяється праця Кеті Карут, де зібрані інтерв'ю з теорії та подолання травм: I частина описує сучасні теорії травм, II – містить свідчення травм, III – показує шляхи подолання травматичного досвіду (Карут, 2022). Слід зазначити, Кеті Карут є не тільки автором наукових праць, а й активним громадським діячем, яка взяла участь у публічній дискусії «Національні травми: чи відлунюють вони у житті сучасників, і чи є шлях до зцілення?», що проходила на базі Національного музею «Меморіал жертв Голодомору» (Публічна

дискусія «Національні травми», 2018). Дослідженню подолання колективних травм присвячений науковий доробок доктора психологічних наук П. П. Горностая (2022). Травматичному досвіду українців отриманому під час подій новітньої російсько-української війни присвячено ряд наукових досліджень: О. Мерзлякова вивчає психологічні аспекти колективної травми українців на основі статистичних даних (Мерзлякова, 2023); Н. В. Фролова досліджує феномен проживання українцями сучасної колективної травми (Фролова, 2023). Колективну травму та її прояви у вигляді ПТСР досліджує В. Лазарюк (2023).

Ще одним напрямком наукових досліджень останніх років стали роботи присвячені терапії отриманих травм. У 2021 році вийшла друком колективна робота у вигляді практичного посібника, в якому розглядаються шляхи подолання негативних соціальних явищ (Чорна, 2021).

Після 24 лютого 2022 року масштаби колективної травми значно збільшилися, поглибилися її впливи і наслідки травматичного досвіду. Тому, з'являються практичні рекомендації у вигляді пам'яток з подолання травми. Такі рекомендації поширюються у соціальних мережах, на офіційних сторінках різноманітних інституцій. Так, Міністерство охорони здоров'я України на офіційному сайті розмістило «7 кроків до подолання травми та проживання складних часів» («7 кроків до подолання травми», 2024). Ганна Гоменюк, яка є практикуючою психологінею не тільки дослідила колективні травми, але й акцентувала практичні прийоми їх подолання із зазначенням реальних прикладів, які вже були реалізовані (Гоменюк, 2022). Міністерство культури і інформаційної політики для співробітників музеїв організувало онлайн-воркшопи з подолання психологічних травм від війни (МКІП про організацію для співробітників музеїв онлайн-воркшопів, 2024). Розуміючи важливість виходу із травматичного досвіду, «великий бізнес» активно включився у ці процеси. Так, Фонд Ріната Ахметова організував Музей «Голоси Мирних», де не тільки можна залишити свої свідчення, а також можна отримати кваліфіковану допомогу психолога (Музей «Голоси Мирних», 2024). Методи подолання колективної травми розглянуті у дослідженнях О. Пушонкової і С. П'янзіна (2023), Л. Даниленко (2023); Габріель Амодео розглядає можливості подолання травми через малювання (Amodeo, 2022); музейні співробітники описали цікавий приклад двобічного зв'язку муж музеєм та відвідувачем (Særkjær, 2024). Також актуалізувалися наукові дослідження спрямовані на з'ясування ролі та місця музеїв у новітній російсько-українській війні. Так В. Левченко і Н. Ковальова через рефлексію щодо долі музеїв під час воєнних подій показують трансформацію сучасних українських музеїв в умовах війни (Левченко, & Ковальова, 2022). Співробітники музеїв у своїх дослідженнях актуалізують питання

можливості використання різноманітних функцій музейних установ в умовах новітньої російсько-української війни (Даценко, 2023).

Результати дослідження.

На сьогоднішній день кожен українець перебуває в стані травми, як психологічної реакції на військові дії в Україні. Музейні співробітники не є виключенням. Після лютого 2022 р. головним завданням музеологів було забезпечення збереження музейних колекцій. Після вирішення цього завдання, музейні установи відновили свою роботу з урахуванням безпечних умов, які склалися. Музеї України організували роботу з висвітлення Новітньої російсько-української війни: створення нових експозицій та виставок: комплектування фондів і суто експозиційна робота; проведення експедицій на звільнені від російських окупантів території: фіксація злочинів здійснених російськими військами, проекти «усної історії»: фіксація спогадів; науково-просвітницька діяльність: проведення екскурсій та лекцій; осмислення ситуації через наукову роботу: семінари, круглі столи, науково-практичні конференції.

Нині збиранням артефактів та усних свідчень про події Новітньої російсько-української війни займаються: Національний музей історії України у Другій світовій війні, Музей АТО Дніпропетровського історичного музею ім. Дмитра Яворницького, обласні краєзнавчі музеї (Гулюк, 2023). Наприклад, Національний музей Революції Гідності станом на травень 2023 р. прийняв на основне зберігання понад тисячу експонатів, на основі яких було створено виставки: «Війна за ідентичність: сила опірності культури», «Лютий: грані незламності», «Соледар. Сіль. Війна», «...Але будуть відроджені у славі і силі». Співробітники Національного музею історії України у Другій світовій війні здійснили 21 експедицію деокупованими територіями Донеччини, Київщини, Харківщини, Херсонщини, Чернігівщини, де зібрали понад 10 тис. предметів музейного значення (Даценко, 2023). Осмислення Новітньої російсько-української війни співробітниками зазначеного музею знайшло відображення у виставковій роботі – було презентовано 47 виставкових проєктів (дані на осінь 2023 р.), ці проєкти були представлені в Україні та 14 країнах світу: Німеччина, Франція, Польща, Латвія, Естонія, Туреччина, Республіка Корея, США та ін. (Даценко, 2023). Це лише поодинокі приклади, але слід зазначити, що подібна діяльність є характерною для музейних установ України.

Варто виділити доволі промовистий факт: не зважаючи на безпекову ситуацію, на наявність економічних та побутових проблем люди відвідують музеї. У 2023 р. хортицький заповідник відвідали 1547 осіб, серед них обслуговано екскурсіями – 353 (Звіт про роботу Національного заповідника «Хортиця» у 2023 р., арк. 15). За цей же період Запорізький обласний краєзнавчий музей відвідало 44009 особи, з

них обслуговано екскурсіями 38100 (Звіт про роботу КЗ «Запорізький обласний краєзнавчий музей» Запорізької обласної ради за 2023 р., арк. 15). Зазначену тенденцію можна пояснити не тільки цікавістю людей до історії, культури українського народу або пошуку самоідентичності, але і використання музейної установи як інструменту подолання травми як колективної, так і індивідуальної. Саме цей аспект у своєму дописі акцентувала журналістка «Української правди» Г. Щокань, яка зазначила критерії музею як терапії при травмах:

1) Музей це безпечне, «своє» місце, де все завжди «так», своєрідний захист від великої кількості новин;

2) Проєкти про війну не травмують, хоч і викликають реакцію – це шанс подумати, переосмислити, «світла печаль»;

3) Музей – місце зустрічі: відчуття належності до певної групи;

4) Надія на майбутнє (Щокань, 2023).

Музей є інструментом подолання травми не тільки для відвідувачів, але і для співробітників цих установ, які теж отримали травматичний досвід. Тобто, музей – це інструмент за допомогою якого проходить подолання травматичного досвіду як відвідувачами, а це – різноманітні вікові та соціальні категорії населення України, так і співробітниками музейних установ, які завдяки своїй діяльності також проходять терапію.

Для докладного розуміння музею як інструменту і простору подолання травматичного досвіду розглянемо музейну діяльність на прикладі двох музейних установ м. Запоріжжя – Комунального закладу «Запорізький обласний краєзнавчий музей» Запорізької обласної ради та Національного заповідника «Хортиця».

КЗ «Запорізький обласний краєзнавчий музей» – один із найстаріших та найбільших музеїв м. Запоріжжя. Був заснований у 1921 р. На початок 2022 р. фондова колекція музею складала 113 230 одиниць основного та 35 344 одиниць науково-допоміжного фонду, а штат установи сягав 52 співробітників (Звіт про діяльність музейного закладу за 2021 р. КЗ «Запорізький обласний краєзнавчий музей» (Форма № «8-НК»), 2022). Музей є методичним центром для усіх музеїв Запорізької області.

Національний заповідник «Хортиця» був створений у 1965 р. як історико-культурний заповідник, у 1993 р. отримав статус національного. На початок лютого 2022 р. фондова колекція складала 38 301 предметів основного фонду, 65 589 науково-допоміжного (Звіт про діяльність музейного закладу за 2021 р. Національний заповідник «Хортиця» (Форма № «8-НК»), 2022), штат заповідника становив 167 осіб (Звіт з праці. Національний заповідник «Хортиця», 1 квартал 2022 р. (Форма 1-ПВ (квартальна), 2022).

Повномасштабне вторгнення росії у лютому 2022 р. внесло корективи в роботу музеїв м.

Запоріжжя. Головним завданням музейників стало забезпечення предметів музейного фонду України та збереження колективу співробітників-професіоналів. Після виконання цього, музеї відновили роботу з відвідувачами. Проаналізуємо детально види діяльності музейних установ, які мають терапевтичні можливості у подоланні травматичного досвіду.

Експозиційна робота – це один із основних видів діяльності музеїв, в процесі якої куратори / автори виставки через музейні предмети презентують власну рефлексію щодо певної теми чи проблеми. Цей вид діяльності передбачає кілька складових: 1) комплектування фондів, 2) створення виставки (монтаж), 3) поширення інформації через роботу із мас-медіа та обговорення під час екскурсії. Під час зазначеної роботи проходить документування подій як речовими комплексами джерел, так і формування архіву усної історії. Використання місцевих засобів під час монтажу виставок дозволяє: по перше, розглянути тему в цілому; по друге, дозволяє замінити травмуючий досвід усвідомленим. Слід зазначити, експозиційна діяльність краєзнавчого музею та заповідника не обмежується висвітлення військових подій, це можна пояснити тим фактом, що через збройну агресію РФ в українському суспільстві сформувався запит на розвінчання ідеологічних та історичних міфів, які використовує росія та реалізація самоідентифікації українців. Відповіддю на цей запит є діяльність музеїв на сучасному етапі.

Запорізький обласний краєзнавчий музей 28 липня 2022 р. презентував пересувну виставку «Велика історія Великої нації» (Водоп'ян, 2022, с. 163-164) на якій було представлено формування української держави з давніх часів до сучасності. 24 серпня того ж року музейники створили виставку «На шляху до Незалежності», де висвітлені етапи боротьби українського народу за Незалежність та її утвердження протягом останніх десятиліть, від дня проголошення Акту про Незалежність України. Головним акцентом виставки стала війна за відстоювання територіальної цілісності України. На виставці представлені світлина, особисті речі воїнів ЗСУ, учасників АТО і ООС, а також сучасні експонати, які розповідають про повномасштабну Новітню російсько-українську війну (Водоп'ян, 2022, с. 64).

У Національному заповіднику «Хортиця», через заборону на відвідування території острова експозиційна робота у 2022 р. не проводилася.

З 2023 р. у музеях Запорізького регіону активізувалася виставкова робота. У Запорізькому краєзнавчому музеї було відкрито виставки: «Хижі звірі запорозьких степів», «російський терор об'єктів Дніпровської ГЕС 2022-2023 рр.», «Український мрійник», присвячена 155-річчю українського письменника, педагога та громадського діяча Миколи Федоровича Чернявського, оновлено та доповнено

виставку «На шляху до Незалежності», «Запоріжжя – край козацький», відновлено експозиційний зал «Майдан. Початок Незалежності», «Хрестом та мечем», експозиція «Війна за Незалежність», «Спадщина Кобзаря», «Маскувальний АРТ» (Офіційна сторінка ЗОКМ в ФБ). Національний заповідник «Хортиця», зважаючи на обмеженість перебування цивільного населення на острові, у музейних студіях «Місто за порогами» та у колоборації з іншими музеями презентували ряд виставок: «Російсько-українські війни XII–XXI ст.: Свята Софія свідчить», «... Бо ми браття козацького роду» (козацькі ктитори Києво-Печерської лаври), «Нові надходження до фондів Національного заповідника «Хортиця»», «Виставка, присвячена Дню вшанування захисників Донецького аеропорту», «Виставка вишиваних виробів до Дня вишиванки» (Звіт про роботу Національного заповідника «Хортиця» у 2023 р., 2024, арк. 14).

З цього різноманіття виставок звертаємо Вашу увагу на три. Перша – «Нові надходження до фондів Національного заповідника «Хортиця»» була відкрита у музейних студіях заповідника «Місто за порогами». На ній представлені пам'ятки археології знайдені на узбережжі острова Хортиця у 2023 р. Після зруйнування греблі Каховської ГЕС рівень води у р. Дніпро становить від -4,64 м до -1,92 м від нормального підпірного рівня (Муленко, 2023, с. 354), і пам'ятки опинилися на відкритому доступі. Знайдені артефакти датуються часом від епохи енеоліту до XIX ст., і доповнюють історію Хортиці та прилеглих до неї територій, дозволяють внести уточнення меж археологічних пам'яток, які раніше були затоплені.

Експозиція Запорізького обласного краєзнавчого музею «Війна за Незалежність», яка була відкрита 22 лютого 2024 р. Це друга експозиція, яка присвячена подіям 2014–2024 рр. Перша експозиція «АТО – війна за Незалежність» була відкрита у серпні 2015 р., але була розібрана після повномасштабного вторгнення росії для збереження особистих даних військових, які були представлені на ній. І вже нова експозиція «Війна за Незалежність» розповідає події Новітньої російсько-української війни, основний акцент зроблений на події після повномасштабного вторгнення РФ. Тут представлено понад 200 унікальних експонатів: озброєння Збройних сил України, особисті речі наших воїнів, матеріали про діяльність волонтерів, капеланів, фото і відео матеріали про окупацію сіл і міст Запорізької області. Також в експозиції представлена зброя, якою ворог атакує Запоріжжя: уламки шахедів, різноманітних ракет тощо (Офіційна сторінка ЗОКМ в ФБ). Третя виставка, також відкрита у краєзнавчому музеї 4 квітня 2024 р. у колоборації з волонтерською організацією «Під парасолькою» – «Маскувальний АРТ» (Офіційна сторінка ЗОКМ в ФБ). Волонтерська організація займається створенням маскувальних

сіток для потреб Збройних сил України, саме під час такої клопіткої праці виникла ідея створення арт об'єктів на основі маскувальних сіток. Така творча робота дозволяє волонтерам не тільки «не перегоріти», але і надихає оточуючих, залучає більшу кількість людей до волонтерської діяльності. Під час роботи з волонтерами, люди не тільки допомагають нашій армії, але і поліпшують самопочуття: відчуття приналежності до «чогось більшого і вагомого» (Маскувальний арт, 2024).

З експозиційною роботою тісно пов'язана екскурсійна. Окремо цей вид діяльності зазначається тому, що він не обмежується лише виставками та експозиціями. Наприклад, у 2022 р. Запорізький обласний краєзнавчий музей спільно з управлінням туризму та курортів при ЗОДА проводив пішохідні екскурсії «Вулицями старого Олександрівська» для внутрішньо переміщених осіб.

Отже, експозиційна робота – створення виставок, експозицій, не тільки дозволяє проводити документування подій Новітньої російсько-української війни, але дає змогу як музейним співробітникам, так і відвідувачам зменшити прояви отриманої травми. Терапевтичними методами є: відчуття колективного, а саме – належності до певної групи; мистецтво у різноманітних проявах; залученість до справи; відчуття «як було колись»; самоідентифікація: гордість за предків і сучасників, гордість за українців.

Наступним важливим видом діяльності музейних установ Запорізького регіону є «просвітницька» робота. До цього виду належать проведення лекцій, майстер-класів. Саме цей вид діяльності дозволяє зробити більш ефективною терапію травм. Враховуючи безпекову ситуацію в регіоні лекції проводилися у змішаному форматі: офлайн та онлайн. Так, Національний заповідник «Хортиця» у 2022 році провів наступні лекції: для поранених бійців у Запорізькому військовому госпіталі, «Острів Хортиця» для тимчасово переміщених осіб в санаторії «Запоріжсталь», «Особливості організації екскурсійної діяльності в Національному заповіднику «Хортиця» для студентів Одеського національного технологічного університету, «Хортиця багатогранна», «Меноніти в історії нашої землі», «Козацька символіка в емблематиці ЗСУ», «Козацькі люльки», «Плазуни о. Хортиця» (Звіт про роботу Національного заповідника «Хортиця» у 2022 р., 2023, арк. 11). Цей вид діяльності було продовжено і у 2023–2024 рр. (Звіт про роботу Національного заповідника «Хортиця» у 2023 р., 2024, арк. 12).

Співробітники Запорізького краєзнавчого музею у 2022 р. проводили лекції для малечі по четвергам (Водоп'ян, 2022, с. 166), співпрацювали з хабами для переселенців, які замовляли лекції «Олександрівськ – Запоріжжя», «Заселення краю», «Майдан – початок Незалежності» тощо. Проведення лекцій передбачає

не тільки монолог лектора, а й колективну рефлексію. Інтелектуальне спілкування у закритій, хоч і тимчасовій групі, дозволяє вийти з травматичного стану та допомагає змістити акценти з травмуючих обставин на саморозвиток.

Близьким до прослуховування лекцій видом діяльності є проведення майстер-класів. Як правило, головною метою їхнього проведення є ознайомлення з традиційними для українців обрядовими діями та промислами, такими, як писанкарство, створення ляльок-мотанок, традиційна українська вишивка тощо (Звіт про роботу Національного заповідника «Хортиця» у 2023 р., 2024, арк. 14). Під час участі у майстер-класі відвідувачі не тільки дізнаються нову інформацію з історії, етнографії, повсякденності українців, а й самі залучаються до активностей. Завдяки цьому, а саме: малюванню, підбору кольорів, залученню дрібної моторики, відбувається закріплення терапевтичного ефекту.

24 серпня 2022 р. у День Незалежності України в Запорізькому краєзнавчому музеї було започатковано новий мистецький проєкт «Зброя культури»: вперше відпрацьовану зброю перетворили на артоб'єкти. В укрітті краєзнавчого музею, під час повітряної тривоги, народні майстри Сергій Москаленко, Ірина та Анастасія Ковальови розписали корпус протитанкового ракетного комплексу Фагот, провели майстер-клас, розповіли про унікальність символіки та продемонстрували основні прийоми петриківського розпису. До майстрів долучилися керівник Запорізької ОВА та керівники усіх п'яти районів області (Коробова, 2022, с. 163). Вже 15 вересня в рамках цього проєкту митці, волонтери та військові розписали тубус від протитанкового гранатомета АТ4. Він став другим експонатом майбутньої виставки.

Наступного тижня до рук запорізьких митців передали близько десятка подібних речей. І вже 14 жовтня 2022 р. в Запорізькому обласному краєзнавчому музеї відкрилася виставка «Зброя культури», присвячена Дню захисників і захисниць України (Коробова, 2022, с. 169). На використаних гільзах, тубусах та ящиках від снарядів народні майстри відтворили духовний код кожного українця: характерника, Козака Мамає, Тризуб, Дерево життя, орнаменти української вишиванки, фантастичних звірів Марії Примаченко, українського захисника з синьо-жовтим прапором, різнобарвні квіти (Коробова, 2022, с. 169-173). Зазначена виставка була не тільки суто виставкою, але і аукціоном на якому збирали кошти на потреби ЗСУ (Коробова, 2022, с. 173).

Проєкт «Зброя культури» продовжується і надалі. Використання цього проєкту під час подолання травми має кілька важливих аспектів: лікування через мистецтво, а саме написання таких незвичних художніх творів; долученність до творчої та інтелектуальної спільноти – отримання нових знань

та вмінь; дієва допомога Збройним силам України – відчуття причетності до важливої справи.

Ще одним важливим видом діяльності музеїв м. Запоріжжя стала науково-дослідна робота. Отриманий травматичний досвід музейники намагаються переосмислити на рівні наукового пізнання, що відобразилося не тільки у реалізації індивідуальних досліджень, але і проведенні семінарів, круглих столів та науково-практичних конференцій. У Національному заповіднику «Хортиця» проведено: V всеукраїнський семінар «Сучасний музейний простір: проблеми, перспективи, інновації». (30.06.2022 р.), круглий стіл «Місце та роль Хортиці на різних етапах становлення української державності» (28.07.2022 р.), X науково-практичну конференцію «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці» (15-19.12.2022 р.) (Звіт про роботу Національного заповідника «Хортиця» у 2022 р., 2023, арк. 8), VI всеукраїнський семінар «Сучасний музейний простір: проблеми, перспективи, інновації» (30.11.2023 р.), XI науково-практичну конференцію «Історія запорозького козацтва в пам'ятках та музейній практиці» (14-15.12.2023 р.) (Звіт про роботу Національного заповідника «Хортиця» у 2023 р., 2024, арк. 5). У Запорізькому обласному краєзнавчому музеї – Круглий стіл до річниці повномасштабного вторгнення росії «Рік боротьби. Запорізька область» (24.02.2023 р.), міжнародна наукова онлайн конференція «Вплив воєнних подій, техногенних та антропогенних чинників на пам'ятки археології» (10.08.2023 р.) (Водоп'ян, 2022, с. 162-169).

Вище проаналізовано лише частину видів діяльності музейних закладів Запорізького регіону. Розуміючи усю складність ситуації, в якій опинилося українське суспільство та з метою подолання колективного травматичного досвіду та необхідністю розвінчання ідеологічних міфів, якими оперує російська федерація, музейні установи переформатували свою роботу (Звіт про роботу Національного заповідника «Хортиця» у 2023 р., 2024; Водоп'ян, 2022, с. 162-169; Звіт про роботу Національного заповідника «Хортиця» у 2022 р., 2023). Волонтерство різноманітних напрямів: від допомоги ЗСУ до моральної і матеріальної підтримки колег; інформаційний спротив; просвітництво; колоборації – це все спрямоване на подолання травми отриманої під час подій Новітньої російсько-української війни.

На сьогоднішній день війна є незавершеною. Колективна травма українців стає більш масштабною та поглиблюється. Враховуючи складність ситуації, за ініціативою органів влади різних рівнів, публічних осіб, психологів, у суспільстві поширюються програми спрямовані на роботу з подолання травматичного досвіду (Супервізійні групові сесії, 2023). Музейні установи, маючи величезний досвід роботи з різноманітними соціальними та віковими

групами, готові долучитися до згаданих вище програм.

Можна стверджувати, що і Запорізький обласний краєзнавчий музей, і Національний заповідник «Хортиця» будуть продовжувати означені вище види діяльності для подолання травматичного досвіду. Проте, слід зауважити, що для оптимізації терапевтичних заходів доцільно розробити локальні програми з обов'язковим залученням психологів-практиків. Так 10.04.2024 р. Запорізькою військовою адміністрацією було знято заборону на проведення прийому відвідувачів заповідником у північно-східній частині о. Хортиця. Це дозволяє використати природно-ландшафтне різноманіття острова для терапевтичної роботи, яка включатиме не тільки екскурсійне обслуговування, але й тематичне, неформальне спілкування з групами. Територія заповідника дозволяє для подолання травм використовувати методи саденотерапії, дендротерапії, ландшафтно-арт-терапії, іпотерапії.

На думку дослідника травм та їхнього подолання П. Горностая до конструктивних методів подолання травматичного досвіду належать: групові ритуали присвячені травматичним подіям, колективне обговорення і спогади, колективна творчість (Чорна, 2021, с. 12-13). Враховуючи вищесказане, локальна програма реабілітації груп травмованих на базі музейних закладів Запорізького регіону має передбачати наступне:

- Формування груп, які будуть проходити реабілітацію. Це мають бути невеликі за чисельністю групи (до 10 осіб);

- Тривалість реабілітації має бути не менше 1 місяця. Передбачається не менше трьох зустрічей на тиждень;

- Процес реабілітації має містити три умовних блоки: 1) «знайомство»: члени групи знайомляться між собою. На цьому етапі доцільні різноманітні екскурсії. 2) «обговорення». На цьому етапі є важливим вивести людей на емоційні, відверте обговорення травматичного досвіду. !Важливо: з повагою вислухати кожного і проговорити усі деталі. 3) «терапія». Колективна творча робота (малювання, заняття українськими традиційними промислами, створення книги тощо) – адже травма переосмислена через творчість стає неактуальною (Чорна, 2021, с. 20);

- Важливим є також підтримання контактів з групою після завершення реабілітації.

Висновки.

На 2024 р. українське суспільство перебуває у стані колективної травми з тенденцією до її поглиблення, саме тому надзвичайно актуальним є питання реабілітації та відповідної терапії. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що традиційні для музейних установ види діяльності: експозиційна, просвітницька та наукова, не тільки

дозволяють документувати події Новітньої російсько-української війни, зберігати пам'ятки історії та культури, формувати національну ідентичність, а також виконують терапевтичні функції у подоланні травматичного досвіду. Методики, які при цьому використовуються можуть відрізнятися інтенсивністю та формами, відповідно до вимог кожної окремої реабілітаційної групи.

Перевагою використання музейних установ під час терапії травм є напрацьований досвід роботи з відвідувачами. І Запорізький обласний краєзнавчий музей, і Національний заповідник «Хортиця» у своїй діяльності активно використовують різноманітні форми роботи з відвідувачами, які не обмежуються простою ретрансляцією інформації, а спрямовані, головним чином, на переосмислення, а інколи – і на заміщення негативного досвіду. Це дозволяє пом'якшити отриману травму та прискорити її подолання. Більш того, завдяки активній роботі

музейних установ м. Запоріжжя відбувається залучення до терапії більшої кількості реципієнтів з різних соціальних груп та вікових категорій. Зазначені музеї планують вдосконалювати вже існуючі та впроваджувати нові методи та форми роботи як з музейними працівниками, так із відвідувачами. З цією метою передбачено активне використання грантових проєктів та залучення досвіду європейських країн, а саме – відкриття нових локацій в музеях та реалізація спеціальних програм для реабілітації та подолання травм.

Отже, враховуючи вищесказане, можна стверджувати, що музейні установи мають необхідні ресурси, зв'язки з мистецькими, громадськими та волонтерськими організаціями і, найголовніше – практичний досвід, що, в цілому, робить можливим їхнє використання як бази для проведення реабілітації та мінімізації впливу травми на українське суспільство.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- «7 кроків до подолання травми та проживання складних часів». (2024). Відновлено з <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-vidnovytsia-pislia-travmatychnoi-podii-7-krokv-do-podolannia-travmy-ta-prozhyvannia-skladnykh-chasiv>
- «Маскувальний Арт»: як запорізькі волонтери нудну роботу перетворили на мистецтво – в усіх сенсах. (2024). Відновлено з <https://mig.com.ua/maskuvalnyj-art-iak-zaporizki-volontery-nudnu-robotu-peretvoryly-na-mystetstvo-v-usikh-sensakh/>
- Водоп'ян, В. (2022). Вистоїмо! Переможемо! Збережемо! *Музейний вісник*, 22, 162-169.
- Гомеюк, Г. (2022). *Робота з подолання колективної травматизації в рамках розбудови миру. Практичні рекомендації*. Відновлено з <https://oou.org.ua/2022/03/29/robo-ta-z-podolannya-kolektyvnoyi-travmatyzacziyi-v-ramkah-rozbudovy-myru/>
- Горностай, П. (2022). *Подолання колективних травм у контексті інтеграції України в європейський культурно-історичний простір*. Відновлено з <http://gorn.kiev.ua/Gorn2022-3.pdf>
- Гулюк, С. (2023). *Чи з'явиться в Україні Музей війни і яким він може бути – інтерв'ю з істориком Ігорем Пошивайлом*. Відновлено з <https://bzh.life.ua/lyudi/1684774954-chi-z-yavitsya-ukrayini-muzey-viyni-i-kim/>
- Даниленко, Л. (2023). Терапія травми: художня концепція подолання колективного болю (на прикладі творів сучасної української прози). *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Збірник наукових праць (філологічні науки)*, 31, 46-55. Відновлено з <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/612/561>
- Даценко, С. (2023). Музей війни. Виклики сучасності та перспективи. *INSULA*, 6/2, 23-42. Відновлено з <https://insula.in.ua>
- Звіт з праці. Національний заповідник «Хортиця», 1 квартал 2022 р. (Форма 1-ПВ (квартальна)). (2022). *Науковий архів Національного заповідника «Хортиця»*.
- Звіт про діяльність музейного закладу за 2021 р. КЗ «Запорізький обласний краєзнавчий музей» (Форма № «8-НК»). (2022). *Поточний архів КЗ «Запорізький обласний краєзнавчий музей» ЗОР*.
- Звіт про діяльність музейного закладу за 2021 р. Національний заповідник «Хортиця» (Форма № «8-НК»). (2022). *Науковий архів Національного заповідника «Хортиця»*.
- Звіт про роботу Комунального закладу «Запорізький обласний краєзнавчий музей» Запорізької обласної ради за 2023 рік. (2024). *Поточний архів КЗ «Запорізький обласний краєзнавчий музей» ЗОР*.
- Звіт про роботу Національного заповідника «Хортиця» у 2022 році. (2023). *Науковий архів Національного заповідника «Хортиця»*.
- Звіт про роботу Національного заповідника «Хортиця» у 2023 році. (2024). *Науковий архів Національного заповідника «Хортиця»*.
- Карут, К. (2022). *Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів*. Київ: ДУХ І ЛІТЕРАТУРА.
- Коробова, І. (2022). «Зброя культури». *Музейний вісник*, 22, 169-173.
- Лазарюк, В. (2023). Колективна психологічна травма в умовах надзвичайної ситуації російської збройної агресії проти України. *III Міжнародна наукова конференція «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»* (с. 174-177). Відновлено з https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41130/2/MCTD_2023_Lazaryuk_V-Collective_psychological_174-177.pdf
- Левченко, В., & Ковальова, Н. (2022). Музей і війна. Нотатки про долю культурної спадщини. *Докса*, 2(38), 98-110. Відновлено з <http://doks.a.onu.edu.ua/article/view/283066>

- Мерзлякова, О. (2023). Травма війни: розмаїття викликів та їх подолання (узагальнення досвіду кризового консультування). *Імідж сучасного педагога*, 5(212), 5-11. Відновлено з https://lib.iitta.gov.ua/737007/1/Merzliakova_the%20trauma%20of%20war.pdf
- Міністерство культури і інформаційної політики про організацію для співробітників музеїв онлайн-воркшопи з подолання психологічних травм від війни. (2024). Відновлено з <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3811622-dla-pracivnikiv-muzeiv-startuut-vorksopi-z-podolanna-psihologicnih-travm-vid-vijni-mkip.html>
- Музей «Голоси Мирних». (2024). Відновлено з <https://akhmetovfoundation.org/news/yak-podolaty-travmu-viyny-porady-psyhologa-na-prykladah-realnyh-istoriy-z-muzeju-golosy-myrnyh-fondu-rinata-ahmetova>
- Муленко, М. (2023). Вплив руйнування Каховської ГЕС на гідрологічний режим острова Хортиця. *INSULA*, 6, 351-355. Відновлено з <https://insula.in.ua>
- Офіційна сторінка ЗОКМ в ФБ. (2024). Відновлено з <https://www.facebook.com/share/75zawGptPkZiqPRa>
- Публічна дискусія «Національні травми: чи відлунують вони у житті сучасників, і чи є шлях до зцілення?». (2018). Відновлено з <https://holodomormuseum.org.ua/anons/publiczna-diskusiya-nacionalni-travmi-chi-vidlunyuyut-voni-u-zhitti-suchasnykiv-i-chi-ye-shlyakh-do-zcilennya/>
- Пушонкова, О., & П'янзін, С. (2023). Культура пам'яті у мистецьких рефлексіях війни (на прикладі проєкту: візуальні виміри пам'яті). *Культурологічний альманах*, 3, 304-311. Відновлено з <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/261/244>
- Супервізійні групі сесії Програми «Допомога допомагаючим». (2023). Відновлено з <https://www.prostir.ua/?news=supervizijni-hrupovi-sesiji-prohramy-dopomoha-dopomahayuchym>
- Фролова, Н. (2023). Феномен колективної травми в контексті сучасного українського досвіду її проживання. *Габітус*, 46, 199-203. Відновлено з <http://habitus.od.ua/journals/2023/46-2023/32.pdf>
- Чорна, Л. (Ред.). (2021). *Групові ресурси подолання наслідків негативних соціальних явищ*. (Практичний посібник). Кропивницький : Імекс-ЛТД.
- Щокань, Г. (2023, Липень 5). Музей у повномасштабну війну: арт-прихисток, локальні історії та надія на переконливе «до завтра». *Українська правда*. Відновлено з <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/07/5/255223/>
- Amodeo, G. (2022). Trauma and Autotheory in an Expanded Practice of Life Drawing. *Arts*, 11, 80. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/363064179_Trauma_and_Autotheory_in_an_Expanded_Practice_of_Life_Drawing
- Særkjær, Ch. (2024). Visitor voices in the museum space: sharing art experiences as a dialogic mode in museum communication. *Conjunctions. Transdisciplinary journal of cultural participation*, 11, 1. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/379770873_Visitor_voices_in_the_museum_space_sharing_art_experiences_as_a_dialogic_mode_in_museum_communication

REFERENCES

- “7 steps to overcoming trauma and living through difficult times”. (2024). Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/yak-vidnovytysia-pislia-travmatychnoi-podii-7-kroktiv-do-podolannia-travmy-ta-prozhyvannia-skladnykh-chasiv>
- “Disguise art”: How Zaporizhzhia volunteers turned boring work into art – in every sense. (2024). Retrieved from <https://mig.com.ua/maskovalnyj-art-iak-zaporizki-volontery-nudnu-robotu-peretvoryly-na-mystetstvo-v-usikh-sensakh/>
- Amodeo, G. (2022). Trauma and Autotheory in an Expanded Practice of Life Drawing. *Arts*, 11, 80. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/363064179_Trauma_and_Autotheory_in_an_Expanded_Practice_of_Life_Drawing
- Caruth, C. (2022). *Listening to Trauma: Conversations with Leaders in the Theory and Treatment of Catastrophic Experience (Interviews and Photography by Cathy Caruth)*. Kyiv: Dukh i literatura.
- Chorna, L. (Ed.). (2021). *Group resources for overcoming the consequences of negative social phenomena*. (Practical guide). Кропивницький: Імекс-ЛТД.
- Danylenko, L. (2023). Trauma therapy: literary concept of overcoming collective pain (considering the works of modern Ukrainian prose). *Literary process: methodology, names, trends. Collection of scientific papers (philological sciences)*, 31, 46-55. Retrieved from <https://litp.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/612/561>
- Datsenko, S. (2023). The Museum of War. Current challenges and prospects. *INSULA*, 6/2, 23-42. Retrieved from <https://insula.in.ua>
- Frolova, N. (2023). Collective trauma phenomenon in the Context of the present day Ukrainian going-through – it experience. *Habitus*, 46, 199-203. Retrieved from <http://habitus.od.ua/journals/2023/46-2023/32.pdf>
- Gornostai, P. (2022). *Coping collective traumas in the context of Ukraine's integration into European cultural-historical space*. Retrieved from <http://gorn.kiev.ua/Gorn2022-3.pdf>
- Homeniuk, H. (2022). Working to overcome collective trauma as part of peacebuilding. *Practical recommendations*. Retrieved from <https://oou.org.ua/2022/03/29/robota-z-podolannya-kolektyvnoyi-travmatyzaciyi-v-ramkah-rozbudovy-myru/>
- Huliuk, S. (2023). *Will there be a War Museum in Ukraine and what could it be like – an interview with historian Ihor Poshyvaylo*. Retrieved from <https://bzh.life.ua/lyudi/1684774954-chi-z-yavitsya-ukrayini-muzej-viyni-i-kim/>
- Korobova, I. (2022). “Weapons of culture”. *Museum Bulletin*, 22, 169-173.
- Labour report. Khortytisia National Reserve, 1st quarter of 2022. (Form 1-PV (quarterly)). (2022). *Scientific archive of the Khortytisia National Reserve*.

- Lazaryuk, V. (2023). Collective psychological trauma in the conditions of the emergency situation of Russian armed aggression against Ukraine. *III International scientific conference "Military conflicts and man-made disasters: historical and psychological consequences"*, (pp. 174-177). Retrieved from https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41130/2/MCTD_2023_Lazaryuk_V-Collective_psychological_174-177.pdf
- Levchenko, V., & Kovalova, N. (2022). Museum and War. Notes on the Destiny of cultural heritage. *Абзац*, 2(38), 98-110. Retrieved from <http://doksia.onu.edu.ua/article/view/283066>
- Merzliakova, O. (2023). The trauma of war: diversity of challenges and their overcoming (summary of crisis counseling experience). *The image of a modern teacher*, 5(212), 5-11. Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/737007/1/Merzliakova_the%20trauma%20of%20war.pdf
- Mulenko, M. (2023). Impact of the destruction of the Kakhovka HPP on the hydrological regime of Khortytsia Island. *INSULA*, 6, 351-355. Retrieved from <https://insula.in.ua>
- Museum "Voices of the Peaceful". (2024). Retrieved from <https://akhmetovfoundation.org/news/yak-podolaty-travmu-viyny-porady-psyhologa-na-prykladah-realnyh-istoriy-z-muzeyu-golosy-myrnyh-fondu-rinata-ahmetova>
- Official Facebook page of the ZOСM. (2024). Retrieved from <https://www.facebook.com/share/75zawGptPkZiqPRa>
- Public discussion "National traumas: do they reverberate in the lives of our contemporaries, and is there a way to heal?". (2018). Retrieved from <https://holodomormuseum.org.ua/anons/publicna-diskusiya-nacionalni-travmi-chi-vidlunyuyut-voni-uzhitti-suchasnikiv-i-chi-ye-shlyakh-do-zcilennya/>
- Pushonkova, O., & Pianzin, S. (2023). Culture of memory in artistic reflections on War (based on the Project "War in Ukraine: visual dimensions of memory"). *Cultural almanac*, 3, 304-311. Retrieved from <https://almanac.npu.kiev.ua/index.php/almanac/article/view/261/244>
- Report on the activities of the museum institution for 2021. Khortytsia National Reserve (Form No. 8-NK»). (2022). *Scientific archive of the Khortytsia National Reserve*.
- Report on the activities of the museum institution for 2021. Municipal institution "Zaporizhsky Regional Museum of Local Lore" (Form No. 8-NK). (2022). *Current archive Municipal institution "Zaporizhsky Regional Museum of Local Lore"*.
- Report on the work of the Khortytsia National Reserve in 2022. (2023). *Scientific archive of the Khortytsia National Reserve*.
- Report on the work of the Khortytsia National Reserve in 2023. (2024). *Scientific archive of the Khortytsia National Reserve*.
- Særkjær, Ch. (2024). Visitor voices in the museum space: sharing art experiences as a dialogic mode in museum communication. *Conjunctions. Transdisciplinary journal of cultural participation*, 11, 1. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/379770873_Visitor_voices_in_the_museum_space_sharing_art_experiences_as_a_dialogic_mode_in_museum_communication
- Shchokan, H. (2023, July 5). A museum in a full-scale war: artistic refuge, local stories, and hope for a convincing "see you tomorrow". *Ukrainian Truth*. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/columns/2023/07/5/255223/>
- Supervision group sessions of the Programme "Helping those who help". (2023). Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=supervizijni-hrupovi-sesiji-prohramy-dopomoha-dopomahayuchym>
- The Ministry of Culture and Information Policy on organising online workshops for museum staff to overcome psychological trauma from the war. (2024). Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3811622-dla-pracivnikov-muzeiv-startuut-vorksopi-z-podolanna-psihologichnih-travm-vid-vijni-mkip.html>
- Vodopian, V. (2022). We will survive! We will win! We will save! *Museum Bulletin*, 22, 162-169.
- Work report Municipal institution "Zaporizhsky Regional Museum of Local Lore" of the Zaporizhzhia Regional Council for 2023. (2024). *Current archive Municipal institution "Zaporizhsky Regional Museum of Local Lore"*.

Soviet Paramilitary Formations Collaborative Nature in Western Ukrainian Lands During the Final Stage of the Second World War and First Postwar Years: Interdisciplinary Scientific Problem Formulation Through the Modern National Historiography Prism

UDC: 356.16(477.8)

DOI: <https://doi.org/10.15421/172494>**Shcheglov Andrii**Ph.D., <https://orcid.org/0000-0002-6484-0864>, deepinfaith2202@gmail.com*Hetman Petro Sahaidachny National Army Academy (Lviv, Ukraine)*

Abstract

Relevance. The large-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine, including the temporary occupation of part of our country and the repression against the local population, necessitates a re-evaluation of domestic historiographical studies on the restoration of Soviet power in Western Ukraine during the final stage of World War II through the lens of collaborationism.

The purpose of the study is to study the collaborationist activities of Soviet paramilitary formations in Western Ukrainian territories during the final stage of World War II and the early postwar years, serving the interests of Stalin's totalitarian regime, through the formulation and exploration of new interdisciplinary issues.

Results. The mentioned formations and their participants cannot be categorized within the conventional understanding of collaborationism and collaborators of that historical period. The reasons, nature, essence, and outcomes of the involvement and combat of some residents of Western Ukraine on the side of Stalin's totalitarian regime – targeting not only members of the OUN-UPA but also primarily the rural Ukrainian civilian population – highlight certain characteristics of collaborationist activity in their actions. These activities were utilized by the repressive-punitive NKVD organs both to provoke interethnic Polish-Ukrainian conflict and to escalate tensions on social and interpersonal levels. An original interdisciplinary interpretation is proposed to examine the causes, nature, and consequences of the participation of some local residents in Soviet extermination battalions as auxiliary structures of the Soviet repressive-punitive organs in their struggle against the Ukrainian national liberation movement. This will be achieved through a critical interpretation of the current contributions of national historiography on the issue of collaborationism.

Conclusions. A comprehensive characterization has been provided of the preliminary findings of contemporary national historiography regarding Soviet paramilitary formations in Western Ukraine during the final stage of World War II and the early postwar years.

Keywords: Extermination battalions, Soviet Union, wartime collaboration, NKVD, OUN, Ukrainian Insurgent Army

Колаборантський характер радянських парамілітарних формувань на заході України на завершальному етапі другої світової війни та в перші повоєнні роки в оцінці сучасної української історіографії

Щеглов Андрій*Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (Львів, Україна)*

Анотація

Актуальність. Широкомасштабна агресія РФ проти України із тимчасовою окупацією частини нашої держави та репресії проти місцевого населення вимагають переглянути напрацювання вітчизняної історіографії відновлення радянської влади на Заході України на завершальному етапі Другої світової війни крізь призму концепту колабораціонізму.

Мета дослідження – дослідити колаборантські прояви радянських парамілітарних формувань на західноукраїнських землях на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки в інтересах сталінського тоталітарного режиму через постановку та розкриття нової міждисциплінарної проблематики.

Результати. Вказані формування та їхніх учасників не можна віднести до усталеного розуміння колабораціонізму й колаборантів відповідного історичного періоду. Причини, характер, сутність та результати вступу та боротьби частини мешканців західноукраїнського краю на боці сталінського тоталітарного режиму проти не тільки учасників ОУН-УПА, але цивільного, переважно українського, сільського населення, дозволяють виокремлювати у їхній діяльності ознаки колаборантської діяльності, що використовувалися репресивно-каральними органами НКВС, як через провокацію міжнародного польсько-українського конфлікту, так і ескалацію протистояння на соціально-побутовому та міжособистісному ґрунті. Пропонується оригінальна міждисциплінарна інтерпретація причин, характеру та наслідків співучасті частини місцевого населення у винищувальних батальйонах як допоміжних структурах радянських репресивно-каральних органів в боротьбі з українським національно-визвольним рухом через критичну інтерпретацію здобутків сучасної вітчизняної історіографії проблематики колабораціонізму.

Висновки. Комплексно охарактеризовано попередні результати вивчення сучасною вітчизняною історіографією радянських парамілітарних формувань на Заході України на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки.

Ключові слова: колабораціонізм, винищувальні батальйони, Радянський Союз, НКВС, ОУН, УПА

Стаття надійшла / Article arrived: 03.08.2024

Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2024

Вступ.

Реалії сьогодення – повномасштабна агресія Російської Федерації проти України, тимчасова окупація частини її суверенної території, репресії проти місцевого населення вимагають переглянути попередні напрацювання вітчизняної історії щодо характеристики відновлення радянської влади на Заході України на завершальному етапі Другої світової війни, дослідити цей процес крізь призму окупаційного режиму, звернути особливу увагу на явище співпраці корінного населення із новою владою.

Мета дослідження: дослідити колаборантські прояви радянських парамілітарних формувань на західноукраїнських землях на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки в інтересах сталінського тоталітарного режиму через постановку та розкриття нової міждисциплінарної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Прояви колабораціонізму перебувають у сфері зацікавлень українських науковців. До останніх праць, які порушують цю проблематику, належать розвідки М. Гетьманчука (2022), О. Зубченка (2022), О. Калішук (2023), М. Рубашенка (2023), Р. Степанишина (2023), Л. Трофимович (2023). Що стосується проблематики винищувальних батальйонів на теренах України, то, на нашу думку, провідними вітчизняними дослідниками є В. Ільницький (2009, 2011 (у співпраці з М. Галівим)), В. Ковальчук В. та А. Яремчук (2019), Х. Кульгавець (2009), Т. Ремарчук (2008), Г. Стародубець (2010а, 2010b) та інші.

Результати дослідження.

Явище колабораціонізму на західноукраїнських землях.

Досліджуючи питання природи радянської державності в Україні, знаний український правник Іван Терлюк доходить справедливого висновку – вона ніколи не була справжньо українською, національною у етнокультурному сенсі. Натомість, мова йде про “радянську державність (чи державу) в Україні”, яка була нав’язана ззовні, мала широко обмежену автономію, розвивалася у рамках “іншої” радянської – російської (більшовицької) тоталітарної держави та системи права (Терлюк, 2022, с. 106).

Встановивши контроль над західноукраїнськими землями за допомогою військової сили, Радянський Союз надав легітимності їх включенню до свого складу та розпочав комплексну радянізацію – спектр соціально-економічних, політичних, національно-культурних та репресивно каральних заходів, які, за своєю суттю, були формою радянської окупації (Боднарчук, 2022, с. 33).

Історикиня Оксана Калішук стверджує принципову відмінність між явищем колабораціонізму в Україні в роки Другої світової війни та сьогоденням. Вона наголошує на факті тогочасного розподілу

українських земель між різними країнами і, як наслідок, відсутності сприйняття у частини громадян цих країн як власних. Тобто співпраця з новою владою не трактувалася ними як зрада. Натомість, сьогодні є чітка приналежність колаборантів до міжнародно визнаної української держави (Калішук, 2023, с. 111).

На тогочасне бездержавне становище українців, яке призводить до низки умов та застережень звертає увагу і львівська історикиня Лілія Трофимович. Навіть більше – вона характеризує український колабораціонізм як явище, яке стало можливим внаслідок відсутності держави, втрати моральних орієнтирів народу. Масштаб цього явища значно посилювала жорстокість німецького та радянського окупаційних режимів, а для колаборантів та осіб які вступили на службу до окупаційних армій та інших силових підрозділів, така співпраця чи служба часто була єдиним засобом фізичного виживання та не мала якогось ідеологічного або політичного підґрунтя (Трофимович, 2023, с. 86).

На думку львівського історика Миколи Гетьманчука, “будь-який випадок зради, безумовно, можна вважати прикладом колабораціонізму, але не кожний випадок колабораціонізму, як засвідчила практика Другої світової війни, став проявом зради свого народу” (Гетьманчук, 2022, с. 147).

Масштаби колабораціонізму зростали паралельно із розвитком засобів масової інформації. З цієї точки зору, досліджуване явище в Західній Європі було на порядок меншим під час Першої ніж у Другій світової війни (Степанишин, 2023, с. 19). На українських землях особливо відчутним був вплив як радянської так і німецької пропаганди.

Винищувальні батальйони – парамілітарні структури радянської влади та їх організація та призначення.

Щодо характеру, форм та способів співпраці частини населення Заходу України з радянським окупаційним режимом варто вказати важливе значення винищувальних батальйонів у процесі відновлення сталінським тоталітарним режимом контролю на відвоєнованих Червоною армією територіях.

Насамперед, у результатах свого дослідження Тарас Ремарчук вказує (з посиланням на монографію пізнього радянського періоду), що винищувальні батальйони були організовані ще 24 червня 1941 р. відповідно до постанови Раднаркому СРСР “Про охорону підприємств і установ та створення винищувальних батальйонів”, та “Про заходи по боротьбі з парашутними десантами та диверсантами противника в прифронтовій смузі”. Відповідно до їх змісту, відділи “стрибків” (так в народі називали винищувальні батальйони – А. Щеголов) організовувалися в усій прифронтовій зоні на добровільних засадах із партійного, комсомольського, радянського, профспілкового активу, робітників, службовців, селян та осіб, що не підлягали

військовому призову, але були фізично міцними та підготовленими у військовому відношенні. Їх завданням були охорона підприємств, установ, колгоспів і боротьба з ворожими диверсантами (Ремарчук, 2008, с. 193).

Як правило, начальники районних відділів внутрішніх справ або ж їх заступники призначалися командирами винищувальних батальйонів. Один із секретарів райкому виконував обов'язки заступника командира з політичної частини. Вимогами до кандидатів на посаду начальника штабу батальйону були знання військової справи, спроможність організувати бойову підготовку особового складу та оперативно-службову діяльність (Ільницький, 2011, с. 50).

9 жовтня 1944 р. був виданий спільний наказ Народного Комісаріату Внутрішніх Справ (далі – НКВС) та Народного Комісаріату Державної Безпеки (далі – НКДБ) з підписами Л. Берії та В. Меркулова “Про заходи з посилення боротьби з оунівським підпіллям і ліквідації озброєних банд ОУН у західних областях Української РСР”. У документі давалася вказівка провести різнопланові заходи по боротьбі з ОУН та УПА за допомогою Прикордонних та Внутрішніх військ НКВС, також пропонувалося масово залучити до цієї боротьби місцеве населення у формі груп сприяння при дільничних уповноважених міліції (Ремарчук, 2008, с. 194).

Історики Микола Галів та Василь Ільницький справедливо зажують, що з огляду на “звільнення” території України від нацистів завдання “стрибків” до кінця 1944 р. значно змінилися – відбулася переорієнтація на боротьбу з національно-визвольним рухом (Галів, & Ільницький, 2011, с. 198). У цьому контексті не зайве конкретизувати, що мова йде саме про український національно-визвольний рух, бо як вказують на початку своєї ґрунтовної історико-джерелознавчої розвідки зазначені вище автори “одним із механізмів боротьби радянської влади, зокрема структур НКВД-МВД і НКГБ-МГБ, з українськими повстанцями було формування (переважно з представників місцевого населення) так званих “истребительных батальйонов” (Галів, & Ільницький, 2011, с. 195), оскільки на цей час польське антикомуністичне підпілля “Армії Крайової” на Заході України фактично було ліквідоване радянськими репресивно-каральними органами після невдалого проведення операції “Буря” та наступних спроб встановлення контактів із частини Червоної армії навесні-влітку 1944 р., за якими стояла військова контррозвідка “СМЕРШ”.

Один із перших вітчизняних дослідників обраної проблематики Іван Білас також наголошує на зміні призначення “стрибків” на кінець 1944 р. – їх переорієнтації на боротьбу з українським національно-визвольним рухом (Білас, 1994, с. 258).

Історикиня Галини Стародубець виокремлює два основних чинника, які впливали на створення цих парамілітарних загонів. Першим чинником була банальна відсутність достатньої військової потуги на щойно “звільнених” теренах західних областей України в порівнянні з масштабами повстанського антирадянського руху опору в регіоні у 1944 році. Іншим – бажання створити прецедент співпраці з місцевим населенням, залучення його на своєму боці до збройної боротьби, використовуючи це в подальшому у власних пропагандистських цілях (Стародубець, 2010b, с. 173).

Винищувальні батальйони перебували у процесі перманентної реорганізації. “Масовий народний рух проти оунівського бандитизму” – таку ідею переслідувала комуністична влада в процесі їх організації та розвитку. Через це відбувалася все більша їх “українізація”. Наприкінці 1945 р. начальниками районних штабів почали призначати осіб, які знали українську мову, побут та специфіку життя людей західних регіонів України (Ільницький, 2011, с. 52).

Водночас, формування парамілітарних підрозділів із місцевих жителів у перший рік після повернення радянської влади на Захід України було надзвичайно повільним. Зокрема на Рівненщині до лютого 1945 року їх кількість була майже вп'ятеро меншою від запланованої, на Тернопільщині від червня 1944 року до січня 1945 року кількість винищувальних батальйонів скоротилася приблизно на 8%. Активізація формування “стрибків” спостерігається із другого півріччя 1945 року, особливо напередодні та під час “великої блокади” та напередодні виборів до Верховної Ради УРСР. В березні 1946 року у трьох галицьких областях було створено та діяло 1346 винищувальних батальйонів: у Львівській області – 356, у Станіславській – 428, Тернопільській – 562. Впродовж трьох перших місяців 1946 року кількість винищувальних батальйонів у західних областях України виросла втричі. У січні нараховувалось 1154 підрозділів, на середину березня – 3437. Більшовицька влада вважала їх створення та застосування батальйонів “одним із найважливіших заходів боротьби з бандами українсько-німецьких націоналістів” (Стародубець, 2010a, с. 171-172), які, очевидно, завдяки силовому забезпеченню згаданих вище виборів мали здійснити легітимізацію радянського режиму в західних областях України.

Рішенням партії й уряду від січня 1947 р. завдання з “остаточної ліквідації” збройного підпілля з МВС було перекладено на МДБ УРСР. Основною причиною було невиконання МВС цього завдання. Районні відділи та обласні управління МДБ перебрали на себе функції управління та координації “усім особовим складом відділів боротьби з бандитизмом, їх автотранспорт, майно, резиденти, агенти й інформатори, агентурні напрацювання,

арештовані учасники націоналістичного підпілля і його озброєних банд”, а також і особовий склад винищувальних батальйонів (Безсонюк, 2008, с. 148).

Директивою МДБ УРСР № 48 від 14 травня 1947 р. було уточнено та чіткіше визначено функції винищувальних батальйонів. У населених пунктах вимагалось створення “груп винищувальних батальйонів” у складі 10-20 осіб, які в ходили б до батальйону відповідного району. Ставилася вимога щодо підбору та надійних членів груп; доукомплектацію малочисельних та небоєздатних груп; розформовування “підозрілих” груп; створення нових груп у колгоспах; рекомендовано ретельно переглянути увесь особовий склад батальйонів до кінця травня 1948 р. Також директивою визначалось покращити оперативне обслуговування особового складу, кожну групу батальйону укомплектувати не менше двома активними агентами-інформаторами. Бойова служба організовувалась цілодобово. Таким чином, внаслідок вжитих зусиль, станом на 19 лютого 1947 р. кількість батальйонів у всіх західних областях УРСР становила 1909, з кількістю бійців – 35125 (Кульгавець, 2009, с. 379).

На початку 1948 року винищувальні батальйони використовувались вкрай неактивно у питаннях боротьби з повстанським рухом. За наявності внутрішніх військ саме вони виконували такої боротьби. Призначення “стрибків” загалом обмежувалося охороною промислових та господарських об’єктів, колгоспів, населених пунктів. Для прикладу в Станіславській області на початок квітня 1948 року нараховувалось 2126 у складі 169 груп, однак лише 46 таких груп використовувались для збройної боротьби з ОУН та УПА. 1 червня 1948 року ЦК КП(б)У своїм рішенням (постанова “Про покращення масово-політичної роботи, подальший розвиток колгоспного будівництва і ліквідацію залишків банд українсько-німецьких націоналістів у західних областях УРСР”) реорганізував такі підрозділи у групи охорони громадського порядку (Безсонюк, 2008, с. 151). Такі групи мали підпорядковуватись міністерству внутрішніх справ УРСР, тобто розпочався процес зворотнього передавання від МДБ. На серпень було передано у підпорядкування 19196 підготовлених членів батальйонів. Незважаючи на вимоги постанови, групи охорони громадського порядку створювалися нашвидкоруч, без належної перевірки учасників. Завдяки в тому числі інфільтрації членів ОУН, ставалися часті випадки захоплення та розброєння груп, захоплення їх озброєння. В період від серпня 1949 року до квітня 1949 року таких випадків було зафіксовано 62, захоплено 372 одиниць озброєння (Кульгавець, 2009, с. 379).

Отже, влітку 1948 року “стрибки” припинили своє існування, хоча їх учасники продовжували служіння радянському режиму. Одним із головних завдань

радянського режиму, для чого він використовував систему винищувальних батальйонів, Христина Кульгавець справедливо називає “нищення національно-визвольних прагнень одних українців руками інших українців” (Кульгавець, 2009, с. 378-379). Із нею погоджується дослідник Олег Безсонюк, який називає таку політику радянської влади “провокуванням громадянської війни, у якій по різні боки опинилися односельці, одні з яких відстоювали національну ідею – самостійність Україні, а бійці винищувальних батальйонів захищали радянський режим” та наголошує на великій кількості жертв протидіючих сторін (Безсонюк, 2008, с. 152).

На підтвердження намагань радянської влади створення ворожнечі між населенням регіону історик Тарас Ремарчук наводить влучну цитату з наради радянсько-партійного активу та репресивних органів Львівщини 18 лютого 1946 р. на якій керівник обкому КП(б)У І. Грушецький ставив таке завдання: “Вам потрібно в кожному селі до 1 березня створити винищувальні батальйони [...] Актив ми знаємо. Комсомольські організації є. Люди, які попрацювавши, пролили бандитську кров, уже втягнуті до цього тим же самим (Ремарчук, 2008, с. 195).

Залучення місцевого населення до винищувальних батальйонів та їх застосування.

Микола Галів та Василь Ільницький доводять, що факти участі місцевого населення у збройній боротьбі (винищувальних батальйонах, спеціальних провокативних бойових групах, які діяли під виглядом ОУН і УПА, групах самооборони або охорони громадського порядку тощо) або ж співпраця з окупаційними правоохоронними органами у формі доносів як правило відбувалися не з ідеологічних чи якихось інших переконань. Це відбувалося через вкрай невідгідне становище, яке дослідники характеризують як “між молотом і ковадлом” (Галів, & Ільницький, 2009, с. 195). Що ж стосується ідеологічної сторони участі у винищувальних батальйонах, то підбір серед місцевого населення здійснювався не тільки з колишніх учасників партизанських загонів, партійно-радянського активу, комсомольців, безпартійних, фізично здорових чоловіків і жінок, беручи до уваги період німецької окупації – вони повинні були проявити себе “з хорошої сторони стосовно радянської влади” (Ільницький, 2011, с. 50).

Однак, у західних регіонах (Тернопільській, Станіславській, Дрогобицькій областях) важко було сформувати “стрибки” із колишніх учасників партизанських загонів – їх було мізерно мало. Такі батальйони формувалися із чоловічого населення призовного віку та осіб, які мали тимчасові відстрочки райвійськоматів або ж постійне звільнення від мобілізації. Також залучався радянсько-партійний та комсомольський актив; допризовники 1927-1928 років народження (Стародубець, 2010а, с. 170).

У ширшому контексті В. Ільницький детально виокремлює групи і категорії місцевих, яких у 1944–1954 рр. вдалося у той чи інший спосіб залучити до співпраці: 1) робітники та працівники радянських установ й організацій у містах (незважаючи на те, що створення парамілітарних формувань розпочалося саме в містах, вони були найменш чисельними); 2) селяни-бідняки, що піддалися радянській агітації чи силовому тиску; 3) репатріанти з Німеччини та інших європейських країн (здебільшого колишні оstarбайтери), яких під загрозою виселення до Сибіру змушували співпрацювати з радянською владою (не раніше 1945 р.); 4) демобілізовані військовослужбовці (так само не раніше 1945 р.); 5) комсомольці (передовсім місцеві) й “актив”; 6) колишні бійці УПА, що “зголосилися” до відділів внутрішніх справ з огляду на амністії. Автор окремо вказує на плани керівництва партії західних областей щодо створення винятково з комуністів і комсомольців спеціальних підрозділів (Ільницький, 2011, с. 54-55).

Львівська юристка Христина Кульгавець, характеризуючи спроможності цих парамілітарних формувань наголошує на значній кількості їх членів з відсутністю військового вишколу (“ніколи не тримали у руках зброї”) та досить літніх людей. Також на виконання бойових завдань батальйонами впливав фактор необхідності роботи їх членів за основним місцем праці (Кульгавець, 2009, с. 374).

Галина Стародубець доходить іншого висновку, характеризуючи “стрибки” як досить “молоді” підрозділи, в основному з віком учасників від 18 до 30 років. Також вона звертає увагу на випадки залучення жінок. За приклад наводить підрозділ Шумського району Тернопільської області, де “у складі винищувального батальйону їх було аж 19”. Очевидно, такі факти відбувалися і через відсутність масової підтримки місцевого населення. Навіть опісля руйнування повстанського підпільного руху, в умовах масової депортації родин “бандопосібників”, майже третина мешканців виявляли готовність долучитися до лав повстанців та боротися проти радянської влади. (Стародубець, 2010а, с. 170-175).

З метою підвищення боєздатності пізніше вживалися різноманітні заходи заохочення. Наприклад, бюро Станіславського ОК КП(б)У постановою від 30 червня 1946 р. зобов’язало начальника УМВС довести чисельність бійців винищувальних батальйонів до 7000 осіб. Учасники цих формувань заохочувались звільненням від інших робіт: лісозаготівель, нарядів на збір молока, чергування в сільській Раді, а також від трудової повинності на промислових підприємствах. Таким чином, за залучення мешканців до боротьби та репресій радянський режим пропонував певні матеріальні вигоди (Безсонюк, 2008, с. 146-147).

Винищувальні батальйони не можна зарахувати до підрозділів із високою боєздатністю. Однак і слабким противником вони не були, подекуди відзначаючись

успіхами у боротьбі з українським підпіллям. Так, протягом 1944–1945 років у Дрогобицькій області за участі бійців винищувальних батальйонів було затримано 2084 особи, убито 2181, на Станіславщині – 6000/3173, Чернівеччині – 669/226. Загалом по усьому Заходу України затримано 22 232 особи, убито 10 551 (Ільницький, 2011, с. 76-77).

У Тернопільській області у 1944 році “стрибки” “приймали участь в 255 значних бойових сутичках з бандами і низці менш значних сутичок. За їх участі розгромлено 124 бандугруповань”. За цей же період часу у Рівненській області “тільки силами спецгруп та винищувальних загонів було проведено 521 операцію, в результаті чого вбито 1985, затримано і заарештовано 2457 бандитів” (Стародубець, 2010а, с. 171-172).

Окрім бойових дій бійці батальйонів залучалися до пошукових акцій з метою виявлення повстанців та їх схронів: прочісували ліси, балки, урочища, населені пункти тощо. Варто згадати також їх часту участь у репресіях відділів НКВС: виселення сімей повстанців, конвоювання арештованих (Стародубець, 2010а, с. 171).

Протидія ОУН та УПА залученню населення до винищувальних батальйонів.

Залученню населення до лав “стрибків” намагалось перешкодити підпілля ОУН. Воно змальовувало склад батальйонів виключно як маргіналів та зрадників, в іншому випадку тих, кого радянська влада змусила долучитися до підрозділу силою. Особливого успіху така пропаганда досягла у 1944 році, коли позиції борців за незалежність зростали, а радянська влада ще не набула необхідної стабільності (Стародубець, 2010а, с. 173).

Українське збройне підпілля вело активну інформаційно-психологічну боротьбу проти потенційних та діючих бойовиків винищувальних батальйонів. За приклад психологічної атаки слугує попередження від червня 1945 року у формі листівок, подібне до ультиматумів, які сама радянська влада розповсюджувала проти членів УПА. На Дрогобищині та Станіславщині з’явилися звернення такого змісту: “Відозва. З днем 8.6.45 року наказується стрібкам перестати ворожу роботу в НКВС, забрати зброю, повбивати більшовицьку сволоту і перейти на сторону УПА. Вам проступки будуть прощені [якщо] зголоситься дня 20.6.1945 року, но коли цього не виконаєте будим уважати вас ворогами своєї нації і повідем проти вас кроваву боротьбу”. Такі інформаційно-психологічні операції українські повстанці подекуди доповнювали вбивствами бійців “стрибків”, подекуди застосовувались привселюдні страти. У грудні 1944 року на Дрогобищині зафіксовано факти вбивства 27 бійців батальйонів. Особливо активно намагалися карати керівництво батальйонів. Василь Ільницький наводить такої приклади ліквідації – у червні 1946 року був

захоплений та знищений командир батальйону с. Суходіл І. Торавин, також підпільники знищили командира батальйону с. Лоп'янка Балавного (Ільницький, 2011, с. 72-73).

Олег Безносюк встановив також факти агентурно-розвідувальної роботи членами ОУН. Ті, які ще не були зафіксовані радянськими спецорганами, намагалися отримати роботу в місцевих органах влади та установи, подекуди ставати членами винищувальних батальйонів (Безносюк, 2008, с. 144).

Керуючись небажанням боротися із земляками та як результат агітації українського підпілля були присутні факти співпраці членів батальйонів із ОУН або ж дотриманнями ними нейтралітету. Зафіксовано факти відмов “стрибків” від участі у операціях проти ОУН і УПА. Завербовані члени агітували у батальйонах перехід до українського підпілля, створювали у своїх домівках зв'язкові центри тощо. Також траплялися випадки захисту місцевого населення “стрибками” від свавілля оперативників НКВС (Ремарчук, 2008, с. 198).

Існували непоодинокі випадки переходу бійців винищувальних батальйонів і груп сприяння у підпілля УПА (Стародубець, 2010а, с. 174). Особливо кількість випадків “зради” винищувальних батальйонів збільшилась в березні – квітні 1946 року. “Упродовж березня цього року на території районів Станіславської області відмічено ряд випадків зради з боку бійців і цілих груп винищувальних батальйонів, які здійснюють терористичні акти по відношенню до радянського активу, забирають зброю і йдуть у банду” – писав у доповідній записці начальник УНКВС у Станіславській області полковник Неїзмайлов (Безносюк, 2008, с. 144).

Національний склад винищувальних батальйонів.

На початковому етапі створення “стрибків”, зважаючи на важкі польсько-українські стосунки в регіоні, до їх складу залучалося досить багато осіб польської національності, однак переважну більшість становили українці. Василь Ільницький наводить наступну статистику національного складу підрозділів у Дрогобицькій області. Станом на 1 січня 1945 року у них було 5660 осіб, з яких росіян було 460, українців – 3849, поляків – 1288, євреїв – 58, циган – 6, білорусів – 5, татар – 125. Тобто поляків була майже чверть від усієї кількості бійців (Ільницький, 2011, с. 55).

Плідні результати досліджень національного складу стрибків має історик Сергій Ткачов, хоча його географічні рамки обмежуються Тернопільською областю. Він доводить, що справді на Тернопільщині у 1944 – початку 1945 років ряд парамілітарних підрозділів мав у своєму критичну перевагу польського населення (Ткачов, 1997).

Ширшу географію – у межах Галичини має дослідження Володимира Ковальчука та Андрія Яремчука. Історики доводять виникнення перших

“польських” винищувальних батальйонів на Тернопільщині у лютому – березні 1944 року, в серпні 1944 року – на Станіславщині та в певних районах Дрогобицької області та на Львівщині. Зміна радянської політики щодо Армії Крайової та укладання Люблінської угоди (вересень – жовтень 1944 р.) призвела до спроб зменшення відсотку поляків у “стрибках” Галичини шляхом мобілізації до Червоної армії, польської армії Берлінга, переведення на службу до інших військових формувань, а також роззброєння підрозділів. Автори підкреслюють неодноразові факти націоналістичного антагонізму бійців винищувальних батальйонів-поляків щодо українського населення, а також випадки мародерства (Ковальчук, & Яремчук, 2019, с. 46).

Історик та етнополітолог Василь Гулай доводить активне залучення радянським режимом поляків (в тому числі і невиявлених підпільників) до боротьби із силами УПА, особливо на перших порах, після відносно легкого викриття та роззброєння “советами” польського збройного підпілля. Такими діями радянська влада активно “підливала масла в вогонь” етнічного та політичного протистояння між представниками українського та польського народів (Гулай, 2011, с. 361-362).

Окрім загострення міжнаціонального протистояння, радянська влада області виявляла постійне занепокоєння питаннями надійності “стрибків”, у яких більшістю членів були поляки. Вона підзрювала їх у подвійній грі – одночасній участі у винищувальних підрозділах та “бандах Армії Крайової”. Це спричинило рішення від травня 1945 року про виключення поляків із винищувальних батальйонів (Стародубець, 2010а, с. 177).

Знаний український історик й етнолог Степан Макарчук свого часу небезпідставно вважав, що жертви, переважно польських за своїм складом “винищувальних батальйонів”, несправедливо було зараховувати на conto поляків, рівно ж як і відносити жертви польського населення з вини українців на німецькій службі на рахунок всього українського руху (Макарчук, 2004, с. 349).

Після остаточного переселення польського населення у 1946 р. ця проблема перестала, й у групах охорони громадського порядку за національним складом переважали українці (Ільницький, 2011, с. 56), багато з яких не виявляла належної лояльності до радянської влади, навіть отримавши зброю з рук її представників для боротьбу з загонами УПА та підпіллям ОУН.

Висновки.

Таким чином, виходячи із переважно політико-правових концептів “окупаційний режим” та “колабораціонізм” на засадах міждисциплінарного підходу комплексно охарактеризовану попередні результати вивчення сучасною вітчизняною історіографією радянських парамілітарних

формувань на Заході України на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки. Українські дослідники проблематики переважно сходяться у своїх висновках щодо останніх.

“Стрибки” (“ястребки”, “істребітелі”, “істребітельніе батальйони”) були спеціальними воєнізованими підрозділами та перебували від 1944 року до початку 50-х років в підпорядкуванні НКДБ/МБД. Вони не були основним інструментом (однак наймасовішою воєнізованою силою, яка складалась із місцевого населення на службі у більшовицько-радянської влади) в боротьбі з самостійницьким підпільним рухом, який мав широку підтримку місцевого неселення. Окрім участі у боротьбі та знищенні підрозділів ОУН та УПА та відтягування на себе певну кількість сил та ресурсів підпільників, “стрибки” здійснювали охорону важливих об’єктів, підготовку та проведення акцій репресивного характеру. Винищувальні батальйони відіграли важливу роль у радянізації окупованих СРСР територій – забезпечення їх легітимізації шляхом проведення виборів, підтримку та охорону діяльності встановлених органів радянської влади у населених пунктах, забезпеченні проведення господарських кампаній тощо.

Радянська влада, проводячи широку агітаційно-пропагандистську кампанію залучала представників різних національностей до участі у парамілітарних підрозділах та вміло ними маніпулювала. Метою було розколоти повстанське підпілля, розпалити як міжетнічні конфлікти так і братовбивчу війну на

західноукраїнських землях тощо (Кульгавець, 2009, с. 38; Ільницький, 2011, с. 82; Стародубець 2010а, с. 176).

Одночасно, можемо ствердити що проблема вибору індивідуальних форм та способів співпраці з окупаційними режимами на Заході України періоду Другої світової війни була складною за мотивами та динамічною у своїх проявах. Приклади такої співпраці не можна не назвати колабораціонізмом, особливо щодо тих осіб, які не стали громадянами СРСР після встановлення контролю над Заходом України, як з формальних, так і фактичних обставин, особливо за національно-політичної ідентифікації із Польською державою, уряд якої діяв в екзилі.

На нашу думку, вказані формування та їхніх учасників не можна віднести до усталеного розуміння колабораціонізму й колаборантів вказаного історичного періоду. Одночасно причини, характер, сутність та результати вступу та боротьби значної частини мешканців західноукраїнського краю із зброєю в руках на стороні радянського окупаційного режиму проти не тільки учасників загонів УПА та підпілля ОУН, але місцевого, переважно українського сільського населення, дозволяють виділяти у їхній діяльності окремі ознаки колаборантської діяльності, що вміло використовувалися репресивно-каральними органами сталінського тоталітаризму для відновлення своєї влади, як через провокацію міжнародного польсько-українського протистояння, так ескалацію конфліктів на соціально-побутовому та міжособистісному ґрунті.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Безносюк, О. (2008). Діяльність винищувальних батальйонів на теренах Станіславської області в 1946-1948 роках. *Інтелекція і влада. Серія: Історія*, 11, 143-154.
- Білас, І. (1994). *Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз*. (Кн. 1). Київ: «Либідь»–«Військо України».
- Боднарчук, О. (2022). Правові засади та наслідки радянізації західноукраїнських земель. *Міжнародне право XXI століття: сучасність та майбутнє. Збірник матеріалів*, 31-34.
- Галів, М. & Ільницький, В. (2009). Створення та діяльність винищувальних батальйонів в Дрогобицькій області (1944–1948 рр.). *Український визвольний рух*, XIII, 195-230.
- Гетьманчук, М. (2022). Сучасні підходи до висвітлення природи, причин та проявів радянського колабораціонізму періоду Другої світової війни (1939-1945 рр.). *Літопис Волині*, 27, 142-148.
- Гулай, В. (2011). *Міжетнічна комунікація в Західній Україні у роки Другої світової війни*. (Монографія). Львів: Видавництво Львівської політехніки.
- Зубченко, О. (2022). Колабораціонізм на тимчасово окупованих територіях Півдня України: соціологічний аспект. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 3 (55), 15-23.
- Ільницький, В. (2011). Створення та діяльність у західних областях УРСР радянських парамілітарних формувань (1944–1954 рр.). *3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 2 (37), 47-82.
- Каліщук, О. (2023). Феномен колабораціонізму у правовій системі України: історична ретроспектива та сучасні виклики. *Літопис Волині*, 28, 108-113.
- Ковальчук, В. & Яремчук, А. (2019) «Польські» винищувальні батальйони під час радянізації Галичини (весна 1944 - поч. 1945 рр.). *Zaporizhzhia Historical Review*, 52, 46-54.
- Кульгавець, Х. (2009). Винищувальні батальйони та групи охорони громадського порядку у боротьбі із націоналістичним підпіллям у західних областях УРСР (1944–1950 рр.). *Форум права*, 3, 373-382.
- Макарчук, С. (2004). Українсько-польський конфлікт в роки Другої світової війни: причини, перебіг, наслідки, пропозиції. *Україна – Польща: важкі питання*, (с. 333-351). Луцьк: Терен.

- Ремарчук, Т. (2008). Винищувальні батальйони Львівщини: історія діяльності та ефективність у протиповстанській боротьбі (1944–1948 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, 10, 193-204.
- Рубашенко, М. (2023). «Колаборація», «колабораціонізм», «співпраця», «колабораційна діяльність»: історичний та кримінально-правовий виміри термінологічного плюралізму. *Проблеми законності*, 162, 131-156.
- Стародубець, Г. (2010a). Радянські парамілітарні формування у боротьбі з оунівським підпіллям у західних областях України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, 16, 167-177.
- Стародубець, Г. (2010b). Створення та діяльність винищувальних батальйонів у рамках українського повстанського запілля (1944 – 1945 рр.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія*, 2, 172-178.
- Степанишин, Р. (2023). Роль інформаційно-психологічного впливу у формуванні феномену колабораціонізму. *Історичні та соціально-політичні аспекти трактування колабораціонізму: матеріали науково-практичного семінару, 24 березня 2023 року*, (с. 18-20). Київ: Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
- Терлюк, І. (2022). Політико-правова доктрина радянської державності в Україні як окупаційної. *Право України*, 5, 103-123.
- Ткачов, С. (1997) *Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Виселення поляків з Тернопілля*. Тернопіль: Підручники і посібники.
- Трофимович, Л. (2023). Проблема колабораціонізму в роки Другої світової війни. *Історичні та соціально-політичні аспекти трактування колабораціонізму: матеріали науково-практичного семінару, 24 березня 2023 року*, (с. 84-88). Київ: Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

REFERENCES

- Beznesiuk, O. (2008). The activities of destruction battalions in the Stanislaw Region in 1946-1948. *Intelligentsion and Power. Series: History*, 11, 143-154.
- Bilas, I. (1994). *The repressive and punitive system in Ukraine (1917–1953): socio-political and historical-legal analysis*. (Book. 1). Kyiv: «Lybid»–«Viisko Ukrainy».
- Bodnarchuk, O. (2022). Legal foundations and consequences of sovietization of western ukrainian lands. *International Law of the 21st Century: Present and Future. Collection of Materials*, 31-34.
- Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2009). Formation and activity of destruction battalions in the Drohobych Region (1944–1948). *Ukrainian Liberation Movement*, XIII, 195-230.
- Hetmanchuk, M. (2022). Modern approaches to highlighting the nature, causes, and manifestations of soviet collaborationism during World War II (1939-1945). *Chronicle of Volynhia*, 27, 142-148.
- Hulai, V. (2011). *Interethnic communication in Western Ukraine during World War II*. (Monograph). Lviv: Lviv Polytechnic Publishing House.
- Ilnytskyi, V. (2011). Formation and activity of soviet paramilitary formations in the western regions of the Ukrainian SSR (1944–1954). *From the archives of the VUCHK–GPU–NKVD–KGB*, 2 (37), 47-82.
- Kalishchuk, O. (2023). The phenomenon of collaborationism in Ukraine's legal system: historical retrospective and current challenges. *Chronicle of Volynhia*, 28, 108-113.
- Kovalchuk, V., & Yaremchuk, A. (2019). «Polish» Extermination Battalions during the Sovietization of Galicia (Spring 1944 – Early 1945). *Zaporizhzhia Historical Review*, 52, 46-54.
- Kulhavets, K. (2009). Destruction battalions and public order groups in the fight against the nationalist underground in the Western Regions of the Ukrainian SSR (1944–1950). *Forum of Law*, 3, 373-382.
- Makarchuk, S. (2004). Ukrainian-polish conflict during World War II: causes, course, consequences, proposals. *Ukraine – Poland: difficult issues*, (pp. 333-351). Lutsk: Teren.
- Remarchuk, T. (2008). The destruction battalions of Lviv Region: activity history and effectiveness in anti-uprising struggle (1944–1948). *Scientific notes of the national university «Ostroh Academy»: Historical sciences*, 10, 193-204.
- Rubashchenko, M. (2023). «Collaboration», «Collaborationism», «Cooperation», «Collaborative Activity»: historical and criminal-legal dimensions of terminological pluralism. *Problems of Legality*, 162, 131-156.
- Starodubets, H. (2010a). Soviet paramilitary formations in the fight against the OUN underground in the Western regions of Ukraine. *Scientific notes of the national university «Ostroh Academy»: historical sciences*, 16, 167-177.
- Starodubets, H. (2010b). Formation and activity of destruction battalions within the ukrainian insurgent hinterland (1944 – 1945). *Scientific notes of V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University. Series: History*, 2, 172-178.
- Stepanyshyn, R. (2023). The role of information and psychological influence in the formation of the phenomenon of collaborationism. *Historical and socio-political aspects of interpreting collaborationism: proceedings of the scientific and practical seminar, March 24, 2023* (pp. 18-20). Kyiv: Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
- Terliuk, I. (2022). The political-legal doctrine of soviet statehood in Ukraine as an occupying regime. *Law of Ukraine*, 5, 103-123.
- Tkachov, S. (1997). *Polish-ukrainian population transfer 1944–1946: resettlement of poles from Ternopil Region*. Ternopil: Textbooks and manuals.
- Trofymovych, L. (2023). The problem of collaborationism during World War II. *Historical and socio-political aspects of interpreting collaborationism: proceedings of the scientific and practical seminar, March 24, 2023* (pp. 84-88). Kyiv: Military Institute of Taras Shevchenko National University of Kyiv.
- Zubchenko, O. (2022). Collaborationism in the temporarily occupied territories of Southern Ukraine: a sociological perspective. *Bulletin of NTUU «KPI». Political Science. Sociology. Law*, 3 (55), 15-23.

Research of Ecological Information Resources at the Present Stage

UDC: 930.85:504.03

DOI: <https://doi.org/10.15421/172495>**Sadigova Solmaz Azay**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-4780-0163>, solmaz_sadigova@bsu.edu.az*Baku State University (Baku, Azerbaijan)*

Abstract

Ecological information resources refer to the various types of data, knowledge, and materials related to the environment, ecosystems, and human interactions with nature. These resources are vital for informed decision-making, environmental protection, and sustainable development. With increasing global environmental challenges such as climate change, biodiversity loss, and pollution, the need for effective management, access, and utilization of ecological information has never been more critical. At the present stage, research into ecological information resources spans several areas, including data collection methods, technological tools, data sharing platforms, and the integration of ecological data into decision-making processes. The Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on declaring 2024 the Year of Green World Solidarity in the Republic of Azerbaijan states: "The Republic of Azerbaijan contributes to the fight against the consequences of climate change. as a reliable and responsible member of the international community. One of the five national priorities of the socio-economic development of Azerbaijan until 2030 is defined as "A Country of Clean Environment and Green Growth". In accordance with this priority, work is underway to improve the environment, restore and increase greenery, ensure the efficient use of water resources and sustainable energy sources". Printed works play an important role in providing information in this area. In the article, primary sources of information on ecology, information about them and analysis of document flow are presented through diagrams prepared by the author. Secondary information resources include the documentary and information resource "Ecology of Azerbaijan" (2009), compiled by the Presidential Library of the Office of the President of the Republic of Azerbaijan within the framework of the "Year of Ecology", and the bibliographic index "Ecology of Azerbaijan". - for 10 years", compiled by the National Library of Azerbaijan named after M.F. Akhundov. Information is also given on the collection "For the Green World", prepared in 2024. The structure of each carrier, search capabilities and their role in providing information are highlighted. The article has conducted comprehensive research in this area, and the author has expressed his thoughts and opinions.

Keywords: green world, clean environment, ecology, environmental documents, information support

Дослідження екологічних інформаційних ресурсів на сучасному етапі

Садигова Солмаз*Бакинський державний університет (Баку, Азербайджан)*

Анотація

Екологічні інформаційні ресурси стосуються різних типів даних, знань і матеріалів, пов'язаних із навколишнім середовищем, екосистемами та взаємодією людини з природою. Ці ресурси життєво важливі для прийняття обґрунтованих рішень, захисту навколишнього середовища та сталого розвитку. Зі зростанням глобальних екологічних проблем, таких як зміна клімату, втрата біорізноманіття та забруднення, потреба в ефективному управлінні, доступі та використанні екологічної інформації ніколи не була такою критично актуальною. На сучасному етапі дослідження ресурсів екологічної інформації охоплює кілька напрямків, включаючи методи збору даних, технологічні інструменти, платформи обміну даними та інтеграцію екологічних даних у процеси прийняття рішень. Указ Президента Азербайджанської Республіки про оголошення 2024 рік Роком солідарності зеленого світу в Азербайджанській Республіці зазначає: «Азербайджанська Республіка робить свій внесок у боротьбу з наслідками зміни клімату, як надійний і відповідальний член міжнародної спільноти. Одним із п'яти національних пріоритетів соціально-економічного розвитку Азербайджану до 2030 року визначено «Країна чистого довкілля та зеленого зростання». Відповідно до цього пріоритету ведеться робота з покращення навколишнього середовища, відновлення та примноження зелених насаджень, забезпечення ефективного використання водних ресурсів та сталих джерел енергії». Важливу роль в інформуванні цієї сфери відіграють друковані твори. У статті представлені першоджерела інформації з екології, відомості про них та аналіз документообігу через підготовлені автором схеми. До вторинних інформаційних ресурсів належать документально-інформаційний ресурс «Екологія Азербайджану» (2009), складений Президентською бібліотекою Управління справами Президента Азербайджанської Республіки в рамках «Року екології», і бібліографічний показник «Екологія Азербайджану» – за 10 років», укладений Національною бібліотекою Азербайджану імені М. Ф. Ахундова. Також наведено інформацію про збірник "За зелений світ", підготовлений у 2024 році. Структура кожного носія, пошукові можливості та їх роль у наданні інформації висвітлено статті та комплексні дослідження в цій області щодо яких автор висловив свої думки.

Ключові слова: зелений світ, чисте довкілля, екологія, екологічні документи, інформаційне забезпечення

Стаття надійшла / Article arrived: 04.08.2024

Схвалено до друку / Accepted: 25.10.2024

Introduction.

The President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev, signed the Order declaring 2024 as the "Year of Solidarity for the Green World" (Aliyev, 2023).

Back on May 10, 1997, Great Leader Heydar Aliyev said at the opening ceremony of the Heydar Aliyev Park on Jamshid Nakhchivanski Street of the 8th Kilometer settlement in the Nizami district of Baku: building gardens is an ancient tradition of our people"... (Aliyev, 2000). "The problem of greening the city in Baku, the problem of planting trees here has been one of the most important problems for me... In 1970, for the first time, I put forward the proposal to carry out greening works in Baku, we prepared a big program and started to green Baku rapidly, year by year" (Aliyev, 2000).

Information on ecology from documents, books, periodical press materials, etc. can be obtained.

Problem setting.

The role of bibliographic resources and books written on solidarity for a green world. The tasks of publishers and libraries in fulfilling this task. A study of the flow of printed documents related to the topic. (in the example of the National Library of Azerbaijan). Organization of effective use of bibliographic resources.

Research results.

Great Leader Heydar Aliyev said: Culture of each people always ennobles it, makes it known all over the world and enriches its morals" (Haydar Aliyev, 2003, p.154).

The flow of printed documents on the topic plays an important role. According to Professor Z. H. Aliyev, a document is considered as a source of knowledge and an object of bibliography based on its form and content. The content of the document as a source of knowledge, whatever is related to the field and subject affiliation, purpose and direction of the reader, price, essence, artistic level and other features of the information mentioned in the document. The form of the document is a separate work, collection of works, book, article, patent, translation, chapter, piece, etc. expressed with such concepts" (Aliyev, 2001, p. 68).

Resource is the source of stock of the different means. There are resources of adjoining information resources of raw material, energy, labor and finance in the modern society too. Another any resources from information resources disappears during use. For instance, fuel burnt and finishes, finance means is spent and. But information resources do not finish, they are a lot of to use. One of such information resources is socio-political resources. There are 2 kind of socio-political information resources: 1. Initial socio-political information resources; 2. Second socio-political information resources (Sadigova, 2016, p. 24).

Printed primary documents have a main role in development of socio-political information resources. In the primary sources printed about information resource 46 covers of the multivolume of "Our independence

is eternal" is necessary (1997-2013) (Sadigova, 2016, p. 24).

Scientific articles of the author of these lines on the importance of primary and secondary resources have been published at various times in prestigious magazines of local and foreign countries (Sadigova, 2016; 2018a).

The great leader Heydar Aliyev said: "Book publishing occupies a very prominent place in the culture, moral and social life of every country and people." First of all, each of us received education and knowledge only through books, we are prepared to live and act in life. Therefore, each of us is indebted to books. Both writing and creating books and publishing them is one of our main tasks. We must take all possible measures for this. As the president of the republic, I consider this one of my main duties" (Aliyev, 1997).

Documents on ecology primarily mean books and articles published in periodicals. We can refer to such books as sources related to the topic. For example, Nazim Huseynov and Jamal Huseynov's book "Azerbaijan's climate: air temperature regime" (2024), Sadiq Gurbanov's "Priority directions of environmental policy and green economy in the context of sustainable development" (Gurbanov, 2023).

Rashail Ismayilov's "Evaluation of the ecological safety of Azerbaijani rivers: on the example of rivers flowing directly to the Caspian Sea" (2021), Aynur Anserova's "Modern problems of human ecology" etc. can be an example (Ansarova, 2021).

In the electronic catalog of the National Library of Azerbaijan named after M. F. Akhundov, a chart of books on ecology is presented by year: It is possible to see the growth of documents (printed products) dedicated to this

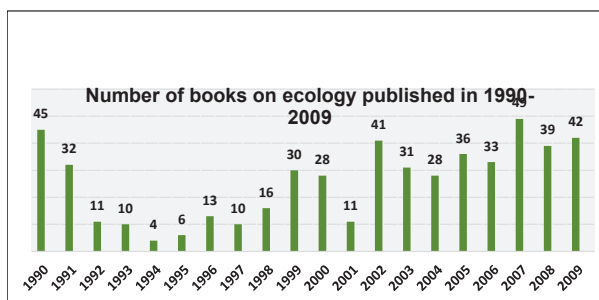


Diagram 1. The diagram was designed by the author.

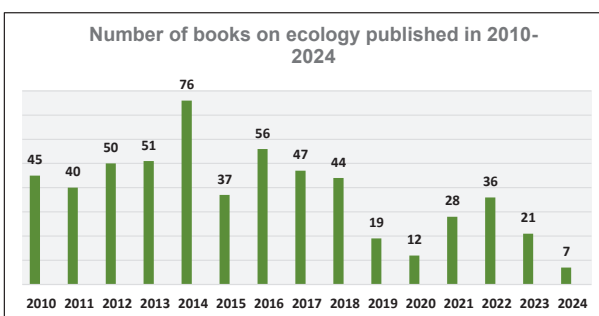


Diagram 2. The diagram was designed by the author.

topic by means of the 6 diagrams given below. As the number of documents increases, it is important to rework and process them as secondary sources. Therefore,

printing of bibliographic materials is needed to use the sources promptly and fully. Libraries have a great responsibility in this area (Diagrams 1-6).

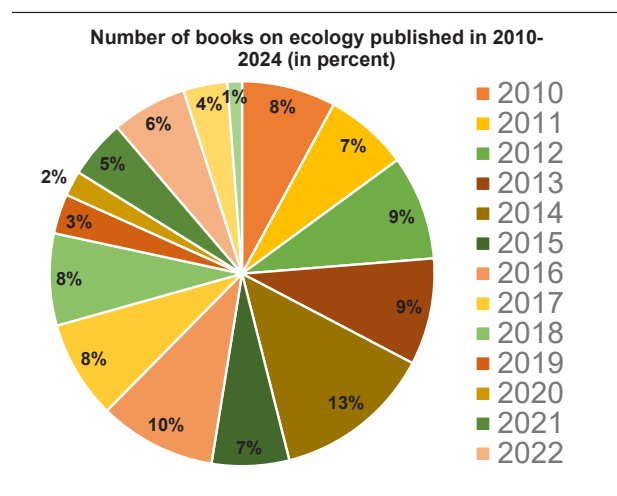


Diagram 3. The diagram was designed by the author.

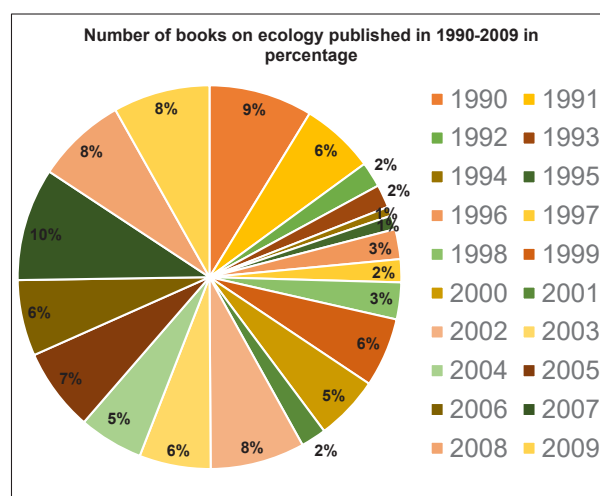


Diagram 4. The diagram was designed by the author.

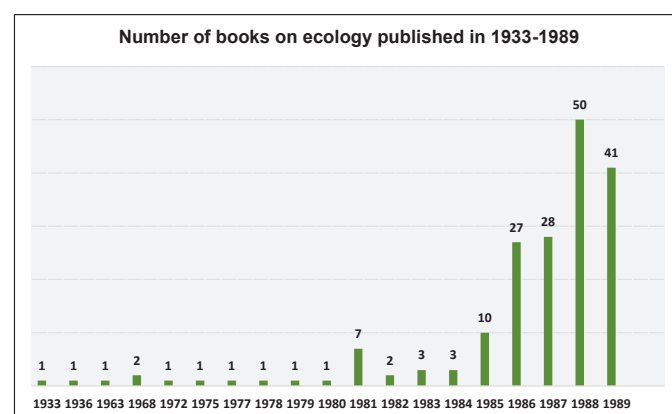


Diagram 5. The diagram was designed by the author.

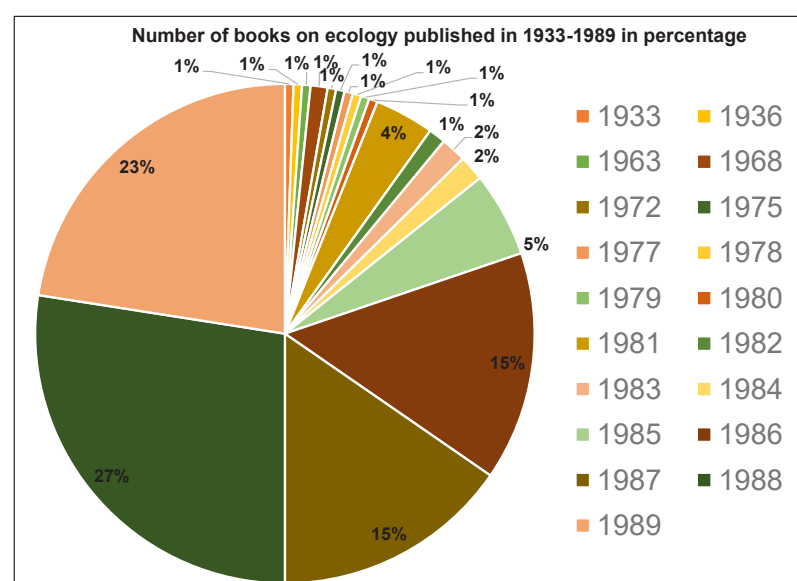


Diagram 6. The diagram was designed by the author.

As can be seen from the diagrams, the flow of documents devoted to environmental problems has increased in recent years. This also plays an important role in providing information to consumers.

As for periodical press works, "Solidarity for the sake of a green world will be shown in Azerbaijan this year" by Flora Sadigly (Azerbaijan. - 2024.- February 6, № 25.- p. 11). In the article, the US economy and geopolitics expert, representative of the World Economic Forum, Kyle Ina, the goals of holding COP 29 in Baku, the views of Pakistani economist, international expert on strategic communications, COP 28 participant Qaiser Nawab on Azerbaijan's comprehensive approach to the transition to "green energy" given.

Ilham Aliyev's "green world" mission of Rashad Bakhshaliyev: At the COP29 summit, the world will witness Azerbaijan's 35 model of fighting the global crisis (Azerbaijan. - 2024.- February 24, №42.- p. 6.). In the article, on the eve of COP 29, one of the most prestigious international events in the world, 10 thousand foreign representatives will come to our country, Baku will once again attract the attention of the world in two weeks, the composition of the Organizing Committee for the summit, ensuring full gender balance in the Organizing Committee, COP 29 will be discussed. it is noted that modern challenges, innovation issues will be widely discussed, and maximum inclusiveness of the Organizing Committee of the main

idea is ensured. The article also mentions the issues of Azerbaijan's new agenda being "green energy" and the fact that Azerbaijan is one of the countries with high potential for renewable energy sources.

Sevinj Garayeva's "Important measures are being taken to restore the ecosystem in our liberated territories" (525th newspaper. - 2023.- September 23.- p. 23.). In the article, in the direction of environmental protection and efficient use of natural resources in our liberated territories, "Transformation of our world: Agenda in the field of sustainable development until 2030", "Socio-economic development strategy for 2022-2026" adopted within the framework of "Azerbaijan 2030: National Priorities for socio-economic development" and "On the Great Return to territories freed from occupation of the Republic of Azerbaijan" I State Program", "State Program of socio-economic development of the regions of the Republic of Azerbaijan in 2019-2023", "Measure Plan for 2020-2022 on ensuring efficient use of water resources", "Geological study of the subsoil and mineral you can get information about the measures implemented within the framework of the State Program for the years 2020-2024 on the efficient use of the raw material base and other programs, etc.

In order to help provide information on ecology, a document-information resource called "Ecology of Azerbaijan" and consisting of five chapters was prepared by the Presidential Library of the Affairs Department of the President of the Republic of Azerbaijan (Ecology of Azerbaijan, 2010).

In the first chapter called "General information" materials are given in response to the question "What is ecology". The main directions of the environmental policy implemented in our country have been analyzed, and the description of ecological-geographical zoning has been reflected. In the "Biodiversity" section of that chapter, the state of biodiversity protection in Azerbaijan is investigated. The bibliographic resource provides information on 13 state nature reserves, mud volcano group nature reserve, 8 national parks, and 23 state nature reserves. The second chapter of the document-information resource is called "Environmental problems". In this chapter, sections related to environmental problems of the Absheron Peninsula, the Caspian Sea, rivers, as well as atmospheric pollution, desertification, soil erosion, global warming, and protection of the ozone layer are given. In addition to these, information on the pollution of rivers passing through the territory of Armenia with harmful waste, the destruction of biodiversity in the occupied territories, and the burial of radioactive waste in those territories is presented under the heading "Ecological terrorism".

In the first section of the third chapter of the bibliographic resource called "Ecological enlightenment", an electronic "Ecological dictionary" is presented, which reflects more than 1000 terms and concepts related to this field. Biographical and bibliographic information about

60 environmental scientists of Azerbaijan is collected in the "Our environmental scientists" section. The section called "Ecological calendar" presents a calendar of events and significant days related to ecology and the environment, both internationally and nationally. In the fourth chapter of the electronic resource called "Legislative base", official documents on ecology and environment have been collected since the Republic of Azerbaijan gained state independence until now. The official documents include the full texts of 2 National Programs, 1 National Strategy, 4 State Programs, 83 laws of the Republic of Azerbaijan, 72 Decrees and 67 Orders signed by the President of the Republic of Azerbaijan, 174 decisions of the Cabinet of Ministers and other central executive bodies, as well as 20 International Conventions and Protocols to which our country has joined. has been done.

The last - 5th chapter of the document-information resource is called "Electronic resources". In the section called "Environmental policy of the President of the Republic of Azerbaijan, Ilham Aliyev", the full texts of the materials of the consultations held by the head of state related to ecology, his speeches at the events he participated in, interviews, and his opinions on ecology have been collected. In the "E-books" section of the chapter, electronic versions of 12 selected books on ecology in the Library's collection are presented to users.

The electronic text of more than 150 current scientific-journalistic articles published in the Azerbaijani, Russian and English languages in environmental periodicals is collected in the "Articles" section. In the "Bibliography" section, bibliographic descriptions of 220 books related to ecology in Azerbaijani, Russian and English languages, as well as about 500 selected articles from periodicals received in the library since 2004 are given.

In the "Websites" section, the addresses of the websites of the official institutions implementing the environmental policy of the state, as well as the non-governmental organizations performing the function of environmental awareness are placed.

Document-information resource "Ecology of Azerbaijan" posted on the website of the Presidential Library of the Affairs Department of the President of the Republic of Azerbaijan is prepared in three versions - in Azerbaijani, English and Russian languages and is periodically updated.

The "Geology scientific bibliography" department of the National Library of Azerbaijan named after M.F. Akhundov published the bibliographic material "Ecology of Azerbaijan – in 10 years" covering the years 1997-2008. Materials in the bibliographic resource are provided in Azerbaijani and Russian languages.

In the bibliography, "Legislation of the Republic of Azerbaijan on ecology and nature protection", "Deliberation dedicated to the improvement of the ecological situation in our country", "Books, abstracts, dissertations and periodical press materials on the

ecology of Azerbaijan" by years, "Water basins", "Ecology of the Caspian", "Pollution and protection of the atmosphere", "Radiation safety", "Pollution and protection of land, useful areas", "Forests", "Global environmental problems: Climate changes, fight against desertification", "Biodiversity: Red book, reserves, plants and animals the world", "Agriculture, industry, construction and transport", "Environmental education and sustainable development of culture" sections are placed in alphabetical order. In general, the materials consist of three chapters.

At the end of the index, for ease of use, an auxiliary device called "Alphabetical Index of Authors" is provided. One of the importance of providing "authors' alphabetical index" is that it helps to search for authors from bibliographic sources, on the other hand, statistical analysis is carried out according to the number of works written by each author on that topic and the ranking of authors is determined (Valiyeva, Bashirova, Misirova, Tahirov, & Safaraliyeva, 2009).

The National Library of Azerbaijan named after M. F. Akhundov prepared a digest called "For the sake of a green world" in 2024 from the secondary resources. Compiled by Tarana Jafarova, specialized editor Professor Karim Tahirov, editor Aygun Kochak. In this 40-page document, the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on the declaration of 2024 as the "Year of Solidarity for the Green World" in the Republic of Azerbaijan is given. After the order, in the article entitled "From the Compiler", the establishment of the funds, the years covered, etc. information has been provided. In the article entitled "From the Compiler", the purpose of the digest and its literal meaning are indicated, and it is mentioned that it means summary, collection in translation from English. It should be noted that the articles published in periodical press pages in 2020-2024 were examined and delivered to users through selection. A short abstract is given about each article. This was created in order to help the information users' needs and information needs related to the topic (Sadigova, 2018b).

In recent years, a number of normative legal acts on ecology, nature protection and efficient use of natural resources have been adopted, and important practical steps have been taken in the field of nature protection and improvement. It is of great socio-economic importance to take urgent measures to protect nature, prevent the decline of biological diversity and environmental pollution in the country.

In order to help provide information, the Republican Youth Library named after Jafar Jabbarli compiled a bibliographic review called "Ecology and Environment" on the occasion of June 5 - World Environment Day and posted it on the library's official website (Sadigova, 2018).

Literature in the review is grouped in Azerbaijani and Russian. In the annotation of literature, in addition to the content of the book, its main merits, the readership it is

addressed to, etc. is displayed. Readers are also informed about electronic resources.

Novelty.

The National Library of Azerbaijan published "Ecology of Azerbaijan: bibliography" dedicated to the "Year of Solidarity for the Green World" in 2024. The bibliographic index with bibliographic descriptions of 7,289 sources was compiled by the employees of the "Regional Studies" bibliographic resource creation department of the National Library of Azerbaijan and published under the scientific editorship of Professor Karim Tahirov. The bibliographic index, which consists of 1004 pages, is the second fundamental bibliographic resource dedicated to ecology, dedicated to the "Year of Solidarity for the Green World" by the National Library. In the bibliography, environmental protection, efficient use of water resources, protection of the ecological environment of the Caspian Sea, waste management, mitigation of the negative effects of climate change, modernization of observation and monitoring systems, etc. the mentioned books, monographs and rich materials printed in periodicals, textbooks, collections were reflected. Bibliographic materials in Azerbaijani, Russian and English languages are intended for ecologists, biologists, political scientists, scientific researchers, librarian-bibliographers and a wide readership.

At the beginning of the bibliography, the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on the declaration of 2024 as the "Year of Solidarity for the Green World" in the Republic of Azerbaijan is given. It is noted in the order that "One of the five national priorities for socio-economic development of Azerbaijan until 2030 is defined as "Country of clean environment and green growth". In accordance with that priority, work is being done to improve the environment, restore and increase greenery, and ensure efficient use of water resources and sustainable energy sources. Compared to the base year (1990), Azerbaijan has set a target of reducing greenhouse gas emissions by 35 percent by 2030, and by 40 percent by 2050. Freed from occupation, Karabakh and East Zangezur, as well as the Nakhchivan Autonomous Republic, have been declared green energy zones. Environmental protection is a priority in the large-scale restoration and reconstruction process in liberated areas. In those areas, innovative approaches such as "smart city" and "smart village" are applied, and the ecosystem is restored" (Tahirov, 2024).

It should be noted that the bibliographic index contains the speech of President Ilham Aliyev at the opening ceremony of the XI Global Baku Forum on the topic "Restoration of the broken world".

Conclusions.

Materials in the bibliography are grouped in the following order; Part I "Official documents", Part II "Books, monographs", Part III "Dissertations and abstracts", Part IV "Articles published in journals and periodicals" (they are also divided into "General

materials", "Biological diversity in Azerbaijan", "Flora and Fauna", "Forests", etc.), Part V - official documents in Russian, Part VI - books, monographs, Part VII - dissertations and abstracts, Part VIII - articles published in periodicals and collections, Part IX - Books in English, monographs". Part X is called "Azerbaijani ecology in world national and university libraries". This is an innovation in the arrangement of the bibliographic index. Providing such a section in the bibliographic materials prepared by our National Library in recent years plays an important role in the provision of information to field specialists, as well as scientific researchers, with the resources available in the world's national and university libraries in the global information space. Part XI is auxiliary indicators. Here are "Books and monographs index", "Authors index", and at the same time, these indicators are Russian and English language books and monographs. The primary and secondary resources we are talking about are excellent information resources for the participants of a prestigious event like COP29 held in our country.

Let's note that the number of such sources is increasing and helps to provide information to experts in the relevant field. Secondary bibliographic resources are also emerging to ensure prompt use of the document flow, to obtain the necessary information quickly and completely. An analysis of several such resources is given, and their role in information provision is shown. In addition to all this, the staff of the National Library of Azerbaijan prepared an electronic database called "Solidarity for the Green World" and presented it to users online. "Official documents", "International ecological conventions", "Environmental policy in the Republic of Azerbaijan", "Ecosystem in territories freed from occupation", "Public unity of ideas", "Green marathon", "Ecological calendar", "Protection of the ecosystem" in the electronic database. Publications" and a number of materials were reflected. We hope that in the future there will be a need to create a fundamental bibliographic index of works on ecology. Fundamental bibliographic works play an important role for field experts in conducting their scientific research.

REFERENCES

- Aliyev, I. (2023). *Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on the declaration of 2024 as the "Year of Solidarity for the Green World" in the Republic of Azerbaijan*. Ilham Aliyev, President of the Republic of Azerbaijan, Baku, December 25. Retrieved from <https://president.az/az/articles/view/62737>
- Aliyev, Z. (2001). *General bibliography*. (Textbook). Baku: Baku University Publishing House.
- Ansarova, A. (2021). *Modern problems of human ecology*. Baku: Tabib.
- Valiyeva, M., Bashirova, H., Misirova, G., Tahirov, K. (Ed.), & Safaraliyeva, G. (Ed.). (2009). *Azerbaijan ecology - in 10 years: Bibliography*. Azerbaijan National Library name of M. F. Akhundov.
- Tahirov, K. (Ed.). (2024). *Azerbaijan ecology: bibliography. The staff of the Department of Bibliographic Resource Creation for Regional Studies at the National Library of Azerbaijan*. Baku.
- Ecology of Azerbaijan (2010). *Document-information resource of the Presidential Library prepared by employees*. Baku. Retrieved from <http://eco.preslib.az/>
- Gurbanov, S. H. (2023). *Priority directions of environmental policy and green economy in the context of sustainable development*. Scientific ed. A. Muradov. Baku.
- Khalafov, A., & Sadigova, S. (Eds.). (2003). *Heydar Aliyev: Bibliographic reference book*. Baku: Baku University Press.
- Sadigova, S. A. (2016). *Socio-political information resources: Methodical instructions*. Baku.
- Sadigova, S. A. (2018a). Initial resources on socio-political information. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 6, 60-62. Retrieved from http://ppublishing.org/upload/iblock/404/EJH-6_2018-cor4.pdf
- Sadigova, S. A. (2018b). *National bibliography of Azerbaijan in the global information space: Monograph (dedicated to the 100th anniversary of the establishment of Baku State University)*. Baku, ADPU publishing house.
- Sadigova, S. A. (2021). Information supply of state bodies: modern condition and perspectives. *The 6 th International scientific and practical conference "World science: problems, prospects and innovations" (February 23-25, 2021)*, (pp.89-98). Perfect Publishing, Toronto, Canada. ISBN 978-1-4879-3793-5. Retrieved from <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/world-science-problems-prospects-and-innovations-23-25.02.2021.pdf>
- Sadigova, S. A. (2021). Modern forms and methods of bibliographic activity in libraries. *Scientific Journal "Archivist"*, 7(2), 12-16. ISSN 2524-0935.
- Aliyev, H. (2000). *Our Independence is Eternal: Book. 9. March 1997 - May 1997: Speeches, statements, interviews, letters, reports, appeals, decrees*. Baku: Azernashr.
- Aliyev, H. (1997). *Our independence is eternal: Book. 3 December 1994 - June 1995: Speeches, speeches, statements, interviews, letters*. Responsible for the release: R. Mehdiyev, H. Orujov. Baku: Azernashr.

Cybersecurity System as a Component of National Security

UDC: 004.056:355.45

DOI: <https://doi.org/10.15421/172496>**Kret Olga**Ph.D., Assoc Prof., <https://orcid.org/0000-0003-1736-3863>, olga.kret@rshu.edu.ua**Kret Roman**Ph.D., Assoc Prof., <https://orcid.org/0000-0001-6208-5837>, roman.kret@rshu.edu.ua**Kundeus Oksana**Ph.D., Assoc Prof., <https://orcid.org/0000-0002-1162-3858>, oksana.kundeus@rshu.edu.ua*Rivne State University of the Humanities (Rivne, Ukraine)*

Abstract

The relevance of this research is driven by the development of information technologies, which is accompanied by an increase in the number and complexity of cyber threats. The modern world is increasingly dependent on digital systems, making states vulnerable to cyberattacks on critical infrastructure. The growing number of attacks on key national assets, such as energy systems, banking institutions, and communication networks, underscores the necessity of robust cybersecurity. Cyberattacks, which can cause significant economic and social consequences, are becoming tools of pressure, highlighting the importance of cybersecurity in ensuring national stability.

The aim of this study is to identify the fundamental principles and elements of a cybersecurity system as a component of a state's national security, to assess its relevance and effectiveness based on the analysis of modern cyber threats, and to justify ways to improve state cybersecurity policies by considering international experience and specific examples.

The results of the study indicate the need for a comprehensive approach to building a cybersecurity system. Protection from cyber threats should encompass not only technological but also legal and organizational aspects. International cooperation is particularly critical, as threats in cyberspace do not respect national borders. The experience of leading countries shows that effective combat against cyberattacks requires the involvement of both the public sector and private business. Examples include initiatives by the United States and EU countries, which are developing infrastructure and collaborating on the international level.

Conclusions emphasize that cybersecurity is a key element of any state's national security strategy. Effective protection in cyberspace is possible only through close cooperation between the state, businesses, and international organizations. Continuous updates of security measures, along with personnel training and raising citizens' awareness of cyber threats, are critically important components of a successful cybersecurity strategy.

Keywords: cybersecurity, national security, cyberattacks, critical infrastructure, international cooperation, state policy, digital technologies, cyber threats, cyber defense, information systems

Система кібербезпеки як складова національної безпеки держави

Крет Ольга, Крет Роман, Кундеус Оксана*Рівненський державний гуманітарний університет (Рівне, Україна)*

Анотація

Актуальність цього дослідження зумовлена розвитком інформаційних технологій, що супроводжується збільшенням кількості та складності кіберзагроз. Сучасний світ дедалі більше залежить від цифрових систем, що робить держави вразливими до кібернападів на критичну інфраструктуру. Зростання кількості атак на об'єкти державної важливості, такі як енергетичні системи, банківські установи та комунікаційні мережі, підтверджує необхідність надійного кіберзахисту. Кібератаки, що здатні викликати серйозні економічні та соціальні наслідки, стають інструментом тиску, що підвищує значимість теми кібербезпеки для забезпечення національної стабільності.

Метою даного дослідження є визначення основних принципів та елементів системи кібербезпеки як складової національної безпеки держави, вивчення її актуальності та ефективності на основі аналізу сучасних кіберзагроз, а також обґрунтування шляхів удосконалення державної політики у сфері кіберзахисту з урахуванням міжнародного досвіду та конкретних прикладів.

Результати дослідження свідчать про необхідність комплексного підходу до побудови системи кібербезпеки. Захист від кіберзагроз має охоплювати не лише технологічні, але й правові та організаційні аспекти. Зокрема, критичним є міжнародне співробітництво, оскільки загрози в кіберпросторі не мають державних кордонів. Досвід провідних країн свідчить, що для ефективної боротьби з кібератаками необхідно залучати як державний сектор, так і приватний бізнес. Прикладом можуть слугувати ініціативи США та країн ЄС, які розвивають інфраструктуру та співпрацюють на міжнародному рівні.

Висновки підкреслюють, що кібербезпека є ключовим елементом стратегії національної безпеки будь-якої держави. Ефективний захист у кіберпросторі можливий лише за умов тісної співпраці між державою, бізнесом та міжнародними організаціями. Постійне оновлення засобів захисту, а також навчання персоналу та підвищення обізнаності громадян щодо кіберзагроз є критично важливими складовими успішної стратегії кібербезпеки.

Ключові слова: кібербезпека, національна безпека, кібератаки, критична інфраструктура, міжнародне співробітництво, державна політика, цифрові технології, кіберзагрози, кіберзахист, інформаційні системи

Стаття надійшла / Article arrived: 15.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 17.10.2024

Вступ.

У сучасному світі цифрові технології стали невід'ємною частиною функціонування державних інститутів, економічних систем та повсякденного життя громадян. Зростаюча залежність від інформаційних систем та мереж робить держави вразливими до нових загроз у кіберпросторі, де кібератаки можуть стати інструментом політичного, економічного та військового тиску. Захист критичних інформаційних інфраструктур, забезпечення безпеки даних та протидія кібератакам стають пріоритетними завданнями кожної держави, що прагне зберегти стабільність та безпеку на національному рівні.

З кожним роком масштаби кіберзагроз лише зростають. Наприклад, кібератака на Colonial Pipeline у 2021 році, що спричинила зупинку постачання пального в США, показала, наскільки вразливою може бути інфраструктура держави до цифрових загроз. Це доводить, що навіть розвинені країни можуть стати жертвами кібернападів, які мають серйозні економічні та соціальні наслідки. Іншим прикладом є атака вірусу NotPetya у 2017 році (Шеремет, 2017), яка зачепила кілька країн, включно з Україною, де в результаті були паралізовані робота банківської системи, енергетичні об'єкти та державні установи. Це підкреслює глобальний характер кіберзагроз, які можуть охоплювати як державні, так і приватні структури. У цьому контексті система кібербезпеки стає важливою складовою загальної стратегії національної безпеки держави, забезпечуючи захист її критичних ресурсів та інтересів у цифровому просторі.

Актуальність обраної тематики зумовлена стрімким розвитком технологій, збільшенням кількості та масштабів кібератак, а також впливом цих загроз на національну безпеку. У наш час кіберзагрози більше не обмежуються викраденням даних чи порушенням роботи окремих підприємств. Вони мають потенціал завдати серйозної шкоди національній інфраструктурі, економіці та навіть вплинути на політичну ситуацію в державі. Прикладом масштабної загрози є атака на енергосистему України в грудні 2015 року, яка спричинила відключення електроенергії для сотень тисяч людей. Ця атака була спрямована на критичну інфраструктуру, що підкреслює важливість захисту таких об'єктів у рамках національної стратегії кібербезпеки (Відключення електроенергії, 2016).

Іншим прикладом є втручання у вибори у США в 2016 році, де кібероперації, спрямовані на маніпуляцію громадською думкою через соціальні медіа та злом інформаційних систем, продемонстрували, як цифрові загрози можуть впливати на демократичні процеси. Такі події показують, що питання кібербезпеки виходять за межі технічних аспектів та охоплюють національну стабільність, політичну незалежність та суспільну довіру. Усе це робить дослідження системи

кібербезпеки як складової національної безпеки надзвичайно важливим. Сучасні реалії вимагають комплексного підходу до формування ефективної стратегії кіберзахисту, яка охоплює технологічні, правові та організаційні аспекти.

Метою даного дослідження є визначення основних принципів та елементів системи кібербезпеки як складової національної безпеки держави, вивчення її актуальності та ефективності на основі аналізу сучасних кіберзагроз, а також обґрунтування шляхів удосконалення державної політики у сфері кіберзахисту з урахуванням міжнародного досвіду та конкретних прикладів. Для досягнення поставленої мети, у дослідженні використовуються методи аналізу, синтезу, порівняння досвіду у сфері кібербезпеки, метод індукції та дедукції, описовий метод та метод узагальнення а також методи системного та структурного аналізу для вивчення кібербезпеки як складової національної безпеки.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій з кібербезпеки як складової національної безпеки охоплює різні аспекти кіберзахисту та загроз для національних систем безпеки.

Тетяна Сліпченко у своїй праці "Кібербезпека як складова системи захисту національної безпеки: європейський досвід" розглядає законодавче регулювання кібербезпеки в Україні та пропонує вдосконалення правової бази, незалежний аудит безпеки й міжнародне співробітництво (Сліпченко, 2020).

Ольга Вакулік з колегами у статті "Cybersecurity as a component of the national security of the state" підкреслюють роль українських державних органів у боротьбі з кіберзагрозами, наголошуючи на недостатній співпраці між державними та приватними структурами (Vakulyk, Petrenko, Kuzmenko, Pochtovyi, & Orlovskiy, 2020).

Карлос Солар у своїй роботі "Cybersecurity and cyber defence in the emerging democracies" аналізує кібербезпеку в нових демократіях, звертаючи увагу на баланс між національними інтересами і демократичними принципами (Solar, 2020).

Міріам Данн Кавелті та Андреас Венгер у статті "Cyber security meets security politics" досліджують вплив глобальних кіберзагроз на політичні процеси та національну безпеку, наголошуючи на необхідності міжнародного співробітництва (Dunn Cavelti, & Wenger, 2019).

Володимир Ліпкан і Ігор Діордіца у своїй праці "Національна система кібербезпеки" висвітлюють потребу в уніфікованій моделі кібербезпеки для ефективного захисту держави (Ліпкан, & Діордіца, 2017).

Володимир Ємельянов і Ганна Бондар у статті "Кібербезпека як складова національної безпеки" акцентують на захисті критичної інфраструктури

та необхідності впровадження нових стандартів кібербезпеки (Смельянов, & Бондар, 2019).

Ці праці підкреслюють важливість співпраці між державними, приватними структурами та міжнародними партнерами для ефективної протидії кіберзагрозам.

Результати дослідження.

Кібербезпека є фундаментальною складовою національної безпеки, яка відіграє важливу роль у захисті державних інтересів в умовах глобалізації та стрімкого розвитку інформаційних технологій. Визначення кібербезпеки охоплює широкий спектр аспектів, що стосуються захисту інформаційних систем, кіберпростору, а також забезпечення конфіденційності, цілісності та доступності даних. Кібербезпека визначається як система заходів, спрямованих на захист від кіберзагроз, які можуть бути спрямовані як на державні установи, так і на приватні інституції, критичну інфраструктуру та суспільство в цілому. Згідно з визначенням, кібербезпека передбачає управління ризиками, пов'язаними з використанням цифрових технологій, та захист інформаційного середовища від несанкціонованого доступу, кібернападів та інших загроз (Сліпченко, 2020).

Зв'язок між кібербезпекою та національною безпекою є очевидним і критичним. У сучасному світі національна безпека залежить не лише від фізичного захисту кордонів, але й від захисту кіберпростору, оскільки більшість державних функцій і комунікацій здійснюються за допомогою інформаційних технологій. Кіберзагрози можуть підривати функціонування державних інститутів, впливати на політичну стабільність і безпосередньо загрожувати національній безпеці. У такому контексті кібербезпека стає невід'ємною частиною національної стратегії безпеки, що охоплює як оборонні, так і наступальні аспекти кібердій. Це передбачає не лише захист державних ресурсів, але й активну протидію зовнішнім загрозам та кібертероризму (Vakulyk, Petrenko, Kuzmenko, Pochtovyi, & Orlovskyi, 2020). Кіберзагрози мають значний вплив на державні інститути, економіку та суспільну стабільність.

Кібербезпека стала однією з ключових сфер у сучасному інформаційному суспільстві. Визначення цього терміну варіюється серед науковців та організацій, проте всі вони сходяться на важливості його ролі в захисті інформаційного простору. О. А. Баранов надає два визначення кібербезпеки. Перш за все, він розглядає її як інформаційну безпеку в контексті використання комп'ютерних систем та телекомунікаційних мереж. Альтернативно, він визначає кібербезпеку як захищеність критично важливих інтересів особи, суспільства та держави в умовах використання цих технологій, спрямовану на мінімізацію шкоди від неповного, несвоєчасного та недостовірного використання інформації, негативного

інформаційного впливу, а також несанкціонованого розповсюдження даних (Баранов, 2014).

За твердженням О. М. Степко, кібербезпеку варто розуміти як стан захищеності важливих інтересів особи, суспільства та держави, що спрямований на зменшення шкоди, спричиненої недостовірною, неповною або несвоєчасною інформацією, негативними інформаційними впливами, а також несанкціонованим використанням інформаційних технологій (Степко, 2014).

В. М. Фурашев характеризує кібербезпеку як здатність окремих осіб, спільнот та урядів запобігати та пом'якшувати негативні наслідки або маніпуляції з інформацією, будь то навмисні чи ненавмисні (Фурашев, 2012).

Д. Несрін та Л. А. Радомська підкреслюють, що кібербезпека охоплює захист цілісності комп'ютерних систем, включаючи обладнання, програмне забезпечення та дані, зокрема особисту інформацію, від можливих загроз і атак, що можуть виникати під час різних бізнес-процесів (Несрін, & Радомська, 2021). Зважаючи на різні підходи до визначення, можна констатувати, що кібербезпека охоплює захист інформації, технологій та інтересів різних суб'єктів від різноманітних загроз у кіберпросторі.

Вплив кіберзагроз на державні інститути, економіку та суспільну стабільність є значним. Сучасні кібератаки можуть паралізувати державні системи та викликати серйозні збої в економіці. Після кібератак в Естонії у 2007 році багато країн усвідомили важливість кібербезпеки для національної безпеки. Невідомий та невидимий супротивник може завдати шкоди без прямого військового втручання, що робить кібербезпеку пріоритетом для державних стратегій безпеки. Також, атака вірусу "Petya" у 2017 році паралізувала роботу численних українських державних установ, банків і приватних компаній, що показує вразливість держави перед кіберзагрозами. Такі атаки можуть не тільки знищити важливі дані, але й дестабілізувати політичну ситуацію, створюючи недовіру до уряду з боку населення. Це підкреслює важливість створення національної системи кібербезпеки, яка повинна інтегрувати як державні, так і приватні сектори у боротьбі з кіберзагрозами (Ліпкан, & Діордіца, 2017).

У світі спостерігається тенденція до підвищення уваги до кібербезпеки з боку міжнародних організацій. Провідні країни світу вже розробили стратегії кібербезпеки, які включають не тільки захист інформаційних систем, але й заходи щодо попередження кібершпиунства та кібертероризму (Ліпкан, & Діордіца, 2017). Кіберзагрози мають багатогранний вплив на різні сфери державного та суспільного життя, так, кібератаки можуть призвести до витоку конфіденційної інформації, порушення роботи урядових систем та підриву довіри громадян до державних установ. Кіберзлочинність завдає значних

фінансових збитків компаніям та державі. Атаки на фінансові установи, промислові підприємства та інші економічно важливі об'єкти можуть призвести до економічної нестабільності. Поширення дезінформації та маніпуляція громадською думкою через кіберпростір можуть викликати соціальні напруження, політичну нестабільність та підривати демократичні процеси. У зв'язку з цим, забезпечення кібербезпеки є критично важливим для захисту національних інтересів та підтримки стабільності держави. Кібербезпека є ключовим елементом національної безпеки в інформаційному суспільстві. Захист від кіберзагроз вимагає комплексного підходу, що включає міжнародну співпрацю, розвиток законодавчої бази та впровадження передових технологій.

Ключовим документом у цій сфері є Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність, ратифікована в 2005 році (Конвенція про кіберзлочинність, 2005). Її метою є підвищення ефективності кримінальних розслідувань та судового переслідування, пов'язаних з комп'ютерними системами та даними, шляхом спрощення процедури збору електронних доказів. Частина дослідників виступає за прийняття на рівні ООН універсального міжнародно-правового акта, подібного до Конвенції проти кіберзлочинності, для врегулювання питань міжнародної співпраці у боротьбі з кіберзагрозами. Однак інші фахівці вважають, що механізмів, передбачених Конвенцією Ради Європи 2001 року, достатньо для ефективної протидії кіберзлочинності. Ці механізми спрямовані на вдосконалення кримінальних розслідувань, судового переслідування та полегшення збору електронних доказів (Сасенко, Савела, & Тополянський, 2021).

Європейський Союз впровадив низку правових актів для боротьби з кіберзлочинністю, зокрема Директиву ЄС про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу (2016 рік) та Директиву ЄС щодо боротьби з шахрайством та іншими фінансовими злочинами в Інтернеті (2017 рік). Особлива увага в ЄС приділяється своєчасному виявленню та швидкому реагуванню на кіберінциденти й атаки на електронні інформаційні ресурси. Директива ЄС про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу, ухвалена в 2016 році, стала важливим кроком у зміцненні кібербезпеки всередині Європейського Союзу.

Основною метою цієї директиви було встановлення єдиних стандартів безпеки для мережевих та інформаційних систем у державах-членах ЄС. Вона зобов'язала країни створити національні органи, відповідальні за кібербезпеку, та визначити конкретні сектори, критично залежні від інформаційних систем, включаючи енергетику, транспорт, банківську сферу, охорону здоров'я та водопостачання. Директива також запровадила

вимогу до операторів основних послуг та провайдерів цифрових послуг повідомляти про серйозні інциденти в своїй інфраструктурі, що дозволяє швидко реагувати на загрози. Одним з аспектів директиви є стимулювання міжнародного співробітництва в сфері кібербезпеки та обмін інформацією між державами-членами для забезпечення колективної кібербезпеки на рівні ЄС. (Про заходи, 2016).

Директива Європейського Союзу щодо боротьби з шахрайством та іншими фінансовими злочинами в Інтернеті, ухвалена в 2017 році, спрямована на боротьбу з кіберзлочинністю, пов'язаною з фінансовими операціями в цифровому просторі. Вона встановлює правову основу для запобігання та протидії фінансовим злочинам в Інтернеті, включаючи крадіжки даних, незаконне використання платіжних засобів, фішинг та інші форми онлайн-шахрайства. Основна увага цієї директиви зосереджена на захисті електронних транзакцій та платіжних систем від кіберзлочинців. Директива також вимагає від держав-членів забезпечити жорстке покарання за кіберзлочини, пов'язані з фінансовими операціями, та стимулювати міжнародну співпрацю для швидкого реагування на загрози в цій сфері. Особливий акцент робиться на забезпеченні безпеки особистих даних користувачів під час фінансових операцій і вдосконаленні механізмів обміну інформацією між країнами щодо кіберзагроз. (Про боротьбу, 2017).

В умовах глобального протистояння та мілітаризації кіберпростору, США залишаються провідною силою у формулюванні та впровадженні кібербезпекової стратегії. Вони підкреслюють важливість національної безпеки через кіберзахист. Стратегія кібербезпеки, опублікована урядом США, визначає кібербезпеку як комплекс заходів для захисту комп'ютерних систем від несанкціонованого доступу. Важливим аспектом є регулювання безпеки на національному рівні, включаючи застосування санкцій та стратегічні партнерства з іншими країнами для спільної боротьби проти кіберзагроз. США активно співпрацюють з країнами-партнерами, такими як Україна, у сфері вдосконалення кібербезпеки.

Нормативні документи, що визначають ключові принципи національної безпеки та оборони, такі як Доктрина інформаційної безпеки та Стратегічний оборонний бюлетень, підкреслюють важливість міжнародної співпраці. Розвиток партнерських відносин з іноземними цивільними та військовими організаціями сприяє обороноздатності та державній безпеці. Це стимулює вітчизняних фахівців до вдосконалення національної моделі державного управління у сфері кібербезпеки на основі вивчення міжнародного досвіду.

Досвід Сполучених Штатів у сфері інформаційної безпеки вважається показовим. США є одним із піонерів у впровадженні електронного урядування

та розробці систем захисту інформаційних ресурсів і національного інформаційного суверенітету. У країні діє кілька ключових установ, які займаються забезпеченням інформаційної безпеки: Агентство національної безпеки (АНБ), Національне управління кібербезпеки, Федеральне бюро розслідувань (ФБР) та Центральне розвідувальне управління (ЦРУ). АНБ, зокрема, активно співпрацює з приватним сектором та науковими установами для протидії загрозам у недержавних комп'ютерних мережах. Президент США відіграє ключову роль у регулюванні сфери кібербезпеки, визначаючи стратегічні напрямки та політики.

Після Другої світової війни, у відповідь на радянську пропаганду, США почали формувати законодавчі основи інформаційної безпеки. З того часу було прийнято комплекс федеральних та штатних законів, які забезпечують захист інформаційного простору країни. Основні з них: Закон "Про охорону особистих таємниць", Закон "Про таємницю", Закон "Про висвітлення діяльності уряду", Закон "Про право на фінансову таємницю", Закон "Про доступ до інформації про діяльність ЦРУ", Закон "Про безпеку комп'ютерних систем" та інші. Ці закони покладають основу для інформаційної безпеки в країні та визначають методи захисту інформації від несанкціонованого доступу та кібератак. (Яковлев, 2020).

Система кібербезпеки в сучасних країнах є складним комплексом технологічних, організаційних та законодавчих заходів. Вона спрямована на захист національних інтересів у кіберпросторі, захист критичної інфраструктури та інформаційних ресурсів від різноманітних кіберзагроз. Досвід США у цій сфері демонструє важливість комплексного підходу, міжнародної співпраці та постійного вдосконалення законодавчої бази. Для країн, що розвивають власні системи кібербезпеки, вивчення та адаптація такого досвіду є критично важливими для забезпечення національної безпеки та суверенітету в цифрову епоху. Міжнародне співробітництво у сфері кібербезпеки потребує гармонізації кримінального законодавства, розробки нових елементів міжнародного партнерства та підтримки договорів і моделей, таких як Типовий закон ООН про комп'ютерні злочини. Незважаючи на наявність усталених міжнародних конвенцій і постійних зусиль, динамічний характер кіберзагроз потребує безперервної адаптації правової бази та скоординованих дій для ефективної протидії та запобігання кіберзлочинності на глобальному рівні.

З розвитком інформаційних технологій та глобалізацією мережі Інтернет зловмисники отримали безпрецедентні можливості для здійснення атак на державні установи, критичну інфраструктуру та громадян. Ці загрози можуть мати різні форми, але всі вони потенційно здатні завдати значної шкоди як на економічному, так і на політичному

рівні. Одним із найпоширеніших видів кіберзагроз є кібершпигунство. Воно полягає у несанкціонованому доступі до конфіденційної інформації з метою її викрадення або використання у власних інтересах. Зловмисники можуть бути як хакерами, так і організованими групами, часто підтримуваними іноземними державами. Викрадена інформація може включати державні таємниці, військові плани, технологічні розробки або персональні дані громадян.

Наприклад, у 2015 році була виявлена масштабна кампанія кібершпигунства, спрямована на урядові установи різних країн, з метою викрадення дипломатичної інформації та стратегічних планів. Кібертероризм є ще одним серйозним викликом. Він передбачає використання комп'ютерних та мережних технологій для здійснення терористичних актів або сприяння їм. Метою кібертерористів є посіяти паніку, дестабілізувати суспільство або завдати шкоди критичній інфраструктурі. Наприклад, атаки на системи управління міським транспортом можуть призвести до хаосу на дорогах, а втручання в роботу медичних закладів – до загрози життю пацієнтів. Кібертероризм особливо небезпечний тим, що дозволяє зловмисникам діяти анонімно та з будь-якої точки світу. Атаки на критичну інфраструктуру є однією з найбільш руйнівних форм кіберзагроз. (Стівенс, & Бертон, 2023).

Кіберзагрози стають все складнішими і різноманітнішими. У дослідженні 10Guards були виділені основні типи атак 2021 року. Фішинг – одна з найпоширеніших загроз, яка включає spear-phishing, whaling, smishing, vishing, і email phishing. Програми-вимагачі (ransomware) блокують доступ до даних і вимагають викуп. Шкідливе ПЗ (malware) шкодить пристроям та краде інформацію. Витік даних часто спричиняється через погано захищені системи. DDoS-атаки перевантажують сервери, а атаки "Людина посередині" перехоплюють комунікації. Інші загрози включають SQL-ін'єкції, експлойти нульового дня та атаки брутфорс. Організації повинні бути готові до цих загроз, впроваджуючи захисні заходи. (Найпопулярніші види кібератак, 2021).

Атака на українську енергосистему 2015 року залишила понад 200 тисяч людей без електроенергії, підкресливши вразливість інфраструктури. (BBC News Україна, 2017). Вірус NotPetya 2017 року вразив тисячі комп'ютерів, зокрема в Україні, спричинивши значні збитки (Бабель, 2020). Атака на Colonial Pipeline у 2021 році зупинила постачання палива на східне узбережжя США, викликавши паніку і дефіцит (Як хакери зупинили, 2021). Втручання у вибори США 2016 та 2020 років показало, що кіберзагрози можуть мати політичні наслідки. Наслідки кібератак для національної безпеки включають економічні втрати, гуманітарні кризи, загрози життю громадян, та ослаблення обороноздатності. Соціальні наслідки можуть включати поширення дезінформації, паніку і

суспільні заворушення (Сливка, 2022). Для ефективної протидії кіберзагрозам необхідний комплексний підхід. Держави повинні інвестувати у розвиток національних систем кібербезпеки, створювати спеціалізовані органи та підрозділи, що відповідають за захист критичної інфраструктури та державних установ. Необхідно удосконалювати законодавчу базу, встановлюючи чіткі правила та норми поведінки в кіберпросторі. Міжнародна співпраця є ключовим елементом у боротьбі з кіберзлочинністю. Оскільки зловмисники діють глобально, без взаємодії між державами, правоохоронними органами та міжнародними організаціями ефективна протидія неможлива. Необхідно розробляти спільні стандарти безпеки, обмінюватися інформацією та досвідом, проводити спільні навчання та операції.

Важливим є також підвищення обізнаності громадян та приватного сектора про кіберзагрози. Проведення освітніх програм, тренінгів та кампаній з кібергігієни допоможе знизити ризик успішних атак, які часто використовують людський фактор як найслабшу ланку в системі безпеки. У підсумку, кіберзагрози є невід'ємною частиною сучасного світу і становлять серйозну загрозу для національної безпеки. Їхній вплив може бути руйнівним, але за умови правильного підходу та співпраці можливо ефективно протидіяти цим викликам. Забезпечення кібербезпеки має стати пріоритетом для держав, бізнесу та суспільства, адже від цього залежить наше спільне майбутнє у цифрову епоху. (Вдовенко, Живилю, Черноног, & Докіль, 2022).

Висновки.

Кібербезпека в умовах глобалізації та інформаційного суспільства виступає ключовим елементом національної безпеки будь-якої держави. З огляду на все більшу залежність державних установ, економічних систем та повсякденного життя громадян від цифрових технологій, кіберзагрози стають одним із головних викликів для стабільності та безпеки держави. Кіберзагрози, такі як кібератаки на критичну інфраструктуру, витоки даних, кібершпигунство та кібертероризм, мають глобальний характер і можуть завдати серйозних економічних та соціальних наслідків. Як свідчать приклади масштабних атак на інфраструктуру України, США та інших країн, навіть найбільш розвинені держави вразливі до таких загроз.

Одним з найважливіших аспектів боротьби з кіберзагрозами є міжнародне співробітництво, яке забезпечує обмін інформацією, досвідом та технологіями. Досвід провідних країн у цій сфері свідчить, що ефективна кібербезпека можлива лише завдяки глобальній координації та інтеграції зусиль.

Наприклад, США, які є одним з лідерів у галузі кіберзахисту, створили розгалужену мережу державних установ, таких як Агентство національної безпеки (АНБ) та Національне управління

кібербезпеки, які активно співпрацюють із приватним сектором та міжнародними партнерами для виявлення та нейтралізації кіберзагроз. Інші країни також активно впроваджують власні стратегії кібербезпеки. У Європейському Союзі була прийнята Директива про заходи для забезпечення високого рівня безпеки мережевих та інформаційних систем, яка передбачає створення єдиних стандартів для держав-членів ЄС у питаннях кібербезпеки. Директива зобов'язує країни створювати національні органи кібербезпеки, визначати сектори критичної інфраструктури та налагоджувати систему повідомлень про інциденти для швидкого реагування на загрози. Важливим є те, що ЄС активно стимулює обмін інформацією між країнами-членами для колективної безпеки кіберпростору.

Міжнародне співробітництво з НАТО є одним з основних напрямків посилення кіберзахисту для багатьох країн, зокрема України. Створення платформ, таких як Платформа Україна – НАТО з протидії гібридній війні, та Цільовий фонд для розвитку кібербезпеки сприяє підвищенню здатності країн реагувати на кіберзагрози та впроваджувати новітні технології для захисту національної інфраструктури. Важливим елементом є участь України в міжнародних навчаннях та операціях, які дозволяють обмінюватися передовими практиками та розробляти спільні заходи протидії загрозам.

Слід зазначити, що міжнародні організації, такі як ООН, також визнають важливість створення глобальних стандартів кібербезпеки. Рішення Групи урядових експертів з міжнародної інформаційної безпеки ООН у 2015 році заклали підґрунтя для застосування міжнародного права до кіберпростору, підкреслюючи необхідність розробки міжнародних норм та правил для регулювання кіберпростору, що є особливо актуальним для країн, які стикаються з систематичними кібератаками. Окрім державних ініціатив, важливу роль відіграє приватний сектор. Багато міжнародних компаній співпрацюють з урядами та міжнародними організаціями у питаннях кібербезпеки. Приватні корпорації займаються розробкою новітніх технологічних рішень, які дозволяють підвищити рівень захисту інформаційних систем та мінімізувати наслідки кіберзагроз. Україна, яка стикається з постійними кібератаками, особливо з боку Росії, активно зміцнює свою національну систему кібербезпеки, впроваджуючи міжнародні стандарти та розвиваючи співпрацю з міжнародними партнерами.

Прийняття Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» у 2017 році стало важливим кроком у формуванні національної стратегії кіберзахисту. Україна також активно співпрацює з НАТО та ЄС для зміцнення своїх кіберзахисних можливостей. Важливими є освітні програми, які допомагають підвищувати обізнаність

населення та організацій про ризики кіберзагроз. Отже, кібербезпека стає пріоритетом для державної політики кожної країни. Для ефективної протидії кіберзагрозам необхідний комплексний підхід, який включає не лише технологічні рішення, але й правові,

організаційні та освітні ініціативи. Міжнародне співробітництво є ключовим фактором у боротьбі з кіберзагрозами, адже лише через спільні зусилля можливо забезпечити стійкий захист національних інтересів у цифровому просторі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Баранов, О. А. (2014). Про тлумачення та визначення поняття “Кібербезпека”. *Правова інформатика*, 2(42), 54-62. Відновлено з <https://ippi.org.ua/sites/default/files/14boavpk.pdf>
- Вдовенко, С., Живилю, С., Черноног, О., & Докіль, В. (2022). Аналіз особливостей функціонування системи кібероборони. Нормативно-правові аспекти. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*, 74, 52-72. <https://doi.org/10.17721/2519-481X/2022/74-06>
- Відключення електроенергії в Україні було хакерською атакою. (2016). *BBC News Україна*. Відновлено з [https://www.bbc.com/ukrainian/news-38585587#:~:text=Компанія%20з%20кібербезпеки%20Information%20Systems%20Securit%20Partners%20\(ISSP\),2015%20році.%20Тоді%20це%20зацепило%20225%20тис.%20людей](https://www.bbc.com/ukrainian/news-38585587#:~:text=Компанія%20з%20кібербезпеки%20Information%20Systems%20Securit%20Partners%20(ISSP),2015%20році.%20Тоді%20це%20зацепило%20225%20тис.%20людей)
- Ємельянов, В., & Бондар, Г. (2019). Кібербезпека як складова національної безпеки та кіберзахист критичної інфраструктури України. *Публічне управління та регіональний розвиток*, 5, 493-523. <https://doi.org/10.34132/pard2019.05.02>
- Конвенція про кіберзлочинність. (2005). *Конвенція Ради Європи*. Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text
- Ліпкан, В., & Діордіца, І. (2017). Національна система кібербезпеки як складова частина системи забезпечення національної безпеки України. *Інформаційне право*, 5, 174-180. Відновлено з <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/5/40.pdf>
- Найпопулярніші види кібератак у 2021. (2021). Відновлено з <https://10guards.com/ua/articles/the-most-common-types-of-cyber-attacks-in-2021/>
- Несрін, Д., & Радомська, Л. А. (2021). *Сучасний стан кібербезпеки в Україні*. Вінницький національний технічний університет. Відновлено з <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37987/90562.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами. № 2017/1371. (2017, Липень 5). *Директива Європейського Парламенту та Ради*. Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-17#Text
- Про заходи для високого спільного рівня безпеки мережевих та інформаційних систем на території Союзу. № 2016/1148. (2016, Липень 6). *Директива Європейського Парламенту та Ради*. Відновлено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16#Text
- Саснко, М. І., Савела, Є. А., & Тополянський, Ю. Ю. (2021). Міжнародний досвід протидії кіберзлочинності та кібершахрайству. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 64, 386-391. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.71>
- Сливка, М. М. (2022). Міжнародне співробітництво у сфері забезпечення кібербезпеки України. *Юридичний науковий електронний журнал*, 10, 489-491. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/121>
- Сліпченко, Т. (2020). Кібербезпека як складова системи захисту національної безпеки: європейський досвід. *Актуальні проблеми правознавства*, 1(1), 128-133. <https://doi.org/10.35774/app2020.01.128>
- Степко, О. М. (2014). Аналіз головних складових інформаційної безпеки держави. *Інститут міжнародних відносин Національного авіаційного університету. Політологія*, 1(3), 90-99. Відновлено з <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/3214>
- Стівенс, Д. Т., & Бертон, Д. Дж. (2023). НАТО і стратегічна конкуренція в кіберпросторі. *NATO REVIEW, думки, аналіз і обговорення питань безпеки*. Відновлено з <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2023/06/06/nato-strategchna-konkurentsya-v-kberprostor/index.html>
- Фурашев, В. М. (2012). Кіберпростір та інформаційний простір, кібербезпека та інформаційна безпека: сутність, визначення, відмінності. *Інформація і право*, 2(5), 162-174. Відновлено з <https://ippi.org.ua/sites/default/files/12fvmsvv.pdf>
- Шеремет, А. (2020, Жовтень 19). *Мін'юст США назвав росіян, які стоять за вірусом NotPetya. У 2017 році він завдав Україні збитків на \$500 мільйонів*. Відновлено з <http://surl.li/rllqbf>
- Як хакери зупинили трубопровід у США та до чого це призведе - BBC News Україна. (2021). *BBC News Україна*. Відновлено з <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57069276>
- Яковлев, П. О. (2020). Досвід державного регулювання забезпечення інформаційної безпеки зарубіжних держав (на прикладі Сполучених штатів Америки, Канади, Німеччини, Франції). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «ПРАВО»*, 30, 106-113. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-30-13>
- Dunn Cavelti, M., & Wenger, A. (2019). Cyber security meets security politics: Complex technology, fragmented politics, and networked science. *Contemporary Security Policy*, 41(1), 5-32. <https://doi.org/10.1080/13523260.2019.1678855>
- Solar, C. (2020). Cybersecurity and cyber defence in the emerging democracies. *Journal of Cyber Policy*, 5(3), 392-412. <https://doi.org/10.1080/23738871.2020.1820546>
- Vakulyk, O., Petrenko, P., Kuzmenko, I., Pochtovyi, M., & Orlovskiy, R. (2020). Cybersecurity as a Component of the National Security of the State. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 9(3), 775-784. [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(4\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(4))

REFERENCES

- Baranov, O. A. (2014). On the interpretation and definition of the concept of "Cybersecurity". *Legal Informatics*, 2(42), 54-62. Retrieved from <https://ippi.org.ua/sites/default/files/14boavpk.pdf>
- Convention on Cybercrime. (2005). *Council of Europe Convention*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text
- Dunn Cavelty, M., & Wenger, A. (2019). Cyber security meets security politics: Complex technology, fragmented politics, and networked science. *Contemporary Security Policy*, 41(1), 5-32. <https://doi.org/10.1080/13523260.2019.1678855>
- Emelyanov, V., & Bondar, G. (2019). Cybersecurity as a component of national security and cyber protection of critical infrastructure of Ukraine. *Public Administration and Regional Development*, 5, 493-523. <https://doi.org/10.34132/pard2019.05.02>
- Furashev, V. M. (2012). Cyberspace and information space, cybersecurity and information security: essence, definition, differences. *Information and Law*, 2(5), 162-174. Retrieved from <https://ippi.org.ua/sites/default/files/12fvmsvv.pdf>
- How hackers stopped a pipeline in the US and what it will lead to - BBC News Ukraine. (2021). *BBC News Ukraine*. Retrieved from <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57069276>
- Lipkan, V., & Diorditsa, I. (2017). National Cybersecurity System as a Component of the National Security System of Ukraine. *Information Law*, 5, 174-180. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/5/40.pdf>
- Nesrin, D., & Radomska, L. A. (2021). *Current State of Cybersecurity in Ukraine*. Vinnytsia National Technical University. Retrieved from <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/37987/90562.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- On measures for a high common level of security of network and information systems across the Union. No. 2016/1148. (2016, July 6). *Directive of the European Parliament and of the Council*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_013-16#Text
- On the fight against fraud to the Union's financial interests by criminal law. No. 2017/1371. (2017, July 5). *Directive of the European Parliament and of the Council*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-17#Text
- Saenko, M. I., Savela, E. A., & Topolyansky, Y. Y. (2021). International experience in combating cybercrime and cyberfraud. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 64, 386-391. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.64.71>
- Sheremet, A. (2020, October 19). *The US Department of Justice named the Russians behind the NotPetya virus. In 2017, it caused \$500 million in losses to Ukraine*. Retrieved from <http://surl.li/rllqbf>
- Slipchenko, T. (2020). Cybersecurity as a component of the national security protection system: European experience. *Current Problems of Law*, 1(1), 128-133. <https://doi.org/10.35774/app2020.01.128>
- Slyvka, M. M. (2022). International cooperation in the field of ensuring cybersecurity of Ukraine. *Legal Scientific Electronic Journal*, 10, 489-491. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-10/121>
- Solar, C. (2020). Cybersecurity and cyber defence in the emerging democracies. *Journal of Cyber Policy*, 5(3), 392-412. <https://doi.org/10.1080/23738871.2020.1820546>
- Stepko, O. M. (2014). Analysis of the Main Components of State Information Security. *Institute of International Relations of the National Aviation University. Political Science*, 1(3), 90-99. Retrieved from <https://jrnل.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/3214>
- Stevens, D. T., & Burton, D. J. (2023). NATO and Strategic Competition in Cyberspace. *NATO REVIEW, Opinions, Analysis and Discussion of Security Issues*. Retrieved from <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2023/06/06/nato-strategchna-konkurentsya-v-kberprostor/index.html>
- The Most Popular Types of Cyberattacks in 2021*. (2021). Retrieved from <https://10guards.com/ua/articles/the-most-common-types-of-cyber-attacks-in-2021/>
- The power outage in Ukraine was a hacker attack. (2016). *BBC News Ukraine*. Retrieved from [https://www.bbc.com/ukrainian/news-38585587#:~:text=Company%20with%20cybersecurity%20Information%20Systems%20Securit%20Partners%20\(ISSP\),2015%20years.%20Then%20it%20affected%20225%20thousands%20of%20people](https://www.bbc.com/ukrainian/news-38585587#:~:text=Company%20with%20cybersecurity%20Information%20Systems%20Securit%20Partners%20(ISSP),2015%20years.%20Then%20it%20affected%20225%20thousands%20of%20people)
- Vakulyk, O., Petrenko, P., Kuzmenko, I., Pochtovyi, M., & Orlovskiy, R. (2020). Cybersecurity as a Component of the National Security of the State. *Journal of Security and Sustainability Issues*, 9(3), 775-784. [https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3\(4\)](https://doi.org/10.9770/jssi.2020.9.3(4))
- Vdovenko, S., Zhivlyo, E., Chernogo, O., & Dokil, V. (2022). Analysis of the features of the functioning of the cyber defense system. Regulatory and legal aspects. *Collection of scientific papers of the Military Institute of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 74, 52-72. <https://doi.org/10.17721/2519-481X/2022/74-06>
- Yakovlev, P. O. (2020). Experience of state regulation of information security of foreign states (using the example of the United States of America, Canada, Germany, France). *Bulletin of the V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "PRAVO"*, 30, 106-113. <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2020-30-13>

Political Management and National Security: Institutional Alliances and Crisis Public Communications

UDC: 321.342.2

DOI: <https://doi.org/10.15421/172497>**Serheiev Viacheslav**Dr.Sc., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0001-7859-0408>, sergeev_vs@hotmail.com**Zagurska-Antoniuk Viktoriia**Dr.Sc., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-3334-4494>, kgn_zvf@ztu.edu.ua**Pashchenko Viktor**Ph.D., Assoc. Prof., <https://orcid.org/0000-0003-4385-0286>, pashchenko.v.i@gmail.com*Zhytomyr Polytechnic State University (Zhytomyr, Ukraine)*

Abstract

Relevance. Peculiarities of national security priorities are studied, which form a demand for the stability of the security environment, which is characterized by increased sensitivity to risks and threats from non-systemic destructive actors. It establishes the importance of political-management associations, which consist of government bodies, international organizations, non-governmental organizations (NGOs) and representatives of the private sector, play a key role in mitigating crises and promoting long-term recovery.

The purpose of the study is to establish the peculiarities of the formation of institutional alliances and crisis public communications in the context of the development of the integration of political management and the national security system.

Results. Stakeholder engagement is discussed, which helps to broaden the base of support for crisis intervention and ensures that the response is comprehensive. The paper explores practices of promoting specialized security knowledge, particularly in areas such as health, education and human rights, which provides the ability to rapidly mobilize society in times of crisis. The peculiarities of inter-institutional political cooperation are clarified. The basics of the multilateral organization of security management are revealed, in particular, the setting of conditions for providing financial assistance, guaranteeing, directing funds to the necessary reforms. Dominant institutional actors who can impose their agendas on others, ignoring local needs or experiences, are studied.

Conclusions. The role of international political-institutional alliances, which helped Ukraine to protect itself, as well as to prepare for long-term recovery, was revealed. Emphasis is placed on the possibilities of approving rapid response algorithms and finding optimal alternatives in conditions of shortage of time and resources during the Russian-Ukrainian war. The importance of ensuring inclusiveness and national consensus based on a peaceful agenda is explored.

Keywords: national security, decision-making, political management, political institutions, political effectiveness, institutional alliances, political actors, public communication

Політичний менеджмент та національна безпека: перспектива інституційних альянсів

Сергєєв Вячеслав, Загурська-Антонюк Вікторія, Пашченко Віктор*Державний університет «Житомирська політехніка» (Житомир, Україна)*

Анотація

Актуальність. Вивчаються особливості національні безпекові пріоритети, які формують запит на стабільність безпекового середовища, що характеризується підвищенням чутливості до ризиків та загроз з боку позасистемних деструктивних акторів. Встановлюється значення політико-управлінських об'єднань, які складаються з урядових органів, міжнародних організацій, неурядових організацій (НУО) і представників приватного сектора, відіграють ключову роль у пом'якшенні криз і сприянні довгостроковому відновленню.

Метою дослідження є встановлення особливостей формування інституційних альянсів та кризових публічних комунікацій в контексті розвитку інтеграції політичного менеджменту та системи національної безпеки.

Результати. Обговорюється залучення зацікавлених сторін, яке допомагає розширити базу підтримки для втручання в кризові ситуації та гарантує, що реагування буде всеосяжним. У статті вивчаються практики просування спеціалізованого безпекового знання, зокрема в таких сферах, як охорона здоров'я, освіта та права людини, яке надає здатність швидко мобілізувати суспільство у часи кризи. З'ясовуються особливості міжінституційної політичної співпраці. Розкрито основи багатосторонньої організації безпекового менеджменту, зокрема, висування умов для надання фінансової допомоги, гарантування, спрямування коштів на необхідні реформи. Вивчаються домінуючі інституційні актори, які можуть нав'язувати свої плани іншим, відкидаючи локальні потреби чи досвід.

Висновки. Виявлено роль міжнародних політико-інституційних альянсів, які допомогли Україні захистити себе, а також підготуватися до довгострокового відновлення. Наголошено на можливостях апробації алгоритмів швидкого реагування та пошуку оптимальних альтернатив в умовах дефіциту часу і ресурсів під час російсько-української війни. З'ясовується значення забезпечення інклюзивності та загальнонаціонального консенсусу на основі мирного порядку денного.

Ключові слова: національна безпека, прийняття рішень, політичний менеджмент, політичні інститути, політична ефективність, інституційні альянси, політичні актори, публічна комунікація

Стаття надійшла / Article arrived: 27.08.2024

Схвалено до друку / Accepted: 18.10.2024

Вступ.

В умовах демократичного суспільства національна безпека та політичний менеджмент виступають ключовими драйверами інституційної еволюції політичних систем. Політичні партії, громадські організації та групи інтересів в умовах глобальних викликів намагаються дати відповідь на ключові питання порядку денного та адаптуватися до них. Національні безпекові пріоритети формують запит на стабільність безпекового середовища, яке характеризується підвищенням чутливості до ризиків та загроз з боку позасистемних деструктивних акторів (тероризм, кіберзагрози, глобальна економічна турбулентність, геополітичне переформатування світу тощо). Це вимагає гнучких взаємин з галузевими інституційними блоками політичного менеджменту, формування адаптивності та горизонтальної взаємодії.

Міжінституційна управлінська координація в умовах зростання небезпеки державності, яка виникла внаслідок широкомасштабного вторгнення російської федерації до України, потребує суттєвої корекції. Довоєнні способи вертикального підпорядкування, а також відомчого розмежування функцій поступилися гнучким формам мережних політико-інституційних альянсів, які раніше не мали поширення. Вони включають урядові структури, волонтерські організації, експертні групи, зарубіжні партнерські та донорські установи.

Такі утворення швидко реагують на кризові ситуації та пропонують оптимальні варіанти рішень. В умовах російсько-української війни значно спростилися механізми публічної комунікації, національної безпеки та суспільства. Комунікація настала більше оперативною та змістовною. Проте на сучасному етапі доречно звернутися до проблематики повоєнного відновлення та реструктуризації демократичної політичної системи її виходу з надзвичайного режиму.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Сучасні зарубіжні науковці розкривають ключові контексти сучасного інституційної структури управління середовищем безпеки. Т. Флокхарт прогнозує структуру майбутнього багатополюсного світу (Flockhart, 2016), С. Фрюлінг та А. О'Ніл аналізують значення ядерної зброї, Сполучених Штатів та альянсів в Європі та Азії на шляху до інституційної перспективи (Frühling, & O'Neil, 2017), Р.Гріммік надає визначення елементів та прикладів політики безпеки (Grimmick, 2024), Е. Лабс ідентифікує особливості наступального реалізму і чому держави розширюють свої військові цілі (Labs, 1997), У. Ані, Д. Хе і А. Тіварі здійснюють оцінку потенціалу кібербезпеки промислової робочої сили в контексті безпеки людського фактору (Ani, He, & Tiwari, 2019), Дж. Бугаксакі, історія як політика в путінській росії (Bugaksaki, 2000), Р. Бітцінгер

вивчає потенціал оборонної промисловості в Азії та значення технонаціоналістичного імпульсу (Bitzinger, 2016). При цьому існує потреба у вивченні політико-інституційних інновацій в управлінні національної безпекою.

Метою статті є встановлення особливостей формування інституційних альянсів та кризових публічних комунікацій в контексті розвитку інтеграції політичного менеджменту та системи національної безпеки. Завданням статті є виявлення конфігурацій та галузевих структур розв'язання безпекових криз.

Результати дослідження.

Ефективне розв'язання безпекових криз вимагає надійного політичного управління, яке передбачає стратегічну координацію ресурсів, зацікавлених сторін та установ для стабілізації та відновлення постраждалих або загрожуваних суспільних підсистем. Одним з ключових аспектів означеного процесу є формування прагматичних (ситуативних) політико-інституційних альянсів. Ці управлінські об'єднання, які складаються з урядових органів, міжнародних організацій, неурядових організацій (НУО) і приватного сектора, відіграють ключову роль у пом'якшенні наслідків криз і сприянні довгостроковому відновленню. Означене є досить актуальним для України під час війни. Українські дослідники Л. Шипілова та В. Шойко влучно ідентифікують проблеми національного менеджменту в Україні на основі суперечностей між політичними й адміністративними функціями та призначенням на посади осіб, які відповідають за реалізацію державної політики в різних сферах життєдіяльності суспільства (Шипілова, & Шойко, 2014, с. 59).

Ефективна публічна комунікація між інститутами політичного управління необхідна для забезпечення довіри громадськості та спрямування колективних дій. Чітке, прозоре та послідовне публічне повідомлення допомагає громадянам впоратися з первинним шоком, зменшити кількість дезінформації та налаштувати зацікавлені сторони на досягнення спільних цілей. Політичні менеджери повинні переконатися, що обмежені ресурси – фінансові, людські чи матеріально-технічні – розгортаються там, де вони найбільш потрібні (Flockhart, 2016). Це вимагає розуміння масштабів безпекової кризи та здатності швидко приймати рішення. Л. Шипілова та В. Шойко вірно наголошують, що вирішення безпекових завдань уповільнюється через відсутність структуризації наукових знань з теорії державного управління щодо застосування гнучких підходів до запровадження ресурсного менеджменту та чіткого законодавчого забезпечення (Шипілова, & Шойко, 2014, с. 59).

Ефективність стратегічного політичного управління національною безпекою залежить від здатності працювати з низкою учасників, включаючи національні агентства, міжнародні

організації, громадянське суспільство та приватний сектор. Широке залучення зацікавлених сторін допомагає розширити базу підтримки для політико-управлінського втручання в кризові ситуації та гарантує, що реагування буде всеосяжним. Л. Шипілова та В. Шойко доречно вказують на необхідність створення відповідної концепції організації керівництва системою державного управління національною безпекою. Це передбачає вирішення таких питань: політичне керівництво, управління діяльністю, що можна віднести до сфери національного менеджменту (Шипілова, & Шойко, 2014, с. 60).

Сучасні безпекові кризи досить часто виявляють слабкі місця в існуючих політиках або структурах управління. «Профільні» та «додаткові» політичні інститути повинні бути гнучкими та адаптивними, розробляючи нову політику або реформуючи застарілу (Grimmick, 2023). Метою є модернізація реагування на виклики, що виникають в різних галузях суспільного виробництва й інфраструктури. О. Гуцалюк та Ю. Бондар на прикладі безпеки авіації виявляють складові загальної концепції національної безпеки, а також системи забезпечення особистої безпеки, безпеки суспільства та безпеки на авіаційному транспорті від зовнішніх і внутрішніх загроз. Тому підтримка прийнятного рівня безпеки національної авіації, розробка теоретичних засад безпекового менеджменту авіаційного транспорту має практичне значення для сталого розвитку не тільки окремої інфраструктури транспорту, але й національної та глобальної економіки (Гуцалюк, & Бондар, 2020, с. 83).

Приватний сектор також може відігравати вирішальну роль у розв'язанні безпечових криз, надаючи ресурси, інфраструктуру та технологічні рішення. Наприклад, під час пандемії COVID-19 фармацевтичні компанії активно співпрацювали з урядами, щоб прискорити розробку та розповсюдження вакцин. Неурядові організації часто виступають посередниками між державою та постраждалим населенням, особливо під час гуманітарних криз (Labs, 1997). Вони приносять спеціалізовані знання, зокрема в таких сферах, як охорона здоров'я, освіта та права людини, і мають здатність швидко мобілізуватись у часи кризи. О. Гуцалюк та Ю. Бондар конкретними умовами забезпечення безпекового менеджменту підприємства вірно називають легітимність усіх видів його діяльності, використання системного підходу до забезпечення управління безпекою підприємства та відповідне ресурсне забезпечення. Саме система забезпечення авіаційного транспорту підприємства може розглядатися як упорядкована сукупність взаємодіючих елементів, узагальнена дія яких спрямована на якісну реалізацію захисту інтересів підприємства від зовнішніх та внутрішніх загроз (Гуцалюк, & Бондар, 2020, с. 83).

Безпекові кризи часто вимагають ресурсів і досвіду, які не може надати окрема інституція. Альянси «різнопрофільних» інституційних акторів дозволяють об'єднувати фінансові ресурси, технічне ноу-хау та людський капітал, підвищуючи ефективність реагування. Міжінституційна політична співпраця може призвести до інноваційних рішень для криз. Наприклад, під час спалаху лихоманки Ебола в Західній Африці партнерство між урядами, Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) і суб'єктами приватного сектора призвело до швидкої розробки нових діагностичних засобів і протоколів лікування та ресурсного забезпечення відповідних програм.

Проте наразі актуалізується питання широкого залучення до політико-управлінського та моніторингового процесу новітніх інформаційних технологій. Зокрема, Т. Павленко в контексті стратегічного інноваційного бачення використання можливостей штучного інтелекту як гарантії національної безпеки та моніторингу її напрямків, окреслює ситуацію з прийняттям шести довгострокових документів у безпековому напрямі. Вони безпосередньо або опосередковано стосуються питань національної безпеки, обороноздатності нашої держави й певним чином торкаються проблем використання штучного інтелекту, Big Data та сучасних інформаційних технологій (Павленко, 2023, с. 44).

Залучення кількох інституцій з різних предметів відання та принципів організаційної культури, включаючи міжнародні організації чи авторитетні НУО, залучені до управління безпековою кризою, може підвищити легітимність політико-управлінських безпекових «втручань». Це особливо важливо в зонах військових конфліктів, де сторони конфлікту можуть не довіряти зусиллям національних урядів. У контексті новітніх засобів розв'язання військових криз Т. Павленко доречно ідентифікує технології штучного інтелекту як такі, що стрімко розвиваються та мають значний потенціал у багатьох галузях, зокрема: національну безпеку, оборону, інформаційну та кібербезпеку, розвідку й контррозвідку, аеророзвідку тощо (Павленко, 2023, с. 46).

Сучасні політико-інституційні альянси часто включають механізми моніторингу та оцінки, які можуть покращити підзвітність і забезпечити ефективне використання ресурсів. Багатосторонні організації, зокрема, часто висувають умови для надання фінансової допомоги, гарантуючи, що кошти спрямовуються на необхідні реформи. Т. Павленко в рамках з'ясування національної моделі інституційного підґрунтя національної безпеки справедливо наголошує, що загалом в Україні на нормативно-правовому рівні сформовано бачення щодо застосування технологій штучного інтелекту у сфері національної безпеки та її напрямів. Разом

із цим, єдиного стратегічного документу, який би запроваджував єдиний напрям стратегічного розвитку технологій штучного інтелекту у сфері забезпечення національної безпеки, наразі немає (Павленко, 2023, с. 46).

В окремих практичних кейсах відсутність механізмів нагляду за управлінськими рішеннями може призвести до неправильного використання ресурсів або корупції, особливо в нестабільних державах, де структури політичного управління є слабкими. Це може знизити ефективність кризових заходів і підірвати довіру суспільства. Динаміка «балансу сил» між суб'єктами ухвалення безпекових рішень (чи то між державами в міжнародних альянсах, чи між урядами та НУО) може ускладнити співпрацю. Домінуючі інституційні актори можуть нав'язувати свої плани іншим, відкидаючи локальні потреби чи досвід. Це стає очевидним на основі аналізу досвіду окремих демократичних країн, які еволюціонують в бік автократії. В. Бондар здійснює вивчення програмних документів і основоположного закону Угорщини, яке показало, що підхід влади не є якимось новаторськими у питанні забезпечення національної безпеки через розвиток націєцентричної моделі держави чи реалізації прав закордонних угорців, а радше традиційними, неухильним, послідовним, який покроково реалізуються через внутрішню і зовнішню політику (Бондар, 2024, с. 820).

Досвід міжінституційної безпекової співпраці на міжнародному рівні демонструє, що підтримувати альянси після безпосередньої кризи часто важко. Щойно гострота кризи зменшиться, політико-інституційні суб'єкти можуть втратити інтерес або відкликати ресурси, підриваючи довгострокові зусилля з відновлення після кризи. Пандемія COVID-19 підкреслила важливість політико-інституційних альянсів. Розробка та розповсюдження вакцин були прискорені завдяки таким інституційним альянсам, як всесвітня ініціатива COVAX, до якої залучалися уряди, Всесвітня організація охорони здоров'я та фармацевтичні компанії. Політичне функціональне партнерство між державним і приватним секторами мало вирішальне значення для досягнення масової імунізації на глобальному рівні.

Водночас існують і протилежні до координації і співпраці принципи однобічної акторно-інституційної маніпуляції в міждержавних політико-безпекових відносинах. В. Бондар вірно наголошує, що «Україна продовжує тривалий час залишатися пріоритетною для сусідньої Угорщини країною-об'єктом реалізації довгострокової стратегії в межах Закарпаття, після російської експансивної гібридної ідеології «руського мира» на Півдні і Сході й нині повномасштабною військової агресією. Що апіорі становить загрозу національній безпеці України у багатьох аспектах, до прикладу, звуження сфер використання державної

мови, автономізація Закарпаття, міграція української молоді, розшарування в українському суспільстві» (Бондар, 2024, с. 822).

Під час війни в Україні інституційні управлінські безпекові альянси між українським урядом, Європейським Союзом, НАТО та неурядовими організаціями стали важливими для військової підтримки, гуманітарної допомоги та повоєнної реконструкції й планування. Ці альянси допомогли Україні захистити себе на початку вторгнення росії, а також сприяють підготовці до довгострокового відновлення.

Висновки.

Таким чином, національна безпека виступає смисловим та організаційним полем взаємодії політико-управлінських інституційних альянсів та коаліцій. Метою їх утворення є розв'язання ситуаційних політичних завдань в безпековому вимірі. Структурування системи політичного менеджменту в таких умовах іде шляхом децентралізації та формування мереж. Досвід пандемії COVID-19 показав, що можлива дистанційне управлінська взаємодія, яка дозволяє оперативно розв'язувати ситуативні кризи. Російсько-українська війна надала можливості апробації алгоритмів швидкого реагування та пошуку оптимальних альтернатив умова дефіциту часу і ресурсів. Умови повоєнної відбудови спонукатимуть орієнтуватися на нові механізми політичного представництва, командного лідерства та нових критеріїв ефективності і політичної відповідальності.

Співробітництво в рамках інституційних альянсів пропонує численні переваги для демократичних країн, зокрема з точки зору безпеки. Зокрема, це підвищує безпекову стійкість, дозволяючи країнам ділитися ресурсами, інтелектом і досвідом. Наприклад, обмін даними кіберрозвідки між демократичними державами виявився неоціненним у протидії кіберзагрозам і захисті критичної інфраструктури під час російського вторгнення до України.

Багатостороннє міжінституційне співробітництво посилює легітимність заходів безпеки. Коли демократичні країни діють узгоджено, міжнародне співтовариство сприйматиме їхні дії як справедливі. Така легітимність має вирішальне значення для залучення громадської підтримки політики безпеки та для зменшення ймовірності негативної реакції чи опору з боку інших країн.

Багатостороннє співробітництво в рамках демократичних інституційних альянсів сприяє взаємній відповідальності між політичними інститутами. Працюючи разом, парламенти, уряди та громадські (насамперед волонтерські) об'єднання можуть вимагати відповідальності за спільні стандарти, гарантуючи, що заходи безпеки відповідають демократичним цінностям. Ця підзвітність допомагає запобігти зловживанню

владою та гарантує, що політики безпеки не порушують права та свободи людей.

Демократична політика безпеки та багатостороння політична співпраця є дієвими інструментами сприяння глобальній стабільності та вирішення складних викликів безпеці XXI століття. Підтримуючи демократичні цінності та співпрацюючи в ситуативних і кризових рамках, демократичні інституційні альянси можуть підвищити свою стійкість, легітимність і підзвітність. Незважаючи на те, що різноманіття безпекових викликів зростає, особливо щодо підтримки єдності та вирішення різних інтересів, переваги

багатосторонньої співпраці значно переважають перешкоди.

Також на часі буде забезпечення інклюзивності та загальнонаціонального консенсусу на основі мирного порядку денного. Ефективне політичне управління забезпечує швидке та всебічне вирішення безпекових криз. Отже, політико-інституційні альянси об'єднують різноманітний досвід, ресурси та легітимність, необхідні для сталого відновлення стану національної безпеки. Перспективою подальшого розгляду за тематикою даної статті є вивчення критеріїв інституційної спроможності політичного менеджменту в надзвичайних умовах.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Бондар, В. Т. (2024). Вплив етнонаціонального чинника на систему національної безпеки України: українсько-угорський контекст. *Суспільство та національні інтереси*, 4, 813-825.
- Гуцалюк, О. М., & Бондар, Ю. А. (2020). Безпековий менеджмент авіаційного транспорту в контексті сталого розвитку національної економіки. *Управління економікою: теорія та практика*, 82-94.
- Павленко, Т. А. (2023). Технології штучного інтелекту в забезпеченні національної безпеки та обороноздатності України: перспективи стратегії розвитку. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, «Право»*, 38, 41-47.
- Шипілова, Л. М., & Шойко, В. А. (2014). Особливості національного менеджменту у контексті державного управління національною безпекою. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 1, 58-64.
- Ani, U. D., He, H., & Tiwari, A. (2019). Human factor security: Evaluating the cybersecurity capacity of the industrial workforce. *Journal of Systems and Information Technology*, 21(1), 2-35.
- Bitzinger, R. A. (2016, January 29). *Defence Industries in Asia and the Technonationalist Impulse. Contemporary Security Policy Blog*. Retrieved from <http://contemporarysecuritypolicy.org/2016/01/29/defense-industries-in-asia-and-the-technonationalist-impulse/>
- Bugaksaki, J. (2000, April 27). History is Politics in Putin's Russia. *Financial Times*. Retrieved from <http://www.ft.com/intl/cms/s/1/f4225d2e-b680-11d9-aebd-00000e2511c8>
- Flockhart, T. (2016). The coming multi-order world. *Contemporary Security Policy*, 37(1), 3-31.
- Frühling, S., & O'Neil, A. (2017). Nuclear weapons, the United States and alliances in Europe and Asia: Toward an institutional perspective. *Contemporary Security Policy. Advance online publication*. <https://doi.org/10.1080/13523260.2016.1257214>
- Grimmick, R. (2023). *What is a Security Policy? Definition, Elements, and Examples*. Retrieved from <https://www.varonis.com/blog/what-is-a-security-policy>
- Labs, E. J. (1997). Offensive Realism and Why States Expand Their War Aims. *Security Studies*, 6(4), 7-17.

REFERENCES

- Ani, U. D., He, H., & Tiwari, A. (2019). Human factor security: Evaluating the cybersecurity capacity of the industrial workforce. *Journal of Systems and Information Technology*, 21(1), 2-35.
- Bitzinger, R. A. (2016, January 29). *Defence Industries in Asia and the Technonationalist Impulse. Contemporary Security Policy Blog*. Retrieved from <http://contemporarysecuritypolicy.org/2016/01/29/defense-industries-in-asia-and-the-technonationalist-impulse/>
- Bondar, V. T. (2024). The influence of the ethno-national factor on the national security system of Ukraine: the Ukrainian-Hungarian context. *Society and National Interests*, 4, 813-825.
- Bugaksaki, J. (2000, April 27). History is Politics in Putin's Russia. *Financial Times*. Retrieved from <http://www.ft.com/intl/cms/s/1/f4225d2e-b680-11d9-aebd-00000e2511c8>
- Flockhart, T. (2016). The coming multi-order world. *Contemporary Security Policy*, 37(1), 3-31.
- Frühling, S., & O'Neil, A. (2017). Nuclear weapons, the United States and alliances in Europe and Asia: Toward an institutional perspective. *Contemporary Security Policy. Advance online publication*. <https://doi.org/10.1080/13523260.2016.1257214>
- Grimmick, R. (2023). *What is a Security Policy? Definition, Elements, and Examples*. Retrieved from <https://www.varonis.com/blog/what-is-a-security-policy>
- Gutsalyuk, O. M., & Bondar, Yu. A. (2020). Safety management of air transport in the context of sustainable development of the national economy. *Economic management: theory and practice*, 82-94.
- Labs, E. J. (1997). Offensive Realism and Why States Expand Their War Aims. *Security Studies*, 6(4), 7-17.
- Pavlenko, T. A. (2023). Technologies of artificial intelligence in ensuring national security and defense capability of Ukraine: prospects of the development strategy. *Collection of scientific works of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda, "Law"*, 38, 41-47.
- Shipilova, L. M., & Shoyko, V. A. (2014). Peculiarities of national management in the context of state management of national security. *Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine*, 1, 58-64.

Theoretical Foundations and Models of European Integration

UDC: 94(4):341.17EU

DOI: <https://doi.org/10.15421/172498>**Borysova Olga**Dr. Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0003-0875-9065>, utraesus@ukr.net**Rudnik Denys**Ph.D., Senior Lecturer, <https://orcid.org/0000-0002-8712-3606>, denisrudnik@ukr.net*Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy"
of the Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine)*

Abstract

Relevance. The Ukraine's path to the European Union requires a study of the leading "schools" of European integration for understanding the attitude of the leading EU-countries to the chances of candidate countries from Central and Eastern Europe for full and comprehensive entry.

The purpose of the research is to determine the leading models of European integration, which was developed by theorists and practitioners of public administration of Great Britain, France and Germany in the second half of the 20th century.

Results. Authors of the article, based on the analysis of the works of the German political scientist, Professor Wolfgang Theodor Wessels and other scientific literature, reveal the theoretical and methodological foundations of the understanding and research of European integration processes. Variants ("schools") of European integration are studied, models of the development of the European Union are analyzed. The article emphasizes that unlike the previous times, when the theory of European integration was ahead of practice, today practice is ahead of theory. And now the time has come for new theories and models. The candidate countries from Central and Eastern Europe continue to be in the focus of the models of expansion and deepening of the European Union.

Conclusions. In the process of enlargement of the European Union, several models of its coexistence were developed. Germany is trying to form a model of "Core Europe" with clear federalist tendencies with a narrowing of the circle of participants. In such a model, Germany and France should become leaders. The French model of "concentric circles" distinguishes countries according to the degree of cooperation in certain policy areas. The British model of "flexible Europe" lost its relevance after the withdrawal of Great Britain from the EU.

Keywords: European integration, European Union, models of European integration, "schools" of European integration, enlargement of the European Union, Central and Eastern Europe, partner country, candidate country

Теоретичні засади та моделі європейської інтеграції

Борисова Ольга, Руднік Денис*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради (Харків, Україна)*

Анотація

Актуальність. Шлях України до Європейського Союзу потребує попереднього вивчення провідних «шкіл» європейської інтеграції для розуміння ставлення провідних країн ЄС шансів країн-кандидатів з Центрально-Східної Європи на повноцінне та всеосяжне входження.

Метою дослідження є визначення провідних моделей європейської інтеграції, розроблених теоретиками та практиками державного управління Великобританії, Франції та Німеччини у другій половині ХХ ст.

Результати. У статті на основі аналізу праць німецького політолога, професора Вольфганга Теодора Вессельса та іншої наукової літератури розкриваються теоретичні та методологічні засади осмислення і дослідження євроінтеграційних процесів. Досліджуються варіанти («школи») євроінтеграції, аналізуються моделі розвитку Європейського Союзу. У статті наголошується, що на відміну від попередніх часів, коли теорія європейської інтеграції випереджала практику, сьогодні практика випереджує теорію. А відповідно, настав час нових теорій і моделей. У центрі уваги моделей розширення та поглиблення Європейського Союзу продовжують залишатися країни-кандидати з Центрально-Східної Європи.

Висновки. У процесі розширення Європейського Союзу було напрацьовано кілька моделей його співіснування. Німеччина намагається сформувати модель «Європи ядра» з явними федералістськими тенденціями зі звууженням кола учасників. У такій моделі провідними мали б стати Німеччина та Франція. Французька модель «концентричних кіл» розрізняє країни за ступенем співробітництва в окремих сферах політики. Британська модель «гнучкої Європи» втратила свою актуальність після виходу Великобританії з ЄС.

Ключові слова: євроінтеграція, Європейський Союз, моделі євроінтеграції, «школи» євроінтеграції, розширення Європейського Союзу, Центрально-Східна Європа, країна-партнер, країна-кандидат

Вступ.

Європейський інтеграційний процес – це процес постійний і такий, що характеризує Європейський Союз як систему, а в динаміці має циклічний характер. До середини XX століття теоретичні проекти об'єднання Європи випереджали можливості європейських країн до інтеграції, тобто практика відставала від теорії. Однак дві світові війни, що точилися більшою мірою саме в Європі, та «холодна війна» підштовхнули об'єднаним процесам в європейських країнах як задля самозбереження, так і, в певному сенсі, з метою заперечення прогнозу Отто Шпенглера щодо «присмерку Європи».

Утім, і сьогодні новітня російсько-українська війна, яка триває на Європейському континенті вже десять років (2014 – 2022 рр. – «гібридна» фаза, з 24.02.2022 р. – конвенційна війна), вносить свої важливі корективи у практику євроінтеграції. А ось теорія, на жаль, уже суттєво відстає, але нікуди не поділилась ні самозбереження, ні примара «присмерку Європи». Потрібна зміна парадигми євроінтеграційного процесу. Це вимагає як сміливих нових кроків від провідних європейських політиків, так і нових теоретиків.

Питання розширення Європейського Союзу завжди було і є нерозривно пов'язане з процесом поглиблення інтеграції в цій структурі. Але взаємодія цих двох процесів досить суперечлива. Головна роль тут відіграє рівень економічних потенціалів країн, що об'єднуються, ступінь схожості між системами регулювання економічних і соціальних процесів. Тому до 1990-х рр. Європейський Союз на практиці втілював принцип «спочатку поглиблення, потім розширення». Поглиблення означало все більш повне об'єднання певних сфер економіки й політики національних держав, що стимулювалося формуванням наднаціональних інститутів Співтовариства.

Після підписання Маастрихтського договору 1992 року Європейський Союз вийшов на новий етап інтеграції, пов'язаний з розвалом СРСР і корінними трансформаціями в Центральній і Східній Європі (ЦСЄ), що вимагало термінової реакції. У європейському політичному і науковому середовищі пройшли бурхливі дискусії про те, яким шляхом далі має йти процес об'єднання Європи. Які ж погляди стали при цьому домінуючими та які моделі розвитку об'єднаної Європи були розроблені?

Аналіз попередніх публікацій.

Ці питання знайшли висвітлення в науковій літературі. Можна погодитись із О. Сокур, що історіографія проблемних питань теорії європейської інтеграції презентована ґрунтовними розробками представників федералізму (неофедералізму) (А. Етціоні, Дж. Піндер), функціоналізму (Д. Мітрані), неофункціоналізму (Е. Хаас, Д. Най, Р. Кеохейн, Л. Ліндберг, Ф. Шміттер)

і його альтернативними презентаціями, такими, зокрема, як міжурядовість (інтергавернменталізм) (С. Хоффман) та інституціоналізм (П. Пірсон, К. Армстронг, С. Балмер) (Сокур, 2015, с. 51). Дискусії з проблем теорії євроінтеграції точилися на фоні двох протилежних підходів – спочатку, але в меншій мірі, федералізму, в більшій мірі – функціоналізму (неофункціоналізму) і теорії міжурядовості (інтергавернменталізму) та їх наступних модифікацій.

Українська історіографія проблем європейської інтеграції, зокрема теоретичних питань розширення і поглиблення Європейського Союзу, активно розвивається з початку 2000-х років. У цьому контексті відзначимо ґрунтовне дослідження напрямів і концепцій європейської інтеграції В. Копійки (Копійка, 2005), праці щодо теоретичних моделей інтеграції Є. Кіш (2004), Є. Коваленко (2008), О. Ковальної (2002; 2003), аналіз наукових теорій та методології дослідження євроінтеграційного процесу шляхом порівняння теорій європейської інтеграції І. Піляєва (2003) та ін.

Так було закладено основи української школи «європейських студій». в лоні якої з'явилися роботи С. Череватого (2010), О. Сокур (2015), О. Рудіка (2017; 2022) та ін. Надали ваги і ґрунтовності українським європейським студіям фундаментальні роботи С. Віднянського та А. Мартинова (Віднянський, Мартинов, 2011; Мартинов, 2019); з'явилися нові дослідження (Бурлака 2017; Щедрова, Тіркус, 2014), у тому числі й наші (Борисова, 2024; Борисова, Климов, 2018; Borysowa & Rudnik, 2024), словники, довідники (Чернега, 2019; Вайденофельд & Вессельс, 2007; Марченко, 2006), навчальні посібники, численні матеріали наукових конференцій, де висвітлюються проблеми теорії та методології європейської інтеграції (Макаренко, & Хомутенко, 2018; Копійка, 2021; «Матеріали міжнародної конференції», 2021; Прокопенко, Рудік, & Рудік, 2021, «ЕС-Східне партнерство», 2024 та ін.) тощо.

Однак дослідження теоретичних моделей розширення і поглиблення ЄС, як і політичних теорій європейської інтеграції в цілому, слід продовжувати на засаді їх глибокого переосмислення відповідно до теоретичних засад розвитку сучасного євроінтеграційного процесу. Це складно, адже з початку 2020-х рр. ми бачимо, що, на відміну від минулих часів, сьогодні теорія не встигає за практикою.

Звернемося до праць ученого, який, власне, і заклавав основи теоретичного аналізу різних концепцій і моделей розвитку процесу європейської інтеграції. Це – німецький дослідник, професор, нині – завідувач кафедри імені Жана Монне Кьольнського університету Вольфганг Весселс. У своїх роботах він виділив чотири варіанти вирішення проблеми розширення і поглиблення Європейського Союзу. Автори і

прихильники кожної з них або притримуються однієї з опцій – «розширення» або «поглиблення», або ж передбачають їх одночасну реалізацію (Wessels, 1993; 1999; 2004). Роботи В. Весселса західними авторами аналізувалися не раз, ми деякі розвідки (Lequesne, 2007; Haßling, 2011 та ін.) також використаємо.

Метою дослідження є визначення провідних моделей європейської інтеграції, розроблених теоретиками та практиками державного управління Великобританії, Франції та Німеччини у другій половині ХХ ст.

Результати дослідження.

Варіанти («школи») європейської інтеграції.

Перша «школа», згідно з В. Весселсом, вважає пріоритетним розширення Європейського Союзу. По-перше, після розвалу СРСР і кардинальних трансформацій в Центральній і Східній Європі (ЦСЄ) слід використати шанс подолання поділу Європи на два табори, тобто стану «Європи після Ялти». Приналежність до Західної Європи після 1945 року є не заслугою країн-членів ЄС, а тільки історичною випадковістю (Wessels, 1993, s. 18).

По-друге, швидке розширення Європейського Союзу позитивно вплине на стабілізацію економічних і політичних змін у ЦСЄ. Цьому мало сприяти те, що ЄС має здатність та інструменти здійснити такий вплив на внутрішньополітичний розвиток країн даного регіону, щоб «вони не повернулись до ксенофобії, авторитаризму, політичної та економічної відсталості» (Wessels, 1993; Lequesne, 2007).

І по-третє, продовження поглиблення до розширення стає небажаним, адже це як посилить «непрозорість» процедур ЄС для країн-кандидатів, так і збільшить обсяг вимог для них (Wessels, 1993, p. 19; Lequesne, 2007). Цю точку зору відстоювала Велика Британія. Але вона суперечила планам інтеграції у вигляді Європейського Союзу як наднаціонального федерального співтовариства. Лондон же ніколи й не приховував, що не є прихильником федералістської концепції, а підтримує концепцію «функціональної» Європи, згідно з якою загальні політичні дії можуть мати місце лише тоді, коли вони мають загальну користь (Haßling, 2011, p. 66-67).

Друга «школа» поєднує тих, хто віддає пріоритет поглибленню інтеграції в межах Євросоюзу. Це, насамперед, представники інститутів ЄС і окремих держав-членів (Франції та Іспанії) (Müller-Brandeck-Wosquet, 2001, p. 264-256). Вони стверджують, що розширення ЄС не в його інтересах, краще перетворити його в сильну в політичному й економічному відношенні організацію в межах уже існуючих кордонів. Поглиблення ЄС не може відбутись, якщо в нього вступають країни з більш низьким рівнем політичного й економічного розвитку, внаслідок чого ЄС не зможе стати стабілізуючим центром на Європейському континенті. Країни ЦСЄ будуть мати більшу користь, якщо ЄС буде їх підтримувати в межах

уже існуючих і перевірених на практиці програм, що призведе до виникнення «ефекту переливу» (spill-over-effect), тобто зростанню доходів від міжнародної торгівлі. Економічна ж неоднорідність Євросоюзу призведе до того, що Європа врешті-решт не зможе бути конкурентоздатною на міжнародному ринку (Lequesne, 2007, p. 6-9).

На початку 1990-х років, коли В. Весселс писав свої роботи, на такій позиції стояла Франція. Ще наприкінці 1980-х рр. президент Франції Франсуа Міттеран запропонував план створення «Європейської конфедерації», який не передбачав формування єдиного загальноєвропейського співтовариства; конфедерація мала створюватись поетапно. При цьому «Західноєвропейське Співтовариство» (ЄС) повинно було мати власну ідентичність, а конфедерація зі участі країн Південної і Східної Європи мала формуватись паралельно. Це був план так званої «половинчастої інтеграції», за якої країни ЄС і ЦСЄ співпрацювали б тільки щодо визначеного кола питань, таких як торгівля і безпека (Халецька, 1999, с. 64-65). Така позиція продемонструвала стриманість Франції щодо швидкого розширення Європейського Союзу. І її, хоча й у більш м'якій формі, Франція дотримувалась ще донедавна. Ситуація змінилась лише за другого президентства Еммануеля Макрона (Остапенко et al., 2014).

За В. Весселсом, третя «школа» вважає поглиблення ЄС процесом, який через деякий час забезпечить якість розширення, що в свою чергу не дозволить «розмити» успіхи інтеграції. Воно має здійснюватися постійно, при цьому значною мірою орієнтуючись на розширення. Відповідно, поглиблення – це не самоціль, а засіб проведення розширення, цієї бажаної події, яка повинна статися у короткостроковій перспективі. І проблеми в цьому може створити тільки недостатня гнучкість та неефективність самої інституціональної системи Європейського Союзу. Цього можна уникнути, якщо розробити таку стратегію поглиблення, метою якої було б розширення. Водночас ця стратегія має бути прозорою для країн-кандидатів, щоб вони могли готуватися до вступу, і доповненою окремою стратегією розширення (Wessels, 1993, p. 21; Lequesne, 2007, p. 6-9).

На цю позицію встала Німеччина. Справа в тому, що розширення Європейського Союзу на Схід знаходиться в площині її інтересів. Це пояснюється не тільки тісними економічними відносинами Німеччини з країнами ЦСЄ, які витікають з давньої традиції тісного співробітництва з державами на її східному кордоні, а й тим, що, якщо Східна Європа опиниться в ситуації політичної нестабільності та економічної кризи, ця країна стане головним «носієм страждань» від наслідків цих негативних явищ (наприклад, потоки міграції на Захід тощо) (Schwarz, 1994, p. 250-251).

Що ж до позицій інших країн-членів ЄС, то дослідниками відзначається, що позиції Великої Британії дотримувалась Данія. Країни Бенілюксу, Італія, Фінляндія, Швеція і Австрія поділяли позицію Німеччина, а так звані «країни згуртування» – Ірландія, Греція, Іспанія і Португалія, більшою мірою схилялися до точки зору Франції. Хоча аргументи останніх певною мірою відрізнялися від аргументації Франції, що пояснювалося їхнім небажанням втрачати фінансову підтримку з боку ЄС на користь нових членів з Центральної і Східної Європи (Докладніше: Dauderstädt, 1998, р. 151-162; Haßling, 2011, р. 74-76).

Проте, В. Весселс писав свої роботи тоді, коли Велика Британія ще була членом Європейського Союзу і висувала варіант «гнучкої Європи», тому дослідники приділяли увагу трьом варіантам – вже згаданий британській «гнучкій Європі», німецькій «Європі ядра» і французькій «Європі концентричних кіл». Четвертий варіант, який складався з плану президента Франції Франсуа Міттерана (1989 р.), що, як ми зазначали вище, мав назву «Європейської конфедерації» (хоча він більше тяжів до федералізму), а також діяльності організації «Центрально-Європейська ініціатива» зі створення «Дунайсько-Адріатичної групи» для співробітництва в політичній і економічній сферах, не мали ваги в європейських дебатах щодо майбутнього Європейського Союзу, тому залишилися маловивченими в історіографії, хоча деякі дослідники це відзначали.

В українському дослідницькому полі це видно, зокрема, з того, що в Словнику-довіднику, що вийшов у 2001 році і був втретє перевиданий у 2006-му (Марченко, 2006, с. 35-36), як і в статтях деяких наших дослідників (наприклад, Є. Кіш), аналізуються саме вказані вище три моделі як базові, основні. А втім, у цьому своєму висновку вчені праві.

Однак, після Brexit впливи Великої Британії в Європейському Союзі різко зменшились. Тож ті країни-члени ЄС, які підтримували британський варіант розвитку інтеграційних процесів (Данія, країни Бенілюкс, Італія, Фінляндія), можливо, деякий час і в подальшому будуть притримуватись цієї позиції, але, скоріш за все, без Великої Британії вона буде ставати все більш слабкою. Це важливо відзначити, адже саме британська модель розвитку Євросоюзу максимально стримувала федералістські тенденції в ньому. Детальніше про це нижче.

Моделі розвитку Європейського Союзу.

Важливо підкреслити, що саме визначення ролі процесу розширення на Схід є однією з головних ознак усіх моделей розвитку Європейського Союзу. І найважливішу роль ця тема відіграє в моделі «Європи ядра». Тому ми з неї й починаємо.

Німецька модель «Європи ядра» (або «Документ Шойбле-Ламерса») була представлена 1 вересня 1994 р. фракцією ХДС/ХСС Бундестагу. У ній уявлялось

можливим спочатку прийняття країн Вишеградської групи і, можливо, Словенії «приблизно до 2000 року» та допускався кожен наступний крок у поглибленні Європейського Союзу тільки в тісному контакті із запланованим розширенням. Також вона мала на меті запобігання, у зв'язку з розширенням, «розпаду» ЄС на південно-західну групу на чолі з Францією та північно-східну на чолі з ФРН, як також і принципове забезпечення «тісної прив'язки» Німеччини до Європейського Союзу (Haßling, 2011, р. 69-70).

У такий спосіб Німеччина намагалася розв'язати подвійну дилему своєї зовнішньої політики. Перша полягає в тому, що сусіди після об'єднання Німеччини почали остерігатись, що вона буде прагнути гегемонії в ЄС, або ж вийде з нього і знов обере «особливий німецький шлях», а друга – у тому, що сам Берлін з моменту об'єднання робив усе, щоб активізувати свою роль у зовнішній політиці.

Дана модель пропонує створення «ядра Європи», яке має складатись із Німеччини, Франції, країн Бенілюксу, Данії й Ірландії. Вибір цих держав був заснований на їх здатності виконувати критерії конвергенції, передбачені Маастрихтським договором для третього ступеня Економічного і Валютного союзу (ЄВС). Хоча декларована була відкритість і для інших держав-членів Європейського Союзу (Brigot, 1994, р. 9-13; Haßling, 2011, р. 73-74).

Усередині «Європи ядра» має бути «проядро» – тандем Франція-Німеччина, які при цьому не можуть створювати власних інститутів. Навпаки, слід модифікувати Маастрихтський договір так, щоб зміни в ньому не приймалися односторонньо – щоб не було перешкоджань з боку країн, які не можуть чи не хочуть брати участь у спільних політиках (Borysowa, Rudnik, 2024, р. 22). Дві інші моделі – «Європа концентричних кіл» і «гнучка Європа» – не мали термінів розширення і використовували принцип диференційованої інтеграції.

Так, розроблена колишнім прем'єр-міністром Франції Едуаром Баладюром «Європа концентричних кіл» передбачала три різного ступеня інтегрованості «кола» держав. У зовнішнє коло входять асоційовані члени ЄС, у друге – всі члени ЄС, а у внутрішнє, третє – держави, готові до більш тісного співробітництва в окремих сферах політики. Франція відкидає ідею одного центрального ядра, що складалося б на основі членства в ЄВС. Вона вважає, що склад «внутрішнього ядра» має мінятися в залежності від галузей співробітництва (Haßling, 2011, р. 71-72; Müller-Brandeck-Bocquet, 2001, р. 258-273). На сьогоднішній день, як зазначає О. Рудік, для відповіді на виклики, зумовлені війною у Європі, «знадобиться авангард провідних і впливових держав-членів, які готові відмовитися від своїх національних прерогатив і поділитися своїм суверенітетом заради спільного європейського суверенітету та стратегічної

автономії. Менша група (або «ядро») країн, тобто глибше внутрішнє коло – це саме те, що потрібно ЄС, а не більш вільне зовнішнє коло» (Рудік, 2022, с. 127). Модель «гнучкої Європи», запропонована колишнім прем'єр-міністром Великої Британії Джоном Мейджором, загалом відповідала французькій моделі, але відкидала навіть умовний поділ держав Європейського Союзу на якісь «кола» (Haßling, 2011, р. 73-74, 77-78).

Для Франції, однієї з держав-переможниць у Другій світовій війні завжди було і є важливим не допустити гегемонії Німеччини в Європі й водночас за допомогою економічної підтримки Європейського Союзу повернути собі історично приналежну їй роль світової держави (Докладніше: Brigot, 1994). Незважаючи на те, що для Франції розширення Європейського Союзу на Схід ні з точки зору стримування Німеччини, ні з точки зору прагнення до гегемонії в Європі не було бажаним, адже у неї немає спільних кордонів з країнами ЦСЄ, вона підтримала прийняття цих країн – все з тієї ж причини: прагнення утримати контроль над Німеччиною (Deubner, 1994, р. 14). Водночас Париж став ініціатором розробки заходів з послаблення для Євросоюзу тиску розширення на Схід і досягнення певних стабілізуючих ефектів у державах ЦСЄ, щоб зменшити потребу в діях самого Європейського Союзу (Haßling, 2011, р. 66-67).

Так був розроблений знаменитий «Європейський пакт стабільності». Він був представлений в червні 1993 року вже згаданим нами Едуаром Баладюром і підписаний всіма членами ОБСЄ 20 березня 1995 р. (Steuer, 1997).

Весь час існування Європейського Союзу теорія європейської інтеграції, представлена описаними нами «школами» і моделями, не була піддана серйозній критиці, і в ній не були зроблені якісь суттєві зміни. Практика ж дещо змінилася після того, як Російська Федерація розпочала проти України «гібридну війну» (20.02.2014–24.02.2022 рр.) – Європейський Союз став застосовувати проти РФ режим санкцій, а Україна надавав фінансову, консультативну та ін. допомогу.

Проте водночас, особливо після ухвалення у 2016 році Глобальної стратегії безпеки – «Загальне бачення, єдиний підхід: сильна Європа. Глобальна стратегія Європейського Союзу із зовнішньої політики і політики безпеки» (ГСБ) (Mogherini), у якій було зазначено, що гарантії безпеки ЄС дає тільки країнам-членам Європейського Союзу, багато європейських політиків стали наполягати на тому, що з урахуванням загрози ісламського тероризму НАТО є сенс розширювати насамперед у балканському напрямку. Тобто Європа в той час виказала явне бажання захищати тільки свої території (Борисова & Климов, 2018, с. 376). Цим країни-члени Європейського Союзу показали, що військової допомоги від ЄС Україні в той час чекати було марно.

Пізніше стане ясно, що, коли в тому ж 2016 році США розширили санкції, додавши до санкційного списку компанії, пов'язані з будівництвом Керченського мосту та дочірні підприємства Газпрому, Німеччина в цей час уже повним ходом домовлялась із Путіним про будівництво «Північного потоку-2», спрямованого саме проти України (Борисова, 2024, с. 179).

Утім, ситуація різко змінилася після початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. (конвенційний етап новітньої російсько-української війни). Країни Європейського Союзу прийняли і поселили в себе мільйони біженців з України, в основному – жінок з малими дітьми (навіть зважаючи на можливі проблеми на власному ринку праці), в рази збільшили фінансову та військову допомогу Україні (Довбиш, 2019, с. 91-92; Рудік, 2022, с. 127; Gut angekommen auf dem Arbeitsmarkt).

Уже 28 лютого 2022 р. Україна подала заявку на вступ до ЄС, а навесні підготувала відповіді на запитальник від Єврокомісії, який стосувався політичних і економічних параметрів України. І вже в червні 2022 року Україна, а також Республіка Молдова отримали статус кандидата на членство в Європейському Союзі. Кандидатський статус підвищив українські позиції щодо подальшого членства в ЄС. Такий безпрецедентно швидкий «стрибок» України на шляху до членства в Європейському Союзі порвав усі концепції «поступового розширення», «розширення тільки після поглиблення» тощо.

Утім, головною зміною в політиці ЄС щодо України після 24 лютого 2022 р. стало надання нашої державі військової допомоги в рамках Європейського фонду миру, створеного в березні 2021 року. У листопаді 2022 року почала роботу Військово-консультативна місія ЄС в Україні (EUMAM), завдяки якій тут же почалися навчання українських військових у державах Європейського Союзу. Вперше в історії ЄС були ухвалені рішення щодо фінансування потреб країни-партнера в летальному озброєнні. Європейський Союз вперше використав ресурси не зі свого бюджету, а ресурси всіх держав-членів для озброєння країни, яка перебуває у стані війни (Брайлян, 2023).

Як бачимо, все тільки-но зазначене відбувалось у Європейському Союзі вперше. А відповідно, саме під впливом героїчної боротьби українців з Росією відбуваються кардинальні зміни в політиці Європейського Союзу. Практика інтеграції вже семимильними кроками починає випереджати теорію. Хтось має взяти на себе сміливість продовжити і глибоко переробити те, що було зроблене Вольфгангом Весселсом та його учнями і послідовниками. Потрібні нові «школи» і нові моделі розвитку Європейського Союзу.

Висновки

Викладене вище дає нам підстави до наступних висновків.

1. Усі «школи» і моделі збігаються з позицією країн, які їх розробили і представили. Весь час існування Європейського Союзу вони не піддавались якимось глибоким корективам.

2. У моделі «Європи ядра» явно проступають федералістські тенденції. Німеччина намагається, звужуючи коло учасників, зробити те, що не вдається на рівні всього Євросоюзу – створити федеративну європейську державу.

3. На недопущення цього був спрямований метод диференційованої інтеграції. В його річищі найбільше працювала британська модель «гнучкої Європи», але вона стає неактуальною після Брекзиту. На противагу федералізму сьогодні працює тільки французька модель «Європи концентричних кіл».

4. Уже 10 років на Європейському континенті йде новітня російсько-українська війна. Але тільки з початком конвенційної фази війни (з 24 лютого 2022 р.) а політиці ЄС щодо України настали кардинальні зміни. Практика за більш, ніж два роки уже закріпилася, тож виникла нагальна потреба формування нових інтеграційних теорій розвитку Європейського Союзу.

Є підстави і до застережень.

1. У Франції раніше була тенденція до федералізму (план Франсуа Міттерана), тож не виключено, що вона врешті решт змінить свою модель і встане на федералістську позицію. І тоді суперництво між нею і Німеччиною стане невідворотнім. В умовах російсько-української війни у Франції в руках є дуже вагомий козир – ядерна зброя, і президент Франції Еммануель Макрон активно його вже використовує. І тоді єдине, що може врятувати Європейський Союз, – це формування нового «центру сили» в Європі в обличчі Великої Британії. Чим активнішим буде в цьому відношенні Лондон, тим ближче будуть позиції Франції і Німеччини в ЄС, що буде змушувати їх обох стримувати свої гегемоністські устремління.

2. Історично Європа бурно розвивалася саме в конкурентній боротьбі різних центрів тяжіння. Більш ніж 30-річне існування одного центру в Європі (Європейський Союз) призвело до застою в розвитку Європейської цивілізації. Виникнення нового центру тяжіння в обличчі Великої Британії об'єктивно є бажаним і прогресивним явищем. І для Європейського Союзу (Франція і Німеччина змушені будуть домовлятися), і для всієї Європейської цивілізації. Інакше Європа загине. Той же Еммануель Макрон це зрозумів і став першим політиком такого високого рівня, який сказав про це голос.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Борисова, О. В. (2024). *Європейський досвід інтеграції та участі у розв'язанні збройних конфліктів*. (Навчальний посібник для закладів вищої освіти). Харків: ФОП Бровін О.В.
- Борисова, О. В., & Климов, А. О. (2018). *Історія української державності: у 2-х томах*. (Підручник для закладів вищої освіти). Київ: Кондор. Т. 2.
- Брайлян, Є. (2023). Динаміка підтримки України з боку Євросоюзу після вторгнення рф. *Армія inform*. Відновлено з <https://armyinform.com.ua/2023/03/07/dynamika-pidtrymky-ukrayiny-z-boku-uevrosoyuzu-pislya-vtorgnennya-rf>
- Бурлака, О. О. (2017). Моделі інтеграційного розвитку Європи: порівняльний аналіз структурно-функціональних характеристик. *Соціально-політичні студії*, 1, 10-12.
- Вайденфельд, В., & Вессельс, В. (Ред.). (2007). *Європа від А до Я = Europa von A bis Z*. (Довідник з європейської інтеграції). Львів: Імперіал.
- Віднянський, С. В., & Мартинов, А. Ю. (2011). *Об'єднана Європа: від мрії до реальності*. Київ.
- Довбиш, М. (2019). Міграційна криза в країнах Європейського Союзу в контексті сучасних міграційних процесів (на прикладі французької міграційної моделі). *European Political and Law Discourse*, 6(6), 89-95.
- ЄС-східне партнерство в умовах геополітичних змін і безпекових викликів: можливості та нові формати співпраці. (Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 6-7 червня 2024 р.)) (2024). Київ. 2024.
- Кіш, Є. Б. (2004). Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції. *Політичний менеджмент*, 6 (9), 103-114.
- Коваленко, Є. О. (2008). Концептуально-методологічні засади аналізу євроінтеграційної політики. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*, 32, 210-219.
- Ковальова, О. (2002). Євроінтеграційна теорія транснаціоналізму і її новітні модифікації. *Наукові записки: збірник*, 20, 199-209.
- Ковальова, О. О. (2003). Неофункціоналізм проти традиційних підходів в теоріях європейської інтеграції. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*, 1(27), 114-117.
- Копійка, В. В. (2005). *Європейський Союз: Досвід розширення і Україна*. Київ: Юридична думка.
- Копійка, В. В. (Ред.). (2021). *Європейський Союз у міжнародних відносинах*. (Навчальний посібник). Київ: ВПЦ «Київський університет».
- Макаренко, М. І., & Хомутенко Л. І., (Ред.) (2018). *Європейська інтеграція*. (Навчальний посібник). Київ: Центр учбової літератури.
- Мартинов, А. (2019). Процес європейської інтеграції як феномен. *Європейські історичні студії*, №12, С. 48-76.
- Марченко, М., (Ред.). (2006). *Європейський Союз*. (Словник-довідник). Київ: Вид-во К.І.С.
- Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Принциповий прагматизм ЄС – наслідки для Східної та Південно-Східної Європи: політичні, економічні, правові та комунікаційні аспекти». (2021). Київ.

- Остапенко, К., Паламарчук В, Федь, Н., & Ткачук, Є. (Ред.) (2024). *Нариси зовнішньої політики Франції: реконструкція перспективи Еммануеля Макрона*. Відновлено з https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2024-07/Реконструкція_візії_Еммануеля_Макрона.pdf
- Піляєв, І. С. (2003). Неофункціоналістське бачення європейської інтеграції: спроба критичного аналізу. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Філософія. Політологія»*, 58, 44-49.
- Прокопенко, Л. Л., Рудік, О. М., & Рудік, Н. М. (2021). *Інституційна система ЄС*. (Навчальний посібник). Дніпро: ДРІДУ НАДУ.
- Рудік, О. М. (2017). Майбутнє ЄС в контексті сценаріїв його розвитку до 2025 р. *Аспекти публічного управління*, 5(11), 60-70. <https://doi.org/10.15421/15201740>
- Рудік, О. М. (2023). Політика розширення ЄВ в 2022 р.: ключові висновки та рекомендації Європейської Комісії в контексті концепції трансформаційної сили Союзу. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 6(1), 125-131.
- Сокур, О. В. (Ред.) (2015). Європейська інтеграція: теоретичні засади та еволюція поглядів. *Актуальні проблеми політики (збірник наукових праць)*, 55, 50-58.
- Халецька, Л. П. (1999). Позиція Франції з проблеми розширення Європейського Союзу на схід. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка*, 64-67.
- Череватий, С. В. (2010). Розвиток ідей європейської інтеграції та її значення для України. *Сучасна українська політика. Політика і політологи про неї*, 19, 358-366.
- Чернега, О. Б. (Ред.). (2019). *Довідник з європейської інтеграції*. Кривий Ріг.
- Щедрова, Г. П., & Тіркус, Ю. С. (2014). Концептуалізація наукових підходів до аналізу політичного євроінтеграційного процесу. *Політологічні записки*, (10), 5-21.
- Borysowa, O., & Rudnik, D. (2024). Die Erweiterungs- und Vertiefungsmodelle für Europäische Union. *ЄС-східне партнерство в умовах геополітичних змін і безпекових викликів: можливості та нові формати співпраці (Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Чернівці, 6-7 червня 2024 р.)* (с. 20-24). Київ.
- Brigot, A. (1994). Frankreich und Europa. Aus Politik und Zeitgeschichte. *Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. 21.10.1994. APuZ 42. Retrieved from <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/archiv/537110/frankreich-und-europa/>.
- Dauderstadt, M. (1998). EU-Osterweiterung: Wirkungen, Erwartungen und Interessen in den Beitrittsländern. *Integration*, 21(3), 149-167. Retrieved from <http://www.dauderstaedt.de/pdf/1998-EU-OsterweiterungWirkungenErwartungenundInteres>
- Deubner, C. (1994). *Deutsche Europapolitik: Von Maastricht nach Kerneuropa?* Baden-Baden Nomos Verlagsgesellschaft, December. Retrieved from <https://www.swp-berlin.org/en/publication/deutsche-europapolitik-von-maastricht-nach-kerneuropa>.
- Gut ankommen auf dem Arbeitsmarkt*. (2024). Retrieved from <https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/ukraine-gefluechtetearbeit-2166832#:~:text=Die%20Mehrheit%20der%20ukrainischen%20Schutzsuchenden,knapp%20zwei%20Drittel%20davon%20Frauen>.
- Haßling, G. (2011). *Europa der verschiedenen Geschwindigkeiten. Eine rechtsentwicklungsgeschichtliche und -politische Analyse der differenzierten Integration*. Graz.
- Lequesne, Ch. (2007). *Die Außenpolitik von Jacques Chirac oder: Frankreich ohne Überraschungen Die Außenpolitik von Jacques Chirac oder: Frankreich ohne Überraschungen*. Retrieved from <https://sciencespo.hal.science/hal-01066101/document>
- Mogerini, Mogherini: Eine globale Strategie wird es der EU ermöglichen, ihr erhebliches Potenzial auszuschöpfen. (2016). 18.10.2016. *Le Service Diplomatique de l'Union européenne*. Retrieved from https://www.eeas.europa.eu/node/12278_fr.
- Müller-Brandeck-Bocquet, G. (2001). Frankreichs Europapolitik unter Chirac und Jospin: Abkehr von einer konstruktiven Rolle in und für Europa? *Integration*, 24(3), 258-273. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/24220568>
- Schwarz, S. (1994). Deutschland und die Instabilität des Ostens. Risiken in Osteuropa und Wege ihrer Minderung. *Deutschland-Archiv*, 3, 249-257. Retrieved from <https://ebsees.staatsbibliothek-berlin.de/all.html?data=42234>
- Steuer, W. (1997). Der Europäische Stabilitäts- und Wachstumspakt – ein wirksames Mittel zur Disziplinierung der Haushaltspolitik? *Diskussionsbeitrag*, 121, Dezember. Retrieved from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/104891/1/tdb121.pdf>
- Wessels, W. (1993). Deepening Versus Widening? Debate on the Shape of EC-Europe in the Nineties. *Europäische Schriften des Instituts für Europäische Politik*, Bd. 70, 17-56.
- Wessels, W. (1999). Das politische System der Europäischen Union. *Die politischen Systeme Westeuropas*, 713-745.
- Wessels, W. (2004). Das politische System der Europäischen Union. *Die politischen Systeme Westeuropas*, 779-817.

REFERENCES

- Borysova, O. V. (2024). *European experience of integration and participation in the resolution of armed conflicts*. (A study guide for higher education institutions). Kharkiv: Brovin O. V.
- Borysova, O. V., & Klymov, A. O. (2018). *History of Ukrainian statehood: in 2 volumes*. (Textbook for higher education institutions). Kyiv: Condor. Vol. 2.
- Borysowa, O., & Rudnik, D. (2024). Die Erweiterungs- und Vertiefungsmodelle für Europäische Union. *EU-Eastern Partnership in the context of geopolitical changes and security challenges: opportunities and new formats of cooperation (Collection of materials of the International Scientific and Practical Conference (Chernivtsi, June 6-7, 2024))*, (pp. 20-24). Kyiv.
- Braylyan, E. (2023). Dynamics of support for Ukraine from the European Union after the Russian invasion. *Armiia inform*. Retrieved from <https://armyinform.com.ua/2023/03/07/dynamika-pidtrymky-ukrayiny-z-boku-yevrosoyuzu-pislya-vtorgnennya-rf>
- Brigot, A. (1994). Frankreich und Europa. Aus Politik und Zeitgeschichte. *Beilage zur Wochenzeitung Das Parlament*. 21.10.1994. APuZ 42. Retrieved from <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/archiv/537110/frankreich-und-europa/>.
- Burlaka, O. O. (2017). Model of integration in Europe: A comparative analysis of the structural and functional characteristics. *Social and political Studies*, 1, 10-12.

- Cherevaty, S. V. (2010). Development of the idea of European integration and its significance for Ukraine. *Modern Ukrainian politics. Politics and political scientists about it*, 19, 358-366.
- Chernega, O. B. (Ed.). (2019). *Handbook on European integration*. 3rd ed., revision. and added Kryvyi Rih.
- Dauderstädt, M. (1998). EU-Osterweiterung: Wirkungen, Erwartungen und Interessen in den Beitrittsländern. *Integration*, 21(3), 149-167.
- Deubner, C. (1994). *Deutsche Europapolitik: Von Maastricht nach Kerneuropa?* Baden-Baden Nomos Verlagsgesellschaft, December. Retrieved from <https://www.swp-berlin.org/en/publication/deutsche-europapolitik-von-maastricht-nach-kerneuropa>.
- Dovbysh, M. (2019). Migration crisis in European Union countries in the context of current migration processes (based on the French migration model). *European Political and Law Discourse*, 6(6), 89-95.
- EU-Eastern Partnership in the context of geopolitical changes and security challenges: opportunities and new formats of cooperation. (Collection of materials of the International Scientific and Practical Conference (Chernivtsi, June 6-7, 2024).
- Gut ankommen auf dem Arbeitsmarkt. (2024). Retrieved from <https://www.bundesregierung.de/breg-de/aktuelles/ukraine-gefluechtete-arbeit-2166832#:~:text=Die%20Mehrheit%20der%20ukrainischen%20Schutzsuchenden,knapp%20zwei%20Drittel%20davon%20Frauen>.
- Haßling, G. (2011). *Europa der verschiedenen Geschwindigkeiten. Eine rechtsentwicklungsgeschichtliche und -politische Analyse der differenzierten Integration*. Graz.
- Khaletska, L. P. (1999). The position of France on the problem of the expansion of the European Union to the east. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv University*, 64-67.
- Kish, Ye. B. (2004). Searches for theoretical models of European integration. *Political Management*, No. 6 (9), 103-114.
- Kopiyka, V. V. (2005). *The European Union: The experience of enlargement and Ukraine*. Kyiv.
- Kopiyka, V. V. (Ed.). (2021). *The European Union in international relations*. (Educational handbook). Kyiv: Kyiv University.
- Kovalenko, Ye. O. (2008). Conceptual and methodological principles of European integration policy analysis. *Humanitarian bulletin of the Zaporizhzhya State Engineering Academy*, 32, 210-219.
- Kovaliova, O. O. (2002). Eurointegration theory of transnationalism and its latest modifications. *Scientific notes*, 20, 199-209.
- Kovaliova, O. O. (2003). Neofunctionalism versus traditional approaches in theories of European integration. *Grani*, 1 (27), 114-117.
- Lequesne, Ch. (2007). *Die Außenpolitik von Jacques Chirac oder: Frankreich ohne Überraschungen Die Außenpolitik von Jacques Chirac oder: Frankreich ohne Überraschungen*. Retrieved from <https://sciencespo.hal.science/hal-01066101/document>
- Makarenko, M. I., Khomutenko L. I. (Ed.). (2018). *European integration*. (Textbook). Kyiv: Center for Educational Literature.
- Marchenko, M. (Ed.). (2006). *European Union*. (Dictionary). Kyiv: K.I.S. Publishing.
- Martynov, A. (2019). The process of European integration as a historical phenomenon. *European Historical Studies*, 12, 48-76.
- Mogerini, F. Eine globale Strategie wird es der EU ermöglichen, ihr erhebliches Potenzial auszuschöpfen. (2016). 18.10.2016. *Le Service Diplomatique de l'Union européenne*. Retrieved from https://www.eas.europa.eu/node/12278_fr.
- Müller-Brandeck-Bocquet, G. (2001). Frankreichs Europapolitik unter Chirac und Jospin: Abkehr von einer konstruktiven Rolle in und für Europa? *Integration*, 24(3), 258-273.
- Ostapenko, K., Palamarchuk, V., Fed, N., & Tkachuk, Ye. (Ed.). *Essays on French Foreign Policy: Reconstructing Emmanuel Macron's Perspective*. Retrieved from <https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2024->
- Pilyaev, I. S. (2003). Neofunctionalist vision of European integration: an attempt at a critical analysis. *Bulletin of Kyiv National University named after Taras Shevchenko. Series "Philosophy. Political Science"*, 58, 44-49.
- Proceedings of the International Scientific Conference "The EU principled pragmatism: consequences for Eastern and South-Eastern Europe: political, economic, legal and communication aspects", 21-22 May 2021, Kyiv.
- Prokopenko, L. L., Rudik, O. M., & Rudik, N. M. (2021). *Institutional system of the EU*. (Textbook). Dnipro: DRIDU NADU.
- Rudik, O. M. (2017). The future of the EU in the context of scenarios for its development by 2025. *Public administration aspects*, 5(11), 60-70. <https://doi.org/10.15421/15201740>
- Rudik, O. M. (2023). EU enlargement policy in 2022: key conclusions and recommendations of the European Commission in the context of the Union's transformation power concept. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 6(1), 125-131.
- Schwarz, S. (1994). Deutschland und die Instabilität des Ostens. Risiken in Osteuropa und Wege ihrer Minderung. *Deutschland-Archiv*, 3, 249-257.
- Shchedrova, G. P., & Tirkus, Yu. S. (2014). Conceptualization of scientific approaches to the analysis of the political European integration process. *Political Science Notes*, 2(10), 5-21.
- Sokur, O. V. (Ed.). (2015). European integration: theoretical foundations and evolution of views. *Actual problems of politics (collection of scientific works)*, 55, 50-58.
- Steuer, W. (1997). *Der Europäische Stabilitäts- und Wachstumspakt – ein wirksames Mittel zur Disziplinierung der Haushaltspolitik?* Diskussionsbeitrag, 121, Dezember. Retrieved from <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/104891/1/tdb121.pdf>.
- Vidnyanskyi, S. V., & Martynov, A. Yu. (2011). *United Europe: from dream to reality*. Kyiv.
- Weidenfeld W., Wessels, W. (Hrsg.) (2007). *Europa von A bis Z: Taschenbuch der europäischen Integration*. Lwiw: Imperial.
- Wessels, W. (1993). Deepening Versus Widening? Debate on the Shape of EC-Europe in the Nineties. *Europäische Schriften des Instituts für Europäische Politik*, 70, 17-56.
- Wessels, W. (1999). Das politische System der Europäischen Union. *Die politischen Systeme Westeuropas*, 713-745.
- Wessels, W. (2004). Das politische System der Europäischen Union. *Die politischen Systeme Westeuropas*, 779-817.

The Effects of Conflicts and Political Instability in the South Caucasus on Regional Security

UDC: 327.56(479)

DOI: <https://doi.org/10.15421/172499>**Nabiyev Orkhan Akif**Lecturer, <https://orcid.org/0009-0009-6043-8657>, o.nabiyev@gmail.com*Azerbaijan University of Languages (Baku, Azerbaijan)*

Abstract

Geopolitical balances have a dynamic character and internal and external variables constantly target the current balance and direct the processes to establish a new balance. Thus, the evolution of the equations has become a stable trend leading to the development of a global geopolitical system. With the collapse of the Soviet Union, one of the poles of the global power structure in the third quarter of the 20th century, global power relations and geopolitical structure have changed radically. As a world power, the United States of America (USA) remained unrivaled after the bipolar environment with the withdrawal of the Soviet Union and therefore the Eastern Bloc / Warsaw Pact from the scene and declared a new world order and continued to live this unrivaled and unipolar period for now by intervening in Iraq in 1991 and later in the civil wars in Iraq, Afghanistan and Syria to control the world's affairs as a single power structure.

The North Atlantic Treaty Organization (NATO) led by the USA, despite the dissolution of the Union of Soviet Socialist Republics (USSR) and the Warsaw Pact, instead of dissolving itself, grew and produced concepts that would create new enemies for itself. In other words, although the Warsaw Pact became obsolete with the end of the Cold War, NATO continued on its path by undergoing the changes and transformations it deemed necessary and expanding. NATO, which had 16 members during the Cold War, became a global security organization with 30 members as of 2022 after the Cold War. In the first expansion, the former Warsaw Pact members, the Central and Eastern European countries of the Czech Republic, Hungary, and Poland, joined NATO in 1999.

The South Caucasus is a region historically shaped by ethnic and political conflicts, and poses significant threats to regional security. This article aims to analyze the effects of conflicts and political instability in the South Caucasus on regional security. The study examines the main conflicts in the region, their connections with international relations, and the implications of this situation on security dynamics. In addition, the factors that cause political instability in the region to pose security threats at both local and global levels are discussed. The study also emphasizes the role of the geopolitical location of the South Caucasus and the influence of external actors on the security structure. In this context, an analysis of how conflicts in the South Caucasus create long-term and multidimensional effects on security is presented.

Keywords: South Caucasus, conflicts, political instability, regional dynamics

Вплив конфліктів і політичної нестабільності у південному Кавказі на регіональну безпеку

Набієв Орхан*Азербайджанський університет мов (Баку, Азербайджан)*

Анотація

Геополітичні баланси мають динамічний характер, а внутрішні та зовнішні змінні постійно орієнтуються на поточний баланс і спрямовують процеси на встановлення нового балансу. Таким чином, еволюція рівнянь стала стійкою тенденцією, що веде до розвитку глобальної геополітичної системи. З розпадом Радянського Союзу, одного з полюсів глобальної структури влади в третій чверті 20 століття, глобальні відносини сил і геополітична структура радикально змінилися. Як світова держава, Сполучені Штати Америки (США) залишилися неперевершеними після біполярного середовища з виходом Радянського Союзу і, отже, Східного блоку/Варшавського договору зі сцени, та проголосили новий світовий порядок і продовжували жити в однополярному періоді шляхом втручання в Ірак у 1991 році, а потім у громадянські війни в Іраку, Афганістані та Сирії, щоб контролювати владні структури. Організація Північноатлантичного договору (НАТО) на чолі зі США, незважаючи на розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) і Варшавського договору, замість того, щоб саморозпуститися, виросла і створила концепції, які створили б собі нових ворогів. Іншими словами, хоча Варшавський договір застарів із закінченням холодної війни, НАТО продовжувала свій шлях, зазнаючи змін і трансформацій, які вона вважала необхідними, та розширюючись. НАТО, до складу якої під час холодної війни входило 16 членів, станом на 2022 рік після закінчення холодної війни стала глобальною організацією безпеки з 30 членами. Під час першого розширення колишні члени Варшавського договору, країни Центральної та Східної Європи, Чехія, Угорщина та Польща, приєдналися до НАТО в 1999 році. Південний Кавказ є регіоном, історично сформованим етнічними та політичними конфліктами, і створює значні загрози для регіональної безпеки. Ця стаття має на меті проаналізувати вплив конфліктів і політичної нестабільності на Південному Кавказі на регіональну безпеку. Дослідження розглядає основні конфлікти в регіоні, їхній зв'язок з міжнародними відносинами та наслідки цієї ситуації для динаміки безпеки. Крім того, обговорюються фактори, які спричиняють політичну нестабільність у регіоні, створюючи загрози безпеці як на локальному, так і на глобальному рівнях. У дослідженні також підкреслюється роль геополітичного розташування Південного Кавказу та вплив зовнішніх гравців на структуру безпеки. У цьому контексті представлено аналіз того, як конфлікти на Південному Кавказі створюють довготривалий і багатовимірний вплив на безпеку.

Ключові слова: Південний Кавказ, конфлікти, політична нестабільність, регіональна динаміка

Стаття надійшла / Article arrived: 28.08.2024

Схвалено до друку / Accepted: 22.10.2024

Introduction.

First of all, let us note that the second expansion continued with the participation of seven countries from Central and Eastern Europe (Bulgaria, Estonia, Latvia, Lithuania, Romania, Slovakia and Slovenia). These countries were first invited to accession talks during the 2002 Prague summit and joined NATO on March 29, 2004, shortly before the 2004 Istanbul summit. Albania and Croatia became NATO members in 2009, Montenegro in 2017, and North Macedonia in 2020, respectively. The successor countries of the USSR established the Collective Security Treaty Organization (CSTO) under the leadership of Russia.

The European Union (EU); As a result of the dissolution of the Soviet Union and Yugoslavia, the Baltic countries (Estonia, Latvia, and Lithuania) and the Central-Eastern European countries (Poland, Romania, Bulgaria, Czechia, Slovakia, Hungary, Slovenia) were rapidly incorporated into its structure and integrated with them in the EU's Fifth Enlargement Wave, expanding and extending its political, economic and security borders to the Black Sea, that is, to Russia's sphere of interest and influence. Russia's only remaining connection in Europe was the Kaliningrad region, formerly known as Prussia, in the Baltic.

The end of the Cold War was a real turning point for the European continent. The end of half a century of division was celebrated enthusiastically throughout Europe, and the Central and Eastern European countries that were left out of European integration without their own will, such as Malta and the Greek Cypriot Administration, began applying to become EU members. However, the fifth enlargement process was very different from previous enlargements in terms of both the quality and quantity of candidate countries and the depth that European integration had reached, which was quite painful for both the candidate countries and the EU. The geographical areas that the Soviet Union governed or influenced in the South and West faced a power vacuum and a competition model. In addition, instability and conflict occurred within and among the countries in this region.

Central Asia, the Caucasus, the Balkans, the Baltics, and Eastern Europe are regions that experienced some forms of stability and relative peace (the EU, the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), the Council of Europe (CoE) and NATO) after a period of instability. However, the UK left the EU in 2020 with Brexit. This caused an estimated 15% decrease in the EU's budget and 40% security/military loss. In fact, in 2021, a French and British fishermen's crisis broke out in the territorial waters of the island of Jersey in the English Channel, and British and French warships came face to face (Fenton, 2023).

To balance the US, NATO, and the EU, new military/security, political, economic, and sociocultural organizations (Shanghai Cooperation Organization/SCO, Collective Security Treaty Organization/CSTO),

Commonwealth of Independent States/CIS, Eurasian Economic Partnership and Eurasian Union, etc.) were formed in the Asian continent under the leadership of Russia and China. The collapse of the bipolar system led to two waves of regional instability in the world: The first wave was associated with the early 1990s and affected the southern and western geographical regions of the former Soviet Union, such as Central Asia, the Caucasus, the Balkans and Eastern Europe, and the former Yugoslavia. This wave began to be brought under control and the areas in question regained a relative and fragile (frozen potential conflict zones) calm.

The second wave destabilized the Middle East and North Africa, especially in the early 21st century, and instability (Syria, Iraq, Libya, Yemen, and Palestine) continues to increase. This instability is the result of the conflict between two main actors, namely the trans-regional actor and especially the regional actors (Turkey, Iran, Israel, Saudi Arabia) including Russia, the US, and the coalition states formed under the leadership of the US, as well as terrorist organizations (ISIS, PKK/PYD). It is not necessarily consistent and unified with each other and this phenomenon partly reflects what Samuel Huntington called the "clash of Western and Islamic civilizations".

The result of this conflict and conflict is the development of the crisis in the Middle East and even the spread of the range of competition and struggle to the periphery and the development of geopolitical processes in West Asia, Eurasia, and Central Asia. These processes are; Palestine, Israel, Lebanon, Iraq crisis, Nagorno-Karabakh crisis and the conflicts in the Caucasus especially in the South Caucasus, Central Asian issues and conflicts, and the tensions and insecurities of the countries of the region regarding the Afghanistan issue, Pakistan security crisis, conflict, crisis between Iran and the US. The legitimacy problem of governments, the spread of fundamentalist beliefs, and the development of the Turkish, Iranian, and Arab gaps defined as the "triangle of emptiness", insecurity, and terror crises are clear examples of this.

These crises provide the necessary potential for developing instability, insecurity, and change. The conflicting powers in this region have different functions in terms of their interests and often oppose each other due to their interests (religious/sectarian, racial/ethnic, ideological, energy resources and terminals/pipelines and routes and water resources, etc.). The collapse of the Soviet Union divided the Caucasus into two politically, not geographically. Thus, the states of Azerbaijan, Armenia, and Georgia in the South Caucasus and the lands that remained as the North Caucasus were included within the borders of the Russian Federation.

The North Caucasus region is located in a remote and underdeveloped region and has strategic importance. This region has served as a protection for Russia against the Muslim world and the West, and in fact has the role of a buffer zone, outpost, and defense line for Russia.

Each of the peoples of this region has their own historical background, language, ethnicity, traditions, culture, and social structure and, except for the Ossetians, are generally Muslims (Can, 2021).

The collapse of the old order along with the independence of the Caucasus countries and Central Asia has led to geopolitical irregularities in the region and global geopolitics has changed somewhat accordingly. These transformations are accompanied by elements and factors that make the situation in the region more complicated due to the coexistence of these republics in the Soviet Union. This situation in the newly born independent states is faced with threats that could lead to instability in the region and fractures due to deep fault lines.

The internal situation and foreign relations of the Caucasus countries could change the balance of power in the region. Any change in the relations and balance of power in the region will also affect the neighboring countries of the region, especially Russia, Iran and Turkey, and this limited circle will be expanded with the participation of a number of other countries (USA, EU, UK, China, Israel and even India) and global/regional organizations (NATO, EU, OSCE, EC, CSTO, SCO).

Literature review.

Barry Buzan's "People, States & Fear" and Barry Buzan and Ole Waever's "Regions and Powers: The Structure of International Security" have contributed greatly to this article from a theoretical perspective. Although these books are a continuation of recent studies in the field of international peace and security, they are also particularly important in terms of regional studies.

Buzan and Waever clearly show the relationship between security processes and the formation of regions in their books. They believe that the end of the Cold War has increased the importance of the regional level in terms of international security, but this does not mean that the regional level is superior to the local or international level in terms of security in all regions.

These books develop the idea that regional security models have become more prominent in international politics and relations since the decolonization period. The authors combine an operational theory of regional security with an empirical application to the entire international system. The main focus is on the post-Cold War period, but the history of each Regional Security Complex (RSC) dates back to its beginning. By relating regional security dynamics to current debates about the global power structure, the authors present a distinctive interpretation of post-Cold War international security that is both an oversimplification of the unipolar view and a new world disorder.

Their framework reveals the radical diversity of security dynamics in different parts of the world. According to Buzan, since many types of threats can move more easily over short distances than long distances (for example, the separatist movements of Abkhazia and South Ossetia in Georgia in the South Caucasus), security interdependence tends to cluster in regional formations, which are ontologically and analytically different from the system and state levels. Buzan sees Russia, a major power in the CIS, as the center. In the event of a relative decline in Russian power, the CIS could transform into a standard Regional Security Complex. The security situation in this region is relatively complex: the security regime is a strange combination of conflict formation and efforts for a hegemonic regime (Arslan, 2024).

On the other hand, Birthe Hansen, Peter Toft and Anders Wivel examined the security importance of Russia's border regions in their 2009 book *Security Strategies and American World Order: Lost Power*. In their view, Russia's soft balance with the great powers since the mid-1990s was supported by this country's regional strategy in the border regions. After the collapse of the Soviet Union in 1991, Moscow lost most of its influence in the border regions.

However, in late 1992, Russia demonstrated its approach to the border based on the preservation of its influence. These border regions have long been important for military/security, social, cultural and economic reasons. These countries have played a role in the field of security objectives, such as preventing the spread of instability from the South Caucasus to Russia.

Moreover, these regions and especially military radar stations play an important role in the optimal functioning of the Russian air defense system. These areas contain the human and material resources necessary for Russia to regain its superpower status. Therefore, it is important to understand Russia's strategy in the border regions. In these regions, Russia generally uses dependency and



Picture 1. Ethnic Groups in the Caucasus.

“divide and rule” methods instead of direct military invasion or full-scale threat. In addition, Russia applies the “Nearby Region” doctrine towards the region (Arslan, 2024).

Geopolitical characteristics of the South Caucasus region and its position in the international system.

The Caucasus is a large geopolitical region located on the border of Europe and Asia. The region, which has rich energy resources in the south, is in a strategic position in terms of the transportation of Caspian oil and natural gas. On the other hand, the South Caucasus is under the influence of instability, hostilities and unresolved conflicts in terms of security, as well as ethnic, religious, linguistic, cultural, socio-political and economic problems that emerged with the collapse of the Soviet Union. In this context, the South Caucasus is mostly remembered today with armed conflicts that prevent peace and stability and fault lines that are ready to break.

Although these disputes are described as “frozen” and the region as “frozen conflict zones”, the “five-day” war between Georgia and Russia over the South Ossetia region in August 2008 and the “44-day” war between Azerbaijan and Armenia in Nagorno-Karabakh in 2020 are indicators of the fragility in the region and that conflicts can easily turn into conflicts. Moreover, there are still no diplomatic relations between Azerbaijan and Armenia, the two important states of the South Caucasus region, the peace is temporary and the people of the region are directly harmed as a result. Therefore, it is extremely important to ensure a secure environment in the region and to work for peace and stability. The Caucasus is generally a mountainous region between the Black Sea and the Caspian Sea. The Caucasus Mountain Range divides the region into two as the North Caucasus and Transcaucasia (South Caucasus).

While the North Caucasus is completely under the control of Russia, the South Caucasus is home to the states of Georgia, Armenia and Azerbaijan. When the geographical location of the Caucasus is evaluated in general; It is located at the meeting point of the continents of Europe, Asia and Africa, and with this feature, it controls the transportation lines and approach directions connecting the three continents. The connecting roads from Turkey to Central Asia and from Russia to the Eastern Mediterranean, the Middle East and the Persian Gulf pass through this region. Due to their historical past and the emergence of a new political atmosphere in the region and the world, the South Caucasus republics have made many attempts to gain a new position in the region and organize their international relations after independence (Kara, & Bayramoğlu, 2022).

Security approaches of countries in the South Caucasus and regional and trans-regional actors towards the region.

The existence of certain economic opportunities and security threats in this region has caused the security of the South Caucasus to turn into a heated political debate

since the early stages of independence. In fact, energy resources, the potential of regional experiences and the spirit of separatism and insecurity in some areas of this area are among the reasons that show the importance of the security debate in the Caucasus. On the other hand, the attempts of regional and trans-regional powers to dominate the political and social situation of the South Caucasus and to seize the management of energy resources in this region have led trans-regional and neighboring countries to provide various security plans to maintain their existence.

The two most important factors that make the South Caucasus Region have a different appearance compared to the North Caucasus are: “the region has an appearance that cannot be unified in terms of ethnicity, language, religion and culture” and “the countries in the region are separated from each other in terms of system and integration preferences”. For example, after the “Rose Revolution”, Georgia made its choice in the international system primarily in favor of the USA, NATO and the EU; Armenia, due to historical, political, military/security, geopolitical and economic reasons, has evolved into Russia's ally and strategic partner in the South Caucasus and has entered into close cooperation with Iran. Azerbaijan, which is not dependent on Russia in terms of energy resources and projects and can even be said to have entered into a secret competition with this country, is trying to maintain a balance between Russia and the Euro-Atlantic World.

However, when the Turkish factor and economic reasons are taken into consideration, it can be said that Azerbaijan stands much closer to the Euro-Atlantic Alliance. Azerbaijan is implementing a balancing policy between the West and Russia. Russia, Turkey, Iran, the EU, the USA and NATO are among the countries and organizations that are trying to strengthen their presence in the South Caucasus region by offering various security designs (Erdem, 2020).

Azerbaijan's South Caucasus policy and security strategy.

Among the three South Caucasus countries, the Republic of Azerbaijan is in a very favorable position in terms of wealth and resources. However, due to the war with Armenia and the loss of some of its territories in terms of security (this issue was not fully resolved in the 2020 Nagorno-Karabakh war) and the problems it has with other ethnic minorities such as the Talysh and Lezgi, it is trying to attract the attention of extra-regional powers in the Caucasus against Armenia and change the balance of power in its favor. According to the nature of its foreign policy, Azerbaijan is more willing to increase the presence of extra-regional powers in order to ensure the security of the region.

Accordingly, the approach adopted by Baku to secure the region is the 3 + 2 + 2 approach, which represents the three countries in the South Caucasus region (Azerbaijan, Georgia, Armenia), while + 2 indicates the

presence of two regional countries, Turkey and Russia, and the last number. It represents the United States and the European Union as two regional powers. Faced with the presence of Iran as a neighboring country, where it plays a more effective role in the regional security balance according to its special geopolitical situation, this country communicates and interacts with countries that oppose Iran and has extensive military and security cooperation with Israel, which will ignore Iran's influence and power in this region. On the other hand, this country, by accepting some of the MKO members from Iraq's Ashraf Camp and harboring terrorists to conduct and train terrorist operations in Iran, intends to tighten the security cordon against Iran and thus threaten Iran's interests. Azerbaijan pursues a balance policy. As a sovereign state, Azerbaijan has clearly defined its regional policy by formulating and implementing a National Security Policy aimed at addressing and eliminating threats in the current security environment and achieving the country's national interests using domestic and foreign policy tools (Smith, 2024).

As special and comprehensive relations with Iran. It seems that with the opening of a new chapter in Armenia-Turkey relations, the geopolitical pressures stemming from the deadlock on Armenia in the region will be eliminated and Iran's geopolitical value will be challenged and damaged by opening its borders with Turkey as the only way for this country to connect Armenia to international waters. Armenia is mainly trying to establish a balance with Russia and Iran against Turkey and Azerbaijan. While Armenia's anti-Azerbaijan and anti-Turkey stance continues, Armenia is also strengthening relations with Western countries in order to reduce Russia's influence on the country. This process was accelerated especially after Nikol Pashinyan came to power in 2018. The US and European countries generally support the Armenian thesis on the Armenian Issue and Turkish-Armenian relations, while officially defending Azerbaijan's territorial integrity. Thus, since Armenia wants to include Karabakh within its borders, it is trying to justify itself in international politics, especially in Western countries. Armenia has now tripled its military contribution to ISAF since 2010.

After the end of the ISAF mission in January 2015, it has actively supported the NATO-led Resolute Support Mission (RSM); NATO also wants to include Armenia in its bloc against Russia and, in this context, increases its assistance to Armenia to adopt Western-style democracy and to implement political reforms. In addition, NATO is trying to increase its influence over Armenia by providing financial support in the fields of defense and security. Artur Baghdasaryan's announcement that two military bases in Armenia, the Gyumri military base and the Erebuni air base in the capital Yerevan, will be modernized after his meeting with Nikolay Bordyuzha, Secretary General of the Collective Security Treaty Organization, stands out as an indication that the Kremlin has not planned to leave the

area for many years. After Armenia occupied Karabakh, which is Azerbaijani territory, it has been receiving great support from Russia and, alternatively, from the diaspora in implementing its security policies, from states such as the US and France. The Armenian diasporas around the world and Russia make great contributions to Armenia's military budget. Such aid allows Armenia to spend large amounts of money on military matters. However, in return, Russia seizes infrastructure such as railways, water, electricity, telephone lines, internet and oil and natural gas lines within Armenia, and this prevents Armenia from separating from Russia and getting closer to the West (Yılmaz, 2021).

The geopolitical crisis in Georgia (the separatism of "South Ossetia" and "Abkhazia" and Russia's occupation and continuation of these territories under the pretext of defending the breakaway regions) and the dissatisfaction of the Georgian society towards the pro-Western government dominated the situation. This paved the way for the end of the Saakashvili administration. Georgia's goal of political, military, economic and other integration with the West is being pursued by the authorities of this country as a consolidated and institutionalized trend in political and security matters. The security model adopted by Georgia is the 3+1+2 model. In other words, the three South Caucasus countries + Turkey and the US and the EU as +2. Georgia's strategic stance is in favor of the West and its political goal is to fully integrate with the West in every field (Gündüz, 2023).

Russia's South Caucasus policy and security strategy.

Throughout the 1990s, Russia's South Caucasus policy has generally not been consistent and has been pursued on the basis of different strategic approaches. The approach supported by former Prime Minister Viktor Chernomyrdin gave importance to cooperation with commercial actors in the region. The strategy known as the "Monrovia Doctrine" advocated a unilateral and harsher approach to problems. The Yeltsin administration also tried to legitimize its presence in the region by using "peaceful and defensive" discourses, while trying to keep regional countries under its control with economic, political and military tools. Aiming to increase its regional influence, Russia was closely interested in the developments in the South Caucasus during this period, did not stay out of these developments, and also tried to prevent non-regional actors from becoming effective powers in the region and thus harming its interests.

Having solved the Chechnya problem in the North Caucasus, the Putin administration tried to eliminate the risk factors threatening Russia's interests in the South Caucasus, and followed a tougher strategy that did not tolerate new losses, from energy investments in the region to the political dimension of regional policy. The Putin administration's South Caucasus policy is generally a part of the strategy it developed towards the CIS. Aware of the difficulty of establishing a new version of the

Soviet Union within the CIS and the damage such an effort would cause to the developing Russian economy, the Putin administration decided to consolidate its regional hegemony by taking control of certain strategic points in the CIS geography in line with the pragmatist approach. With the hegemony to be established, economic development would be sustained and stability would be ensured on the southern borders. In line with the program mentioned, Russia's energy companies increased their relations with the countries in the Caspian Basin from the beginning of 2002.

Russia's South Caucasus policy is generally defined within the framework of the "Near Neighborhood Doctrine". In this context, relations with the former Soviet republics of Azerbaijan, Georgia and Armenia, which declared their independence in the South Caucasus, are the main content of Russia's South Caucasus policy. One of the regions where there was an authority gap after the collapse of the Soviet Union was the South Caucasus. In the early years of its establishment, the Russian Federation preferred to follow a "Low Profile" policy towards its Near Neighborhood, partly because it was busy with its own political-economic transformation and partly with its efforts to integrate into the international system. During this period, the emergence of regional actors Turkey and Iran as potential actors in the region triggered Russia to follow a more active policy towards the region. The possibility that the possible dominance of the Turks in terms of ethnicity and Iran in terms of religion in the region could spread to the north of the region, namely the North Caucasus, could lead to a second disintegration for Russia (Fenton, 2023).

The USA, on the other hand, first tried to enter the region through Turkey and later entered the region itself. (Just like in Central Asia). Over time, Russia believed that it would best fill the gap in the region and defined the region as a "Sphere of Vital Interests." Its policy toward the region would have significant implications for Russia in terms of security, strategy, economy, and socio-cultural aspects (Frolova, 2020).

Russia's policies toward the South Caucasus are often unfocused and often contradictory. With its devastating counterattack on Georgia, it sent a message to Washington: red lines—such as opposition to NATO expansion, US military deployments to former Soviet territories, and attempts to resolve frozen conflicts that are against Moscow's interests—are important and only if one jeopardizes them. Russia defeated Georgia and recognized Abkhazia and South Ossetia as independent states, but the war itself reflected the ineffectiveness of Russia's peacekeeping efforts. Russia maintained relations with Azerbaijan and kept Armenia as Moscow's regional ally, but it still has not been able to bring about a solution to the Nagorno-Karabakh conflict, which is essential to fulfilling its ambition to be a guarantor of stability in the South Caucasus. Dugin, one of the leaders of Eurasianist thought, sees the Caucasus as the most fragile point of

the Russian geopolitical space, and attributes this to the fact that the region has significant social mobility and ancient geopolitical traditions, borders Atlanticist Turkey, strategically controls the border regions that topographically fall within the Caucasus mountain range, and is therefore an extremely important strategic junction.

The Caucasus has traditionally been the scene of violent military operations between the "Heartland" and "Rimland" countries. For Russia, controlling the Caucasus opens the way to access warm seas. However, today the region emerges as an important step for Russia to gain control over the East-West energy corridors and oil and natural gas pipeline routes to the West, and thus to access global agency. Therefore, Dugin believes that security in the Caucasus can be ensured through a quadruple (2+2) structure consisting of Azerbaijan, Armenia, Russia and Iran, which excludes all Atlanticist participants. Eurasianists see the Central Asian heartland as a geopolitical space that could lead Russia to the Indian Ocean. Moscow, despite its interest in Iran's role in regional developments, not only diminishes Iran's presence in the region but also ignores the role of America, Europe and even Turkey (Smith, 2024).

Security concerns and the covert and overt dependence of the newly independent republics on Russia. Moscow is trying to rely on its power, Moscow is trying to play a unique role in the security of the Caucasus region. In the Russian plan, regardless of the influence of regional and trans-regional countries, only the existence of three countries in the Caucasus and Russia was mentioned. In fact, Russia traditionally knows the Caucasus as its security privacy and backyard and does not want the presence of another power in this region such as Iran, Turkey or the US, EU, NATO, etc. In this context, this model of Russia is a 3+1 model in which Russia and three South Caucasus countries are included within the framework of the Nearby Doctrine. This model does not include Turkey and Iran, which are regional countries (Cornell, 2020).

Turkey has a very old historical, cultural, lineage, language, religious, and geographical connection with the Caucasus, the presence of Turkish and Muslim communities living in this region, the region being the meeting point of Europe and Asia, and Turkey being the gateway to Central Asia and has been strategically interested in the region. The South Caucasus region is within Turkey's sphere of influence and interest. Turkey strives to establish good relations with regional countries by adhering to the principles of mutual respect and good neighborliness, respecting the independence, sovereignty, territorial integrity and internal affairs of regional countries, and to develop an environment of cooperation by observing common interests.

"The unresolved conflicts in the South Caucasus, namely the Nagorno-Karabakh, South Ossetia and Abkhazia conflicts, pose a significant threat to the security of both this region and Eurasia. Turkey believes

that the peaceful resolution of all conflicts in the South Caucasus countries will contribute to the political stability and economic prosperity of these countries, and will also open new horizons for bilateral and regional cooperation.” (Cummings, 2020). In addition, Turkey strives to ensure that regional countries take an active role and become effective in the international arena by participating in international and global organizations.

Turkey is pursuing strategies to create a buffer zone with Russia in the South Caucasus, improve its relations with regional countries and thus ensure that it is included in the route of energy lines passing through the region, become an energy terminal, meet a portion of its own energy needs from this region and sell its own industrial products to these countries. In this context, Turkey is in competition with Russia and Iran in the region in terms of realizing its geopolitical, geoeconomic and military geostrategic interests in the South Caucasus. Turkey sometimes falls into a disadvantaged position in this competition due to its lack of its own energy resources and, unlike Russia, its weak military geostrategic influence mechanisms in the South Caucasus.

However, with the good relations it has established with Azerbaijan and Georgia in the region within the framework of military cooperation since 2010 and its “soft power”, Turkey is strengthening its geopolitical, geoeconomic and military-geostrategic position in Eurasia. After the 2020 Nagorno-Karabakh War, Turkey, with the request of Azerbaijan, began its mission in Nagorno-Karabakh as of January 2021, together with the Russian Peace Force, to monitor the ceasefire agreement in Nagorno-Karabakh. This is a strategic step for Turkey towards the South Caucasus. Turkey has tried to increase its position and role in the region in terms of foreign policy principles by offering a model parallel to the elimination of the main roles of Iran and Russia, two countries in the region. The model proposed by Turkey, namely $3 + 1 + 2$, includes the three countries of the Caucasus region together with Turkey as a regional power and accepts the US and the EU as members establishing the security of the South Caucasus.

In this context, despite the red lines it has in its government with Armenia on controversial issues, Turkey has taken some foreign policy steps to resolve relations between the two countries and to achieve the Turkic Crescent States of Central Asia and to implement expanding influence and Turkish-Ottoman policies. Turkey’s long jump towards playing a role in the region limits and challenges the interests of two important powers in the region (Iran and Russia). It supports Azerbaijan and Georgia and wants to make its weight felt in the region against Russia and Iran (Cummings, 2020).

The USA'S South Caucasus policy and security strategy.

With the collapse of the Soviet Union, the USA has continuously tried to expand NATO from Eastern

European lands to the Russian border. With this initiative, the USA aimed to both increase its influence in Eastern Europe, which controls the Heartland, and to surround Russia. These moves by the USA have turned into the most serious security problem for Russia over time. Today, the Baltic countries (Estonia, Latvia and Lithuania), Poland, Romania, the Black Sea line (Moldova, Belarus, Ukraine and Georgia) constitute the USA's line of surrounding / siege between NATO and Russia.

This means that the USA and therefore NATO have entered Russia's immediate vicinity from the Black Sea Basin - South Caucasus and the Caspian Basin and have entered its living space (Cummings, 2020).

In particular, there is a serious competition between the USA, Germany and Russia in terms of bringing Caspian Sea oil to the world market. Washington is looking for a solution to the ongoing ancient conflicts in the region, unlike Russia, in order to increase its regional influence. For the US, the South Caucasus is a very important region to control Iran. Washington is working to create political democracy and market economy institutions in the South Caucasus and the Caspian Basin states to strengthen democracy and independence. However, the US still wants to seize political priority in the region through oil wells.

As the US Secretary of State's special advisor on newly independent states, S. Sestanovich, said, "The reason why the US supports the independence of the South Caucasus states and makes efforts to make progress in their economies is because of oil and their strategic location." According to the words of Energy Minister F. Pebya, "What really bothers us is the increasing dependence on the Persian Gulf. The development of the Caspian basin will reduce oil dependency and provide energy security. American companies are thinking about the vital interests of the US in this region rather than their own material interests. Because this region is the only region that connects Asia and Europe without Iran and Russia.

The US also wants to take control of this region. As former Secretary of State J. Baker said, “In the 21st century, Caspian oil will be as important for industry as the current Persian Gulf.” The US has made numerous attempts to free this region from both economic and military dependence on Russia. In this context, the speech of Senator S. Braunbek, the advisor to the Congressional subcommittee on the Middle East and South Asia, upon the adoption of the Congressional “Silk Road” strategy is interesting: “The US should show its leadership in the South Caucasus and Central Asia even more actively. Up until now, US policy in this region has been perceived as US policy towards Russia. These states are independent and these states should be treated equally. Their geographical location is strategically very important. However, being located between Russia and Iran may create some problems in maintaining their independence (Ambrosio, 2023).

Conclusions.

The US's basic policies for the region (Blaydes, 2022):

- Strengthening democracy, creating a market economy. Resolving problems between states;
- Developing energy resources and re-starting the road between the West and the East;
- Cooperation on security. (The Caspian Basin and Russia's interests, CIS Institute Report, 1998);
- Deterring extreme nationalist or extreme religious movements in the region, preventing destabilization in the region, especially in the North Caucasus;
- Protecting the independence and territorial integrity of the South Caucasus republics;
- Supporting Turkey's willingness and ability to serve as a sincere mediator in the Caucasus disputes. We can see this as supporting the commercial activities of American and other countries' companies in the region by keeping Tehran under pressure until it makes a regime change and adopts a Western-oriented foreign policy line. The US model for the region is 3+1+2. In other words, the three regional countries +1 are Turkey and +2 are the US and the EU. The path that the US has set for Turkey here is the communication and interaction of these three Caucasus countries with the West through Turkey, which is a NATO member, the security of the pipelines reaching the West, and the safe continuity of transportation lines through Turkey (O'Connor, 2021).

As a result, as long as the South Caucasus region constitutes a sub-security complex of the security complex of Russia, the successor of the Soviet Union, the South Caucasus countries will not be allowed to form joint security/defense pacts among themselves, nor to participate in joint security pacts with actors outside the region, or to become members of NATO and the EU.

If anyone insists on this - and the 2008 Russia-Georgia five-day war is the best example of this - it is a historical fact and experience that Russia will not hesitate to intervene in the country or countries in question, using ethnic, religious, ideological, economic, socio-cultural and historical-geographical fragilities, hostilities and sensitivities in the region, and will also support internal unrest/separatist movements.

This issue is Russia's red line and its name is the Nearby Doctrine. This is definitive evidence that the instability, insecurity, arms race and hostilities in the region will continue. The future of the South Caucasus countries will be shaped by Russia's future, especially in the North Caucasus.

The South Caucasus countries will not have any problems in their relations with regional countries and actors outside of Russia, as long as they do not disturb Russia in terms of military/security and politics and do not allocate bases, ports and airports on their territory to third countries (USA, UK, EU etc.) or organizations (NATO etc.).

REFERENCES

- Ambrosio, T. (2023). Regional Security and the South Caucasus: A Historical Perspective. *Regional Politics and Security*, 21(2), 107-123.
- Arslan, H. (2024). Regional Security and Political Crises in the South Caucasus. *Journal of Caucasus Studies*, 11(2), 213-229.
- Blaydes, L. (2022). Conflict and Governance: The South Caucasus and its Impact on Regional Security. *Comparative Politics Journal*, 30(4), 455-473.
- Can, T. (2021). Conflicts and Political Instability in the South Caucasus and Their Effects on Global Security. *Journal of International Politics*, 35(4), 142-158.
- Cornell, S. E. (2020). The South Caucasus: A Region in Transition. *International Security Studies*, 15(1), 1-24.
- Cummings, D. (2020). The Changing Dynamics of Security in the South Caucasus: Politics, Borders, and Power. *Global Security Studies*, 18(1), 111-126.
- Erdem, B. (2020). Political Instability and Regional Security in the South Caucasus: An Assessment from Past to Present. *Journal of Security Studies*, 22(3), 34-46.
- Fenton, M. A. (2023). Political Instability and its Impact on Regional Security in the South Caucasus. *Journal of International Security*, 28(4), 332-348.
- Frolova, I. (2020). The South Caucasus as a Source of Instability in the Post-Soviet Space. *European Security Journal*, 28(4), 344-360.
- Gündüz, M., 2023. Conflicts and Political Instability in the South Caucasus: Effects on Regional Security. *International Security Journal*, 16(4), 45-60.
- Kara, S. & Bayramoğlu, A. (2022). Security Dynamics in the South Caucasus and Its Surroundings: The Impact of Conflicts. *International Relations and Security*, 15(1), 67-81.
- O'Connor, K. (2021). Geopolitics in the South Caucasus: The Role of Russia and Turkey in Regional Security. *International Relations Journal*, 36(3), 193-209.
- Smith, D. (2024). South Caucasus Security: Regional Cooperation or Conflict? *International Journal of Security Studies*, 22(3), 202-218.
- Yılmaz, E. (2021). Conflicts and Regional Instability in the South Caucasus Security Issues. *Journal of Strategic Studies*, 29(2), 111-128.

Warrior, Magician and Hero in the Archetypal Image of Odin and the Mythology of Nazi Ideology (Based on the Materials of C.-G. Jung's Essay «Wotan»)

UDC: 316.273

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724100>**Tretiak Oleksii**Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0003-2536-0611>, alex.tretyak.kia@ukr.net*National Aviation University (Kyiv, Ukraine)*

Abstract

Relevance of the problem. It was found that archetypes and symbols in various ideological doctrines and movements occupy a significant place, since mythology in the collective unconscious is the basis of ideology. Nazism in Germany, which has an archetypal-symbolic component focused on the Scandinavian epic as an oral space for expressing the values of war mythology, is no exception. It has been established that Odin (Wotan) became one of the active archetypal images of the Scandinavian epic and mythology during the emergence of the Nazi movement, which is studied in Jung's concept as one of the determining factors in the formation of the national character of Germans and the features of the ideology of German National Socialism.

The purpose of the study is to reconstruct the symbolic and archetypal component of Wotanism as a component of the National Socialist ideology in the essay by C.-G. Jung's "Wotan" and a number of related works that intellectually legitimize the renaissance of the values of (neo) paganism in the mythologemes and doctrine of National Socialism.

The results. It is noted that the archetype of Odin, as a prototype of racial-pagan mythology, according to Jung, goes from a dormant phase to an active one during the period of war and violence, when a spiritual and value crisis appears in German Christianity. This crisis manifests itself in the activation of the archetypal shadow and the "unearthing" of Odin as part of the cultural shadow of the Germans as a nation. It is established that Wotanism as the cult of Odin corresponds, in Jung's logic, with the German type of chieftainship and the "Nordic" understanding of Christianity hidden in the cultural shadow of the Germans. This gives the author a reason to consider the archetypal and symbolic components of Wotanism in the context of the (neo)pagan renaissance and the obsession with paganism as a communal response to the challenges of the times.

Conclusions. It has been established that the archetype of Odin, as a prototype of race-pagan mythology, according to Jung's expression, goes from a dormant phase to an active one during the period of war and violence, when a spiritual and value crisis appears in German Christianity. This crisis as a subject of research in the sociology of culture and sociology of art, in social philosophy, is manifested in the activation of the archetypal shadow and the "unearthing" of Odin as part of the cultural shadow of the Germans as a nation. It has been determined and stated that Wotanism as the cult of Odin corresponds, in Jung's logic, with the German type of warlordism and the "Nordic" understanding of Christianity hidden in the cultural shadow of the Germans. This gives the author a reason to consider the archetypal-symbolic components of Wotanism in the context of the (neo)pagan renaissance and obsession with paganism as a communal German response to the social-historical challenges of the times.

Keywords: archetype, symbol, myth, image, mythologemes, Nazi ideology, Odin, Wotanism

Воїн, маг та герой в архетиповому образі Одіна та міфологемах нацистської ідеології (на матеріалах есе К.-Г. Юнга «Вотан»)

Третяк Олексій*Національний авіаційний університет (Київ, Україна)*

Анотація

Актуальність проблеми. Виявлено, що архетипи та символи в різних ідеологічних доктринах та рухах займають вагомe місце, оскільки міфологія в колективному безсвідомому є підґрунтям ідеології. Не є виключенням і нацизм в Німеччині, який має архетипово-символьну складову, орієнтовану на скандинавський епос як усний простір вираження цінностей міфології війни. Встановлено, що одним із активних архетипових образів скандинавського епосу та міфології в період виникнення нацистського руху став Одін (Вотан), який досліджується в концепції Юнга як один з визначальних щодо формування національного характеру німців і особливостей ідеології німецького націонал-соціалізму.

Метою статті є реконструкція символічно-архетипової складової вотанізму як складової націонал-соціалістичної ідеології в есе К.-Г. Юнга «Вотан» та низці супутніх праць, які інтелектуально легітимізують ренесанс цінностей та символів (нео)язичництва в міфологемах та доктрині націонал-соціалізму.

Результати. Відзначено, що архетип Одіна як першобраз расово-язичницької міфології за виразом Юнга, переходить із сплячої фази в активну в період війни та насильства, коли в німецькому християнстві з'являється духовно-ціннісна криза. Ця криза виявляється в активації архетипової тіні і «виринанні» Одіна як частини культурної тіні німців як нації. Констатовано, що вотанізм як культ Одіна кореспондує, в логіці Юнга, з німецьким типом вождизму та прихованим в культурній тіні німців «нордичним» розумінням християнства. Це дає підставу авторові розглядати архетипово-символічні складники вотанізму в контексті (нео)язичницького ренесансу та одержимості язичництвом як спільної відповіді на виклики часу.

Висновки. Встановлено, що архетип Одіна як першобраз расово-язичницької міфології за виразом Юнга, переходить із сплячої фази в активну в період війни та насильства, коли в німецькому християнстві з'являється духовно-ціннісна криза. Ця криза як предмет дослідження в соціології культури та соціології мистецтва, в соціальній філософії, виявляється в активації архетипової тіні і «виринанні» Одіна як частини культурної тіні німців як нації в геополітичному та геокультурному просторі. Визначено і констатовано, що вотанізм як культ Одіна кореспондує, в логіці Юнга, з німецьким типом вождизму та прихованим в культурній тіні німців «нордичним» розумінням християнства. Це дає підставу авторові розглядати архетипово-символічні складники вотанізму в контексті (нео)язичницького ренесансу та одержимості язичництвом як спільної відповіді на соціально-історичні виклики часу.

Ключові слова: архетип, символ, міф, образ, міфологеми, нацистська ідеологія, Одін, вотанізм

Стаття надійшла / Article arrived: 27.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 16.10.2024

Вступ.

Архетипи та символи в різних ідеологічних доктринах та рухах займають вагоме місце, оскільки міфологія в колективному безсвідомому є підґрунтям ідеології. Не є виключенням і нацизм в Німеччині, який має архетипово-символьну складову, орієнтовану на скандинавський епос як усний простір вираження цінностей міфології війни. Одним із активних архетипових образів скандинавського епосу та міфології в період виникнення нацистського руху став Один (Вотан), який досліджується в концепції Юнга як один з визначальних щодо формування національного характеру німців і особливостей ідеології німецького націонал-соціалізму. Архетип Одіна, в розумінні Юнга, персоніфікує не лише «образ німецького бога», але і відповідний німецькому суспільству тип вождя. Сама по собі проблема посилення впливовості культуро-специфічних архетипів колективного безсвідомого у соціальних ситуаціях, які передують війнам або мають іншу кризову наповненість, є малодослідженою в соціології культури, мистецтва та міфу. Саме їй і є присвяченою дана стаття.

Мета та завдання.

Метою дослідження є реконструкція символічно-архетипової складової вотанізму як складової націонал-соціалістичної ідеології в есе К.-Г. Юнга «Вотан» та низці супутніх праць, які інтелектуально легітимізують ренесанс цінностей (нео)язичництва в міфологемах та доктрині націонал-соціалізму. Завданнями статті є: а) побудова концептуальної схеми зв'язків між архетипікою вотанізму, його образно-символьними складниками, доктриною націонал-соціалізму та нацифікацією християнства в Німеччині на основі есе Юнга «Вотан»; б) визначення зв'язку між інтелектуальним контекстом нацистської доктрини та окремими працями з язичницької расової міфології.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Юнгівський аналіз архетипово-символічної складової засади вчений у працях Х.-С. Чемберлена, Ф. Ніцше, М. Нінка, В. Хауера, М. Тітке та С. Бройера. Юнг згадує Х.-С. Чемберлена, який підтверджує ідею щодо фундованості свого мислення «на незламній впевненості в моральному значенні світу - свого власного буття і буття спільного – він (арієць – О.Т.) будує своє мислення на «внутрішньому пізнанні», по той бік «будь-яких справ щодо доведення» (Chamberlain, 1944, S.187-233).

Психізація та антропоморфізація природи індоарійцями в розумінні Чемберлена починається з Рігведи, яка «незмінно дивиться на всю природу, як на щось йому самому споріднене і, отже, має моральне значення». Таке чудернацьке для сучасної соціології та культурології тлумачення, як і зарахування арійської міфології до ускладнених систем перетворення богів на символи «внутрішніх сил у людських грудях» вражає водночас

містифікованістю і емоційною зарядженістю (Chamberlain, 1944, p. 187-233).

Юнг практично повторює чемберленівську ідею про відчуття німцями як нордами, очільниками арійської раси, потреби «витягти і кинути світові все те, що ворухнеться у темних надрах його істоти, і ніби потім великі явища природи — ясне небо, хмари, вогонь тощо — повертаються тим самим шляхом, по тому ж назовні викинутому променю, що виривається з глибини, зазнає вторгнення в груди людини і таємниче шепоче їй: так, друже, ми те саме, що ти!» (Chamberlain, 1944, p. 195).

Ш. Клінг вказує у зв'язку із зазначеним, що «аналітична психологія, хоча позиціонується як емпіричний оплот проти метафізичної абстракції, заохочує до релігійності та тепло вітає будь-яку систему духовних ідей, яка сприяє нумінозному досвіду, що призводить до позитивної трансформації» (Kling, 2020, p.8).

Як відзначає Р. М. Елліс, в працях Юнга існує «небезпека надмірного ототожнення з несвідомою енергією, яка виривається у свідомість, або недооцінки її через витіснення, сублімацію, проекцію чи якийсь інший процес» (Ellis, 2020, p. 54).

Тим Чемберлен пояснює соціокультурний та міфологічний факт дивної безбоязкості у ставленні давніх арійців до їхніх «богів». Безбоязкість виключає уявлення «про підпорядкування», а має за основу рівність арійців як народу і богів як специфічного «народу», себто, обґрунтовує міфологему рівності «двох народів». Цитуючи Дейссена, Чемберлен наголошує на відносинах ієрархії між Богом і людьми («у семітів Бог насамперед пан, а людина його слуга») та відносинах батьківства-синівства у відносинах індогерманців з Богом, якого останні уявляють «як батька», а самих себе (людей) – як його дітей» (Chamberlain, 1944, p. 199).

Юнг здійснює реінтерпретацію цієї ідеї щодо схильності будувати світогляд, виходячи з внутрішнього до зовнішнього, і розвиненості метафізичних здібностей як зародку «всіх великих творів індоарійського мислення» як підозрілу симптоматику наукового расизму. В Німеччині симптоми расизму, на думку Юнга, унаочнюються в низці ознак нацистської пропаганди.

Як відзначає А. Браун, «Юнг вважав звірства Німеччини під час Другої світової війни виявом її колективної психопатології, яка є вкоріненою у комплексі неповноцінності, що зміцнився після її поразки у Першій світовій війні, що «зробило її сприйнятливою до компенсаторної інфляції та одержимості міфічним німецьким богом війни Вотаном» (Brown, 2023). Тема пропрацьовувалася як Юнгом, так і Нойманом у їх працях з архетипіки, на що вказують М. Лібшер та Е. Фальзедер (Liebscher, 2020, p. 1-24).

Йдеться, на думку Юнга, «про випинання німецької, себто, арійської, раси, акцент на кров і зв'язок із землею, народні звичаї, повернені до життя, Вагалауські (Wagalawei) пісні, політ валькірій, пророка Ісуса в образі білявого і блакитноокого героя, Павла, диявола як міжнародного Ельберіха єврейського чи масонського гатунку, нордичну Аврору Бореаліс як світоч цивілізації та символ зневаги до «нижчих», середземноморських рас» (Jung, 1970, p. 179-193).

Надалі автор вдається до дихотомії Ніцше з «Генеалогії моралі», в якій філософ протиставляв аполонійське та діонісійське в культурі як антитезу раціонального порядку та оформленості, з одного боку, та хаосу і змішування всього з усім. Глибинною метафорою тут є не лише діонісійські оргії, але і подвійна метафоризація війни як руйнівної оргії (Jung, 1988 (1934)).

Юнг портретує характер Одіна, спираючись на працю М. Нінка «Одін та німецька віра в свою долю» (Nink, 1935, S. 34-66), при цьому оцінюючи цю академічну працю високо, особливо в аспекті всеохопності матеріалу міфологічного портретування Одіна. Нінк описує Одіна як «в десяти розділах... як берсерка, як бога буревію, мандрівника, воїна, як бога Чарівництва та Пожання, короля і магістра таємнознавства, бога поетів», який перебуває в оточенні валькірій та фульгій, містичних істот.

Валькірії постають в амбівалентному образі зловісних жіночих духів війни та янголиць морок, які супроводжують смертельно-пораниених воїнів в кривавій агонії. Вони летять на своїх небесних кеннігах (коне-вовках), щоб обрати серед агонізуючих воїнів найхоробріших віднести їх до Вальгалли та титулувати почесним іменем ейхер'ярів (героїв), звідки ті, під проводом Одіна, прийматимуть участь у фінальній баталії Рагнарьоку (Nink, 1935, p. 34-66).

Юнг високо оцінює етимологічні студії Нінка щодо власного імені Одіна, проводячи смислові паралелі імені Одіна та окреслюючи зв'язки значень цього імені з пантеоном грецьких та римських божеств. Поруч із афективними виявами божественної люті, шаленством як поєднанням «інстинктивної та емоційної сторони безсвідомого», Юнг наголошує на інспіраційних та інтерпретаторських потенціях вотанізму, його профетичних спроможностях (Nink, 1935, s. 34-66).

М. Тітке (Tietke, 2011) в праці, присвяченій «Йозі в націонал-соціалізмі», описує хауеріанство як доктринальну практику «понімченого (арійського) християнства», яке протиставляється юдаїзованому християнству. Між ними, як вважав Хауер, існує низка істотних відмінностей, зокрема – невизнання юдаїзованим християнством можливостей персоніфікації божественної волі в особі вождя і при переважному впливі юдаїзованого християнства

через посередників (законовчителів). Також «німецько-арійська віра» в інтерпретації Хауера визнає рівність і братерськість Бога щодо людини, отже, божественність в «німецькому християнстві» співпадає із людськістю, тому людству не потрібен Месія, йому потрібен вождь. На це вказує в своєму дослідженні феномену німецького «народництва» С. Бройер (Breuer, 2008).

Хауеріанство набуло рис послідовництва в особі євангелічного проповідника Лангманна, який, відповідно до опису Юнга (Jung, 1970, p. 179-193) перетворив поховання декого Густлоффа на перформанс неоарійства та публічну проповідь, що була сумішшю ідей «нордичного християнства» та «вотанізму». В цій промові Лангманн постав перед супроводом покійника в мілітарному образі – «в уніформі армії порятунку та високих польових черевиках», – і «квапив небіжчика в поїздку до Гадеса (бога царства мертвих у грецькій міфології)». Також він, за згадками Юнга, спрямовував потенційних героїв-жертвоприношенців до Вальгалли, оселі Зіґфрида і Бальдера, оселі героїв, що відчують життя німецьких людей жертвою своєї крові, подібно, серед інших, крові Христової» (Jung, 1970, p. 179-193).

Лангман припустив можливість з боку «цього бога» (Христа – О.Т.) послати землян брязкати (зброєю – О.Т.), йдучи своєю дорогою крізь історію» та благословити нашу (німецьку – О.Т.) боротьбу» (Jung, 1970, p. 179-193).

Юнг, з сарказмом називаючи Лангмана «поважним паном», цитує кінцівку його промови з Нової цюрихської газети (1936, No 249), мовляв, церковні служби тримаються на культі Одіна, і це, звичайно, є тим більше повчальним, що віруючі в Одіна «чудово терпимі до віруючих у Христа». Зрозуміло, що йдеться про гротескну форму релігійно-міфологічного синкретизму і доктринальної еклектики, в якій єдина «Німецька Церква здатна бути однаково терпимою, проповідуючи Христа, що проливає кров за порятунок людства, і Зіґфрида, Балдура та Одіна серед інших».

Дж. Г. Корлетт та Лаура Чісхольм відзначають, що до дослідження Юнгом лідерства треба ставитися обережно, враховуючи при цьому відмінності між соціальними нормами, що панували за часів Юнга, і тими, що діють сьогодні (Corlett, & Chisholm, 2021, p. 6).

Як зауважує П. Міранда, для Юнга в розумінні лідерства виявлялася діалектика між особистістю та її універсальною основою: ця вроджена здатність створювати «приватний, суб'єктивний» образ Одіна була зумовлена релігійними практиками та доктринами культури, в якій зростало німецьке суспільство (Miranda, 2019, p. 1-29).

Результати дослідження.

Для Юнга Вотан (Одін) презентує архетиповий образ бога буревію та містичного світорозуміння.

Юнг посилається на відому працю Б. Гютца за 1919 рік, в якій автор передбачав фашизацію німецького суспільства на тлі ціннісної кризи, що виникла в Європі наприкінці першої світової війни (Jung, 1970, p. 179).

Ця ціннісна криза була зумовленою протиріччям між руйнівними наслідками першої світової війни, кількістю скоєного зла, виявленої жорстокості, та безсиллям християнської церкви, її неучастю в призупиненні самої бійни, політичною апатичністю папства щодо організованого політиками людиновбивства. Криза поглиблювалася за рахунок соціо-економічних наслідків, які спіткали як крайн-переможців, так і переможених. Оскільки Німеччина виявилася в таборі переможених, вона стала тим самим «царством без простору», про яке Гютц і написав свою роботу.

Для Юнга поява і зникнення Одіна цілком закономірні, бо Одін «зник, коли впали його дуби, і знову виник, коли християнський бог виявився надто слабким, щоб врятувати своїх християн від братовбивчої різанини». Юнг гірко іронізує над Його Святістю Папою Римським, останньою зброєю в захисті від всесильного зла для якого були лише скарги до Всевишнього. В цей самий час «самотній старий мисливець» Одін як персоніфікація колективного безсвідомого німців «на узліссі німецьких лісів сміявся і сидлав Слейпніра» (Jung, 1970, p. 180).

Пояснення Юнгом одержимості німців архетипом Одіна відбувається в рамках теорії архетипів колективного безсвідомого, де розсудливість людини, зумовлена свідомісними та надсвідомими чинниками, відкидається на користь могутнішої і потужнішої впливовості архаїчної інстинктивності. Ця архаїчна інстинктивність, на думку автора, спростовує всі людські сподівання щодо провідної ролі свідомісних та надсвідомих спонук в виникненні правих соціально-політичних рухів. Юнг розглядає архетип Одіна як «аналітичну гіпотезу», що є цілком вірним в контексті проявів архетипу в соціальному житті. Водночас цей міфологічний образ із глибин скандинавського епосу стає для автора гіпотетично-аналітичним інструментом кращого, порівняно з іншими, розуміння сутності ідеології націонал-соціалізму (Jung, 1970, p. 181-182).

Аналітичне пояснення архетипів впливає із конструкту *mysterium tremendum* (містичного жаху, містичного тремтіння), з яким поєднується загальний феномен одержимості (нім.- *Ergriffenheit*). Одержимість як атрибут описує стан Одержимого (*Ergriffener*) як того, кого спонукає, всупереч його волі той, хто здобув над ним нумінозну владу – Одержитель (нім. – *Ergreifer*). Одін для Юнга і є тим самим одержителем людей, який здобував владу над Гітлером як фюрером націонал-соціалізму. Обоження Гітлера, його харизму як похідну від архетипу Одіна Юнг

пов'язує із діонісійськими оргіями, називаючи Одіна «двоюродним братом Діоніса», з урахуванням його сексуально-еротичної привабливості для жіноцтва (Jung, 1970, p. 181-182).

Одін діє не лише на Гітлера і німців, він – ватажок берсерків, скандинавських міфічних демонів. І, як справжній господар пандемоніуму берсерків, він «обмежився берсерками, які знайшли своє покликання у охороні міфічних королів». Одін як архетип першопочатково сприймається як «метафізична сутність» чи істота (*entia*) на кшталт несерйозної і забобонної вигадки. Для Юнга Одін не є міфічною вигадкою, як продукт людської фантазії, оскільки автор розглядає його як «персоніфікацію психічних сил», які не «мають майже нічого спільного з свідомим розумом» (Jung, 1970, p. 181-182).

Юнг відкидає постулат раціоналістичної соціології та психології щодо ототожнення психіки і свідомості, називаючи його «манією раціонального пояснення». Водночас для автора релевантною стає ідея визнання тотожності поняття «психічні сили» і «безсвідоме», оскільки все, що за виразом Юнга, «підбирається до нас із цього темного царства і приходить начебто ззовні, ми впевнено сприймаємо як реальність» (Jung, 1970, p. 179-180). Силowe захоплення свідомої частини психіки безсвідомим і відмова свідомості сприймати таке захоплення як факт іноді спонукає людей, за логікою Юнга, тлумачити цей факт як галюцинацію.

Тим не менш, проста віднесеність Одіна для безсвідомого і його «психологізація» виглядають для Юнга редукаціоністськими і не сприяють уточненню соціального та культурного діагнозу Німеччини та німців. Проста психологізація Одіна дозволяє Юнгу просто діагностувати стан «божевілля» при ремарці щодо ігноруванні дуже важливого аспекту соціальної драми, що розгортається між Одержителем і Одержимим. Саме ця драма соціо-психічного інфікування безсвідомим, коли одна одержима людина (Гітлер), вочевидь, інфікувала німців одержимістю, створила збурення і змусила взяти небезпечний курс на нацифікацію є, на думку Юнга, «найвиразнішою частиною німецького феномену» (Jung, 1970, p. 181).

Драматична міфологема Одіна розгортається на Кіфхойзерівській горі, на якій спить архетиповий образ, допоки міфічні ворони (символічне втілення посередників між царством живих і царством мертвих) не збудили очільника берсерків. Використана Юнгом метафора не випадкова, оскільки поява Одіна і його воронів-супутників символізує собою наступ і тиск цивілізації на німців. Цьому «високому тиску» цивілізацію німці протиставляють свою ірраціональну відповідь, змітаючи її геть. Одін – це справжня архетипова персоніфікація «основної людської якості, яка особливо характеризує німця» (Jung, 1970, p. 179-193).

Драматичний сценарій інфікування одержимістю Одіним, який вже «вступив у «володіння» німцями та наповнив їхній будинок «могутнім вітром» був історизований Гітлером, що захопив владу, та карикатурою тріумфуючого берсерка, який «виринається зі своїх кайданів» в журналі «Панч». Гітлер як провідник Одіна символізує експлозію ірраціонального буревію Німеччині зплутану із звичайними змінами погодних умов.

Алюзією Для Юнга слугує думка Чемберлена про «непідробний песимізм індусів (яких Чемберлен зараховує до арійців – О.Т.), їхню властивість розпізнавати страждання у всій природі... ґрунтоване цілком на почутті страждання у власних грудях; і схильності поширювати це страждання «по всьому світу» (Chamberlain, 1944, s. 203).

Архетип Одіна представляє те саме метафізичне страждання як пізнання невідповідності трансцендентальній ідеальності емпіричного світу. В цій трансцендентальній ідеальності має сенс тільки метафізика, якій відповідає не лише пасивне страждання, але і співчуття як проєкування внутрішніх переживань у зовнішню природу.

В юнгівському розумінні Німеччина є землею духовних катастроф, що пояснюється її геокультурними та геополітичними амбіціями щодо створення архітектури порядку Європи та світопорядку. Юнг використовує метафору сухого листа, порівнюючи з ним інші народи, в той час як Німеччина уподібнюється такому собі резонатору-вітру, який «проноситься широким фронтом від Фракії до Балтики» (Jung, 1970, p. 182-183).

Юнг зізнається в усвідомленні такої метафоризації образу Одіна як «бога буревію», який зазнає оформлення у скандинавських міфах, що піддали символічній переробці низку людських сил. Ці сили безсвідомого, в логіці Юнга, розміщуються в архітектонічних «підмурках» соціальної психіки, тому втілюють необмежені здібності, і саме тому припускають архаїзацію мови опису.

В «Одіні» Юнг визнає специфікованість архетипів у різних етнокультурних спільнотах, констатуючи, поруч із наявністю незмінних першообразів, властивих безсвідомому багатьох народів, специфічне поведінкове заломлення характеру народу у виявах універсальних архетипів. Раціонально, що Юнг має на увазі універсальні архетипи Воїна та Героя, а також архетип Мага, наскрізний для архаїчних епох розвитку культури і суспільства. Зауваження Юнга щодо «характерної біології» Одіна, яка «випливає з його особливостей, цілком незалежних від природи людини», отримує своє уточнення не стільки в біології, скільки в соціології та соціальній психології (Jung, 1970, p. 182-183).

Продовжуючи соціальну діагностику німецького суспільства, Юнг розмірковує про латентність дії Одіна, вказуючи побіжно на його зв'язок із

«прихованою епілепсією» німців. Про що саме йдеться у автора? Напевно, про ті звичні символічні асоціації з нацистською пропагандою, яка стає добре відомою при перегляді архівно-документальних відео. Промови нацистських лідерів, атмосфера самих мітингів та інших масових заходів відзначаються специфічною навіженістю, «епілептоїдністю» як фюрера, так і натовпу, масовою істерією та екзальтацією, що супроводжує як промови Гітлера, так і маршові пошесті штурмовиків (Jung, 1970, p.184-185). Все це супроводжується символами смолоскипної ходи, шиваїстською свастикою.

Всі ці події стають виявами «відкритої епілепсії» німців, аналогією якої є мілітаризація країни, що отримала новий подих після приходу нацистів до влади. Цю «відкриту епілепсію» Юнг міфо-поетично уподібнює ефекту «бога вітру, що «проноситься там, де йому подобається, і ти слідом за ним чуєш звук, але не можеш сказати, звідки він з'явився і куди він править». Така проба світу на міцність німецьким вітром полягає у підхопленні всього на його шляху, і викидання з корінням усього, що не має міцної зв'язаності з ґрунтом та кров'ю.

Вказуючи на римський пантеон, Юнг вказує на ототожнення Одіна з Меркурієм у римлян, водночас, визнаючи таке ототожнення недоречним. Адже у випадку Меркурія йдеться про бога торгівлі, що уособлює прагматичні і посередницькі якості, похідні, власне, від його імені. З перерахованих особливостей Юнг вважає за доречне уподібнення Одіна із Меркурієм в аспекті мандрівництва та подорожей. Водночас автор проводить паралель із частиною пантеону, в якому перебувають більш войовничі божества, зокрема – Плутон, Кронос та Діоніс. Саме ці божества панують над життям і смертю і увиразнюють навіженість та екзальтацію, екстатичні стани, в яких розгортаються містерії та езотерії за їх участю.

Етнокультурною особливістю Одіна саме як «бога німців», «німецького бога», є неспіввіднесеність його індивідуального характеру з характеристиками римських чи грецьких богів за наявністю поверхневої подібності. Одін постає в одному шереху з емпедоклівськими Пневмою та Нусом, що стали пізніше частиною християнської доктрини. Ключовою відмінністю Одіна Нінк вирізняє його самобожественість. Адже для Нінка «Діоніс та інші грецькі боги завжди залишалися під верховною владою Зевса, і ця влада вказує на фундаментальну відмінність грецького та німецького темпераменту». Для Нінка встановлений ним пантеонічний зв'язок Вотана та Кроноса пояснюється рецепцією та розщепленням архетипу Одіна в античні часи (Jung, 1970, p. 190).

В образі німецького бога, бога німців Юнг констатує вияви первісної цілісності, такої собі архаїчної синкретичності, в якій людська воля через первинну психічну одержимість ототожнюється із

волею божества, духовне фактично не відрізняється від соціального та психічного. Так само з зазначеного випливає, що якщо соціальним німецьким божеством стає фюрер, то його духовна одержимість інфікує німецьке суспільство і, отже, німецьке суспільство перестає розрізняти між богом німців та фюрером як німецьким богом. В руках фюрера німецька людська воля прирівнюється до божественної волі, і, отже, до самої долі (Jung, 1970, p. 191).

Тут Юнг непрозоро натякає, по-перше, на вияви націонал-соціалістичної доктрини у протестантизмі, що полягала у боротьбі першої за виключення будь-яких старо-заповітних згадок із християнства, і, по-друге, на хауеріанство як на «рух за німецьку віру», отже, понімецьнення християнства. Фундатор цього руху В. Хауер (3) (нар. 1881 р.) був протестантським місіонером та професором санскриту в Тюбінгенському університеті. Хауер здійснював реінтерпретацію християнської доктрини, намагаючись трансформувати християнську віру в «німецьку віру», яка б відповідала, з одного боку, ідеології нордичного расизму, а з іншого боку – традиції німецького містицизму Й.-В. Гете та М. Екхарта (Hauer, 1932).

Рух створювався на засадах вибіркової інкорпорації неофітів, що вилилося на практиці в релігійно-доктринальну еклектику християнства і вибіркового використання християнської доктрини для апологетики філософії нордичного расизму та атеїзму. Сама ж програма декларувала цільовою настановою руху «релігійний ренесанс народу, який походить від спадку німецької раси».

Висновки.

Новизна концептуалізації архетипу Одіна як першообразу расово-язичницької міфології за виразом Юнга, переходить із сплячої фази в активну в період війни та насильства, коли в німецькому християнстві з'являється духовно-ціннісна криза. Ця криза як предмет дослідження в соціології культури та соціології мистецтва, в соціальній філософії, виявляється в активації архетипової тіні і «виринанні» Одіна як частини культурної тіні німців як нації та націонал-соціалізму як специфічного соціального проекту. Вотанізм як культ Одіна кореспондує, в логіці Юнга, з німецьким типом вождизму та прихованим в культурній тіні німців «нордичним» розумінням християнства. Це дає підставі авторові розглядати архетипово-символічні складники вотанізму в контексті (нео)язичницького ренесансу та одержимості язичництвом як спільнотної німецької відповіді на виклики часу.

Однією з філософських підвалин для Юнга в концептуалізації архетипу Одіна як соціального «одержимого» німців є філософія надлюдини Ф. Ніцше. Ніцшевський Заратустра виступає в юнгівському аналізі філософсько-міфологічним прототипом арійської надлюдини, який став складовою расової антропології в доктрині націонал-соціалізму. Ніцшевський наратив про «біляву бестію» виявився знаково-символічним для великих груп людей, які перестали сприймати християнську етику в її пасивно-покаянній частині. Образ страждаючого розп'ятого Христа на певний час перестав бути для німців надихаючим через наявність в німецькій культурі архетипової язичницької тіні.

Перспективним для соціології культури та соціології мистецтва є дослідження феномену архетипової тіні, яка набула доктринального вираження в елітарних расових теоріях, що пропонували «нацифікувати» християнство і зрозуміти його догми та постулати крізь призму східного язичництва, зокрема – індуїзму та буддизму. Такий «рефреймінг» християнської доктрини, на думку Юнга в есе «Вотан», відбувається в контексті позитивного переосмислення концепту *Ergriffenheit* (одержимості) як стану охопленості вождя спільноти/суспільства (а через нього – і німців як спільноти) Вищою силою. Йдеться, отже, про перспективи дослідження регресивної міфологізації християнства в період нацистської диктатури та скочування релігії до рівня пропаганди та мистецтва.

В схемі Юнга спочатку через праці Ф. Ніцше, а потім Р. Отто та В. Хауера «одержимість» як концепт християнської етики, який використовується для опису стану оволодіння соціальною психікою та суспільства сутностями інфернального світу, зазнає переозначення. В міфології та пропаганді націонал-соціалізму він реципіюється як «первинний релігійний досвід», «екстатичний стан» та «вияв вищого фанатизму», який символічно відображається в вогняному сонцеколовороті шиваїстської свастики.

В «Вотані» Юнг інтегрує теорію психічної одержимості та колективного інфікування німецького суспільства одержимістю через вождя з аналізом теорій первинного релігійного досвіду Чемберлена та Хауера, в інтерпретації яких етнокультурне портретування німців через архетип Одіна романтизує їх образ як народу «магів-містиків, воїнів і філософів», що стає додатковим підсилюючим аргументом на користь нацистської доктрини домінантності нордичної раси.

REFERENCES

- Breuer, S. (2008). *Die Völkischen in Deutschland. Kaiserreich und Weimarer Republik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Brown, A. (2023). *Trumpism. The Intuitive Function, the Savior, and the Trickster*. Retrieved from <https://typeindepth.org/trumpism/>

- Chamberlain, H.-S. (1944). *Die Grundlagen des neunzehnten Jahrhunderts - zweite Hälfte, in heute üblicher lat. Schrift, Umriss einer Morphologie der Weltgeschichte Welthistorische Perspektiven, Volksausgabe*. München: Bruckmann München.
- Corlett, J. G., & Chisholm, L. F. (2021). C. G. Jung's Thoughts on the Concepts of Leader and Leadership. *Journal of Jungian Scholarly Studies*, 16, 6-23.
- Ellis, R. M. (2020). *Red Book, Middle Way: How Jung Parallels the Buddha's Method for Human Integration*. Equinox Publishing.
- Falzedo, E. (2020). Freud and Jung on Freud and Jung. *Journal of Analytical Psychology*, 65(1), 116-135.
- Hauer, W. (1932). *Der Yoga als Heilweg: nach den indischen Quellen dargestellt*. Berlin: W. Kohlhammer.
- Jung, C.-G. (1970). *Wotan*. Collected Works of C.-G. Jung, Vol. 10. 2nd ed., (pp. 179-193). Princeton: Princeton University Press.
- Jung, C.-G. (1988 (1934)). *Nietzsche's Zarathustra: notes of the seminar given in 1934-1939*. Princeton: Princeton University Press.
- Kling, Sh.-D. (2020). *A Process Spirituality: Christian and Transreligious Resources for Transformation*. Lexington Books.
- Liebscher, M. (2020). When the Great Mother met the Harlequin: Jung and Neumann on Art, Archetypes and the Spirit of the Times. *Phanés. Journal for Jung History*, 3, 1-24.
- Miranda, P. (2019). C.-G. Jung on religion. *Self – Rev Inst Junguiano São Paulo*, 4(8), 1-29.
- Nink, M. (1935). *Vödan und germanischer Schicksalsglaube*. Jena, Eugen Diederich.
- Tietke, M. (2011). *Yoga im Nationalsozialismus: Konzepte, Kontraste, Konsequenzen*. Kiel, Ludwig Erscheinungsort.

The Role of the Construction Sector in Economic Development: from Theory to Practice

UDC: 330.11:624/69

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724101>**Musayev Khazar Akif**Ph.D. student, <https://orcid.org/0009-0006-3818-5030>, xazar.musali22@gmail.com*Azerbaijan Tourism and Management University (Baku, Azerbaijan)*

Abstract

The construction sector plays an important role as one of the main links in the economic development of the country. This sector is indispensable not only in building physical infrastructure, but also in stimulating economic growth, creating new jobs and ensuring social development. The construction sector strengthens both the national economy and local markets and has a significant impact on the well-being of society as a whole. First of all, the construction sector plays an important role in accelerating economic growth. Large infrastructure projects, such as the construction of roads, bridges, railways, water and energy supply, add value to the economy and lead to an increase in the country's gross domestic product (GDP). Such projects also attract foreign and domestic investments, increase economic activity and have a positive impact on other sectors of the economy. In addition, the construction sector plays an important role in creating new jobs. There are wide job opportunities in the construction sector for workers, engineers, architects, manufacturers of building materials and specialists in other fields. This also helps to reduce unemployment, improve the social well-being of the population and stabilize the market in the economy as a whole. The development of the construction sector also leads to the improvement of the country's infrastructure and social conditions. When new residential buildings, shopping centers, office buildings, schools, hospitals and other social facilities are built, these projects improve the quality of life of people and have a positive impact on various economic sectors operating in the country. For example, new roads and transport infrastructure allow for easier commercial activities and faster transportation of goods and services.

The construction sector also encourages the growth of foreign trade and exports. The production of local construction materials and the export of these materials to other countries brings additional income to the economy. In addition, the activities of international construction companies allow for the attraction of foreign investments to the country and the local market to become more active on a global scale.

The article provides comprehensive research on the construction sector and provides references to fundamental scientific works on the theory and practice of this field.

Keywords: economy, construction sector, investment, organizational process, theory, practice

Роль будівельного сектору в економічному розвитку: від теорії до практики

Мусаєв Хазар*Азербайджанський університет туризму та менеджменту (Баку, Азербайджан)*

Анотація

Будівельний сектор відіграє важливу роль як одна з основних ланок економічного розвитку країни. Цей сектор є незамінним не лише для розбудови фізичної інфраструктури, але й для стимулювання економічного зростання, створення нових робочих місць та забезпечення соціального розвитку. Будівельний сектор зміцнює національну економіку та місцеві ринки та має значний вплив на добробут суспільства в цілому. Перш за все, будівельний сектор відіграє важливу роль у прискоренні економічного зростання. Великі інфраструктурні проекти, такі як будівництво доріг, мостів, залізниць, водо- та енергопостачання, додають цінність економіці та призводять до збільшення валового внутрішнього продукту (ВВП) країни. Такі проекти також залучають іноземні та внутрішні інвестиції, підвищують економічну активність та позитивно впливають на інші сектори економіки. Крім того, будівельний сектор відіграє важливу роль у створенні нових робочих місць. У будівельному секторі є широкі можливості працевлаштування для робітників, інженерів, архітекторів, виробників будівельних матеріалів та спеціалістів в інших галузях. Це також сприяє зниженню безробіття, підвищенню соціального самопочуття населення та стабілізації ринку в економіці в цілому. Розвиток будівельного сектору також веде до покращення інфраструктури та соціальних умов країни. Коли будуються нові житлові будинки, торгові центри, офісні будівлі, школи, лікарні та інші соціальні об'єкти, ці проекти покращують якість життя людей і позитивно впливають на різні сектори економіки, що працюють в країні. Наприклад, нові дороги та транспортна інфраструктура дозволяють спростити комерційну діяльність і швидше транспортувати товари та послуги.

Будівельний сектор також сприяє зростанню зовнішньої торгівлі та експорту. Виробництво місцевих будівельних матеріалів і експорт цих матеріалів в інші країни приносить економіці додатковий дохід. Крім того, діяльність міжнародних будівельних компаній дозволяє активізувати залучення іноземних інвестицій в країну та локальний ринок у світовому масштабі.

У статті проведено комплексне дослідження будівельної галузі та подано посилання на фундаментальні наукові праці з теорії та практики цієї галузі.

Ключові слова: економіка, будівельний сектор, інвестиції, організаційний процес, теорія, практика

Стаття надійшла / Article arrived: 14.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2024

Introduction.

First of all, let us note that the construction sector, being one of the main links of the modern economy, is of great strategic importance for the economies of both developed and developing countries. This sector is not limited only to the work related to the construction and restoration of infrastructure, but also performs many important functions that form the basis of economic growth and social well-being. The construction sector affects various areas such as the creation of new jobs, the efficient use of economic resources, the development of trade and industry, and the expansion of the property market. This sector also has a significant impact on the overall economic development of the country, as it is a sector in which the state and the private sector make large investments and contributes to the development of foreign and domestic economic relations. The construction sector is not only satisfied with providing physical infrastructure, but also plays a major role in accelerating economic turnover and improving the social life of society. The article aims to examine the role played by the construction sector in economic development from various aspects, to emphasize its impact on the economy and the importance of the development of this sector.

The main research of the article.

Economic development, one of the main research objects of the article, is the process of improving the productivity, general well-being, social status and quality of life of a country or region over a long period of time. This is not only an issue measured by the increase in national income, but also includes a number of aspects such as structural changes in the economy, more efficient use of resources, increasing social justice and environmental protection. Economic development is also an increase in the wealth of society not only in material terms, but also in terms of social and cultural values. It represents a broad process aimed at ensuring that the social and economic life of a country develops in a more just, sustainable and inclusive manner.

The main part.

The construction sector is an economic sector that is involved in the planning, design, construction, restoration and repair of tangible objects, infrastructure and living spaces. This sector covers the construction of various infrastructure and buildings carried out by both the private and public sectors. The construction sector is also a complex field of activity that supports the physical and social development of any area, including engineering services, architecture and design work.

The impact of the construction sector on the property market. New buildings and projects affect property prices and lead to market expansion. The development of the property market, in turn, stimulates the development of the construction sector, creating conditions for increasing the income of property owners and accelerating the circulation of money in the economy. Real estate loans and other financial services also strengthen this sector. The

construction sector requires innovative approaches and efficient management to ensure sustainable development of the economy. Not only the implementation of physical infrastructure projects, but also the implementation of environmental protection, efficient use of resources and the application of socially responsible approaches are important for long-term development.

Research scientist Ismayil Hasanov notes in his article "Improvement of the Organizational Processes of Construction and Investment Activities" that "The effectiveness of the implementation of investment policy largely depends on the level of development of construction. This, in turn, depends on the production potential of its material and technical base, the qualification level of executors, the scientific and technical degree of project solutions, the quality of construction, the organization of production and management, and the general activity of all participants in the construction process. Some of the functions in the construction field are performed by non-construction organizations. They supply construction with equipment, materials, vehicles and other services. In general, the majority of construction enterprises of the country, their material and technical resources are involved in the construction process. In this regard, it is necessary to solve some issues in order to create a normal investment environment in construction" (Hasanov, 2021).

Also, researcher I. Hasanov in his article "Heydar Aliyev and investment policy in Azerbaijan" showed that "Great Leader Heydar Aliyev always paid special attention to allocating a large place in the state budget to social protection measures during the transition to an economic model based on market relations. Noting the necessity of the foreign capital factor in the process of socio-economic development in order to realize the strategic goals set at that time, Great Leader Heydar Aliyev attached special importance to the signing of agreements with foreign companies that envisaged the exploitation of the rich oil reserves in the Azerbaijani sector of the Caspian Sea, and led the development of a new oil strategy for independent Azerbaijan as the main condition for the implementation of investment projects. The oil concept developed by Heydar Aliyev laid the foundation for the long-term successful socio-economic development of Azerbaijan. The "Contract of the Century" not only strengthened Azerbaijan's geopolitical positions, but also gave impetus to the rapid development of the economy and improvement of the social welfare of the population. On September 20, 1994, a consortium of oil companies of the most advanced countries of the world - Azerbaijan International Operating Company - was established in Azerbaijan with the participation of the USA, Great Britain, Japan, Norway, Turkey, the Russian Federation and Saudi Arabia" (Hasanov, 2023).

As a result of this type of research, the scientist showed that a systematic and comprehensive study of the

organizational processes of construction and investment activities allows for closer coordination of designers and organizers, the application of the network model of investment project implementation within the framework of complex investment design, and the improvement of the rules for conducting work in this direction. In such conditions, the long-term direction of investments in new construction, reconstruction, technical rearmament and expansion of operating enterprises is of paramount importance. In the formation of investment policy in the construction sector, sufficient attention is paid to the development of problems of management, planning and organization of the investment process.

The mixed economy system included in the market economy is characterized by the following characteristics:

- the creation of various economic forms included in different sectors of the economy, their mutual interaction and interconnected economic system, their ability to reconcile and integrate with each other in a number of cases on a collective, cooperative and public basis;

- the regulatory influence of the state on economic and social processes, their periodic transition from one form to another, the strengthening or weakening of the state's regulatory efforts are regulated by each state's own laws and regulations.

The specific features of the formation of the national economy in Azerbaijan, where systems with different economic bases are changing and transforming, have been shown. Based on the instructions and instructions of the Great Leader, the political, economic and legal factors that hindered the implementation of the new oil strategy in the first years of independence were examined, and at the same time, it was scientifically substantiated that the new oil strategy is the basis for the formation of the national economy.

It should also be noted that we have conducted research in this area. In our previous article (Economic Growth in the Construction Sector: An Analytical Approach), we noted that "The construction sector constitutes a significant part of the country's GDP. Construction work, the construction of new buildings, roads, bridges and other infrastructure projects create added value that is transferred to various sectors of the economy. This stimulates the flow of both domestic and foreign investments and accelerates economic growth. The construction sector, given its large-scale projects and high demand, also plays a role in solving the problem of unemployment by creating significant jobs" (Musayev, 2024).

If we touch on the practical side in the article, we can note that the construction sector is one of the main links in the economic development of each country. This sector, which has numerous impacts such as infrastructure projects, the creation of new jobs and the improvement of social welfare, practically makes great contributions to the economies of countries. Below, we will explain in more detail how the construction sector plays a role in

economic development with several practical examples (Musayev, 2024).

1. Major infrastructure projects: Azerbaijan's Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) Oil Pipeline. One of the examples that shows the important role of the construction sector in the economic development of Azerbaijan is the Baku-Tbilisi-Ceyhan (BTC) oil pipeline project. This project has significant economic impacts both domestically and internationally. Major infrastructure construction was carried out within the framework of the BTC project, as a result of which foreign investments were attracted to the Azerbaijani economy and local construction companies and workers benefited from this project. This project not only facilitated the export of oil and gas, but also created new jobs, increased the demand for construction materials and allowed for the improvement of transport infrastructure. In addition, other countries in the region have also benefited from this project and developed their economies.

2. Impact on the Local Economy: China and infrastructure investments. The large-scale infrastructure projects implemented in China in recent years are one of the important steps that have strengthened the foundation of the country's economic development. The construction work carried out by the Chinese government within the framework of the "New Silk Road" project has strengthened interregional transport and trade relations, diversified the country's economy and accelerated its integration into the world economy. This project has created new job opportunities in the construction sector and infrastructure not only within China but also in other countries. The construction of infrastructure projects such as subway lines, airports, roads and bridges in China has stimulated the country's domestic market and at the same time facilitated its access to the world market. In addition, local construction companies and manufacturers have participated in these projects, increasing economic turnover within the country and reducing unemployment (Phillips, 2018).

3. Development of the tourism sector (Jones, & Williams, 2019): Turkey's tourism sector is one of the concrete examples of the impact of the construction sector on economic development. The construction of hotels and recreation complexes, especially in touristic regions such as Antalya and Bodrum, has led to an influx of foreign and domestic tourists to these regions. This has created new job opportunities not only for construction workers, but also in the tourism and service sectors. Such infrastructure projects have stimulated the development of the tourism industry, strengthened the local economy and positively affected the country's overall exports. The construction sector has also paved the way for new commercial facilities, restaurants, shops and other business activities in the local economy. The main directions of labor resource assessment and management of construction enterprises include the following stages (Brown, & Evans, 2020). Stage I. Comparison of the

actual number of employees with the planned indicator, comparison of the number of actual employees over several years. Stage II. Assessment of the professional level of administrative and management employees, analysis of the suitability of employees for the position held, assessment of personnel policy and recruitment strategy, organization of training. Stage III. Studying changes in the composition of employees, determining the shortage or excess of employees by position. Stage IV. Assessment of labor movement and personnel turnover, analysis of sources of labor force increase.

Conclusions.

It should also be noted that the role of state laws in increasing investments in the development of the construction complex is indispensable. Certain measures have been taken in this direction. Along with this, the most important issue is the allocation of long-term loans for construction by the state. After these loans are allocated, the relevant state bodies should monitor the use of the loan for its intended purpose: "Thus, by stimulating the construction sector, the state actually brings it to the forefront of the non-oil sector and, having a positive impact on the economy, achieves the development of other sectors (Smirnov, 2013).

Today, the steps taken to support and stimulate the development of the construction sector will directly serve the development of the economy (Smith, & Brown,

2020). The role of the building materials industry in the development of the construction sector in our country is indispensable. Currently, the state is carrying out targeted reforms in the development of this sector.

Large-scale projects implemented by our country in our liberated territories also give impetus to an increase in the production volume of building materials. The construction sector plays an important and multifaceted role in the economic development of the country. This sector affects both the development of infrastructure and the creation of jobs, increasing social welfare and strengthening the national economy. The more the construction sector develops, the more positive the overall economic and social indicators of a country will be. The construction sector lays the foundation for economic development and includes many important factors that ensure the sustainable development of countries (Lee, 2017). As can be seen from the examples given above, the construction sector is not limited to the development of infrastructure alone; this sector also has significant effects such as creating jobs, increasing social welfare, attracting foreign investment and accelerating economic turnover. Thus, the development of the construction sector has a positive effect on the overall economic and social development of each country. These issues were examined and became the main object of analysis in the article.

REFERENCES

- Brown, J. P., & Evans, S. B. (2020). *Construction and economic growth in developing countries: The role of infrastructure investment*. Oxford University Press.
- Hasanov, I. (2021). Improving the processes of organizing construction and investment activities. *Audit*, 2(32), 38-49.
- Hasanov, I. (2023). Heydar Aliyev and investment policy in Azerbaijan. *Audit*, 1(39), 57-63.
- Jones, T., & Williams, R. (2019). The economic impact of the construction industry: Theory and evidence. *International Journal of Construction Economics*, 12(4), 45-62.
- Lee, H. (2017). Economic impacts of the construction industry: A global perspective. In R. P. Allen (Ed.), *Global perspectives on construction and economic development* (pp. 142-163). Routledge.
- Musayev, Kh. (2024). Economic growth in the construction sector: an analytical approach. *IX Republican scientific and practical conference on "Problems of effective management in the modern era" at the Azerbaijan University of Tourism and Management*, November 29, 2024.
- Musayev, Kh. (2024). Evaluation of the impact of the Development of the construction area on economic growth. *V International Scientific and Practical Conference diversity and inclusion in Scientific area*, Poland, October 26-28, (pp. 20-24).
- Phillips, M. D. (2018). *The economic impact of construction on economic growth*. Springer.
- Smirnov, E. B. (2013). Principles of Partnership in the Implementation of Investment and Construction Projects. *Bulletin of Civil Engineers*.
- Smith, J., & Brown, L. (2020). *The role of the construction sector in economic development: From theory to practice*. Oxford University Press.

New Approaches in Business Communication: the Role of Social Media Marketing in Small and Medium Business Activities

UDC: 339.138:659.1

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724102>**Isgandarov Arif Asif**Ph.D. Student, <https://orcid.org/0009-0003-6980-6635>, isgandarov.arif.2001@atmu.edu.az*Azerbaijan Tourism and Management University (Baku, Azerbaijan)*

Abstract

New approaches in business communication ensure that companies and organizations adapt to the requirements of the modern era and communicate more effectively. These approaches are changing rapidly, especially due to the development of technology, and offer solutions that are suitable for the new challenges faced by enterprises. New approaches in business communication enable companies to create an environment that is more flexible, transparent, more productive, and puts customer satisfaction at the forefront of technology.

First, the use of technology and digital tools increases the speed and effectiveness of communication. Tools like video conferencing, virtual meetings, and customer service chatbots allow businesses to connect with customers and employees more quickly and efficiently. In addition, optimization of work processes through artificial intelligence and automation enables organizations to do more with fewer resources.

Secondly, transparency and open communication are important factors for building trust in the work environment. Organizations create an environment of trust and cooperation by establishing more open and honest relationships with both their employees and customers. Companies provide transparency, especially by disclosing negative and positive feedback, which increases their customer satisfaction.

To develop in effective and efficient way, SMEs should take into consideration modern communication tools between business and worker as well as business and customer. According to the innovations, social media marketing (SMM) has an important role for small and medium-sized businesses. This article discusses how SMM plays an important role in small and medium business operations. It is emphasized that SMM will form the basis of communication today and in the future, and social media platforms are an important tool for establishing direct contact with customers, presenting products and services, receiving feedback, and building brand identity. Next, it details the advertising opportunities of social media platforms, how they can be used to reach target groups, and how analytics and metrics can be used to improve the effectiveness of advertising campaigns. Finally, the article highlights the importance of SMM for small and medium-sized businesses, highlighting that it is an effective approach to get closer to customers, strengthen brand identity and target different customer groups.

Keywords: business, communication, marketing, social media marketing

Нові підходи в бізнес-комунікації: роль маркетингу в соціальних медіа у діяльності малого та середнього бізнесу

Ісгандаров Аріф*Азербайджанський університет туризму та менеджменту (Баку, Азербайджан)*

Анотація

Нові підходи в бізнес-комунікації забезпечують адаптацію компаній та організацій до вимог сучасності та більш ефективну комунікацію. Ці підходи швидко змінюються, особливо завдяки розвитку технологій, і пропонують рішення, які відповідають новим викликам, з якими стикаються підприємства. Нові підходи до ділової комунікації дозволяють компаніям створювати гнучкіше, прозоріше та продуктивніше середовище, яке ставить задоволеність клієнтів на передній план технологій.

По-перше, використання технологій і цифрових інструментів підвищує швидкість і ефективність спілкування. Такі інструменти, як відеоконференції, віртуальні зустрічі та чат-боти обслуговування клієнтів, дозволяють компаніям швидше та ефективніше спілкуватися з клієнтами та співробітниками. Крім того, оптимізація робочих процесів за допомогою штучного інтелекту та автоматизації дозволяє організаціям робити більше з меншими ресурсами.

По-друге, прозорість і відкрите спілкування є важливими факторами для побудови довіри в робочому середовищі. Організації створюють середовище довіри та співпраці, встановлюючи більш відкриті та чесні стосунки як зі своїми співробітниками, так і з клієнтами. Компанії забезпечують прозорість, особливо шляхом розкриття негативних і позитивних відгуків, що підвищує задоволеність їхніх клієнтів.

Щоб розвиватися ефективним і результативним способом, МСП повинні брати до уваги сучасні інструменти спілкування між бізнесом і працівником, а також бізнесом і клієнтом. Згідно з нововведеннями, важливу роль для малого та середнього бізнесу відіграє маркетинг у соціальних мережах (SMM). У цій статті обговорюється, як SMM відіграє важливу роль у роботі малого та середнього бізнесу. Наголошується, що SMM становитиме основу комунікації сьогодні і в майбутньому, а платформи соціальних мереж є важливим інструментом для встановлення прямого контакту з клієнтами, презентації продуктів і послуг, отримання зворотного зв'язку та побудови ідентичності бренду. Далі в ньому детально описано рекламні можливості платформ соціальних медіа, як їх можна використовувати для охоплення цільових груп і як можна використовувати аналітику та показники для підвищення ефективності рекламних кампаній. Нарешті, стаття підкреслює важливість SMM для малого та середнього бізнесу, підкреслюючи, що це ефективний підхід для наближення до клієнтів, посилення ідентифікації бренду та націлювання на різні групи клієнтів.

Ключові слова: бізнес, комунікація, маркетинг, маркетинг у соціальних мережах

Стаття надійшла / Article arrived: 18.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 25.10.2024

Introduction.

Small and Medium Business Development Agency can be defined in different ways. At this time, the number of employees and annual turnover are factors to consider. According to the generally accepted definition, companies with fewer than 250 employees are this type of enterprise. These small companies are an important part of the economy and play an important role in job creation, innovation and economic growth, especially in developing economies. Despite their importance, SMEs face several challenges in their development, including inadequate access to finance, lack of resources and limited adaptation to digital technology. These can limit the growth and competitiveness of SMEs and hinder their ability to contribute to economic development. Understanding the challenges faced by SMEs and exploring ways to overcome them is important to promote socio-economic development in a country. (Pellegrino, & Abe, 2023).

The rapid development of digital technologies has given rise to a variety of digital tools that provide opportunities for innovation in various industries: manufacturing, marketing and payments. The expansion of the current digital era has changed various functions and lines of business, including a transformation in the field of marketing. Confidence in digital transformation is an important component of the successful development of companies and economies. (Lestari, Sulastrî, Shihab, & Andriana, 2024).

One type of new media technology that enables interaction and co-creation is social media, which enables the production and sharing of user-generated content between businesses and individuals. The use of the Internet and social media has changed consumer behavior and the way companies do business. (Lestari, Sulastrî, Shihab, & Andriana, 2024).

Analysis of the historiography of the problem.

The relationship between business communication and marketing has evolved significantly over the past few decades, with social media emerging as one of the most transformative tools in the digital marketing landscape. The role of social media marketing (SMM) in small and medium enterprises (SMEs) has grown exponentially, becoming an essential strategy for communication, branding, and customer engagement (Kaplan, & Haenlein, 2014). The first stage in the historiography of social media marketing is centered around the transition from traditional marketing to digital marketing tools. In the late 1990s and early 2000s, scholars and practitioners were still focused on understanding the impacts of early digital marketing strategies, such as email marketing, banner ads, SEO (Search Engine Optimization), and the first forms of online advertising. Internet marketing was considered revolutionary, and its application to SMEs was debated. Early studies largely focused on understanding the limitations of small businesses in adapting to this new digital landscape (Ainin, Parveen, Moghavvemi, &

Jaafar, 2015). Early Works (1990s to 2000s): Scholars like Kotler and Lauterborn (1990s) initially discussed how SMEs could benefit from digital marketing, but the idea of social media as a marketing tool was not yet developed. The focus was on website development and e-commerce. Research from this period often treated social media marketing as a niche or peripheral marketing tool, mostly associated with consumer-facing companies in larger markets. Historiographical Shift: Works in the late 1990s, such as those by Chaffey (2003), began recognizing the potential of search engine marketing (SEM) and email marketing. While these works touched upon digital communication, social media platforms like Facebook and Twitter were not yet widely recognized as central to business marketing strategies (Hanna, Rohm, & Crittenden, 2011).

Research results.

New approaches in business communication.

New approaches to business communication continue to evolve with advances in technology, changes in consumer behavior, and changes in workplace dynamics. Some new trends and approaches in business communication are (Top 35, 2024):

- Remote Communication Tools. With the rise of remote work, businesses are adopting new communication platforms to facilitate collaboration and communication between remote teams. Video conferencing tools like Zoom, Microsoft Teams, and Google Meet enable face-to-face communication, while collaboration platforms like Slack, Asana, and Microsoft Teams facilitate real-time messaging, file sharing, and project management.

- Asynchronous Communication. Asynchronous communication is becoming more and more common. This allows people to communicate on their own schedules without the need for real-time interaction. Messaging apps, email, project management tools, and documents allow team members to share information asynchronously, increasing flexibility and productivity.

- Internal Social Networks. Internal social networks and collaboration platforms are becoming increasingly popular. Because businesses strive to foster a sense of community and connection among employees regardless of their physical location. Platforms like Workplace by Facebook, Yammer, and Jive provide a space for employees to share ideas, collaborate on projects, and build relationships in a social media-like environment.

- Voice and Video Messaging. Voice and video messaging is emerging as an alternative to text-based communication that allows individuals to more effectively convey emotions, tone, and context. While voice messaging apps like WhatsApp and Viber allow users to send short audio messages, video messaging apps like Marco Polo and Loom make video communication and storytelling easy.

- Chatbots and AI assistants. These help automate daily tasks, answer frequently asked questions, and

provide personalized support to customers and employees. Chatbots integrated into websites, apps, and social media platforms enable businesses to respond instantly and improve efficiency in communication.

- **Interactive Content.** Interactive content is becoming increasingly popular in business communications, allowing businesses to engage and interact with their audiences in more effective ways. Interactive presentation, quizzes, polls and assessments encourage participation, increase engagement and retention.

- **Information-based communication.** It involves acting and communicating based on information. By analyzing customer data and behavior, a business can deliver more relevant and timely communications and improve ROI (Anderson, 2017).

- **Ethical and Inclusive Communication.** Companies are paying more attention to ethical and inclusive communication practices, recognizing the importance of diversity, equity and inclusion to foster a workplace culture. While ethical communication is about transparency and honesty, inclusive communication ensures that all individuals are heard and valued.

These new approaches to business communication reflect the growing needs and expectations of employees, customers and stakeholders in a rapidly changing digital world. By embracing these trends and innovations, businesses can foster relationships and increase collaboration and productivity.

The essence of Social Media Marketing (SMM).

Social Media Marketing (SMM) - today's businesses and brands widely use social media platforms to promote their products and services, gain customers, and ultimately increase their profits, sharing various content. So, the marketing activity carried out to achieve these and similar goals is called SMM. Facebook, Instagram, TikTok, Twitter, LinkedIn, YouTube, etc. to the right, i.e. target audience, through Social Media Marketing. It is possible to reach people on social media platforms such as, and present products that are interesting to them and needed by them through advertisements. It should be noted that sometimes it may be necessary to implement a different content strategy on each platform.

When we talk about the essence of SMM, it is necessary to highlight its goals and objectives.

Goals (5 Goals, 2022):

- **Brand recognition.** The post and video sharing that you will do on social media platforms realizes the purpose of increasing the recognition and recognition of your brand (enterprise).

- **Customer relations.** Building closer relationships with customers who have or will reach out to you through social media platforms is critical to answering their questions and increasing their satisfaction.

- **Solving customer problems.** It is an important strategy to promote your products and services through social media platforms and encourage customers to use

these products and services. It is also possible to solve the customer's problem related to the company or the product he bought by studying with SMM.

- **Increasing sales.** By reaching the target audience through social media, it is possible to influence their decisions, increase sales and attract them to purchase products and services.

- **Gaining customer trust.** By sharing satisfied customer reviews and videos on social media platforms, it is possible to build trust in your brand and company and ensure that they trust your products and services.

Objectives (Anderson, 2017):

- **Increasing the number of followers.** Increase the number of followers on social media platforms and ensure that these followers are relevant to the target audience;

- **Attract attention.** To attract the attention of viewers by sharing regular and quality content (posts, videos) and to increase their relationship with products and services.

- **Ensuring activity.** Increase the density of post and video sharing on platforms and increase the activity of viewers on the page.

- **Receiving feedback.** Evaluating the effectiveness of content and posts through audience feedback and referrals, and improving them if necessary.

- **Receiving applications.** Receive feedback and messages from followers about company activities, products and services.

These goals and objectives will guide the successful implementation of SMM in the business plan. It is important to set strategies and plans to achieve these goals and objectives.

Target audience

A target audience is a group that describes the users that a company or brand is targeting for its products and services. This audience plays a fundamental role in the communication strategy of the enterprise. So, being a part of this marketing strategy, it ensures that products and services appear in front of potential customers.

At this time, the term "buyer persona" should be considered. "Buyer persona" is a concept used to effectively describe a company's potential customers and understand customers. This concept describes the customer base and is mainly created through demographic and behavioral analysis. This profile reflects information about the needs, interests, values, and habits of customer groups. (Christison, 2024).

Some platforms.

Choosing the right social media platforms is an important part of developing a Social Media Marketing (SMM) strategy in today's era. Each social media platform has its own audience, demographics, content type, and effectiveness. It is important to choose a platform that suits your line of work, your business goals and your target audience. The most widely used social media platforms and their features are as follows (Which Social Media, 2024):

Facebook:

- Wide audience. It is one of the most used social media platforms, hence it has a wide demographic.
- Short and long content. It allows sharing of text, images, videos and even live broadcasts.
- Sharing and communication. Ideal for building customer relationships, answering your customers' inquiries and promoting your products and services¹.

Instagram:

- Visual (visual) and video content. It is the most visual among social media platforms. Ideal for sharing photos, videos, content.
- Influencer operations. It is convenient to implement influencer marketing strategies.
- Hashtag connection. You can effectively use hashtags to connect with your customers and amplify your content.

Twitter:

- Current content and observation. Ideal for reacting to events, issues and topical content with short observations.
- Sharing of content. Useful for sharing blog articles, documents, articles, short information texts and posts.
- Trending content. It is possible to follow popular trends and create content according to them.

LinkedIn:

- Business relations and professional content. It is possible to connect with B2B companies and business partners.
- Recruitment. Useful for posting vacancies, managing recruitment processes and finding potential employees.
- Share professional content. Useful for sharing articles, informational articles, webinars and other professional content.

YouTube:

- Video content. It is the most convenient platform for sharing long-form content. Ideal for sharing vlogs and commentary videos.
- SEO and advertising opportunities. By advertising and optimizing your content for SEO, you can reach a wider audience.

TikTok:

- Trending short videos. It is one of the most popular platforms for sharing short video content.
- Creative content. It is mainly used by a young audience and is the perfect platform for creative content.

In short, the platforms' content formats, audience characteristics, and engagement potential should match your business goals and target audience. In this part, information about the importance of Social Media Marketing in presenting their products and services, reaching the appropriate customer audience, and increasing sales of modern companies and brands and the nuances that are important for this were reflected (5 Goals, 2022).

Social Media Marketing (SMM) is a business communication activity using social media platforms as a communication tool to connect with customers and promote products or services.

We can show many positive CMM activities that serve as a new approach to business communication (Shah, & Borkakoty, 2024):

- Direct Contact. SMM allows businesses to connect directly with customers on social media platforms. By responding to reviews, messages and posts, businesses can provide real-time support, answer questions and resolve issues, developing stronger customer relationships and loyalty.

- Content distribution. Social media platforms are one type of blog posts, videos, articles, infographics, etc. is a digital channel for the distribution of various contents including By strategically creating and sharing content, companies can reach a wider audience, increase website traffic and increase brand awareness.

- Precisely targeted ads. SMM allows businesses to run highly targeted advertising campaigns on social media platforms, precisely reaching specific demographics, behaviors and interests. By using multiple targeting options, companies can deliver relevant ads to the right audience, increasing engagement and conversion rates.

- Social Listening. SMM allows businesses to track conversations, trends and opinions about their brand, industry or competitors on social media platforms. By tracking customer feedback and sentiment, businesses can gain valuable insights, identify opportunities and solve problems, and improve brand recognition and reputation.

- Collaboration with influencer. SMM provides businesses with opportunities to engage with influencers or brand "advocates" who have a loyal following and influence in their niche. By partnering with influencers to create sponsored content or launch products, companies can reach new audiences, build credibility, increase interactivity and sales.

- User Content (UGC). SMM professionals encourage users to create and share content related to a client's brand or product. This type of content is called "User Generated Content" in English, and "UGC" for short. By using UGC in their marketing campaigns, companies can showcase authentic experiences and reviews, increase social proof, and foster a sense of belonging among customers. Nearly 90% of consumers say user-generated content (UGC) influences their purchasing decisions more than promotional emails or even search engine results. (Bump, 2021).

- Analytics. SMM platforms can track audience demographics, engagement metrics, content performance, and more. offers analytics tools that provide valuable information about By analyzing these, businesses can measure the effectiveness of their CSR efforts, identify trends, and optimize their strategies to achieve better results (Top 35, 2024).

Conclusions.

Finally, the principles of social responsibility and sustainability have also become an integral part of business communication. Companies operate not only with economic goals in mind, but also with social and environmental responsibilities. This approach creates conditions for both strengthening the brand image and strengthening relations with customers and society. Consequently, these new approaches in business communication allow companies to create a more flexible, transparent and customer-centric business environment. These approaches help to optimize both organizations' internal work processes and external customer relationships, ultimately ensuring the companies' long-term success.

New approaches in business communication allow organizations to communicate more flexibly, efficiently and effectively, adapting to the dynamics of the modern business world. The main goal of these approaches is to strengthen relationships with employees, customers and other partners, optimize work processes and ensure that organizations take a better position in the market competition.

New approaches in business communication enable organizations to work more flexibly and efficiently, to manage both internal and external relations more powerfully and effectively. These modern approaches, enhanced by technology, transparency, empathy and social responsibility, help companies increase both employee satisfaction and customer loyalty. As a result, businesses can be more successful in market competition based on this new communication.

Overall, Social Media Marketing represents a dynamic and interactive approach to business communication, enabling businesses to connect with customers, strengthen relationships and achieve marketing goals in the digital world. It is necessary to take into account several negative and risky aspects of SMM activity, such as time and resource exploitation, frequently changing algorithm, negative feedback, difficulty in attracting attention, negative impact on reputation. By adopting SMM strategies and leveraging the power of social media platforms, businesses can maintain a competitive edge, build brand image, and build quality relationships with their audience.

REFERENCES

- 5 Goals of Social Media Marketing. (2022, November 22). Retrieved from <https://eclincher.com/5-goals-of-social-media-marketing/>
- Ainin, S., Parveen, F., Moghavvemi, S., & Jaafar, N. I. (2015). Facebook usage and academic performance: The role of social media in business education. *Journal of Educational Computing Research*, 53(4), 491-508. <https://doi.org/10.1177/0735633115588960>
- Anderson, G. (2017, October 26). 5 Objectives to Integrate Into Your Social Media Marketing Strategy. Retrieved from <https://blog.digimind.com/en/insight-driven-marketing/5-objectives-to-integrate-into-your-social-media-marketing-strategy>
- Bump, P. (2021, July 30). *Why Marketers Should Implement User-Generated Content: 23 Stats to Know*. Retrieved from <https://blog.hubspot.com/marketing/user-generated-content-stats>
- Christison, C. (2024, June 6). *How to Create a Buyer Personas [Free Template]*. Retrieved from https://blog.hootsuite.com/buyer-persona/#What_is_a_buyer_persona
- Hanna, R., Rohm, A., & Crittenden, V. L. (2011). We're all connected: The power of the social media ecosystem. *Business Horizons*, 54(3), 265-273. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2011.01.007>
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2014). *Social media: Understanding the tools and strategies for success in marketing*. (2nd ed.). Routledge.
- Lestari, R. B., Sulastri, Shihab, M. S., & Andriana, I. (2024). Social Media Marketing and Its Impact on SMEs' Business Performance. *KnE Social Sciences*, 9(14), 503-515. <https://doi.org/10.18502/kss.v9i14.16121>
- Pellegrino, A., & Abe, M. (2023). Leveraging Social Media for SMEs: Findings from a Bibliometric Review. *Sustainability*, 15(8), 7007. <https://doi.org/10.3390/su15087007>
- Shah, R., & Borkakoty, K. (2024, May 20). *Advantages and disadvantages of social media marketing*. Retrieved from (<https://www.sprinklr.com/blog/advantages-and-disadvantages-of-social-media-marketing/>)
- Top 35 Business communication tools and step-by-step guide to choose them. (2024). Retrieved from <https://clariti.app/blog/business-communication-tools/>
- Which Social Media Platform is Best for Marketing. (2024, January 25). Retrieved from <https://www.thatcompany.com/which-social-media-platform-is-best-for-marketing>

The Influence of Family Conflicts on the Formation of Teenagers and Ways of Their Elimination

UDC: 347.635159.922.7

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724103>**Huseynova Jamila Sabir**Ph.D., <https://orcid.org/0009-0009-2416-1179>, camilahuseynova@bsu.edu.az*Baku State University (Baku, Azerbaijan)*

Abstract

Family is a small social group whose life has been historically formed, whose members are close to each other through marriage or kinship ties, life together, mutual moral responsibility, and other ties. The family originated earlier than classes, nations, and states - even in primitive times. Family conflicts can significantly affect the psychological and emotional development of adolescents. These conflicts can lead to feelings of stress, anxiety, and self-confidence in the process of forming their own identities. By observing the arguments between their parents, adolescents learn how relationships should be, how conflicts should be resolved, and emotional reaction patterns. From this aspect, the analysis of the article was approached and ideas and considerations were noted by referring to the works of scientists. Currently, the traditional family model is experiencing a crisis all over the world. The idea of the existence of a crisis is accepted unconditionally. In this regard, the search for answers to the causes of the crisis in various societies, the stage at which the processes of decline of family values are, how deep they are, where are the ways out, and other questions has become intensive. It has made the saying "The family is a small state - the state is a big family" more relevant than ever. The complexity of the problem is also due to the fact that currently the family institution is paradoxically subject to total influence and great pressure from almost all important subsystems of society - culture, information, economy, politics, healthcare, education, etc. The consumer-subject nature of the family is increasingly increasing, as a result of which the roles of men and women in the family have also changed.

Adolescent problem behavior refers to behaviors that deviate from the normal standards expected in society as adolescents grow up. It is usually used to measure the physical and mental health and development of social functions of adolescents as antisocial behavior. Specific manifestations of adolescent problem behavior include inappropriate learning attitudes, poor interpersonal relationships, and bad life habits. Relevant studies have shown that adolescent problem behavior is persistent and can significantly affect adult drinking, violence, and even crime. This not only affects the behavioral health of adolescents, but also does not contribute to the harmonious and stable development of society. It has been found that adolescent problem behavior is mainly influenced by individuals, families, schools, and society, and disharmonious parent-child relationships, school violence, and social order are important factors that cause it. This study attempts to examine the formation mechanism and influence path of adolescent problem behaviors from the four levels of the individual, family, school, and society, starting from the external environment and internal performance to structural equation modeling, in order to find a way to reduce adolescent problem behavior and help develop positive social functions.

Keywords: relationships, psychological impact, emotional development, behavioral problems, communication, conflict management, family support

Вплив сімейних конфліктів на формування підлітків та шляхи їх усунення

Гусейнова Джаміля*Бакинський державний університет (Баку, Азербайджан)*

Анотація

Сім'я – мала соціальна група, життя якої склалося історично, члени якої близькі між собою шлюбними чи родинними зв'язками, спільним життям, взаємною моральною відповідальністю та іншими зв'язками. Сім'я виникла раніше за класи, нації, держави – ще в первісні часи. Сімейні конфлікти можуть істотно вплинути на психологічний та емоційний розвиток підлітків. Ці конфлікти можуть призвести до почуття стресу, тривоги та впевненості в собі в процесі формування власної ідентичності. Спостерігаючи за суперечками між батьками, підлітки дізнаються, якими мають бути стосунки, як слід вирішувати конфлікти та як емоційно реагувати. З цього боку підходили до аналізу та зазначали ідеї та міркування з посиланням на праці вчених. Зараз у всьому світі традиційна модель сім'ї переживає кризу. Думка про існування кризи приймається беззаперечно. У зв'язку з цим активізувався пошук відповідей на причини кризи в різних суспільствах, на якій стадії перебувають процеси занепаду сімейних цінностей, наскільки вони глибокі, де є шляхи виходу та інші питання. Це зробило вислів «Сім'я – маленька держава – держава – велика сім'я» актуальнішим як ніколи. Складність проблеми зумовлена ще й тим, що зараз інститут сім'ї парадоксальним чином зазнає тотального впливу та великого тиску практично з усіх важливих підсистем суспільства – культури, інформації, економіки, політики, охорони здоров'я, освіти тощо. Суб'єктний характер сім'ї все більше посилюється, внаслідок чого змінилися також ролі чоловіка і жінки в сім'ї.

Проблемна поведінка підлітків відноситься до поведінки, яка відхиляється від нормальних стандартів, очікуваних у суспільстві, коли підлітки дорослішають. Зазвичай він використовується для вимірювання фізичного та психічного здоров'я і розвитку соціальних функцій підлітків як асоціальної поведінки. Специфічні прояви проблемної поведінки підлітків включають невідповідне ставлення до навчання, погані міжособистісні стосунки та шкідливі життєві звички. Відповідні дослідження показали, що проблемна поведінка підлітків є постійною та може суттєво впливати на вживання алкоголю дорослими, насильство і навіть злочинність. Це не тільки впливає на здоров'я підлітків, але й не сприяє гармонійному та стабільному розвитку суспільства. Було виявлено, що на проблемну поведінку підлітків в основному впливають окремі особи, сім'ї, школи та суспільство, а дисгармонійні стосунки між батьками та дітьми, насильство в школі та соціальний порядок є важливими факторами, які її спричиняють. У цьому дослідженні зроблено спробу вивчити механізм формування та шлях впливу проблемної поведінки підлітків на чотирьох рівнях особистості, сім'ї, школи та суспільства, починаючи від зовнішнього середовища та внутрішньої продуктивності до моделювання структурних рівнянь, щоб знайти шлях до зменшення проблемну поведінку підлітків і допомогти розвинути позитивні соціальні функції.

Ключові слова: стосунки, психологічний вплив, емоційний розвиток, поведінкові проблеми, спілкування, управління конфліктами, підтримка сім'ї

Стаття надійшла / Article arrived: 21.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 22.10.2024

Introduction.

Globalization and the formation of information civilization have conditioned the family to become a more flexible-mobile institution in geographical and social terms. By the beginning of the 21st century, the family institution had gone through several stages of development - patriarchal or traditional, child-centered or modern, and was now moving towards a postmodern, at the same time incomplete and extramarital, multiple alternative family-marriage model. Currently, a profound transformation of the worldview of men and women regarding family values and the structure, functions, etc. of the family is taking place. This is manifested in changes in the moral foundations and potential of the modern family, accompanied by a deep crisis.

Analysis of previous research and publications.

Some well-known scholars and their works on the impact of family conflict on the formation of adolescents are mentioned below:

1. John Bowlby - "Attachment and Loss" series. Bowlby, with his theory of attachment, examines the impact of family conflict on children's emotional development (Bowlby, 1980).
2. Diana Baumrind - "The Influence of Parenting Style on Adolescent Competence and Substance Use". Baumrind studied the impact of parenting styles on adolescent behavior (Baumrind, 1991).
3. Erik Erikson - "Identity: Youth and Crisis". Erikson analyzes the role of family conflict in the process of adolescent identity formation (Erikson, 1968).
4. C. L. Lammers and M. Stams - "The Effects of Family Conflict on Adolescent Development". This study extensively examines the impact of family conflict on the psychological development of adolescents (Lammers, & Stams, 2008).
5. Ruth L. C. B. Tiedens - "The Influence of Family Conflict on Adolescent Behavior: A Review". This article provides a comprehensive review of how family conflict affects adolescent behavior (Tiedens, 2000).

These works deeply explore the effects of family conflict on the psychological, emotional, and social development of adolescents. Each scholar presents different approaches in this context, showing how conflict plays a significant role in the formation of adolescents.

The object of the research.

Family conflicts play an important role in psychological and emotional development of teenagers. The purpose of this study is to examine the impact of different types of family conflicts (such as communication problems, value conflicts, and economic issues) on adolescents. Adolescents shape their emotional states, behaviors and social relationships by observing conflicts in their families. In this study, we will analyze how conflicts affect adolescents' self-esteem, stress levels, and emotional health. Also, changes related to gender and age factors will be examined, as the impact of conflicts may be different in different gender and age groups.

The methods of the research.

Historical, systematic approach, generalization and analysis methods were used in the research process.

Research results.

In a modern society that is changing at a rapid pace, the Azerbaijani family, on the one hand, retains the ability to transmit deep-rooted values and traditions, norms and ideals, ideas and relationships that have stood the test of historical time, from generation to generation. On the other hand, it is surrounded by radical changes in the globalized, constantly "transparent" borders of the Internet space, where borders do not exist at all. In such conditions, the family cannot exist without problems, either isolated or as an "island" of stability. Thus, the traditional family model becomes a target of multifaceted influences, objective, and especially subjective - manipulation policies directed from global centers.

Heydar Aliyev, the national leader, the creator of the Azerbaijani people's family model and benchmark, especially emphasized the role of the family in society: "Family values, family traditions, loyalty to our national and spiritual values, and the upbringing of children at a modern level are of great importance."

Family and family values, in addition to being an incomparable wealth accumulated by the Azerbaijani people over millennia, are the most important socio-cultural capital of today - the 21st century, the most powerful system of our national resistance to foreign influences, and should remain so in the future. At the same time, the desired family model is changing: the transformation of the family is moving towards the nuclear family.

Parents have a significant impact on the socio-political development of young people. The foundations of the child's formation as a future man and woman are also laid in the family.

Family conflicts play an important role in the formation of the personality and character of adolescents. Adolescence is a sensitive stage, and intra-family conflicts occurring during this period can negatively affect the psychological and emotional development of adolescents, as well as their social behavior.

An analysis of phase 1 research: The impact of family conflict on adolescent development (Hasanova, 2021).

1. Emotional instability: Adolescents who grow up in a tense and conflict-ridden family environment may develop anxiety, depression, and self-esteem problems. This emotional tension makes it difficult for them to come to terms with themselves and trust others.
2. Aggression and negative behaviors: Adolescents who witness violent conflicts in the family may adopt these behaviors and display aggressive behavior in their future relationships. If aggression is normalized in the family, adolescents may think that this is normal behavior.



Picture 1. The balance of family relationships

3. Academic decline: Family conflicts negatively affect adolescents' studies and school activities. Tension distracts them and leads to academic failure. As a result, adolescents feel even more isolated and unmotivated.

4. Social isolation: Adolescents who grow up in a conflict environment sometimes isolate themselves from social life because they find it difficult to relate to others. This also weakens their friendships and other social relationships.

5. Decreased self-confidence and self-esteem: Adolescents who grow up in a conflict environment have difficulty with self-esteem issues because they do not see love and support in the family. This makes it difficult for them to build healthy relationships in the future.

6. Formation of moral values: Adolescents learn values from the family. If disrespect, violence or disrespectful behavior is considered normal in the family, adolescents can also adopt these values and apply them in their own relationships. In order to eliminate the negative effects of family conflicts, it is important for parents to prioritize healthy communication and understanding in conflicts and to show love and support to adolescents. A positive family role model helps adolescents develop a healthy personality and helps them become successful and balanced individuals in their social lives.

Family conflicts have a wide-ranging impact on the lifestyle of adolescents and can cause various problems in their physical, emotional, and social lives. The lifestyle of adolescents, including their daily behaviors, relationships with friends, and approaches to their studies and social activities, can be shaped by the impact of family conflicts.

Analysis of the 2nd stage of the study. The effects of family conflicts on the lifestyle of adolescents (Aliyev, 2022):

1. Propensity for harmful habits: Adolescents who grow up in a constantly tense and anxious environment may be prone to harmful habits such as smoking, drinking alcohol or even drugs to escape stress. This seriously affects their health and changes their lifestyle in a negative way.

2. Behavioral problems: Adolescents who grow up in conflict families may exhibit aggressive or stubborn behavior. They are more rebellious towards society and

rules, which causes them problems in school or social life.

3. Decreased academic performance: Family conflicts negatively affect adolescents' studies and academic achievements. Tension and stress prevent them from concentrating on lessons, as a result, their performance in school weakens.

4. Difficulties in social relationships: When adolescents do not see normal relationships in the family, they have difficulty communicating with others and making friends. Weakening of social skills makes them prone to social isolation and they may feel more comfortable in solitude.

5. Physical health problems: Emotional tension and stress caused by family conflicts also affect the physical health of adolescents. Physical symptoms such as headaches, insomnia, stomach problems can be an indicator of tension in the family.

6. Psychological problems: Adolescents who grow up in a conflict environment develop psychological problems such as anxiety, depression, low self-esteem and stress. This situation negatively affects their overall lifestyle and makes it difficult for adolescents to reconcile with themselves.

7. Decreased confidence in themselves and others: Adolescents who experience frequent family conflicts have a decreased confidence in others and themselves. This lack of confidence affects their behavior in every area (academic, social, etc.) and forces them to become more withdrawn.

8. Decreased interest in sports and creative activities: Adolescents who are emotionally exhausted due to family conflicts show less interest in sports or other creative activities because they experience a lack of energy and motivation (Mammadov, 2020).

Analysis of the 3rd stage of the study: Measures to reduce the effects of family conflicts (Guliyeva, 2019):

1. Open communication and support: Parents should show understanding to adolescents and understand their feelings. In order to prevent intra-family conflicts, it is important to prioritize open communication and instill a sense of trust in adolescents.

2. Family therapy: Professional support helps reduce the impact of family conflicts. Through family therapy, adolescents learn to express themselves, and parents try to understand their psychological needs.

3. School and social support: Schools should create opportunities for adolescents to develop social skills, involve them in social activities, and provide emotional support.

These measures minimize the negative effects of family conflicts on adolescents' lifestyles and help them develop into healthier, more self-confident, and socially adaptive individuals.

Family conflicts can create severe psychological pressure for adolescents, which can result in them leaving home, developing bad habits, and having

difficulty adapting to social life. Parents, schools, and society should take a number of measures to prevent such situations and ensure the healthy development of adolescents (Hasanova, 2021).

Reasons why teenagers leave home and get addicted to bad habits.

1. Lack of love and understanding within the family: In conflicting families, teenagers may try to meet these needs in the environment because they do not see a sense of love and support.

2. Constant stress and anxiety: For teenagers, family tension creates constant stress, and to avoid this anxiety, they tend to leave home or engage in bad habits.

3. Self-expression and communication problems: Teenagers who cannot freely express their opinions in the family may be more prone to aggressive or withdrawn behavior

Measures to ensure the social adaptation of teenagers and keep them away from bad habits (Aliyev, 2022):

1. Positive communication and support: Parents should try to establish open communication with teenagers and make them feel understood and valued. When teenagers can express their feelings and see that their problems are met with understanding, they feel more secure and connected to the family.

2. Professional psychological support: It is important to seek the help of a psychologist or therapist to reduce the impact of family conflicts and improve the emotional state of adolescents. Therapy sessions can help adolescents manage stress, express themselves, and develop social skills.

3. Family therapy: Going to therapy together as a family strengthens communication and understanding within the family. This helps both the adolescent and the family to understand each other better and reduce tension.

4. School and social activities: Adolescents should be involved in social activities and various clubs at school, and should be provided with an environment where they can develop themselves. This helps them stay away from negative habits and increase their self-confidence.

5. Education about harmful habits: Adolescents should be informed about the negative effects of bad habits (smoking, alcohol, drugs) on their health and future lives. In addition, healthy ways to deal with stress and anxiety (e.g. sports, meditation, hobbies) should be offered.

6. Create an environment of trust: It is important to show adolescents that they are trusted and have the opportunity to make their own decisions. When they feel this environment, they are more likely to refrain from negative behaviors.

7. Be a role model: Parents and relatives should set an example for adolescents and provide a model of healthy communication and respect within the family. Adolescents apply the behaviors they observe in the family to their own lives.

8. Provide alternative activities: Organizing activities in sports, music, art and other creative fields so that adolescents can focus on activities they are interested in is effective in staying away from bad habits. This helps them both discover their talents and find a social environment that is suitable for them (Rustamova, 2023).

Thanks to these measures, it is possible to ensure the social adaptation of adolescents, protect their psychological well-being and minimize the impact of intra-family conflicts. When adolescents develop in a healthy environment with support, they are formed as more self-confident and sound-minded individuals in the future.

The President of the Republic of Azerbaijan, Mr. Ilham Aliyev, stated at the opening ceremony of the II Summit of World Religious Leaders, "Azerbaijan is a country that has built its development and future on national roots. Traditional values are our greatest wealth. Because we see that in different parts of the world, traditional values are being discredited, and new "values" that are alien to us and do not correspond to our national thinking are being instilled. We must protect ourselves and especially our younger generation from this alien and bad influence. Therefore, I believe that the promotion of traditional values and family values should be the work of all of us. For our people to survive, to protect their identity and pride, family values and national values have played an indispensable role".

Conclusions.

Activities to shape the image of the family, implemented within the framework of existing programs and concepts, can be combined in several directions:

1. Implementation of a consistent information policy regarding a positive image, successful family examples, and the dates of their formation in Azerbaijan, including the capital and regions and remote areas;

2. Presentation of detailed educational measures on the results of state support programs for families;

3. Implementation of media projects promoting the sharing of exemplary families' experiences with other members of society;

4. The above creates a need to develop a system of regulatory/managerial influences on the worldview of the younger generation in order to strengthen the family lifestyle and values. In this regard, it is appropriate to prepare and implement projects for the development of family culture for the young generation preparing to start a family and starting a new family;

5. The direction of formation of family competencies of the growing younger generation. It would be appropriate to teach the course "Ethics and Psychology of Family Life" in; - Holding family festivals such as the "Family Science Festival" held annually in the USA, and teaching extracurricular activities such as studying the family genealogy/tree can contribute.

Every state is interested in the formation of a family institution capable of raising a physically and morally

healthy generation for its future, with unshakable moral foundations. A strong family also means a strong state. Family conflict has a significant impact on the psychological and emotional development of adolescents. Research shows that conflict reduces adolescents' self-esteem, increases stress and anxiety levels, and creates difficulties in their social relationships. The type and intensity of conflict can have different effects on adolescents' emotional state. For example, persistent arguments and open conflicts can damage adolescents' sense of security, leading to negative consequences for their development. In addition, parents'

constructive conflict resolution helps adolescents learn from these situations and gain healthier relationship skills.

Therefore, eliminating family conflict and implementing healthy conflict resolution strategies are critical to supporting adolescents' psychological development. This not only positively affects adolescents' current situation, but also their future relationships and quality of life. Families should take steps to protect the emotional health of adolescents and support their development by learning healthy ways to resolve conflicts.

REFERENCES

- Aliyev, T. (2022). The impact of family conflicts on the development of social skills of adolescents. *Social Studies*, 12(1), 25-37.
- Baumrind, D. (1991). The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. *Journal of Early Adolescence*, 11(1), 56-95. <https://doi.org/10.1177/0272431691111004>
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss*: Vol. 1. Attachment. Basic Books.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton & Company.
- Guliyeva, N. (2019). The role of conflicts in the development of parent-child relationships. *Journal of Psychology*, 7(3), 45-59.
- Hasanova, S. (2021). *Conflict management and emotional intelligence in adolescents*. Baku: Education Publishing House.
- Lammers, C. L., & Stams, G. J. J. M. (2008). The effects of family conflict on adolescent development. *Journal of Child and Family Studies*, 17(3), 371-383. <https://doi.org/10.1007/s10826-007-9188-2>
- Mammadov, R. (2020). *The impact of family conflicts on adolescent psychology*. Baku: Science and Education.
- Rustamova, L. (2023). Ways to resolve intra-family conflicts: Psychological approaches. *Psychology and Development*, 8(2), 10-20.
- Tiedens, R. L. C. B. (2000). The influence of family conflict on adolescent behavior: A review. *Journal of Family Psychology*, 14(1), 33-47. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.14.1.33>

Ecological Approach to the Upbringings of Preschool Children

UDC: 373.21

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724104>**Ismayilova Nigar Ramiz**Ph.D., Senior Lecturer, <https://orcid.org/0000-0002-0857-7475>, Nigar.ismayilova@adpu.edu.az*Azerbaijan State Pedagogical University, (Baku, Azerbaijan)*

Abstract

This study examines the fundamental principles and practical implementation of the ecological approach in preschool education. The research emphasizes the critical importance of initiating ecological education during the preschool period, as this developmental stage represents a crucial window for forming children's environmental consciousness and basic ecological thinking. The study investigates how emotional connections with nature, combined with structured educational approaches, contribute to children's overall development and environmental awareness. Through analysis of current educational practices and theoretical frameworks, this research demonstrates the significance of integrating ecological education with other developmental areas in preschool education.

The findings indicate that successful ecological education requires a comprehensive approach that combines direct interaction with nature, play-based learning, and age-appropriate educational strategies. The study highlights the vital role of educators in implementing the ecological approach and presents practical examples of educational games and activities that facilitate environmental learning. Additionally, the research explores how the integration of regional components and practical experiences enhances children's understanding of ecological concepts and their relationship with the natural world.

Keywords: preschool education, ecological approach, environmental consciousness, play-based learning, child development, nature interaction

Екологічний підхід до навчання дітей дошкільного віку

Ісмаїлова Нігяр*Азербайджанський державний педагогічний університет, (Баку, Азербайджан)*

Анотація

У даній статті розглядаються основоположні засади та практична реалізація екологічного підходу в дошкільній освіті. У дослідженні наголошується на критичній важливості започаткування екологічної освіти в дошкільний період, оскільки цей етап розвитку є важливим вікном для формування екологічної свідомості та базового екологічного мислення дітей. У дослідженні приділено увагу, як емоційні зв'язки з природою у поєднанні зі структурованими освітніми підходами сприяють загальному розвитку дітей та їхній екологічній свідомості. Через аналіз сучасних освітніх практик та теоретичних засад це дослідження демонструє важливість інтеграції екологічної освіти з іншими сферами розвитку в дошкільній освіті.

Отримані результати вказують на те, що успішна екологічна освіта вимагає комплексного підходу, який поєднує пряму взаємодію з природою, навчання на основі гри та освітні стратегії, що відповідають віку. У дослідженні висвітлено важливу роль освітян у впровадженні екологічного підходу та наведено практичні приклади навчальних ігор та занять, які сприяють екологічному навчанню. Крім того, дослідження показує, як інтеграція регіональних компонентів та практичного досвіду покращує розуміння дітьми екологічних концепцій та їх взаємозв'язку зі світом природи.

Ключові слова: дошкільна освіта, екологічний підхід, екологічна свідомість, ігрове навчання, розвиток дитини, взаємодія з природою

Introduction.

Ecological education should start from preschool age. This is because, at this stage of preschool development, a child experiences emotional impressions of nature, gathers perceptions of various life forms, and the fundamental principles of ecological thinking and consciousness are formed. The initial elements of these are laid during this period.

Ecological education, first and foremost, is the cultivation of humaneness, goodwill, emotional sensitivity, and interest in the surrounding world in children, and this should be done from childhood. Humans are part of the natural world and are subject to the laws of overall development.

Ecological education in early childhood represents a fundamental component of comprehensive child development. The preschool period serves as a critical foundation for establishing environmental consciousness and fostering positive relationships with nature. During this developmental stage, children form emotional connections with their environment, gather diverse perceptions of life forms, and develop the foundational elements of ecological thinking and awareness.

The primary objective of ecological education extends beyond mere environmental knowledge to encompass the cultivation of humaneness, emotional sensitivity, and genuine interest in the natural world. This approach recognizes humans as integral components of the natural ecosystem, subject to universal developmental laws and environmental interdependencies.

Methods.

This research employed a qualitative analysis of existing educational practices and theoretical frameworks in preschool ecological education. The methodology included:

- analysis of current educational programs and practices;
- examination of age-specific characteristics of preschool children;
- evaluation of pedagogical principles and approaches;
- assessment of practical implementation strategies.

Results and Discussion.

The fundamental principles of environmental education include a number of key provisions. The research identified several key principles essential for effective ecological education in preschool settings:

1. Integration with other developmental areas;
2. Age-appropriate methodology;
3. Practical interaction with nature;
4. Regional component incorporation;
5. Play-based learning approaches.

The primary task of ecological education is to help the child see the world, experience its beauty, instill confidence in their abilities, ignite creativity, and develop a joy for life. It is also essential to foster curiosity, develop the ability to compare, analyze, and seek independent answers to questions that arise. At this point, the tasks of a

child's intellectual development should be closely linked to the moral and volitional qualities of the individual, such as perseverance, diligence, responsibility, the desire to achieve high-quality results, as well as fostering kindness and respectful relationships with peers.

Nature is not only a temple of health and aesthetic pleasure but also a powerful ancient source of knowledge and upbringing for humanity.

The beauty of native nature instills patriotism, love for the homeland, and attachment to the place where one lives. The greatest writers, poets, artists, scientists, and composers created their immortal works under the influence of their native nature. Nature inspired them with creative energy and helped them reach heights in science and art. If we cannot teach children to express their love for nature, we can at least help them empathize with this love and open their eyes to the beautiful world of nature.

Ecological education, first and foremost, is the cultivation of humanity, goodwill, emotional sensitivity, and interest in the surrounding world in children. In this regard, the concept of ecological culture should also be formed in children. When organizing work on the development of ecological culture principles, it is necessary to follow pedagogical principles: consistency, clarity, accessibility, taking into account the age and individual characteristics of the children, and seasonality.

It is important to integrate ecological education with other areas of child development, in other words, to form an educational process. Integrated forms of work help avoid overloading children during the day, increase their interest, and create conditions for the development of each child. As a result, the material given to younger children is more effectively absorbed, and their ecological literacy improves.

A comprehensive approach should be taken to the problem of ecological education, including the need to incorporate a regional component into its content. By using accessible, familiar material, children learn the relationships between natural phenomena more easily and quickly. In addition, this contributes to solving the problems of instilling moral-patriotic feelings and fostering citizenship.

It should be noted that interaction with nature should begin not with prohibitions or stories about negative consequences when nature is harmed, but by offering children a model of behavior: what can and should be done. Children also begin to understand that they can do good today, not someday in the future "when they grow up." The vividness of impressions and the emotional coloring of encounters with nature develop the ability to see and observe the beauty of the world around them, awakening the desire to reflect their impressions creatively. It is precisely at this time that children and parents create handwritten books filled with stories and drawings, exhibitions are prepared, ecological stands and newspapers are published.

Ecological education cannot succeed based solely on passive thinking. A crucial condition for successful work with children is the creation of an environment that is used and developed for both educational and recreational purposes. This environment should aim to enhance children's work skills, foster their interaction with nature, and promote ecological knowledge among parents. Such an environment includes ecological and scientific centers, ecological trails, paths leading to nature, games and toys, exhibitions of drawings, photographs, and crafts, printed publications, and illustrated materials (Ismayilova, 2023).

Raising a child in the complex modern world is difficult. Problems related to workload affect parents, which in turn affects children. Interaction with nature is an activity that allows children to develop positive emotional attitudes towards living beings, as well as moral and aesthetic feelings. This interaction helps children better understand and absorb the new knowledge gained through joint activities with educators. Thoughtful and planned work in this direction ensures successful learning outcomes and the development of necessary knowledge and skills.

Considering the age-specific characteristics of preschool children, including their impressionability and emotional sensitivity, it is crucial to cultivate compassion and empathy. As renowned pedagogue V. Sukhomlinsky stated, we should help the child empathize with others' pain as if it were their own. Introducing the child to the world of nature allows them to discover something new every day, develop as an explorer, and embark on a journey back to their roots with every step. The wonders of nature elevate their spirit and strengthen their will.

Creative and constructive activities, aligning the child with nature, society, and themselves, provide psychological stability. They instill the power to overcome obstacles and nurture faith in goodness, justice, beauty, truth, and love.

The content of ecological education for preschool children includes knowledge related to various sections of scientific ecology. For instance, in the preliminary main program "World of Discoveries," children are introduced to the concept that everything in nature is interconnected and that humans are part of nature. The program also aims to develop initial ideas about how living organisms interact with the environment. (The World of Discoveries, 2012).

However, greater opportunities for ecological education come not from the specific ecological content of programs or groups but from the educator's ability to implement an ecological approach in teaching.

The ecological approach involves incorporating ecological aspects into most of the topics discussed with children, understanding the relationship between studied objects and human behavior and activities. S. Nikolaeva states that the concept of "ecological education for

preschool children" includes the "ecological approach," which is based on fundamental pedagogical principles. This approach introduces children to nature through ideas and concepts from ecology. (Nikolaeva, 2002).

In the same work, S. Nikolaeva includes sections such as "Ecological Approach to Understanding the Diversity in Living Nature" and "Ecological Approach in Simplifying Concepts About Diversity in Living Nature." Clearly, the use of the ecological approach extends beyond these examples.

Almost any topic in natural science, and sometimes even in social sciences, can encompass an ecological component. For instance, when studying a plant, not only its appearance and structure are considered, but also how environmental factors such as humidity, light, and temperature influence its growth and development. Similarly, when studying natural habitats, discussions include not only the climate, flora, and fauna characteristics but also how organisms adapt to environmental conditions.

Age-specific characteristics of preschool children's attitudes toward nature are also essential factors to consider in the context of an ecological approach. These aspects are crucial in children's education. After birth, a child is unable to recognize themselves or their surroundings. Even Jean Piaget noted that the primary feature of a preschool child's perception of the world is egocentrism. A child does not clearly distinguish between themselves and the world around them, between the subjective and objective, and they project their own motivations onto the events in the world. As a result, the child attributes their own characteristics to objects and events in the surrounding environment.

Once a child begins to understand the difference between their "self" and the objects and events around them, they still, for some time, do not divide the world into natural, artificial, and social categories. Children transfer human relationships to the world of nature and objects, personalizing them. This anthropomorphization is evident when they attribute certain human qualities to objects and natural phenomena, such as "the sly fox" or "the timid rabbit." These types of relationships persist primarily among younger school children and often continue later.

In the early stages of a child's development, teachers encourage this anthropomorphization of nature, fostering empathy toward animals and plants: "Don't touch the kitten – it feels pain like you," or "Don't break the branches – it hurts the plant."

One example of a play situation is when a teacher suggests that children respond to a telegram they've received.

"We were green trees, and we were broken. Everyone who doesn't care about the forest is breaking us. We're even afraid to be the first to bloom in the forest. What's the point? They'll just break us again. Help us! It really hurts when we are broken! A lot!"

Your green friends: Willow, Bird Cherry, Forest Lilac.”

(From V. Bianchi’s “Telegrams from the Forest”).

When working with preschool children, environmental information is introduced into the content of games based on the humanization of nature. An example of a play situation similar to the one described above.

A teacher reads a telegram from the forest.

“I need help! Urgently! Bugs have climbed the trees and chewed everything. In the winter, they burrowed two meters underground, and now they are attacking the trees. I’m working for two, but I still can’t handle it—there are too many of them. I urgently need help! Please tell the children. Quickly. Your Woodpecker.”

Here, the children begin to understand the relationship between birds and insects, as well as the ecological role of woodpeckers.

Thus, the characteristics of children’s perception of natural objects (humanization, personalization) allow for the integration of ecological education with moral development. Through these play-based activities, children can empathize with nature and better grasp their role in preserving and protecting it.

Conclusions.

This research demonstrates that effective ecological education in preschool settings requires a multifaceted

approach that considers children’s developmental characteristics, learning needs, and environmental consciousness development. The findings indicate that successful implementation depends on:

1. Early Intervention: The importance of initiating ecological education during the preschool period when children are most receptive to forming environmental connections and awareness.

2. Integrated Approach: The necessity of incorporating ecological education into various aspects of the preschool curriculum rather than treating it as an isolated subject.

3. Practical Engagement: The value of hands-on experiences and direct interaction with nature in developing environmental consciousness.

4. Educational Environment: The significance of creating appropriate learning spaces and opportunities for environmental education.

5. Professional Development: The crucial role of well-trained educators in implementing effective ecological education programs.

The research suggests that future studies should focus on: long-term impacts of early ecological education, development of innovative teaching methodologies, integration of technology in environmental education, enhancement of family involvement strategies.

REFERENCES

- Barsalou, L. W., et al. (1999). Simulation in conceptual tasks. In M. K. Hiraga, C. Sinha, & S. Wilcox (Eds.), *Cultural, typological, and psychological perspectives in cognitive linguistics: Association*. (Vol. 3).
- Bierwiazzonek, B., & Turula, A. (2010). *Studies in cognitive semantics*. Czestochowa: Wyzsza Szkola Lingwistyczna.
- Dubrovina, I. V. (2015). Psychological health of the individual in the context of age development. *Development of the Individual*, 2.
- Ismayilova, N. R. (2023). Ways of Forming Social-Emotional Development in Preschool Children. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 26(3), 176-181. <https://doi.org/10.15421/172366>
- Kesselring, T., & Müller, U. (2011). *The concept of egocentrism in the context of Piaget’s theory*.
- Murzaqulova, N. R. (2012). *Preschool pedagogy*. Baku.
- New Ideas in Psychology*. (2010). <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2010.03.008>.
- Nikolaeva, S. (2002). *Theory and methods of environmental education of children*. Academia.
- The World of Discoveries*. (2012). Approximate basic general education program for preschool education. Tsvetnoy Mir.

The Art of Assistance through Mediation in Emergency Situations

DOI: <https://doi.org/10.15421/1724105>

Bulba Volodymyr¹

Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-5352-0574>, bulbavg@meta.ua

Postupna Olena²

Dr.Sc., Full Prof., <https://orcid.org/0000-0002-0622-0966>, posolv48@gmail.com

¹*Educational and Scientific Institute "Institute of Public Administration" V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)*

²*National university of civil defence of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)*

Book Review: Berhane, the Messenger of Peace / edited by Ali Hindi, Amanda Woolley, Amanuel Yemane, Peter Riddell. Infinite Bookcase, 2023. 187 pp. (Berhane, The Peace Messenger / Edited by Ali Hindi, Amanda Woolley, Amanuel Yemane, Peter Riddell. The Endless Bookcase, 2023. 187 g.)

Мистецтво допомоги через посередництво у надзвичайних ситуаціях

Бульба Володимир¹, Поступна Олена²

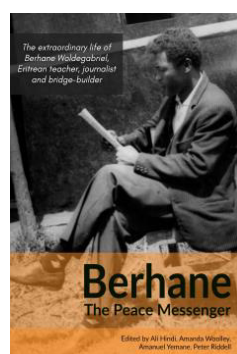
¹*Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Харків, Україна)*

²*Національний університет цивільного захисту України (Харків, Україна)*

Рецензія на книгу: Берхане, посланник миру / під ред. Алі Хінді, Аманди Вуллі, Амануель Ємане, Пітера Рідделл. Нескінченна книжкова шафа, 2023. 187 с. (Berhane, The Peace Messenger / Edited by Ali Hindi, Amanda Woolley, Amanuel Yemane, Peter Riddell. The Endless Bookcase, 2023. 187 p.)

The book «Berhane, the Peace Messenger» can be classified more as a biography, as it describes the life of an individual who had peacekeeping goals and serves as an example for the global community in the process of uniting nations. However, it is not a hagiographic work, as it portrays the life of an ordinary person with a firm life stance. It is a collection of memories, thoughts, and perspectives from like-minded authors, friends, colleagues, and public figures from various countries about the remarkable life of a refugee from the African country of Eritrea - Berhane Woldegabriel. Among the friends and colleagues, a key place is held by the book's authors: Amanda Woolley and Peter Riddell from the UK, and Ali Hindi and Amanuel Yemane from Eritrea. Some of the memories are purely personal, thus not providing an entirely objective evaluation of the protagonist's life.

The book was published in 2023, three years after Berhane's death, and is dedicated to honoring his memory, describing his life and activities (Berhane, 2023).



Why Berhane? What is it about his life that should captivate the reader? What was so extraordinary about this person's life? These are the questions that arise when you look at the cover of this book.

Berhane Woldegabriel was born in Eritrea – a country located in East Africa – into the family

of a police officer who did everything to ensure his son received a proper education. Berhane was listed among the top 200 students in Eritrea and Ethiopia, earned a teaching diploma, and obtained a bachelor's degree in history. Due to historical circumstances, the protagonist found himself at the heart of dramatic events that affected the lives of thousands of people forced to flee their homes

as a result of political upheavals and armed conflicts in Africa during the second half of the 20th century – such as the Eritrean War of Independence from Ethiopia, regime changes, civil wars, the declaration of Eritrean independence, and the Eritrean-Ethiopian War over disputed territories. According to various estimates, more than 150,000 Eritreans died, and 400,000 became refugees during the War of Independence alone (Vakulenko-K, 2018). Berhane was one of these refugees.

The book sheds light on the complex stages of Berhane's life, from his childhood to his professional career as a teacher, lecturer, journalist, translator, refugee, public and political figure, mediator between the Eritrean community and diaspora in the UK, refugee advocate, and peacekeeper. He was a skilled educator with extensive experience in nonprofit organizations, intercultural communication, policy analysis, translation, and lecturing. He authored several articles for international journals (Woldegabriel, 1993; 1996). Berhane worked tirelessly to unite peoples, engaging Eritreans from various ethnic, religious, and political backgrounds in this process. He was a persistent and wise coordinator in negotiating agreements between leaders of different Eritrean opposition factions.

However, he was not just a «desk-bound» social manager. His social position was based on a simple formula: to be with people, study their problems directly where they arise, and find concrete, practical solutions. Berhane's art of diplomacy and leadership did not lie in trying to control the process, but in being an integral part of it.

The authors of the book recount Berhane's life and experiences, describe his behavior in various situations, and highlight his personal qualities – kind, generous, caring, attentive, decent, humble, insightful, sensitive, fair, honest, trustworthy, knowledgeable, tolerant, brave, dedicated to his work, realistic, capable of handling difficulties, and possessing unique skills such as diplomacy, tolerance, the ability to listen without judgment, being a good facilitator, a talent for reconciliation, and the ability to encourage and uplift others. He loved people regardless of their nationality or religion. At the same time, the authors note Berhane's unpredictability. His beliefs, approaches, and methods often contradicted common sense, but his success serves as an example of achieving goals in unconventional ways. This is precisely what should inspire others to follow in his footsteps.

The book «Berhane, the Peace Messenger» consists of six chapters, each introduced by a heartfelt expression that characterizes Berhane's life stages and mission:

- 1) «This is why I am here, to help my people»;
- 2) «My dear childhood friend and brother»;
- 3) «Berhane Sudanow»;
- 4) «London will be empty without him»;
- 5) «Berhane, the Eritrean peacekeeper»;
- 6) «Remembering Berhane» (Berhane, 2023).

The narrative begins with a vivid yet tragic story, dedicated to Berhane's service in the Mediterranean Sea as a cultural mediator for the charitable organization «Save the Children» an international NGO providing aid and support to children in developing countries. In 2017, Berhane made two trips aboard a ship in the Mediterranean Sea to participate in rescuing hundreds of refugees, mostly Africans, who had embarked on a dangerous and often deadly journey in small, usually unseaworthy boats to reach Europe. He took on the role of a cultural mediator, using his knowledge of Arabic and the Ethio-Semitic language Tigrinya, and was often the first to board the rescue raft to reassure frightened passengers that they were now safe. He also supported the medical team and protection experts during critical situations, such as during a rescue operation involving a sinking inflatable vessel when not everyone in the water could be saved.

For this mission, Berhane left his lecturing position in London and trained to deploy rafts at sea. His colleagues at the organization describe Berhane's unique qualities, greatly value his contribution to the team effort, and consider his actions exceptionally risky, especially since Berhane was 70 years old at the time (Riddell, 2017).

The authors highlight Berhane's principle-driven nature, persistence, and hard work, all of which are evident in his active civic engagement and public service. His participation in various social and charitable organizations and his work in the refugee resettlement program at the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), as well as his role as Head of Communications for the Sudanese Commissioner for Refugees, are testament to this. Notably, in the 1990s, Berhane Woldegabriel founded the Eritrean Education and Publication Trust (EEPT), a charitable organization that helps people from the Horn of Africa develop job and life skills (Obituary, 2020; Woolley, 2020)). This organization became a platform for disseminating knowledge about methods and forms of reconciliation.

Berhane was also a member of the international organization «Initiatives of Change», which, together with EEPT, worked on establishing relationships between Eritrean opposition groups and diaspora civil organizations in the UK. Additionally, Berhane served as a trustee of the Eritrean Education and Publication Trust (Obituary, 2020).

Overall, the authors of «Berhane, the Peace Messenger» introduce readers to a remarkable, proactive, and resilient individual, revealing the rich arsenal of creative approaches and skills of a true master in fostering constructive dialogue and partnerships, no matter the challenges. Berhane Woldegabriel spent his life uniting people and believed that even enemies could become friends.

Why is it important for Ukrainians to read the book «Berhane, the Peace Messenger»?

One of the dramatic consequences of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has

been the mass migration of the population from occupied territories and areas that have found themselves in active combat zones. The destroyed civilian infrastructure, constant shelling, and missile strikes have forced a significant portion of people to seek refuge both abroad and in safer regions of the country.

According to various sources, approximately 6.5 million Ukrainians have changed their place of residence (Za kordonom, 2024). These individuals have found themselves in unfamiliar situations and have had to actively engage in solving social and domestic problems, caring for children, and establishing communication with local authorities and residents of the new areas. Territorial communities that acted as host entities became a reliable support for internally displaced persons, while the state created the necessary organizational and legal conditions for adapting people to new circumstances.

Initially, priority issues were addressed, such as housing, obtaining financial support, and receiving humanitarian aid. However, over time, other questions emerged that initially seemed secondary. These pertain to social and psychological issues related to people's adaptation to life in new territories, the formation of respect for the mentality of local residents, the need to learn the language, and a tolerant attitude towards the customs, traditions, and standards of social-political life of the local population. The lack of attention to such matters can be easily explained. The main efforts of the leadership of Ukraine and regional and local authorities have been focused on defense measures, with significant attention given to establishing mechanisms for regulating socio-economic relations in the context of martial law.

However, there is a noticeable lack of attention from state leadership towards the social adaptation process of a significant portion of people who have been forced to leave their homes. This applies to both those who have left for abroad and those who have moved to relatively safe regions of Ukraine. Furthermore, the state's non-intervention in regulating interpersonal relationships leads to the emergence of negative phenomena within society. Although it is noted at all levels that Ukrainians have shown themselves to be a very united and resilient nation during the full-scale invasion, experts in social conflicts have observed rising tensions among displaced persons, misunderstandings both among the displaced and within the communities that receive them. Such cases create a negative backdrop to the noble mission of organizing protection for people affected by the crisis in Ukraine.

The issue of helping people who have been forcibly displaced to adapt to new living conditions is not new.

Unfortunately, military conflicts and direct armed aggression have accompanied the entire period of civilization's development. The modern world is no exception in this regard. Currently, there is a record number of wars worldwide over the past 30 years. Armed conflict is escalating around the globe, and there are currently 183 regional armed conflicts on the planet (Tsohorich, 2023). Each of these conflicts is accompanied by migratory movements, in which the civilian population becomes hostages. This primarily affects women, children, the elderly, and the disabled. Most of them face similar challenges and needs. Unfortunately, since 2022, Ukrainians have also massively joined these ranks, seeking to protect their families from the horrors of war.

Considering the research on social issues related to the organization and establishment of refugees' lives, as well as the search for effective methods for their adaptation to new conditions, the book «Berhane, The Peace Messenger» holds significant interest for scholars and practitioners in intercultural relations, interpersonal communication, public relations, and mediation. The uniqueness of this publication lies in the fact that it is not a scholarly work but rather a life story of an ordinary person - a native of one of the least developed countries in Africa - who became a well-known activist in his ethnic diaspora, mastering mediation skills and serving as a peacemaker.

Currently, in Ukraine, the book «Berhane, The Peace Messenger» is available in English on the website www.theendlessbookcase.com. However, considering the relevance of the topic and the content presented by the authors in an engaging and accessible format, we believe it is appropriate to translate and publish the text of this book in Ukrainian. This book could serve as a guide on the art of helping through mediation in extremely difficult and sometimes crisis situations.

We believe that the book will be beneficial to every reader, regardless of their age, profession, nationality, religious, or political orientation. The advice and life example of an ordinary peacemaker will be valuable to young people just starting their journey into adulthood as well as to mature adults.

For us, the reviewers, this book has become a source of energy and inspiration, and we recommend it to everyone, as it motivates, inspires, and provides essential support in solving life's problems and overcoming the fear of the unknown. It is a book that changes our attitude toward global human issues and fosters respect for each individual, imparting knowledge and teaching us to be kinder, more sensitive, and responsible, regardless of the circumstances.

REFERENCES

- Berhane, W. The Peace Messenger Book Launch. Retrieved from <https://wainsgate.co.uk/berhane-the-peace-messenger/>.
Berhane, W. (2023). The Peace Messenger. Edited by Ali Hindi, Amanda Woolley, Amanuel Yemane, Peter Riddell. *The Endless Bookcase*. Retrieved from <https://theendlessbookcase.com/pr/Berhane-the-Peace-Messenger-PREVIEW.pdf>.

- Obitury, O. M. (2020). Berhane Woldegabriel: A Noble Universal Human Being. *Puntland Post*. Retrieved from https://puntlandpost.net/2020/11/12/obituary-berhane-woldegabriel-a-noble-universal-human-being/#google_vignette/.
- Riddell, P. (2017). Berhane, The Peace Messenger – The extraordinary life of Berhane Woldegabriel. *Initiatives of Change (IofC) United Kingdom*. Retrieved from <https://iofc.org.uk/blog/berhane-woldegabriel/>.
- Tsohorich u sviti vidbuvaietsia 183 rehionalni ta lokalni konflikty*. (2023). Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3798660-cogoric-u-sviti-vidbuvaetsa-183-regionalni-ta-lokalni-konflikty.html>.
- Vakulenko-K. (2018). *Erytreia. Volodymyr – kolektsiia, literatura*. Retrieved from <https://wakulenkowolodimir.wordpress.com/2018/05/30/%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%8F/>.
- Woldegabriel, B. (1996). Eritrean refugees in Sudan. *Review of African Political Economy*, 23(67), 87-92.
- Woldegabriel, B. (1993). Demobilising eritrea's army. *Review of African Political Economy*, 20(58), 134-135.
- Woolley, A. (2020). *Berhane Woldegabriel obituary*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2020/nov/17/berhane-woldegabriel-obituary>.
- Za kordonom perebuvaiut blyzko 6,5 mln bizhentsiv z Ukrainy. (2024). Retrieved from <https://espreso.tv/suspilstvo-za-kordonom-perebuvayut-blizko-65-mln-bizhentsiv-z-ukraini-on>.

Науково-теоретичний альманах "ГРАНІ"

Підписано до друку 30.10.2024 р.
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Time New Roman.
Друк цифровий. Ум. друк 18,18. Наклад 100 пр. Зам. № 13/24

Видавництво «ГРАНІ»
49005, м. Дніпро, вул. Гоголя 20-6/32
Свідоцтво про внесення до Держреєстру ДК № 2131 від 23.02.2005
www.grani-print.dp.ua granidp@gmail.com